

RAD
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga III.

U ZAGREBU 1868.

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.

S A D R Ź A J.

	str.
Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II. Od M. Mesića . .	1
Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća. Od dr. Fr. Račkoga	65
Prilozi za historiju. I. prepiska lažnoga cara Stjepana maloga s du- brovačkom republikom. II. arapsko zvanično nazivlje počasnno za kraljeve srpske i bugarske. Od dr. V. Bogišića	157
Placere. Od Fr. Kurelca	183
O potrebi statističkoga odbora s obzirom na sadašnje stanje hrvatske statistike. Od dr. P. Matkovića	207
Književne obznane	
Studien über Bosnien und die die Herzegovina von J. Roškiewicz. Leipzig u. Wien 1868. Geschichtliche, politische und topogra- phisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien, d. i. Bosnien, Hercegovina und Rascien. Von G. Thoemmel. Wien 1867. Od dr. P. Matkovića	226
Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti . .	244

Banovanje Petra Berislavića

za kralja Ljudevita II.

*Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti dne 9 siječnja 1868*

PRAVI ČLAN PROF. MATIJA MESIĆ.

Tužna čuvstva obuzimlju srce povjestniku, kada motri zgrade naroda svoga u dobi vladanja kraljeva Jagelovaca: jer ono nje-koliko pojava, u kojih se sjajnim načinom očituje smisao naroda za prve svetinje njegova života, nemogu svojim sjajem obasjati tame, iz koje proviruje u mrzkoj slici nesreća i propadanje naroda. Pak ipak je od prike nužde, da se potanko upoznademo s poviešću toga vremena: jer bi nam inače navieke tamni ostali najodlučniji pojavi u najbližoj dobi, koja sledi nakon propasti drugoga Jagelovca.

Prvi Jagelovac, kralj Vladislav II., umrvši 13. ožujka 1516, ostavi sinu svojem Ljudevitu II. prividno sjajnu, ali u istinu jadnu baštinu: dvie bo one krune, koje su imale glavu njegovu resiti, češka naima i ugarsko-hrvatska, bjehu već mnogo izgubile od njegdašnje uglednosti svoje, — i to stranom krivnjom sama Vladislava, koji nije bio kadar, da djelo svojih mogućih predšastnika občuva od raspa; stranom pako krivnjom narodâ njegovih i prvih uglednika medju njimi, koji su, sliedeći svoju sebičnost, kanoti nahvalice rušili sve temelje, na kojih se osniva moć državâ i sjaj krunâ.

Pošto su tako države češke i ugarsko-hrvatske već za Vladislava duboko bile ugrezle u sve one mahne, iz kojih se radja propast državâ, snadje ih sada, po Vladislavovoj smrti još ta nesreća, te nisu dobile vladara, koji bi bio odmah svu svoju silu na to upotriebio, da sačuva što se je još dalo sačuvati, nego im je vladarom postalo diete, u kojega su ime drugi imali izvršivati najvišu moć u državi.

Pri smrti svoga oca neimaše Ljudevit još niti punih 10 ljeta; ali vjenčan bijaše već i ugarskom i češkom krunom. — Za živa njegova oca ozbiljno se o tom nastojaše, da budući baštinik krune bude valjano odhranjivan za uzvišeno zvanje, koje ga je u budućnosti čekalo, — i pri tom ću samo mimogrede spomenuti, da je Vladislav morao dati Čehom usljed njihova opetovana zahtjevanja osobito svoje kraljevsko pismo, u kojem se je obvezao, da će dati učiti i češki jezik i Ljudevita i sestru mu Anu.¹

Buduć da je Ljudevit bio jošte maloljetan, to smatraše Vladislav svojom zadnjom otčinskom dužnošću, da jošte pred svojom smrću odredi, kako će se vladati u Ljudevitovo ime, dok on sam nedospije do punih ljeta, — te tako odluči Vladislav na smrti, bez ikakova obzira na 2. članak sabora god. 1485, u kojem se palatin čini tutorom malodobna kralja, da tutori njegovu sinu imadu biti glede zemalja ugarske krune kardinal Toma Bakač, Jure Brandenburški krajiški župan i Ivan Bornemisza, a nad njimi kao takodjer i nad tutori, odredjenimi za češke zemlje, da imadu vrhovnu pazku car Maximilijan, poljski kralj Sigismund i papa Lav X.

Nu ta odredba Vladislavova naidje nakon njegove smrti na velik odpor s različitih strana. — Medju ugarskim stališi, koji su se skoro nakon Vladislavove smrti sakupili bili na državni sabor (24. travnja 1516), nadjedje se jaka stranka, koja je hotjela, da državom upravlja za maloljetnosti Ljudevitove gubernator, kao što je negda Hunjad vladao za maloljetnosti Ladislavove. Taj predlog dodje od prijatelja i pristaša Ivana Zapoljskoga, komu je i namjenjivano gubernatorsko dostojanstvo. Nu tomu se opiraše sa svom snagom dvorska stranka, koja je u svojem nastojanju podupirana bila i od poslanika Maximilijanovih i Sigismundovih. Nakon žestokih borba, koje su prilično dugo potrajale i stranačke strasti samo još većma uzpirile, dodje se naposljed do nekakova uređenja te prieporne stvari. O kakovu vrhovnom tutorstvu cara nje-mačkoga i kralja poljskoga nebijaše tu ni rieči; a tako isto bješe zabačen predlog ob izboru gubernatora, usuprot pako bješe odlučeno, da će državom upravljati u imenu kraljevu državno vieće.

U tom vieću, koje je imalo sada na ime kralja Ljudevita najviša prava izvršivati, sjedjaše nekoliko muževa, koji su svojom

¹ Palacký, Dějiny. D. V. č. II. 173, 254, 256.

važnošću ostale nadkriljivali, te se u istinu smatrati mogu u to doba jedinimi vršitelji vladalačkih prava. Sretne li države, da je njimi vladala jedna misao: da upotrebljuju povjerenu si vlast na korist gojenčeta svoga i na sreću njegovih naroda! Nu žali bože poviest nedaje većini izmedju njih takova svjedočanstva. Ivan Bornemisza, jedan izmedju tih državnih viećnika, pokazivaše još najviše smisla za obću korist; Toma Bakač pako, muž inače velike radinosti, dokaza već i prije raznimi svojimi djeli, da mu nije uvijek bio glavnim ravnalom obzir na državu i njezine probitke; Jure Szathmáry, pečujski biskup i kraljev kancelar, neimaše niti dovoljnih sposobnosti za odlično mjesto, do koga je bio dospio, a napokon Jure Brandenburžki ne samo da nije bio dorasao svomu uzvišenomu zvanju, nego je upravo bio takov čovjek, koji je mogao svoj položaj samo na nesreću države upotriebiti. Njegovo ime žigoše poviest vječnom sramotom osobito zbog toga, što je bezsvjestno vršio svoje zvanje kao najbliži odhranitelj mladoga kralja. Izvori se poviesti u tom slažu, da je Ljudevit imao od prirode toliko sposobnosti, da bi bio mogao postati prilično dobrim vladarom, da su u njem gojene te bolje sposobnosti i sklonosti, a ono da je već za mlada izkorenjivano, što je na zlo slutilo. Nu nesreća htjede, te je Ljudevit dospio u ruke Jurja Brandenburškoga, svoga bližega rodjaka, koji je zle sklonosti i navade u njem što budio, što pako dopuštao da se u srcu i duhu mladoga kralja uvrežuju.¹

¹ K bolje poznatim za tu stvar izvorom: Brutu (u Monum. Hung. histor. Script. XIII.), Dubraviju (kod Katone XIX. 153), Istvánfiju (Coloniae Agrip. 1724) VI. 53, Spiessu, Aufklärungen 60 (i kod Engela, Gesch. des ung. R. III. 2—193) treba još ono dodati, što o njoj pišu Massaro i Guidoto. Prvi od njih obara (na str. 80) krivnju pokvarenosti Ljudevitove u obće na Niemce, koji su bili na kraljevskom dvoru, ali naročito imenuje i Jurja Brandenburškoga; drugi pako govori u obće (na str. 135) o dobrih i nevaljalih svojstvih kralja Ljudevita. Georgius Sirmiensis uvodi u svojem pripovijedanju kralja Ljudevita, gdje sâm vapije zbog svoga nevaljala odhranjenja (str. 101).

Buduć da u ovoj bilježki imenujem po prvi put njeke od manje poznatih izvora, na koje ću se osobito u daljoj poviesti Ljudevitove dobe zbog njihove velike važnosti često obazirati, to scienim, da ću ugoditi čitateljem svojim, ako te izvore u malo rieči označim. — Poznato je, da je bio u mletačkoj republici zakon, po kojem su morali državni poslanici, što ih je republika držala na različitim dvorovih,

Ovo nekoliko rieči, kojimi sam hotio pokazati, u kakove je ruke dospjela najviša vlast za prvih lieta kralja Ljudevita i kako se je postupalo oko njegova odhranjivanja, može nam podjedno i u tu svrhu poslužiti, da si stvorimo sliku o stanju društva u ugarskoj kraljevini u ono doba, kada je Ljudevit nasliedio svoga oca. Nu za to nam pružaju još više znanja drugi izvori i drugi čini. Ako se pako na te obazremo, to ćemo naći, da je nestalo bilo medju stališi, osobito pako višimi, onih građanskih krieposti, koje čine države snažnimi i uglednimi, usuprot pako da je višimi stališi obladala bila sebičnost, razkoš i nemar za obću korist u takovoj mjeri, da je s toga svakoga groza hvatala, tko je znao mirnim i nepristranim duhom uvažiti velike opasnosti, kojim je tada bila ugarska kraljevina izvrnuta.¹

nakon dovršena svoga poslaničtva konačno izvješće podneti o svem onom, što su za svoga uredovanja za republiku ikoliko važna vidjeli, opazili i proučili. Takova tri izvješća objelodani uza druga još važna pisma Friderik Firnhaber pod naslovom: *Vincenzo Guidoto's Gesandtschaft am Hofe K. Ludwig's von Ungarn 1523—1525* (u djelu: *Quellen und Forschungen zur vaterländ. Geschichte, Literatur und Kunst. Wien 1849*). Prvo je izvješće od Lorenza Oria, koje je taj poslanik ustmeno podnio 22. prosinca 1523, pak ga je zatim Marino Sanudo uzeo u svoju mletačku kroniku. Orio je došao na dvor Ljudevitov kao mletački poslanik po prilici mjeseca svibnja god. 1519 i tu je ostao do pod konac god. 1523. Njegovo se izvješće liepo popunjuje i razsvjetljuje drugim izvješćem, izvješćem naime njegova tajnika *Francesca Massara*, koje je taj napisao 5. listopada 1523. Za njimi sledi treće izvješće, poslanika *Vincenza Guidota*, koji je s naslovom tajnika zamienio u tom zvanju Oria; sastavljeno je pako mjeseca kolovoza 1525. Toga istoga Guidota pokazao sam već na drugom mjestu („*Književnik*“ I. i II.) kao tajnika na Vladislavovu dvoru tečajem god. 1509 i 1510: što ovdje zato spominjem, da njegovim riečim bude što više vjere i važnosti.

U bilježki je spomenut još *Georgius Sirmiensis*; nu buduć da sam već na drugom mjestu (u „*Književniku*“ I. 506) nješto rekao o njem i o njegovu spisu: *Epistola de perdicione Regni Hungarorum*, zato ovdje samo toliko napominjem: da je on bio rodom iz Kamenice u Srijemu; da je dospio najprije kao kapelan na dvor kralja Ljudevita, a poslie bitke na muhačkom polju da je istu službu obnašao kod Ivana Zapoljskoga sve do njegove smrti. Njegovo djelo, koje se može upotriebiti s osobitim razborom i oprežnošću, naštao je *Gust. Wenczel* u *Monum. Hungar. histor. Script. I.*

¹ *Massaro* je istina došao u Ugarsku istom nekoliko godina poslie Vladislavove smrti; nu pri svem tom slobodno se možemo već ovdje

U takovu nam se dakle stanju to doba prikazuje ugarska kraljevina, — ona zemlja, s kojom je naša domovina bila spojena savezom državnom, i koja je imala najveći razlog, da poglavite potrebe naše domovine tih vremena tako smatra kao da se nje neposredno tiču. Ako se pako ogledamo po ostalom svijetu, na koji su se mogli Hrvati ovo vrijeme obazirati i koji je od svoje strane imao velevažnih razloga, da pazi ono, što u Hrvatskoj biva, te je i zbilja ime hrvatsko više nego igda barem na izliku spominjao: to nam se niti tu nepokazuje ništa po Hrvate povoljnijega. Od više je već godina rieč bila medju prvimi vlastni kršćanskoga svijeta, da je od pricke nužde, da se složenimi silami kršćanstva suzbije sve dalje prodiruća turska sila; nu premda je to svatko lahko uvidjao, to se ipak nije u tom smjeru ništa učinilo: jerbo su oni, koji bi bili imali svoje sile spojiti za taj obći kršćanski podhvat, sami medju sobom bojeve vodili, — bojeve duge i ljute, koji nisu mogli biti nikomu toliko u prilog, koliko Turčinu i njegovim kršćanstvu grozećim osnovam. Sada se je međutim činilo, da će se ipak jednom izvršiti već davno gojene želje: jerbo je papa Lav X. svojim proglasi kršćane zvao u križarsku vojnu na neprijatelja kršćanstva (15. svib. 1516). Ali su se i opet prevarili u nadi, koji su s te strane očekivali pomoći svojim već iznemoglim silam. Pak niti onda nije ta stvar na bolje pošla, kada su se skoro nakon rečenoga papina proglasa izmirili bili vladari, o kojih je visilo uzdržanje mira u kršćanstvu ili nastavljenje pogubnih bojeva, — naime francuzki kralj Franjo I. i novi španjolski kralj Karlo, zatim car Maximilijan i Mletčani (Noyon. ugov. 13. kolov. i brusel. 3. prosin. 1516): jerbo je to izmirenje bilo samo prividno, a svaka je strana u potaji gojila želju, da prvom dobrom zgodom pristupi k daljemu izvadjanju svojih namjera. Uza takovo ponašanje vladara naravno je malo nade mogao imati englezki kralj Henrik VIII., da će skoro sjediniti sve kršćanske poglavite vladare u jedan obćeniti savez, bez koga nije moglo biti stalna mira medju kršćani, niti složna njihova vojevanja na Turke.

1.

Upoznavši se tako s okolnostmi, koje označuju prvu dobu vladanja kralja Ljudevita, a s druge strane znajući, u kakovoj je

obazreti na njegove strašne rieči, kojimi opisuje nazore i život viših stališa (str. 82).

opasnosti ostala naša domovina pri smrti Ljudevitova oca i predšastnika, svatko će nas lahko razumjeti, da je našoj domovini trebalo u tako nepovoljnih po nju okolnostih muža, koji da ju čuva od konačne propasti. I na sreću svoju imao je ona tada takova muža u osobi svoga bana Petra Berislavića.

Djela Berislavićeva, koja idu još u Vladislavovu dobu, nemoguće ostati bez upliva i na ova vremena, u kojih nam je motriti njegovo dalje vladanje i djelovanje. Njegovo krjepko suzbijanje Turaka, a osobito ona sjajna pobjeda, što no ju je bio održao nada davnim dušmaninom svoga naroda odmah na početku svoga banovanja (kod Dubice 16. kolovoza g. 1513), dodavaše narodu smjelosti, da još uztraje u nejednakoj borbi sa mnogo silnijim neprijateljem, dok se neudese povoljnijim načinom odnošaji u ostalom kršćanskom svijetu, komu su Hrvati sada osamljeni služili. Isto se tako ima upisati u slavu njemu i njegovu domoljubnomu nastojanju, što sada nalazimo Slavoniju onih vremena u životnih pitanjih kao vjernu sestru Hrvatske, dočim su na početku njegova banovanja ljudi sebični i samoživi kletom rukom gledali raztrgati ta uda jednoga tiela. Budući da je nadalje obćenita skvarenost tih vremena zahvatila bila više razrede i u hrvatskom narodu, to se je moralo smatrati osobitom srećom, što je tomu narodu na čelu bio muž, koji se je svagda i u svem svojem djelovanju ravnao prema zahtjevom obćenite sreće: jerbo je tako ponješto barem obuzdavana pogubna strast ljudi sebičnjakâ i silnikâ. Napokon njegovoga djela, izvedena već u prijašnjoj dobi, pobudiše toliku pozornost u kršćanskom svijetu, da se je u svih daljih osnovah, koje su činjene u ime obće kršćanske stvari, osobitim načinom pomišljalo na Hrvate i na njihovo sudjelovanje.

To bijaše dakle glava naroda našega, kada je Ljudevit kralj u opisanih prije okolnostih nasliedio po smrti svoga oca s ostalimi kraljevinami i našu domovinu.

Prva i najpoglavitija stvar, koja je zahtijevala najveću bržljivost i pomniju vladu kralja Ljudevita i njegova u naših kraljevinah namjestnika po sve vrijeme njegova vladanja, bijaše staranje, kako da se odstrane pogibelji, koje su grozile od turske sile Ljudevitovim zemljama, a najpače i u prvom redu našim kraljevinama. Zato nam se i sada, gdje imademo motriti prve početke vladanja Ljudevitova s osobitim obzirom na zgode naše domovine, na pr-

vom mjestu prikazaju sve sami takovi pojavi, koji se tiču odnošaja prema Turkom i od njih dolazećih pogibelji.

Car turski tih vremena, ratoborni i krvožedni Selim, želeći, da mu sa zapada nebude neprilikâ za njegova vojevanja na egipatskoga sultana, na koje se je u veliko pripravljaio, bješe još za živa Vladislava u Ugarsku odpravio svoje poslanike, da utanači i sklopi s Vladislavom novo primirje. Nu od Vladislava nemogaše on dobiti što je želio, jerbo je kralj odgadjaio svoju odluku, slieđeć pri tom ponukovanje pape Lava X. i uzdajući se u pomoći od kršćanskih vladara, koje su mu već odavna i s raznih strana obećavane. U tom umre Vladislav, i tako ta stvar priedje na Ljudevitovu vladu, da ju ona rieši bud kojim načinom.

Kao što je prije bila u tom pitanju od osobite važnosti rieč pape Lava X, tako bijaše i sada. — Čim su njemu u Rim glasovi stigli o smrti kralja Vladislava i o njegovoj zadnjoj želji, da i papa bdiye nad mladim Ljudevitom i njegovimi kraljevinami, odpravi on više pisama, u kojih je izjavljivaio, da će se očeinski starati za nejakoga kralja i za njegove stradajuće zemlje,¹ — a naročito se u dva svoja pisma u toj stvari obrati na bana Berislavića. U jednom (od 5. travnja) opominje i poziva bana, s obzirom bez dvojbe na neuredjeno stanje državnih stvari, da sav svoj upliv na to upotriebi, da kraljevine Ljudevitove ostanu u miru i spokojstvu; u drugom pako (od 25. lipnja) govori mu napose o potrebah njegovih banovine, odgovarajući mu tim na njegov list, koji je bio u Rim odpravio po svojem namjestniku i u ovakovih poslovih poslaniku, Splječaninu Tomi Nigru. U tom pismu, pisanom u Vesprimu 26. ožujka, veli Berislavić, da je prije nekoliko dana papu izviestio o smrti kralja Vladislava, sada pako da je odlučio razložiti mu svoju veliku nevolju. Smrt je kralja Vladislava, veli nadalje, posvuda probudila žalost, „nu nikomu nije doniela toliko tuge, žalosti i biede, koliko meni. Jer dočim sam se nadao za njega živa, da ću se moći oprostiti onih zemalja, koje sam već evo skoro tri godine u najvećoj sirotinji, biedi i zdvojnosti težkom mukom i uz najveće pogibelji uzdržao, sada nisam od toga oprošten, nego po smrti kraljevoj opet sam prisiljen onamo poći, neznam da li s pomanjkanja muževâ (vrstnih) ili s moje nesreće.

¹ Pismo kralju Ljudevitu 4. trav. (Iz Bembi Epist. Lib. XII. kod Praya, Annal. V. 17); Tomi Bakaču 6. trav. (Ib.); kralju Sigismundu (Iz Raynalda kod Praya, Annal. V. 19).

I budući da se malo oli pravije govoreći ništa nenadam od naših, — svietli je kralj Ljudevit mlad, velmože se više za se staraju nego za obće dobro, a i stališi su među sobom u mnogih stvarih nesložni: zato neimam kamo da se utečem nego k Vašoj Svetosti, koja se mora postarati za sve kršćane kao najbolji i najmilostiviji otac.“ Zato moli papu, da bude na pomoć njegovim zemljama „osobito ovo vele pogibeljno doba, gdje su ostavljene bez ikakove pomoći“: da se nebude činilo, da su dospjela „najljepša i najjača braništa kršćanstva u šake najgadnijih dušmana kršćanskoga imena više našom nemari nego li njihovim junačtvom.“ „Ja nisam ovaj čas oskrbljen niti novcem niti četami: tako je sve poremećeno usljed smrti svietloga kralja.“ Zatim veli, da sâm nemože obraniti povjerenih si zemalja: jer da je „već potrošio i svoj novac i novac svoje braće i prijatelja.“ Zato opetovano moli što više pomoći i veli, da će papu obilnije o svem uputiti njegov poslanik.¹ Dobivši Lav to Berislavićevo pismo, ovako po prilici banu na-nj odgovori. Iz tvoga lista, a još više iz rieči tvoga poslanika razumjeh s velikim zadovoljstvom, što si sve podnio što li počinio za obću stvar kršćansku. Zato naložih tvomu poslaniku, da te izvesti, kako te cijenim i slavim zbog tvojih dosadanjih diela. Nu istomu tomu tvomemu poslaniku naložih, da ti i to izjavi: da su se duboko srca moga kosnule njegove rieči, kadno je na koljena se bacivši meni i mojoj braći, stožernikom svete rimske crkve, plačnim glasom razlagao tvoju i tvoje zemlje golemu nevolju, Bogom nas zaklinjući, da nepustimo pasti našom nemari onu kraljevinu, koja je dosele tako junački mač dušmanski od naših glava odbijala. Vidim ja i pojmim tvoj težki položaj; pak na tvoju ti utjehu velim, da nastojim na sve strane oko toga, da ti čim prije dodje od kršćanskih knezova dovoljna pomoć za uspješnu obranu tvoje krajine. Dotle pako stoj hrabreno kao i dosada i nepusti, da ti narod duhom klone, nego ga vodi, da s tobom sjedinjen suzbije neprijateljsko hjesnilo!² — Lav bješe i zbilja već nješto prije po treći put pozvao francuzkoga kralja Franju I., da što brže pošalje nješto novčane pomoći, koju bi zatim papa ujedno sa svojom banu

¹ To je pismo sačuvano u suvremenu priepisu u Britt. Muzeju, a odatle je uzeto u Monum. Hung. hist. Diplom. V. 165.

² Prvo papino pismo banu Berislaviću iz Bembi Ep. Lib. XL. kod Maravića (u Monum Hung. hist. Script. III.) i Praya, Prior. Aur.; drugo iz Bembi Ep. Lib. XII. kod istih.

Berislaviću odpravio; pak da i taj poziv neostane bez uspjeha, doda on u svojem pismu nekoliko rieči, koje su mu se činile tako moćne, da bi morale dirnuti i najsebičnijega vladara. Gradovi, veli on, na koje Turci neprestaju navaljivati, imadu zbog svoga položaja toliku važnost, da ako samo i jedan od njih pade Turkom u šake, budi Jajce, ili pako Knin, Klis ili Skradin, neće se već moći obraniti Ugarska i Turkom će biti otvoren put preko jadranskoga mora do talijanskih zemalja. Toga pako rugla nesmijemo dopustiti mi knezovi kršćanski! — Ta su nam pisma Lavova dovoljnim dokazom za to, da se je on još uvijek uzdao, da će vlasti kršćanske ne doduše obćenitu vojnu dići na Turke, nego barem znatnu pomoć pružiti vladi Ljudevitovoj i naročito njegovu u Hrvatskoj namjestniku, — te zato i odgovori on (25. lipnja) na pitanje, koje mu je bilo stavljeno s dvora Ljudevitova u poslu primirja: da je njegovo mnijenje u toj stvari i sada onakovo kao što je bilo prije, t. j. da se nipošto s Turčinom nečini nikakovo primirje.²

Primirje dakle nije bilo sklopljeno, i tako se je moglo znati, da našim zemljam neće biti niti onoliko odmora, koliko ga je kadšto barem dopuštalo tursko primirje, da naime budu pošteđene barem od većih i s mnogobrojnim četami činjenih turskih navala.

Kamo su na koju li stranu smierale to vrieme turske navale, to nam je u kratko već naznačeno u gori spomenutom pismu pape Lava, u kojem poziva kralja Franju na pomoć za naše stradajuće gradove; nu o tom budi dodano ovdje još nekoliko rieči, da dalje pripovijedanje bude što razumljivijim.

Od postojbine naroda našega bijaše ovo doba već velik dio pod tudjom vlašću. Na jednoj strani gospođovaše već od davnih vremena mletački lav ne samo na otocih u jadranskom moru, nego i na obalah njegovih u današnjoj Dalmaciji; na drugoj pako strani stenjaše pod turskim jarmom Hercegovina i ponajveći dio Bosne. I odatle, iz svojih naime zemalja, radi Turčin sada o tom, da dalje svoju vlast razširi, te si u to ime u dva pravca put kreći. Jedne mu navale dolaze s istoka, od hercegovačkih i dolnjih bosanskih strana, te smieraju na to, da si prisvoji ona mjesta, koja su još držala ostanke kraljevske vlasti u Dalmaciji, pak su ujedno

¹ Taj list od 15. svibnja uzet je iz Bembi Ep. Lib. XII. u Pray, Ep. Proc. I. 115.

² Lav X. Tomi Bakaču. Bembi Ep. Lib. XIII., i kod Praya, Annal.

smatrana i štitom mletačkoga gospodstva na hrvatskom zemljištu, — i s tom namjerom neprestaje navaljivati osobito na gradove Klis, Skradin i Knin. S te iste strane provaljuju njegove čete na države knezova Krbavskih i Frankapanâ i njihovih manje moćnih susieda. Druge mu pako navale poglavito na to idu, da se učini gospodarom sve Bosne; i buduć da mu je u tom na putu stojao tvrdi grad Jajce, zato nežali trudova i žrtava, samo da u svoje šake dobije to gnjezdo hrvatskih sokolova, bez koga niti se je mogao držati gospodarom sve bosanske zemlje, niti je mogao iz Bosne po volji udarati na sjever i na zapad, na Hrvatsku i preko nje dalje što na Ugarsku, što na slovenske zemlje arcivojvoda austrijskih. — Idući pako Turčin za tom svojom osnovom, postupa na našem zemljištu onako, kako je već bio njegov običaj i kako je sa sobom donosio njegov način vojevanja. Znade on, da se Hrvatom gradovi na juriš lahko neotimaju: zato, imajući u bojnoj osnovi, da dobije u svoje šake koje od poglavitih utvrđenih miesta, najprije radi o tom, da si prisvoji pomanje gradiće, koji se nalaze u okolišu takova većega grada; zatim stavi u te gradiće svoje posade, oplieni i popali sav okoliš, — te ako je sve to sretno izveo, već vidi, da mu neće izmaći plien, na koji vreba: jer je sada kršćanska posada, koja ima čuvati glavnu tvrđju, odtrgnuta od braće svoje, te nemože dobivati okrepe, nemože dobivati hrane niti bojne sprave, osim ako se nadje pouzdan vojvoda, koji se s tim probije izmed Turaka, koji ga sa svih strana uznemiruju i biju.¹

Oni isti spomenici, koji su nam znali pokazati barem glavne pravce turskoga vojevanja proti našim zemljama, znadu nam jošte nješto i o tom reći: gdje je ban Berislavić tražio potrebita sredstva za odbijanje turskih navala. Malo prije vidjesmo, da je on pomoći tražio od pape i preko njega od drugih takodjer kršćanskih vladara; nu za sada nedobi s te strane povrh onoga, što mu je bio papa poslao još za živa Vladislava, ništa inoga, nego liepih obećanja i jednu odluku papinsku, kojom se je izjavljivalo na pitanje, potaknuto s naših strana: da naši vojvode i ostali vojnici slobodno mogu u boju ulovljene Turke kao sužnje držati ili u roblje prodati, — te im se to u tu svrhu dopušta, kao što veli dotično pismo, da se tim što većma probudi volja i revnost

¹ Za takovo tursko vojevanje može se naći dokazâ u mojoj razpravi: Hrvati na izmaku XV. v., a naći će ih se i u ovoj radnji.

za boj na dušmanina.¹ — Nadalje je Berislavić bez dvojbe i sada Mletčane napose pozivao, da ga novcem pomognu u sabiranju i uzdržavanju vojske; nu premda se je u Mletcih bolje nego igdje drugdje uvidjalo, od koje je važnosti po nje same, da Turčin neotme ni jednoga mjesta na našoj zemlji, to su oni ipak za sada sve svoje sile trošili samo na boj u Italiji, banu pako nisu pružali nikakove pomoći, a turske su zapovjednike gledali odvratiti od svoga zemljišta darovi i mitom.² — Kao što nije mogao ban dobiti nikakove pomoći od stranih vlasti u prvom početku vladanja Ljudevitova, tako isto nije tada niti kraljevo vieće za-nj ništa osobita učinilo, — kao što se vidi iz njegova pisma (od 26. ožujka), u kojem je papu na pomoć pozivao. Na taj način dakle nije banu ino ostajalo, nego da traži ona sredstva, na koja ga je upućivao državni ustav, i da potrebam, kojim se nije moglo zadovoljiti niti tim putem, po mogućnosti zadovolji svojim požrtvovanjem i požrtvovanjem drugih u narodu odličnikâ. Po tadanjem je ustavu kralj prvi bio dužan, da od svojih dobara i dohodaka drži čete, koje će braniti zemlju i njezine gradove na krajini; nu, kako su tada bila kraljevska imanja i dohodei velikom stranom u tudjoj ruci, a novčane su pomoći u bojne svrhe od državljanâ riedko dozvoljavane i još redje uredno i sdušno sabirane: to je kralj slabo mogao zadovoljavati svojoj dužnosti. Za njim sliede u toj dužnosti obrane njegovi najviši dostojanstvenici oliti namjestnici, medju kojimi je na odličnom mjestu ban hrvatski; zatim sliede druge njeke poglavite obitelji, imajuće prostrana imanja, kao što su bili kod nas knezovi Krbavski, Frankapani, Blagaji. Svi ti moraju držati na okupu svoje oružane čete u onom broju, koji je zakonom bio ustanovljen, nu država jim mora davati za uzdržavanje tih četa stanovite novčane pomoći: a da li je ona sada davala redovito te pomoći, to će svatko lahko pogoditi. K tim svjetovnim dostojanstvenikom i knezovom dolaze još visoki erkveni dostojanstvenici, kakovim je kod nas bio zagrebački i sriemski biskup, zatim predstavnik vranski. I oni drže svoje čete, samo što od države nedo-

¹ List pape Lava X. od 25. svibnja 1516 kod Theinera, Vetera Monum. Slavor. merid. I. 562 (761).

² Za primjer vidi u Sanudu (Arkiv VI. 461 i 463), kakov je strah zavladao medju Mletčani, kada su Turci grozili Klisu, Skradinu i državi Bernardina Frankapana. — Glede spomenutih darova imam dokaz za ovo ljeto medju ostalim u Secreta Cons. Rog. Vol. 47. 15. svib.

bivaju nikakove pomoći, nego im se njihova dužnost izvodi odatle, što su dobivali od naroda deseto. Za vranskoga ću predstavnika niže nekoliko rieči reći, a ovdje samo još nešto dodajem za zagrebačkoga biskupa. Zagrebačka biskupija ima ovo vrieme svoga biskupa u osobi Ivana Erdöda, Tomina sinovca; nu upravljanje njezinih poslova, a naročito upravu imanja i gradova drži u svojoj ruci kardinal Toma Bakač-Erdödi, dok nije drugi njegov rođak, Šimun po imenu, biskupom postao.¹ Isti Toma, kao što je u Ugarskoj držao više dostojanstva, tako je i u našoj domovini imao jošte senjsku biskupiju kao tako zvanu commendu, gdje mu je namjestnikom bio naš Šimun Kožičić,² i držao topusku opatiju, pošto su se bili njezini redovnici zbog turskoga straha kojekuda razbjegli.³ Nu premda je on imao tolike izvore obilnih dohodaka, to nećeš naći nigdje dokaza njegove pripravnosti na velike žrtve, kojima bi se bio odlikovao budi ove prve godine vladanja Ljudevitova, budi pako kasnije, nego ćeš i sâm morati uz one pristati, koji biede Tomu, da je preko mjere pazio samo svoj rod i njegovu

¹ U arhivu zagreb. nadbiskupa nalazim mnogo spisa, koji svjedoče, da je Toma Bakač od 1513 pak sve do 1518 zagrebačkom biskupijom upravljao, naročito pako da je upravljao biskupskimi imanjima. U tih izpravah, u kojih zastupa biskupska imanja pred sudovi, zove se on sad „Patronus et tutor episcopatus Ecclesie zagrabiensis“, sad „Specialis patronus et tutor episcopatus Ecclesie zagrabiensis“, ili „specialis tutor, patronus et gubernator episcopatus Ecclesie zagrabiensis“ (Jurid. 130. 2; 135. 2; 137. 2; 138. 2; 140. 2; 150. 2). Nu da je on izvršivao u zagreb. biskupiji i druga biskupska prava, za to se također nalazi dokaz; gdje n. p. g. 1517 kanonikat podjeljuje Ivanu Gorici, koji je poslije bio tajnikom biskupa Šimuna, te mu dopušta, da može poći „ad aliquod vniuersale gimnasium studij gracia“, a kanonikom podjedno naredjuje, da zato neprestanu davati Gorici njegove dohodke (Arhiv zagreb. kaptola fasc. 87 nr. 27).

² Theiner, Vet. Monum. Hung. II. 613, Monum. Slavor. merid. I. 574 i „Katol. list“ 1861. 17 i sl.

³ Uzimalo se je za Krčelićem (Notitiae Prael. 352), da je Berislavić upravljao topuskom opatijom; nu ja nalazim ne njega, već Tomu Bakača kao upravitelja te opatije. U jednoj listini od god. 1518 (u arhivu zagreb. nadbiskup. Jurid. 159. 2) zastupa Toma posjed opatije i uz ostale njegove naslove stoji i ovo: „Tutorisque et specialis patronj ac possessoris Abbacie Ecclesie Beatissime Marie Virginis de Thopwzka aliter de Thoplyka.“ To isto potvrđuje i odredba Tomina od god. 1517 za opatijsko selo Kralju, koju sponinje Kukuljević u „Književniku“ I. 86.

sjajnost, i nećeš mu doista zato slave zapjevati, što je utvrdio ograde oko biskupskoga grada i stolne crkve, znajući, da je on u tu svrhu potrošio veliku svotu novca, koju su bili prijašnji biskupi zagrebački na to ostavili, da se podpunoma dogradi veličanstvena zgrada stolne crkve.¹ — K svim navedenim življem, koji su imali ovo doba sastavljati obranbenu silu, dodati nam je jošte plemstvo, koje je išla dužnost, da i samo glavom domovinu brani i da od imanja svoga stavlja porazmierni broj vojnikâ. I iz toga je razreda Berislavić bez dvojbe dobivao ponajveći broj svojih bojnih drugova. Nu dočim to tako uzimam glede običnih plemića, malo nalazim muževa u višem plemstvu, koji bi si bili na bojnomoj polju osobitim načinom ime proslavili. Iz prijašnje dobe. banovanja Berislavićeva poznajemo već nekoliko od tih junaka, a i kašnje ćemo ih još nekoliko naći; nu nekim od najimućnijih velmoža, osobito u ovoj našoj zemlji, na Dravi i Savi, nećemo nigdje u trag doći, gdje se bude radilo o junačkom i sa žrtvami spojenom branjenju domovine, kanoti Jurju Brandenburžkomu, baštiniku silnih imanja Korvinovih, Perénju, Ernstu, Bantjem, Henningu i dr.

Sada istom, pošto smo se nješto poblize upoznali ne samo sa spoljašnjimi odnošaji, nego i s nutarnjim obranbenim sustavom, moći će svatko prosuditi, kolika se je zahtjevala na strani Berislavićevoj svjestnost, radinost i oduševljenost za obće dobro, ako se je imala domovina samo od novih težkih gubitaka obćuvati. Uza onoliko neuredjenost državnih nutarnjih odnošaja, kao što smo ju našli na početku kraljevanja Ljudevitova, i uza slabo podupiranje s te strane, valjalo je da ban tim sdušnije i tim revnije vrši svoje uzvišeno zvanje. On je u ostalom imao takov položaj, da je doniekle mogao zadovoljavati najprečim nuždama. Nješto mu je dohodka dolazilo iz biskupije njegove; nješto mu je valjda i državna blagajna davala na račun četâ, što ih je morao držati, — i s tim će biti u savezu zapovied kralja Ljudevita od 2. studena 1516, kojom nalaze, da se od našega plemstva iztjera ona novčana pomoć, koju je ono bilo dozvolilo u svojem saboru²; a napokon, kada već odnikud nije bilo pomoći, pomagao bi si on zalaganjem većih i manjih dobara, spadajućih na vranski priorat, komu je bio gubernatorom oliti upraviteljem: da tim načinom ili kojega od svojih

¹ Kukuljević, Prvostol. crkva zagreb. 6 i 63.

² Jura I. 268.

vojnika izplati za već učinjenu službu, ili da dobije novca za potrebe, koje je istom valjalo namiriti.¹

Medjutim, dobro ocjenjujući svoje okolnosti, smatrao je bez dvojbe i on osobitom srećom, što se nije od strane Turaka tečajem god. 1516 ništa većega proti našoj zemlji podhvaćalo.²

Kao što je Berislavić u svojih težkih poslovih u tom morao nalaziti najveću utjehu i ohrabrenje, što je mogao vidjeti, da po-najbolji sinovi njegova naroda s njim jednako čuvstvuju i revno se za spas domovine trude, — kao što je činio modruški biskup Šime Kožićić, koji je tečajem ove godine na lateranskom saboru po drugi put svoj glas podigao, da sabrane crkvene otce živim opisom jadâ svoje domovine na smilovanje gane, — ili kao što je radio Krbavski knez Ivan Torkvat Karlović, koji je uzprkos svim pretrpljenim štetam još uvijek tražio načine, kako da pomogne Turke suzbijati³: tako se je s druge strane morao ban najviše nada tim smučivati, što su njeki i od najodličnijih muževa bez dostojna obzira na teške okolnosti svoje domovine za svojimi osebnimi svrhama išli, bacajući tim zemlju u neprilike i pogibelji.

Jednu ću stvar te vrsti ovdje napomenuti, jer nam se u njoj daje prilika, da se upoznademo s različitim važnijim odnošaji.

Matija Korvin bješe negda oteo knezovom Frankapanom njihov grad Senj, do koga su oni morali vele mnogo držati toli

¹ Burgio (kod Theimera, Vet. Monum. Hung. II. 759) veli, da je priorat vranski za Berislavića a s privoljenjem kraljevim založen „quasi tutto.“ Sr. medjutim s tim ono, što je o toj stvari rečeno u „Zrinj. zvezdi“ 33, gdje se pokazuje, da je još i nakon Berislavića ostalo nezaloženih dobara. — Glede Burgia, koga ovdje prvi put spominjem, a posle ću ga vrlo često navoditi, toliko budi rečeno: da je on bio papinskim nuncijem na dvoru kralja Ljudevita u vele zanimivoj dobi od polovice god. 1524 pak sve do muhačke bitke. Njegova je izvješća priobćio podpuno Theiner u navedenom djelu pod napisom: Epistolae Joannis Antonii Pulleonis Baronis Burgii.

² O neizvjestnih kretanjih turskih četa ima nešto viesti u Sanudu VI. 461. 463 i u Diarii di Marcantonio Michiel (Cicogna Cod. 1022), koji bilježi k 24. travnju: da su u Mletke doglasivali iz Istre i Furlanske, da je u Hrvatsku provalilo nekoliko hiljada Turaka, za koje se misli, da će oplieniti sajam u Senju.

³ Buduć da su dobra kneza Krbavskoga strašno bila poharana od Turaka i buduć da je on slabo bio pomagan od državne blagajne: zato se daje i ove godine najmiti od Mletčana. Za plaću od 2500 dukata imaše držati 150 konjanika za obranu zemlje od turskih navala. Scr. Cons. Rog. vol. 47. 14. lip.

zbog položaja njegova, koli zbog dohodka, koji su ondje dobivali. Zato upravo i nastojahu knezovi svako doba sve do izginuća svoga, da natrag dobiju to toli važno mjesto. I sada nalazimo kneza Bernardina, gdje o tom misli i radi. Jednom bješe on već pokušao, da izvede tu obljublenu misao svoga roda; nu tada mu ostade nastojanje bez uspjeha. Sada se pako uzdaše bez dvojbe u bolju sreću, računajući, kako mislim, na veliku zabunu, koja bješe zavládala u svih državnih poslovih nakon smrti kralja Vladislava. Ali se stari silnik i ovaj put prevari u svojih nadah. Proti njemu ustade ban Berislavić, te odredi ponajprije sâm što je mogao, da se Senj obrani od pokušaja Bernardinovih; zatim zaiska u tu svrhu pomoć od Mletčanâ. Mletčani se bjehu Bernardinu oprli već prigodom njegova prvoga pokušaja proti Senju: jerbo im se je tada ta stvar tako pokazivala, da bi Senj imao doći u vlast ne Bernardinovu, nego tursku, s česa bi naravno bile nastale nove pogibelji za njihov posjed i za trgovinu; a tako mu se isto oprieše i sada: jedno zato, da učine, kako sami pišu, dobru službu kralju i njegovu u Hrvatskoj namjestniku, a drugo još i zato, što nisu mogli zaboraviti, kako im je još nedavno dosadjivao ne samo Bernardinov sin Krsto, nego i on sâm, — i napokon usudio bih se ja još jedno dodati, da su naime Mletčani Senj već zato radije vidjeli u kraljevskoj ruci nego li u Bernardinovoj, što su se mogli nadati, da bi ga tako s vremenom lašnje mogli dobiti pod svoju vlast. Tako dakle motreći te naše stvari, zapovjediše oni (4. travnja) svojemu provedituru na Krku i njegovim susjedom na obližnjih otocih, da priskoče u pomoć banu i Senjanom, čim bi opazili, da Bernardin ozbiljno pristupljuje k izvadjanju svojih osnova.¹

Premda je Berislavić, kao što smo sada vidjeli, na put stao Bernardinu i njegovim osnovam, to se on zbog toga ipak nemože smatrati neprijateljem Frankapanâ u obće iliti kneza Bernardina napose: jerbo onim svojim postupanjem nije ino činio, nego što mu je nalagala njegova dužnost kao banu i senjskomu kapetanu; u ostalom pako mogao je i on cieniti u veliko kao što je činio i Kožićić junačku vrlinu Frankapanâ svojih suvremenika. Nu zato je Bernardin na drugoj strani imao pogibeljna neprijatelja, koji je smierao upravo na njegovo uništenje, — a to je bio Toma Bakač. Mletački poslanik na dvoru kralja Ljudevita, Alviž

¹ Secr. Cons. Rogat. 4. trav. 1516.

Bon po imenu, piše signoriji (9. kolov. 1517): kako ga je upućivao Bakač, da Mletčani nipošto nepuste na slobodu Bernardinova sina Krstu, koji je bio već prije više godinâ dospio u njihovo sužanjstvo kao poglaviti vojvoda četâ cara Maximilijana: jer je, tako reče Bakač, i Bernardin i Krsto velik neprijatelj i kraljev i mletačke republike. Dočim su svi poglaviti vladari kršćanskoga svieta radili oko oslobodjenja Krstina i dočim je u našoj zemlji svatko željno očekivao čas, da se silni lav rieši svojih spona, eto samo Bakača, gdje svjetuje, da se sužnju nedade sloboda, koju je vrlo dobro mogao upotriebiti na obću korist! Nu Bakač podje još i dalje. U svojem razgovoru s rečenim poslanikom upita on, da li bi republika hotjela pomoći, da se Bernardinu otme njegova država. Poslanik, vještiji u takovih poslovih nego Bakač, i dobro pogadjajući misli svoje vlade, odgovori na stavljeno si pitanje: da nemože znati, bi li signorija bila voljna u nove se bojeve pustiti, gdje je toliko žrtava podniela u svojih prijašnjih bojevih. — Dotle je pripovijedanje poslaničko sasvim prosto i jasno; što se pako još k tomu dodaje, mora se smatrati nedovoljnim. Bon veli naime, da „neprijateljstvo“ Bakačevo proti Bernardinu odatle potiče, što je Bernardin oteo dva mjesta knezu Krbavskom, koji je uzeo, ili pravije govoreć, imao uzeti za ženu nećakinju Bakačevu.¹ To mi se čini, kao što rekoh, nedovoljno, te uzimam, da je moralo imati neprijateljstvo Bakačevo proti Frankapanom stariji početak i dublje korijenje.

Nitko nije mogao strožije odsuditi namierâ Bakačevih nego što su učinili Mletčani. Oni, koji su u javnih borbah bivali s Bernardinom i na koje je njegov sin na čelu carskih četa kao lav udarao, nisu se dali strasti svojom tako zasliepiti, da bi bili mogli poželjeti propast vladanja Bernardinova. Dok je to vladanje stalo, prilično je bila sjegurna od turskih navala njihova Istra i Furlanska; a da je ono ili Turkom u šake palo, ili da je kao plien podieljeno medju gospodu, koja su tada vladala ugarskom državom i od koje su njeki, kao što veli Dubrovčanin Tubero, u svojoj državničkoj mudrosti tako daleko dotjerali, te su scienili, da država nemože biti sjegurna od silničtva, van ako kralj bude ubog, tada bi bili doista i Mletčani tu promjenu počutili. Zato, motreći

¹ Sanudo VIII. 26. Da se je pako još god. 1519 samo o tom radilo, da Ivan Torkvat Karlović uzme Bakačevu nećakinju, za to v. Sanuda VIII. 56.

već samu svoju korist, nisu smjeli Mletčani pomagati, da se raztepe Bernardinova država, — te ih tako i nalazimo još g. 1516, gdje preko svoga kneza na Krku Bernardinu njeku pomoć pružaju, kadno se je bilo pokazalo, da Turci namjeravaju udariti na njegova imanja.¹ Ako se s tim postupanjem republike usporedi postupanje Bakačevo, to nećemo doista učiniti nikakove nepravde imenu potonjega, ako reknemo, da njega nisu niti u tom poslu vodili sami čisti motivi.

2.

Godina 1517 donese našoj domovini novih i većih pogibelji nego što su bile prošle godine, ali joj nedonese u istoj mjeri pomoći toli potrebite.

U svijetu je kršćanskom doduše sve to vrijeme govoreno ob obćenitoj vojni na neviernike; papa je početkom godine u tom poslu šiljao ka knezovom kršćanskim svoje poslanike, i prije nego li je razpustio lateranski sabor (16. ožujka), dobio je i njegovu odluku: da se ima kršćanstvo u križare dizati i da se u tu svrhu беру porezi od duhovnikâ; i buduć da je svatko dobro znao, da dotle nemože biti rieči o kakovu složnu radu kršćanskih vlasti, dok bude među njimi samimi straha od prevlasti jednih nad drugimi, zato se je i o tom radilo, da bude svakomu svoje osjegurano i da bude obćeniti mir u kršćanskom svijetu zajamčen savezom poglavitih vladara. Nu to je upravo ono, što se nije dalo postići, te je zato bilo od male vrijednosti za stvar kršćansku, što je u smislu zaključka lateranskoga sabora već i osnova izradjena, kako bi se imalo na Turke udariti.

Dok je tako kršćanski sviet radio oko tih jalovih osnova, međjutim je sultan Selim oko polovice god. 1516 započetu vojnu na Egipat s raznim doduše teškoćami ali ipak pobjedonosno nastavljao, tako da se je ljeti god. 1517 već mogao smatrati gospodarom Egipta i na-nj spadajućih inih pokrajina.

Viesti o njegovih pobjedah i o njegovu povratku u Europu uzbuđiše golem strah na svih stranah. Nu naša domovina moraše još za njegova vojevanja mnogo trpjeti, jer su njegovi namjestnici u našem susjedstvu još i onda imali uza se toliko četa, da su mogli zalaziti na plien i pustošenje. Već na početku god. 1517 udare Turci na njeku tvrđicu u okolišu zadarskom, provale u nju i

¹ Sanudo VI. 463. Tubero, Comment. (izd. 1603) XI. 331.

od 400 ljudi, što su ih tu našli, njeke sasieku, ostale pako, bez dvojbe mladje i jače, sa sobom odvuku, da ih turče i učine roditelji krvnih dušmana krsta. Pod jesen pako spremaše se turska četa, koja je imala Klis sasvim predobiti caru svomu, pošto je već god. 1515 podgradje klisko pod stanovitimi uvjeti Turkom predano bilo. Ali dočim se tu za sada još ništa nije učinilo, doveden je Skradin tim u veliku opasnost, što je bosanski baša valjano utvrdio i oskrbio Cetin (blizu Sinja) i još jednu tvrđicu u onom okolišu, da uzmogne odatle dodijavati Skradinjanom, kojim su ujedno s morske strane turski brodovi prietili.¹ Da su Turci isto to vrijeme još i u druge hrvatske predjele provaljivali, naročito pako da su i opet gubili zemlju kneza Krbavskoga, za to nam budi žalostnim dokazom odluka istoga kneza, koja je mogla poteći samo iz skrajnjega zdvojenja. On, koji nije bio vikô pred Turci bez odpora uzmicati, išće sada od Mletčana za tri svoja grada kakovu zamjenu na njihovu talijanskom kopnu. Mletčani međjutim, dobro poznavajući njegovu inače junačku ćud i vještinu bojnu, ne htjedoše na to pristati, već ga uputiše po njegovu čovjeku, knezu Vidu, da i nadalje ostane na svojem mjestu, gdje će moći uz njihovu novčanu pomoć i sebi i njim služiti.²

Već u tom, što sam upravo izpriповiedao o kretanju turskih četa, bijaše mnogo opasnosti za njeka od tvrdih mesta, koja su bila našem narodu toli važna za njegovu obranu; nu još veće skrbi nastadoše ne samo u našoj zemlji, nego takodjer i u susjednoj Ugarskoj, kada se je glas raznio, da Jajcu pogibelj prieti: svatko bo je dobro razumio, što znači to branište.

Naši izvori, na koje ću se odmah nešto točnije obazreti, o tom nam svjedoče, da su Turci prietili gradu Jajcu bez prestanka nekako od proljeća ove godine pak sve do njezina svršetka.³ Tursko postupanje pako u tom poslu imamo si tako misliti: da su oni za tim išli, da posada jajačka bude sasvim odtrgnuta od svakoga obćenja sa zemljom, iz koje je imala dobiti podpore i

¹ Sanudo VIII. 7. 28 i 29. Glede Klisa i njegove predaje v. Književnik II. 216, zatim Sanuda VI. 461 i VIII. 5.

² Id. VIII.

³ Već 15. srpnja piše Ljudevit: „... Jayeza, ad quod invadendum Turci assidue aspirant...“ (Pray, Ep. I. 119); a 18. prosinca opet piše zagrebačkomu kaptolu: „... Jayezae, quae in extremis est ob defectum victualium...“ (Marcelović).

hrane, te da tako bude gladom i pomanjkanjem bojnih sredstva prisiljena na predaju. Odatle se opet samo sobom razumije, da je našim valjalo o tom raditi, da se u Jajce što prije unesu braniteljem nužne pomoći.

Uza tolike pogibelji, koje su grozile kraljevoj zemlji na raznih stranah, valjalo je, da ozbiljno radi ob obrani i sredstvih njezinih toli državno vieće Ljudevitovo, koli ban Berislavić. — Prije nego li se je isto u toj stvari učinilo od strane kraljevske vlade u samoj državi, bješe zaiskana u Ljudevitovo ime tudja pomoć. Mletčani bjehu naime pozvani, da dadu banu 10.000 forinti na račun one pomoći, koju su imali davati kralju za obranu njegova Klisa i drugih gradova. Nu tu se ovaj put nadje slaba pomoć, premda je kašnje bio i sâm ban u istoj stvari svoga poslanika u Mletke odpravio. Mletčanom se činjaše, da oni imadu pravo tražiti od kralja naknadu za štete, počinjene negda u Istri od bana Andrije Bota i od Frankapanâ, te zato odlučiše (19. kolov.), da se banu pošalje stvari samo u vrijednosti od 2000 dukata.¹ Tako postupahu Mletčani, premda su Turci još na početku ove godine i njihovim gradovom u Dalmaciji toliko štete činili, da su jadni Dalmatinci već zdvajali. Nu oni se bjehu već postarali, kako da si drugim načinom pribave što više sjegurnosti s te strane. Kao što su prije na vapaj svojih dalmatinskih podanika samo malo četâ odpremali gradovom na pomoć, ali tim više darova i mita susjednim bosanskim zapovjednikom, tako poslie, čuvši za pobjedonosno napredovanje Selimovo u Egiptu, nadjoše se i oni medju onimi, koji su Selimu čestitali na njegovoj sreći, te skoro nakon toga ponovi š njimi sultan (mjeseca rujna) onaj ugovor, koji su bili prije nekoliko godina medju sobom utanačili. Tim putem udarivši Mletčani. mogaše njihov dužda počašćen biti carskim darom i vraćanjem prije sasuznjenih podanika²; pak da ti prijateljski odnošaji što više budu učvršćeni, neuztručavahu se Mletčani Turke potajno izvješćivati o dogovaranju kršćanskih vlasti, kojim se je smieralo na križarsku vojnu.³ Gdje se je tako radilo, tu treba uzeti, da je spominjanje o štetah, počinjenih od Bota i od Frankapanâ, više

¹ Sanudo VIII. 25. I Secr. Cons. Rog. vol. 47. 20. kolov., gdje se naročito veli, da su poslali one stvari.

² Sanudo VIII. 7, 26 i 30.

³ Mletač. izvori kod Lanza u Monum. Habsburg. Zweite Abth. Einleit. zum I. Bd. 204.

bilo izlikom nego li ozbiljnom stvari. — Vlada Ljudevitova moglaše međjutim već po tom slutiti, da će teško biti kakove pomoći iz Mletaka, što su Mletčani tako dugo zatezali rješenje te stvari. Zato nastajale na dvoru kraljevu tim veća nužda, da se u samoj državi nadje sredstvá za obskrbu gradova na krajini; pak buduće da je državna blagajna i sada bila prazna kao obično, i buduće da se nisu mogle očekivati kakove žrtve od onih boljara, koji su vukli najbogatije dohodke toli od svojih, koli od kraljevskih založenih si dobara: to potražiše vladari pomoć u tom, što su zahtievali od kraljevskih gradova izvanredne novčane prispievke i što su u zalog davali još preostala kraljevska dobra, — i na jednu i na drugu stranu opravdavajući svoj postupak tim, što se po njihovu mnienju nije inako dalo zadovoljiti priekim potrebam gradova na krajini, osobito pako Jajca grada, koji se je nalazio u najvećoj opasnosti. Tim se putem dobi njeka, premda nevelika svota novca, od koje su viećnici Ljudevitovi, kao što nam se veli na jednom mjestu, nješto poslali banu hrvatskomu.¹

Ban se je međjutim i sâm starao za povjerenu si zemlju. Pomoći je tražio, kao što smo već vidjeli, u Mletcih, a osim toga se je i opet obraćao po svojem navadnom poslaniku na papu Lava X. Nu videći, kako se slabo može uzdati u tudju pomoć, premda se sada nije radilo o stvari, koja bi se bila ticala samih Hrvata, to je morao tim revnije oko toga nastojati, da sakupi oko sebe sve, što je bilo vrljega u narodu, i da one, koji su pokazivali manje volje za složan rád, što većma pobudi i uzpali. O tom svojem toli nuždnom i za domovinu spasonosnom nastojanju sâm nam pripovieda u svojem vlastoručnom pismu, koje je pisao iz Zrinja kaptolu zagrebačkomu na 14. lipnja. „Ovdje zaključiš pred nami“, tako piše on kaptolu, „velemonožna gospoda knezovi Nikola Zrinjski i Franjo Berislavić Doborski, da će po volji kraljeva veličanstva a za korist i obranu ove preuboge domovine gdje bude nužno straže držati, te da će u tu svrhu svaki od njih prinieti po tri denara od svakoga svoga podaničkoga selišta. U isto ime i mi obećasmo petdeset forinti.“ Zatim poziva kaptol i nalaže mu u ime kraljevo, da i on dade u spomenutu svrhu razmiernie prispievke od svojih imanja s ovu stran Save. „Ako pako to neučinite, tada znajte, da ćemo vam po zapoviedi njegova veličanstva škode činiti:

¹ Pray, Ep. I. 119, Katona XIX. 81 i 82 i Pray, Histor. II. 578.

jer nećemo, da ova preuboga domovina s nemarnosti i nebrige tako jadno propade.“¹ Ta banova ozbiljnost neostade bez uspjeha: jerbo nam se u jednoj inače dosta tamnoj viesti skoro poslje toga pokazuje na strani kaptola njeko nastojanje oko bojnih poslova.²

Ban se bješe obratio, kao što sam gore rekao, i na papu Lava, i odatle dobi mjesto očekivanih pomoći pismo (pisano 7. srpnja), koje ga u zvijezde kuje i na nova junačka djela potiče. — Već smo više puta vidjeli, koliko se je cijenila u kršćanskom svijetu uztrajnost Berislavićeva; i budući da je njegovu djelovanju toliko važnosti davano, zato se je mislilo na načine, kako da ono bude još uspješnijim. Prava mu se pomoć ipak nije davala odnikuda, nego samo kadkada iz Rima; ali se je zato našlo drugo sredstvo, koje je imalo nekim načinom u istu svrhu poslužiti. Činilo se je naime, da će ban biti narodu svojem uзорitijim a neprijatelju strahovitijim, ako mu se udiele uzvišeno stožerničko dostojanstvo. Da se to zbude, o tom je, kao što nas izvješćuje izvor bez svake sumnje, najviše nastojao car Maximilijan. Nu premda je za to bilo dovolj prilike, jerbo je papa upravo ovo vrijeme mnogo stožernika na jednoč imenovao, to je ipak za sada ostala ona želja neizpunjenom. I na to se upravo proteže spomenuto pismo Lava X. Papa tu uvjerava bana Berislavića, da i sada visoko cieni njegove velike zasluge; a što ga ipak nije imenovao stožernikom, tomu da nije ini uzrok, nego što se je činilo, da ban nebi bio dostojno odlikovan, da je imenovan stožernikom ujedno s mnoštvom drugih. Čovjek tako osobitih zasluga treba da bude i osobitim načinom nagrađen za svoje zasluge. Zato veli papa Berislaviću pod konac svoga pisma: neka i nadalje ide za djeli, kojimi se zaslužuje neumrlost i koja nadkriljuju svako odlikovanje, i neka o tom nastoji, da što prije izvede što osobito slavna, da tako bude dana prilika, da mu se udiele odlikovanje, dosada uzkrraćeno.³ — Motreći sav sadržaj Lavova pisma slobodno možemo uzeti, da je i Berislavić

¹ To Berislavićevom rukom pisano pismo prilažem u dodatku. I Krčelić mu je poznavao glavni sadržaj iz Marcelovića.

² Kercselich Hist. 212 iz Marcelovića.

³ Marnavić 254 i k tomu 269. Što Marnavić veli, da se je nastojalo oko Berislavićeva odlikovanja i od strane naših kraljeva Vladislava i Ljudevita, za to nenalazim drugdje nikakove potvrde, i teško bih vjerovao, da je o tom radila vlada, u kojoj je bio osobit upliv Tomi Bakaču.

sâm želio, da mu bude dano odlikovanje, o kojem smo upravo govorili; nu sav nam njegov život jasno o tom svjedoči, da ga u toj njegovoj želji nije vodila taština i golo slavohlepje, nego jedini onaj razlog, koji su i njegovi prijatelji navodili, istući od pape, da bude odlikovan kako je već davno zaslužio. U tom nas mnienju o Berislaviću mora ukriepiti osobito ovo uvaženje: što on i nadalje jednakim oduševljenjem nastoji oko svoje teške zadaće, — upućujući nas tako svojim djelovanjem, da nije činio svoju kriepost ovisnom od priznanja i nagrade ljudske.

Iz dosadanjega razlaganja mogosmo se uvjeriti, da jošte nije bilo zadovoljeno dostojnim načinom potrebam naših gradova: zato već zbog toga razloga kao takodjer i poradi uredjenja još drugih državnih stvari pozva Ljudevit o Mibolju svoje stališe u Budim na sabor. Nu kao što piše sâm kralj, taj se sabor razbi prije nego li je isto odlučio budi za oskrbljenje gradova na krajini, budi pako za nutarnje uredjenje i umirenje države; i ako je dopušteno nagadjati, to bismo mogli reći prema oddrugud nam poznatim okolnostim toga vremena, da se je sabor razvrgao zato, što u stališâ nije bilo prave volje, da ozbiljno uzmu u pretres pitanje ob obrani zemlje i što su im i opet dodijavali poslanici Maximilijanovi i Sigismundovi sa zahtjevom, da i oni priznadu po primjeru Čehâ caru i Sigismundu ono pravo na vladanje države za maloljetnosti Ljudevitove, koje im je bio namienio pokojni kralj. Razmetnuvši se sabor prije nego li je što valjana odredio za gradove, dodjoše oni, kao što dalje veli kralj Ljudevit, u još veću opasnost, a osobito se Jajce izvrže skrajnjoj pogibelji, jer mu se nisu do današnjega dana (5. stud.) potrebite pomoći doniele. Uvaživši te okolnosti savjetnici kraljevi, odlučise, da se na njihovih imanjih pobere na dva roka po cio forint od svakoga selišta; i pošto su oni to bili odlučili, obrati se kralj u svojim pismih na pojedine županije, pozivajući ih, da i one pristupe k tomu zaključku, da se tako dobavi sredstvâ za uzčuvanje gradova, koje i on moraju smatrati svojim štitom. Kralj napokon dodaje na koncu svoga pisma još nekoliko rieči, koje nam jasno pokazuju, kakova je skvarenost to doba zavládala bila medju onimi, koji su moć u ruci imali i državne poslove obavljali. Kao da je slutio, da će mu plemstvo po županijah zato uzkratiti zaiskanu pomoć, što su već toliko putâ u narodu pobirani porezi od bezdušnih ljudi na sebične svrhe obraćani, obećaje on sada, da će paziti, da se sabrana novčana pomoć

vierno upotricbi na korist pograničnih gradova.¹ Nu u plemstvu bješe već ukorenjeno toliko nepouzdanje, da je sve to kraljevo uvjeravanje ostalo bez koristi i bez obzira na to, što plemstvo nikada nije bilo sklono dopuštati poreze, koji nisu bili na saboru odlučeni. Da se pako tim putem doista nije ono postiglo, što se je namjeravalo, žalostnim nam je dokazom drugo pismo Ljudevitovo, u kojem pod konac godine (18. prosin.) zagrebački kaptol strogimi riečmi ukorava, što još nije poslao svoje čete k banu, koji se je spremao kod Zdenacá, da pomoćju pouzdane vojske unese u Jajce hrane i ostalih potreba.²

To, što sam upravo rekao, jasno nam pokazuje, da su oni pogriješili, koji pripoviedaju, da je Jajce bilo već ove godine svimi potrebami dovoljno oskrbljeno; taj grad ostade sada dapače u najvećoj opasnosti.

Da završim svoje pripoviedanje o bojnih zgodah god. 1517, malo mi je jošte rieči dodati. Na jednoj nam se naime strani pokazuje, kako Turci priete posjedu topuske opatije u okolišu grada Bihća³; na drugoj usuprot stoji nam jedna osamljena viest, da su naši to toba u jednoj sukobu Turke krvavo potukli i izvorničkoga bega Mustafu po imenu ubili.⁴ Ako se pako sve pripoviedano u jedno sabere, reći nam je, da se je sav život našega naroda i to vrieme gubio u samih bojnih pripremama i poslovih. Samo Dubrovnik stajáše na strani, mirno tjerajući svoje poslove pod zaštitom ugovorá, po kojih je, Turkom danke plaćajući, prost bio od dušmanskoga navaljivanja. Prije sklopljene ugovore potvrdi mu i sultan Selim upravo ove godine; nu sljedeće godine doda k tomu jedan po Dubrovčane teži uvjet.⁵

¹ V. u dodatku pismo kralja Ljudevita bodrožkoj županiji dne 5. studena 1517. — Tim biva bezdvojbeno, da je o Miholju u Budimu sabor držan. U poviesti ugarskoj nisam još nigdje našao spomena o tom saboru; uzima se pako obično, da je sabor držan na 3. svibnja (v. Engel, Gesch. des ung. Reiches III. — 2 — 194).

² Marcelović, a po njem i Krčelić.

³ Kukuljević u Kujiževniku I. 86, bez dvojbe iz pisamah rečene opatije.

⁴ Tu viest podkrepljuje Hammer iz turskih izvora (II. 526). Ako je Hammer dobro proračunao, da je viest o tom porazu Turaka u Damask prispjela 15. prosinca 1517, tada je ova zgoda svakako različita od druge slične, koju ćemo naći na početku sljedeće godine.

⁵ Miklosich, Monum. serb. 550. Sanudo VIII. 53.

3.

Poviest naše domovine zadržaje i sljedeće godine, godine naime 1518 onaj isti značaj, u kojem nam se je doкле pokazivala, — s tom ipak razlikom, što se je sada doniekle barem činilo, da će se već jednom priznati na svih stranah okolnosti vremena u punoj svojoj ozbiljnosti, te da će tako i našoj domovini, koja je bila već skoro sasvim iscrpljena, svanuti dnevi sretnijega života. Nu te liepe nade, kojima su se iztrapljena srca njeko vrijeme mogla razblaživati, izčeznuše opet kao da ih nije ni bilo. Strasti ljudske ubiše svaku plemenitiju misao i na sreću čovječanstva iduću namjeru, i zato se moradoše opet ponoviti jadi, s kojih je za sada osobito naš narod stradao.

Odmah na početku ove godine, o kojoj sada idem pripoviedati, nalazimo bana Berislavića, gdje o tom radi, da odvrati pogibelj konačne propasti od onih gradova, na koje su Turci to vrijeme najviše vrebali. Već smo prije vidjeli, kako su se oni bili primakli Skradinu, a za Jajce nam je i onako poznato, da je bilo već odavna skoro sa svih strana zaokupljeno od turskih posada, stojećih po različitim gradićih u njegovu okolišu. Još više se oni primakoše ovomu gradu, kada su posvojili prije nekoliko godina Bočac, tvrđjicu ležeću na Vrbasu a Jajcu na sjeveru, i zatim Jezero, koje je bilo na Plivi, Jajcu na zapadu.¹ O tom se je dakle radilo, da Turci budu iztjerani iz onih miesta, iz kojih su uvijek mogli priečiti obćenje sa spomenutimi gradovi. I u to ime povede ban, dok je jošte snieg zemlju pokrivao, priličnu vojsku u Bosnu. Tu ga dočeka zapovjednik turski; vojske im se potuku: Turci budu razbijeni i sâm im vodja ostane na bojnomoj polju. Nu slaba korist od pobjede, kad nije bilo u bana toliko sile, da bi bio mogao nastaviti udaranje na same tvrđje, koje je ipak poglavito motrio u ovoj svojoj vojni. S istoga razloga i naročito s pomanjkanja živeža ostade banov posao bez uspjeha i na drugoj strani, kada je naime bio počeo obsiedati jednu od onih tvrđjica, što su ih Turci držali pred Skradinom gradom.²

¹ Bočac je meni ono, što se zove u 1. čl. tolnanskoga sabora god. 1518 Bogacs, a Jezero mi je ono, što se tu piše Jezew. Da je Bočac izgubljen god. 1515, za to ćeš naći dokaz u Kovachichu, Supplem. II. 431. Glede Jezera v. Sanuda VIII., gdje se upravo tako piše.

² Viesti s raznih miestah u Sanudu VIII. 34.

Tom se banovom vojnom nije doduše ino postiglo, nego što je Turkom pokazano, da ona zemlja, na koju su najviše smierale njihove osnove, još uvijek ima upravitelja, koji ju pazi kao svoje najveće blago i neumorno o tom nastoji, da ju obéuva od daljega propadanja. Nu premda nije ban mogao onoga postići, na što se je bio upravo uputio, to ipak zaslužuje ovaj njegov podhvat, da ga još nešto pobliže ogledamo.

Tko se obazre na izjave kralja Ljudevita, u kojih to vrieme govori sâm o sebi i o stanju svojih kraljevina, taj neće moći povjerovati, da je banu dana za njegov podhvat ikakova znatnija pomoć od strane Ljudevitove vlade. Pišući Ljudevit stricu svomu, poljskomu kralju Sigismundu (6. sieč.), pošto mu se je potužio na mržnju i nenavist, koja vlada u plemstvu, veli mu, da će morati držati sabor, jer da su mu stvari tako neuredjene i zanemarene, „da nemožemo niti krajini pomoći, koja se nalazi u najvećoj pogibelji, niti se možemo obraniti od domaće oskudice, koja svaki dan sve većom biva. Ako se to brzo inače neuredi, to će doskora biti i naše kraljevsko dostojanstvo uništeno sramotnom oskudicom, kao što nam je moć već sasvim potlačena.“ Pozivajući pako svoga najbogatijega velmožu, Ivana Zapoljskoga, na državni sabor (14. ožuj.), spominje Ljudevit, da je u dva puta ove godine držao veliko državno vijeće: da se nadje pomoć zagroženoj krajini; nu da mu je trud ostao bez koristi.¹ Gdje se tako govori, tu se dakako nije mogla naći nikakova barem znatnija podpora. — Lašnje bi se moglo vjerovati, da je bana zapalo štogod od onih 3000 dukata, što ih je signorija dala nešto prije kraljevu poslaniku Filipu More-u, kao što je o tom sama izviestila banova poslanika, koji je k njoj bio poslan u istom poslu.² Što se pako mletačka republika taj put nije dala skloniti na znatnije pomoći, tomu se neće nitko čuditi, komu su poznati njezini odnošaji prama Turkom. Nje nisu mogle smesti u njezinoj politici niti ozbiljnije rieči kraljeva poslanika, koji se je ljuto tužio: da Mletčani kralja obsjenjuju, te im se je grozio: da bi im jednom moglo žao biti, što sada tako zanemaruju kraljeve stvari. — Vidjevši tako, da s te strane nije imao ban izdašne podpore, a znajući u ostalom, kakovi su bili izvori njegovih navadnih dohodaka, pomislih si, da je on valjda već

¹ Palacký, Děj. V. — 2 — 346. Pray, Ep. I. 125.

² Sanudo VIII. 32 i 34.

to vrijeme bio došao do nova izvora znatna dohodka, koji je rabio u kraljevo ime a za zemlje, povjerene svojoj skrbi i upravi. Tu mislim na blago i na imanja Franje Berislavića. Toga hrvatskoga velmožu nadjosmo još oko polovice prošle godine živa i kao revna pomoćnika rodjaka njegova, bana Petra; nu skoro poslje toga umre on,¹ pak budući da nije ostavio odvjatka, zato uzme ban njegovo blago i njegova velika imanja u ime kraljevo u svoje ruke. Udova Franjina, po imenu Margita, udade se kasnije za Ivana Banfija Dolnjo-lindavskoga, te stane s tim svojim drugim mužem na svaku ruku oko toga raditi, da opet dobije ona imanja, koja je bio ban Berislavić po smrti prijašnjega njezina muža za kralja uzeo. Iz razprave, koja je o toj stvari dulje vremena tekla, razabiremo ponajprije toliko, da je ban Berislavić Franjina imanja u svoje ruke uzeo na kraljevo ime i na zapovied kraljevu, kao što to u rečenoj razpravi postojano tvrdi branitelj prava kraljevih, — te nas u tom nesmiye mnogo smetati, ako na drugoj strani kralj u svojih pismih, izdavanih kasnije na korist Ivana Banfija, o tom tako govori: da je ban rečena imanja uzeo „u ime našega veličanstva, nu proti našoj volji.“ Nu još jasnije nam spomenuta razprava na različitim mjestih za to svjedoči, da ban Berislavić nije uzeta imanja po primjeru mnogih svojih suvremenika upotrebljivao za svoje sebične svrhe, za umnožanje svoje sjajnosti oli za obogaćivanje sukromnikâ, nego da je obraćao sve dohodke, dolazeće iz toga novoga izvora, na one potrebe, koje je vazda smatrao najvažnijimi i najsvetijimi.²

Dok je ban Berislavić na naših stranah radio prema silam svojim oko osjeganja državnih medja, međjutim se pretresivahu u kraljevu vieću velike stvari. Papa Lav bješe naime Ljudevitu priobćio početkom godine osnovu, po kojoj se je imalo na Turke udariti još tečajem ove godine, pozivajući ga, da tu osnovu točno izpita i svoje primjetbe učini, ako bude mislio da su nuždne.³

¹ Marcelović spominje jedno pismo od 30. studena 1517, u kojem se govori o Franji Berislaviću kao o pokojnom. U prvoj polovici g. 1518 biva to već u mnogih pismih.

² Budući da namjeravam odmah poslje ove svoje razprave i još prije nego li nastavim dalje pripoviedanje o dobi kralja Ljudevita II. u posebnu radnju složiti sve, što sam našao ob obitelji Berislavića: zato neću ovdje dalje govoriti ob ostavini Franje Berislavića.

³ Pray, Annal. V. 31 iz Bemba Ep. Lib. XVI.

Usljed toga poziva i u obće zbog neuredjena stanja stvari na krajini bješe kralj u dva puta sakupio oko sebe veliko vijeće; nu, kao što smo već prije vidjeli, taj mu trud nikakovim plodom neurodi, te zato odluči, da će sazvati sabor, nebi li tim putem došao do povoljnijih posljedaka.

Još prije nego li je osnova obćenite vojne na neviernike dospjela u vijeće kralja Ljudevita, bijaše ona predmetom vijećanjâ na saboru Maximilijanovih austrijskih zemalja (koncem god. 1517 i početkom 1518), gdje su stališi, dobro shvaćajući i svoju potrebu, dosta dobre volje za obću stvar pokazivali, čineći ujedno od svoje strane različite primjetbe na priobćenu si osnovu. Među ostalim predložiše oni svojem caru, da bi se imao na budućí sabor pozvati i ban Berislavić, kanoti čovjek, koji najbolje poznaje stanje i nuždu krajine, kao i način, kojim bi joj se moglo pomoći; nu na to im odvrati Maximilijan: da se Berislavić nemože na sabor pozvati, ali zato da će on pisati kralju Ljudevitu, da obavijesti njemački sabor o stanju Hrvatske i u obće o svem, što bi valjalo činiti za obranu od Turaka.¹

Kao što odatle razabiremo, pitanje je ob obćenitoj vojni na Turke na sve strane pretresivano. Ta je stvar poslje i dalje povedena. Lav je naime izdao bullu, kojom se je razglasivalo primirje među kršćani na pet godina, te je odmah odpravio nekoliko svojih legata na različite strane, da ta njegova bulla bude posvuda prihvaćena i da se čine potrebite priprave za samu vojnu. I premda je Lav bio od sebe odvratio onoga od kršćanskih vladara, koji je dosad još najozbiljnije o tom radio, da se u istinu slegnu razne razmirice, koje su ciepile vlasti kršćanske, Henrika VIII. naime, to se je ipak skoro počela nada pokazivati, da neće o to zapeti obćenita stvar, nego da će se naći način, kako da se ona uredi po volji svim poglavitim vlastim. O tom je osobito revno nastojao kralj Henrik s poznatih nam razloga; ali osim njega i francuzki kralj Franjo, — nu ovaj zato, jer je za njega već bilo prispjelo vrijeme, gdje je morao željeti, da se ozbiljno počme raditi o križarskoj vojni. Za koji dan je moglo doći do izbora cara njemačkoga, i s obzirom na to valjalo je da Franjo stoji spreman s uglednom bojnóm silom.

¹ Der Ausschuss-Landtag der gesammten österr. Erblande zu Innsbruck 1518 od H. J. Zeibiga u Archiv für Kunde österr. Geschichtsquel XIII. Bd. 207—280.

Nu da te osnove, o kojih se je toliko govorilo, postanu u istinu koristne svietu kršćanskomu, za to se je zahtievala prvo iskrena volja na strani svih onih, koji su na tom radili, a drugo čestito uređjeno stanje pojedinih država, koje su imale sudjelovati kod izvajanja osnovâ. Već s toga je gledišta morao svatko davati veliku važnost saboru, koji se je sastao u Budimu na poziv kralja Ljudevita o Gjurgjevu ove godine. Ali čim su veće nade stavljane u taj sabor, tim je morala biti veća bol u duši svakoga prijatelja čovječanstva, kada je bio izvješćen o njegovu radu. Tu se je pokazalo, kakov jaz dieli plemstvo od velemožâ i koliko je nepouzdanje zavladało u zemlji proti gospodi, koja su sjedjela u kraljevu vieću i obavljala najvažnije državne poslove. Kada je rieč povedena o zanemarenih gradovih na državnih medjah i o porezu, koji bi se imao dozvoliti za dovoljno oskrbljenje tih gradova, nije htjelo plemstvo o tom niti čuti, dok viećnici kraljevi i ostala gospoda nezadadu vjeru prisegom: da će sveto obdržavati državne zakone i da će verno obavljati svoja zvanja. Buduć pako da gospoda nisu nikako hotjela na to pristati, zato se je plemstvo odaljilo sa sabora, zaključivši prije, da će se sći na 25. srpnja u Tolni na posebnu skupštinu. — Miešanje stranih vlasti u ugarske poslove i ovaj je put odlučno odbijeno. A što se tiče strančarenja medju samimi velmožami, vriedno je ovdje napose spomenuti, da je Ivan Zapoljski jednomu od svojih najznatnijih protivnika, Ivanu Bornemiszi naime, moć i područje znatno oslabio.¹

Velmože se medjutim nisu dali smesti u svojoj nakani odstupom plemstva, nego su stvorili 24 članka, te su to razposlali na županije, da se primi i izvede. U tih se člancih odredjuje: da velmože moraju svoje čete u red staviti; da se imadu porezi u narodu sabrati; da državno vieće imade marljivo držati svoje sjednice, a u poslovanju svojem da bude svagda nadgledano od dvojice svjetskih i dvojice duhovnih velmoža.

Medju velmožami, koji su te odredbe učinili, nalazimo osim Šimuna, novoga zagrebačkoga biskupa, i Mihaila Kesserea, biskupa bosanskoga, i našega bana Petra Berislavića.² On je istom bio izvršio svoju vojnu, kada je kralj sabor razpisivao, te uzdajući se, da će svojom riečju probuditi što više oduševljenja medju stališi,

¹ Pray Ep. I. 125 i 202. Katona XIX. 69.

² Kováchich, Supplem. II. 398.

pohitio je u njihovu skupštinu; — i lahko nam je vjerovati, da je njegovo sudjelovanje mnogo tomu doprinijelo, te su velmože stvorili spomenute članke glede obrane i glede omedjašenja državnoga vieća, na koje se doista nitko nije mogao toliko tužiti koliko upravo on, koji je zbog nečestitosti gospode ostavljan bez pomoći.

Medjutim nije za to trebalo mnogo muke, da se stvore liepi zakonski članci; ali koja korist od toga, kada se nije ono izvršivalo, što članci odredjuju. Kralj nam se Ljudevit pako i taj put tuži, da se neplaćaju porezi, štono su bili malo prije dozvoljeni; a s toga, kao što on veli, dolaze pogranični gradovi u još veće opasnosti, te se zapovjednici groze, da će ih ostaviti, ako budu i dalje pušteni bez pomoći.¹

U tom dodje vrijeme, da se plemstvo sastane, kako je bilo zaključilo prigodom budimskoga sabora. I zbilja o Jakovlju bješe otvoren sabor u Tolni. Na tom saboru pokaza plemstvo i opet, da se neuzda u velmože i visoke državne dostojanstvenike; ali isto tako zasnjeđoči liepim načinom, da sasvim pravo pojima opasno stanje svoje domovine, te da je pripravno i na žrtve, gdje se o tom radi, da se domovina spasi od propasti. Spomenuvši u uvodu zaključaka svojih, kako Ugarska neima niti zakona niti oružja, dakle onih podloga, na kojih se države drže, — i kako je zbog toga mnogo naroda turskoga sužanjstva dopalo, mnogo gradova Turkom u šake došlo, tako da se u Bosni drži još samo Jajce i Banjaluka, — to spomenuvši, čini plemstvo shodne odredbe, da se odvrte dalje pogibelji, a najpače da nepade i Jajce i da se natrag dobiju one tvrđje, koje su Turci u njegovu okolišu najposlje bili osvojili. Ako još i Jajce izgubimo, tada će propasti Hrvatska i Slavonija, Ugarska će doći u najveću opasnost, pače neprijatelju će biti put otvoren u Dalmaciju, u Kranjsku i u dalje njemačke zemlje. Da se to nezbude, neka se odmah prama Bosni upute one čete, koje su za to odredjene, i neka se u slozi s banom u Jajce potrebita hrana čim prije unese; o Miholju pako da se nadje sva bojna sila naroda na okupu u Baču. A da uzmogne i kralj svoju četu u red staviti, zatim da se uzmognu dati namjestnikom kraljevim, a medju njimi i banu, dužne im novčane pomoći i da gradovi dobiju, što ih ide: zato će se od svakoga selišta uzeti po 50 dinara poreza. Da pako u sabiranju i trošenju toga novca nebude

¹ Kovachich, Supplem. II. 396.

i opet kakove nevjere, kao što je toliko puta bivalo, sve će se to obaviti pod strogim nadgledanjem i uz dužnost točnih računa. Napokon, budući da Ugarska sama nebi bila kadra na put stati sili turskoj, neka se traži pomoć od pape, od cara i od kralja poljskoga.¹

U smislu tih odredba bjehu skoro poslje toga odpravljeni poslanici ka kralju Sigismundu; a k caru Maximilijanu i k papi Lavu imаше poći nakon bačkoga sabora Stjepan Verbőczy, — muž, koji je već sada medju plemstvom važno ime imao.

O Miholju se je imala sakupiti u Baču sva bojna sila; nu kada je taj rok prispio, malo se je tu našlo velmožâ, a i od plemstva je mnogi doma ostao. Zato se sada nije moglo ni pomisliti, da bi se odmah odatle pošlo na Turke, nego su sakupljeni stališi opet stvarali različite zakone, kojima se je stranom na to smieralo, da se priprave čini za vojnu, stranom pako na to, da se kruni povrate odtudjena joj dobra i dohodci i da se uredi dostojno držanje dvora kraljevskoga. Plemstvo je nalazilo za se mnogo utjehe u tom, što je sada i izmedju njega uzeto nekoliko članova u državno vieće, koje je imalo bditi nad odhranjivanjem i učenjem mladoga kralja, starati se za dobar red u kraljevskom dvoru i sve važnije državne poslove obavljati u smislu stvorenih zakona.²

Tu nadjosmo dakle dva sabora, gdje je niže plemstvo liepim načinom pokazalo svoju ozbiljnu volju: da se dokinu u državi strašne zloporabe, koje su joj sve temelje podkapale, te da zatim ona sama u sebi okriepljena ponovljenom silom podje na djelo, koje joj se je samo sobom kao najvažnije i najpreče pokazivalo. Nu na najveću nesreću same države ostade sav taj zapal plemstva bez ikakovih znatnijih posljedaka, i to zato, što u državi nije bilo vlasti, koja bi bila mogla i velmože prisiliti na štovanje zakonâ a odvratiti ih od njihova toli pogubna samoljublja i strančarenja.

Kao što nam se je tu pokazalo u poviesti ugarske države, da u njoj nije bilo onih uvieta, koji su se zahtievali, ako se je i zbilja imalo što izvesti proti Turkom, tako isto nenalazimo ništa

¹ Corp. Juris i Kovachich, Vestig. 466.

² Corp. Juris i Kovachich, Vestig. 475. Isti ovaj pisac imade u Supplem. II. 425 spis, iz koga se vidi, što je komu bilo založeno od kraljevskih dobara i dohodaka. Tu se veli medju ostalim: Tricesima Regni Slavoniae apud D. Thomam Zechy et Joannem Gywlay.

povoljnijega za tu svrhu niti na drugih stranah. Našao se je istina način, kako da se sve poglavite vlasti sdruže u jedan savez za zajamčenje obćega mira i za izvedenje složne vojne na neviernike, te se je u drugoj polovici godine o tom radilo, da one sve redom k tomu savezu pristupe; i da to djelo bude što više pospješeno, mirile su se medju sobom njeke države, koje su od-prije bivale u zavadah i u borbah, kao što su učinili Mletčani i car Maximilijan (31. srpnja). Tom prilikom, kada je naime Maxi-milijan sklopio s Mletčani primirje na pet godina, utanačeno je bilo medju ostalim, — što hoću da samo mimogrede ovdje napomenem, — da si imadu stranke ugovarajuće uzajamno vratiti sve sužnje, samo je od toga naročito izuzet u Mletcih toliko godinâ čameći Krsto Frankapan, koga su se Mletčani tako bojali, da mu nikako nisu hotjeli slobode vratiti, premda se je nastajalo oko njegova oslobodjenja ne samo od strane Maximilijanove nego i od drugih najpoglavitijih vlasti. — Sve je bilo tako uređjeno, da se je činilo površnim motriteljem svjetovnih zgoda, da će skoro sliediti veliki čini; nu čim se je bliže pristupalo k onomu, što se je moralo sma-trati prvim uvjetom svakoga većega podhvata, izčezavale su sve nade, te se je pokazivala na nekih stranah podpuna nečinost, a na drugih se je istina radilo, ali ne za obću kršćansku stvar, nego za sasvim druge svrhe.

Upoznavši se tim promatranjem s bližimi i daljimi okolnosti, koje se moraju pobliže poznavati, ako želimo pravo ocieniti sve zgode, tičuće se ponapose naše domovine, doista će se svaki od nas diviti, ako nadje, da se je na našoj strani i uz onako nepo-voljne okolnosti nešto barem radilo za obćuvanje domovine. Pak poviest nam naša ubilježi zbilja djelo, koje svakako imade svoju važnost, premda u njem nije uspjeh odgovarao plemenitoj namjeri i trudovom rodoljubnim.

Pošto se je bio ban Berislavić povratio u domovinu s bu-dinskoga sabora, stavi u red svoju četu, skupi oko sebe pogla-vitu gospodu s njihovom oružanom družinom, a po imenu Franka-pane, kneza Krbavskoga i Kožulića iz Ostrovice, te se s njimi uputi nekako koncem mjeseca svibnja, da Turkom otme nekju tvrđu. Njegovi stanu udarati na neprijateljsko mjesto; nu brani-telji se dobro držahu; — a u tom stignu banu glasovi, da se pri-bližaje veća turska sila s bosanskim bašom na čelu, pak buduć da je njegova četa bila premala, zato se okani daljega obsiedanja,

da mu junaci bez koristi neizginu.¹ — Ovaj banov podhvat bijaše, kako mi se čini, u savezu s namjerom susjednih Turaka, da do-
biju u svoje šake grad Skradin. O tom, da kane Turci udariti
na Skradin s većom silom, s četami naime iz Bosne i Hercego-
vine, bijaše viesti već na početku proljeća, a poslje se pogibelj
sve jasnije pokazivaše. Zato mislim, da je ban na to smierao, da
se od Skradinjana odvрати grozeća im opasnost. Nu njegova na-
mjera ostade bez uspjeha; a buduć da je turska sila Skradinjanom
sve više grozila, sada već ne samo od kopna nego i s morske
strane: zato si oni u svojem zdvojenju tim pomogoše (mjeseca
srpnja), što su Turčinu obećali harač od godišnjih 100 dukata,
dobivši od njega za to obećanje, da im neće više dodijavati.²

Ta se žalostna zgoda dogodi nešto prije nego li je otvoren
sabor u Tolni. Na tom saboru, kao i na sljedećem, koji je držan
o Miholju u Baču, mnogo bijaše rieči ob obrani gradova na kra-
jini i mnogo se stvori liepih članaka u to ime. Nu da je ban uz-
prkos svemu tomu i dalje puštan bez pomoći, za to nam svjedoče
mnoge i različite okolnosti. Doista ništa inoga nemožemo vidjeti
nego skrajnju nuždu banovu, kada on ovo valjda vrieme zalaže
svoje stvari od vriednosti kaptolu zagrebačkomu, da dobije nešto
novca za namirenje najprešnijih potreba. To bijahu po svoj prilici
dragociene stvari, našaste u riznici pokojnoga mu rodjaka Franje
Berislavića i njegove žene Margite. — Da se u takovih okolnostih
nije moglo misliti na držanje kakove veće čete, to ćemo lahko razu-
mjeti, i za to nam se neće pokazati nevjerovatnom jedna osamljena
viest, koja nam veli, da su se Turci to vrieme i opet bliže pri-
makli gradu Jajcu, osvojivši (mjeseca rujna) neki gradić u nje-
govoj blizini.³ Nu ako bi se o tom i podvojilo, to nemože biti
ipak nikakove dvojbe o skrajnjoj nevolji, koja je to vrieme vla-
dala u gradu Jajcu. Buduć da se već od dulje vremena nije ništa
moglo unieti u taj grad, zato dodje njegova posada, kao što nam
kazuje suvremeni svjedok, u toliku nevolju, „da joj je ponestalo
ne samo onoga, čim se ljudi hrane, nego je i ono već bilo potro-
šeno, što samo najveći glad ljudskim jelom čini.“ Pak premda je
bilo do toga došlo, to se gradska posada niti sada nespasi od gro-

¹ Sanudo VIII. 38. Tvrdja, na koju je ban udarao, zove se tu Ca-
merioti.

² Id. VIII. 33, 36 i 41.

³ Id. VIII. 43.

zeće joj propasti pomoćju države, nego samo slučajem nekim i svojom odvažnošću, na koju je bila gonjena samim svojim stanjem bez nade. Kako se je pako to zbilo, o tom nam se izvješćuje malo prije spomenuti izvor. Turci se bjehu naime uputili (o Martinju), da prenesu nešto hrane iz svoga Bočca u drugo njeko mjesto; i premda ih je put vodio do toga mjesta izpod Jajca, to uzeše ipak samo malo pratnje, svemu se prije nadajući nego da bi obsjednuta i od glada već iznemogla posada isto poduzela. Nu kada su se Turci gradu primakli i kada su naši vidjeli, što se tu kao njim na sramotu izpod njihovih bedema prenosi, u čas se ovi dogovore, što činiti valja. Do skrajnje nevolje već dotjerani mnijahu, da je dostojnije pasti od mača nego od glada. Provale dakle iz grada i obore se na Turke, koji su bezbrižno i bez reda napried stupali. U kreševu, koje se je tu zametnulo, Turci budu posječeni sve do jednoga i naši se veselo povrate u grad s liepim plienom, ob kojem su mogli opet njeko vrieme proživjeti.¹

O tom se djelu naših vitezova na brzo glas daleko raznese i suvremenici mu prilagahu toliko važnosti, da se je o njem pisalo s dvora Ljudevitova poljskoj vladi. Nu ako se je itko radovao nada srećom, koja je poslužila našim biednim junakom, to je doista prvi među svimi bio ban Berislavić. Medjutim usljed te jedne sreće nemogoše bana minuti težke brige, koje su ga to vrieme morale moriti, kada je na jednu stranu gledao, kako mu se neprijatelj sve više primiće i sve se bolje uvrežuje u njegovu najbližem susjedstvu, a na drugu motreć nije vidio načina, kako da suzbije napredujućega neprijatelja i zemlju spasi od propasti. — Kada je ban boravio na kraljevu dvoru, da sudjeluje na budimskom saboru, liepa mu bez dvojbe obećavanja davahu kraljevi do glavnici; a kada je poslje dočuo za odluke saborâ, na kojih je nešto kašnje plemstvo toliko toga odredilo na korist domovine, još se veće nade porodiše u duši njegovoj. Nu na svoju žalost morade se on doskora uvjeriti, da se je i opet ljuto prevario u svojih nadah; pak kao što mu je to bilo jasno i izvjestno, tako isto nemogaše on niti o tom dvojiti, gdje je glavna krivnja tomu, što država propada u sve veću trulež i što se nemogućimi pokazuju svi plemeniti pokuši, da joj se u žile ulije nov život. I on bez dvojbe za sve to bacaše najveću krivnju na one, koji su na

¹ Kovachich, Supplem. II. 431.

ime mladoga kralja državom vladali i koji su obavljali za život države najvažnija zvanja. Ti ljudi, nepoznavajući nikakova plemenitijega cilja, nego u svem samo sebe motreći i svoju posebnu korist, prikazivahu se i njemu kao rušitelji države i njezine sreće. Buduć pako da je on u svem svojem djelovanju išao samo za višim svrhama, zato ćemo lahko povjerovati njegovu životopiscu, koji nam veli, da je on izkvarenim vladarom često spočitavao svu njihovu nevaljalost, osobito pako lakomost i pohlepu za državnim blagom. Nu kao što nam je to lahko vjerovati ne samo na rieč Marnavićevu, nego i po poznatih nam inače s jedne i druge strane značajih, i napokon na temelju naročitih o tom svjedočanstva, na koja ću odmah doći: tako će u ostalom svaki oprezniji izpitatelj domaće poviesti u pripoviedanju Marnavićevu, koje se proteže na ovu stvar, mnogo toga naći, što se nemože naprosto prihvatiti kao puna i bezdvojbena istina. Po Marnavićevu naime pripoviedanju bijahu banovi ukori napereni osobito proti Bakaču, čim je taj vele mogući u državi muž tako bio razdražen, da je, kao što kazuje spomenuti životopisac, u svojoj sve više rastućoj jarosti ne samo razne zapreke banu na put stavljao, nego ga je i dostojanstva njegova lišiti hotio, dapače i životu je njegovu zasjede stavljao. Ja slijedim glede toga zakon opreznosti, premda preda mnom leži pismo Bakačevo, koje u mnogom potvrđuje strašne rieči Marnavićeve. To pismo, na koje se ovdje obazirem, napisao Bakač Franji Keceru Radvanskomu, gubernatoru biskupije zagrebačke, a u njem govori ovako: „Ti znaš, da mi Petar Berislavić, primorski ban, nije prijatelj; znaš takodjer, da on mnogo radi proti mojemu dostojanstvu i da takodjer oko toga nastoji, da me naskoči i ujede (ut me conscendat et mordeat). Zato nastoj svom pomnjom i brižljivošću, da sve njegove čine motriš, odbijajuć sve njegove napore i spletke, i da saznaš za njegove namjere u javnih stvarih, dok bude na nje upliva imao (rerumque gerendarum consilia quamdiu habebit, intelligas), te me svagda o tom izvješćuj: jer ćeš na skoro čuti, da sam mu zube tako spobio (ita me illi dentes contudisse), da se nemoram bojati, da će me igda više ugristi.“¹ Iz toga će pisma

¹ To je pismo priobćio Szalay u prvom svezku Vrančićevih spisa (Monum. Hung. hist. Script. II. 335), gdje pred njim stoje ove rieči Vrančićeve: *Extant litterae Thomae cardinalis, archiepiscopi Strigoniensis* od *Franciscum Keczser nobilem Slavum et praefectum episcopatus Zagradiensis, quum sub ditione Thomae, nepotis nomine habe-*

svatko lahko razabrali, da je Bakač smatrao Berislavića svojim protivnikom, koji mu ugled podkapa i osnove kvari; nu isto će tako svakomu biti jasno, da je on upravo zato o tom radio, da Berislavića učini za se neškodljivim, a to nije mislio inače postići, nego ako se Berislavić digne s onoga mjesta, na kojem je toliko upliva imao na javne stvari i s koga je po svojem zvanju morao gledati i na djelovanje kraljevih doglavnika. Po tom je dakle pripovijedanje Marnavićevo u glavnoj stvari opravdano i to s takove strane, kojoj neima prigovora; nu zato ipak ostaje još u tom pripovijedanju više pojedinosti, bacajućih na Bakača ljagu upravo demonske zlobe, kojih nemogu uzeti bezdvojbeno dokazanimi, dok se nastavljenom naukom nenadje morda još drugih jamaca bez ikakove sumnje i prigovora. — Toliko spomenuvši ob odnošaju našega bana prama Tomi Bakaču, vraćam se k svojoj glavnoj stvari, od koje sam se tim na čas odstranio, te ću ju sada dalje izvoditi.

Rekao sam već prije, da je Berislavić spočitavao doglavnikom kraljevim njihovo nečestito vladanje, koje se je najpogubnijim načinom u tom pokazivalo, što oni nisu znali ili hotjeli učiniti, da se i ono malo sredstvâ, što ih je država imala, svjestno upotrebljuje na svrhe najpotrebitije i najvažnije. Nu kao što ga je to zanemarivanje javnih stvari duboko u duši vriedjalo, isto ga je tako moralo boljeti, što su ljudi, kojim je tada u ruci bio i kralj i država njegova, vrlo mnogo sklonosti pokazivali, da sve čine po svojoj volji, pak i ondje, gdje nisu za to imali nikakova prava. Dočim je domaća im stvar sve dublje propadala, tražili su oni, da svoju vlast što dalje šire i da pod svoj upliv sprave, na što su prava imali i neimali. Tom svojom pohlepom za gospodovanjem vriedjali su pako one, kojim se je pravo tim putem imalo okrnjiti i povriediti. A da su oni slabo obzir uzimali na posebno uredjenje i pravo naše domovine, za to nam daje dokaz jedan izvor poviesti

batur, quibus quid animi in Petrum Berislavum haberet, significavit his verbis. — Tu spomenutoga Franju Kecera nalazim god. 1514 s naslovom: Franciscus Keczer de Radwan, Gubernator Episcopatus Ecclesie zagrabiensis (Arkiv zagreb. nadbiskup. Jurid. 139, 2), — on je dakle upravitelj zagrebačke biskupije pod Bakačevim tutorstvom. Neznam, kako je dugo Kecer držao spomenuto svoje dostojanstvo, te zato nemogu niti nagadjati, kada mu je Bakač pisao navedeno pismo.

česke toga vremena. Kralju je Ljudevitu valjalo poći u Česku, da ondje položi prisegu svoju kraljevsku; nu premda je to od njega opetovano zahtievano, to su ipak na njegovu dvoru u Budimu tomu dugo i dugo različite zapreke na put stavljane, te je predlagano, da kralj u Budimu položi Čehom svoju zakletvu. Česi međjutim nisu hotjeli nikako da odstupe od svoga zahtjeva i prava, jer im se je činilo, da bi tim načinom Česka onamo dospjela, kamo su njегда dospjele Dalmacija, Hrvatska i druge kraljevine, da bi naime bila smatrana kao zemlja, stojeća u vazalskoj podložnosti.¹ — To su dakle razlozi, zbog kojih je ban više puta tužbe dizao na velmože, kraljeve savjetnike. Zbog toga, a naročito zbog svoga zanemarenja budio je on tu gospodu i onda, kada su, kao što sam malo prije pripoviedao, državu nove nesreće postigle i još veće strašiti počele.

Sada međjutim udari ta stvar barem za nje koji čas boljim putem. Državni viećnici, bližećom se pogibelju prestrašeni, sklonuše se na banove predstavke i pružiše mu njeku pomoć, da bude zadovoljeno najprešnijim potrebam, a naročito da se Jajcu gradu dadu okrepe, koje je toli željno očekivao. Mletački poslanik izviesti o tom (mjeseca prosinca) svoga principa kao o stvari, kojoj je davao osobitu važnost, upotriebivši za to rieči: da je ban izmiren s gospodom u kraljevini Ugarskoj.² Nu osim toga izviješća imamo još i drugu stvar, koja nas o tom upućuje, da se je bilo počelo više paziti na potrebe banove. Pod konac godine naime bješe naloženo zagrebačkomu kaptolu, da vrati banu njegov zalog, a za novce, koje je bio banu pružio, neka se namiri od poreza, što su ga imali dati njegovi podložnici.³ Isti dan, kada je u tom poslu pisano zagrebačkomu kaptolu, upravi i kralj svoje pismo na bana Berislavića, u kojem mu očituje, da neće njega biediti,

¹ Staří letopisowé (u Scriptor. Rerum Bohem. III. 421) „A to uslyšewše strana druhá, řekli sau, že ste neměli toho bez nás učiniti, a by tak mělo na to přijíti, aby J. M. K. měl přísahu w Uhřích učiniti, žeby potomně i jiní králowé chtěli tak míti, a do tohoto králowství nepřijeliby třebas nikdá, a přišloby tomuto králowství jako někdy Dalmatskému, Charwatskému i jiným, žeby potom toto králowství bylo manství, a takby se zle stalo, žeby nikdá hůře býti nemohlo, jako tím obyčejem.“

² Ja mislim, da se samo tako imaju razumjeti manjkave rieči u našem izdanju S a n u d a VIII. 48.

³ Pismo od 27. prosinca u dodatku.

ako nebude toliko sreće, da se hrana unese u Jajce¹: što nam mora biti dokazom, da su prije zloradi ljudi bana biedili, kao da nečini svoje dužnosti. Dostora se međjutim i opet dokaza, da u Berislavića ima i volje i vještine, da ono vrši, što mu je bilo zvanjem, ako mu se iole u pomoć priteče od strane onih, za koje je voljan bio vazda neumorno raditi. Još pod konac ove godine malo bijaše nade, da će se Jajce spasiti, a početkom sljedeće spasi ga ipak Berislavić tim, što mu je s četom svojom donio i hraue i svega ostaloga, ob čem je mogao opet koji mjesec probaviti.²

4.

Na taj način sretno započe godina 1519, koja se je u daljem svojem tečaju na naš narod obarala tolikimi i tako teškimi udarci, da je u njem bila zavládala misao, da mu neima spasa, ako se nenadje koja izvanredna pomoć, — te je zato pošao putem, na koji ga je vodilo zdvajanje o daljem obstanku. Upravo zato i nalaže nam se dužnost, da se поблиže upoznađemo sa svimi onimi okolnosti i zgodami, koje su imale važnosti i upliva na postupanje naših djedova u toj dobi.

Teško da je ikoji od umnijih Hrvatâ još i sada mnogo nade polagao u one osnove, po kojih je valjalo sve kršćanstvo sdružiti u križare za boj na neviernike. Od pojedinih se je kršćanskih vladara jošte i mogla očekivati kakova pomoć; nu na obćenitu se vojnu već nije moglo pomišljati. A kako bi se bilo na nju i mislilo, kada se je na primjer znalo, kako su Niemci na svojem državnom saboru (ljeti g. 1518) zahtievane pomoći skoro naprosto zaniekali; ili kako su Mletčani oklevali da pristupe k poznatomu nam savezu kršćanskih vladara, — u ostalom i sada tajno izvješćujući sultana o namjerah kršćanskih i raznimi sredstvi tanane diplomatske vještine odvrćajući svaku opasnost s te strane od sebe i od svojih zemalja.³ Svatko je samo za se radio i za svoju korist, a uzvišene pomisli imale su biti samo sredstvom za sebične

¹ Pray, Histor. II. 583.

² Sanudo VIII. 48. — List Jerolima Balbi-a kod Kovachicha, Supplem. II. 431, pisan je skoro nakon 17. veljače 1519; a tu se veli: da je „jučer“ stiglo pismo od bana, da je Jajce oskrbio. — Za to se je i u Mletih znalo već mjeseca veljače. Sanudo VIII. 55.

³ Izvori kod Lanza o. c. 211, — glede izvješćivanja; ob ostalom pako Sanudo k ovoj god. na više miestah.

svrhe. Zato se niti mogući Karlo nije ustručavao s Turčinom potajno o miru raditi: jer mu sada križarska vojna nije išla u račun.¹ Samo je francuzki kralj Franjo s prijestolja proglasio, da će udariti na neviernike, te je već i počeo u veliko bojne priprave činiti;² nu i te su njegove priprave doskora dobile drugo odredjenje. Pitanje o njemačkom carskom prijestolju preče je postalo nego isto drugo.

Takova je stvar bila među kršćanskimi vladari; i dočim se je tu sve više gubila nada složna kakova rada, stajao je na iztoku Selim kao slavodobitnik, koji je već sasvim bio završio svoju veliku vojnu na egipatskoga sultana i nadvladao njeke manje buntovnike. U njegovu je carstvu bilo toliko sile, da se je mogla i za velikih njegovih podhvata na naših medjah manja vojna nastavljati: koliko je dakle veća pogibelj odatle sada grozila?

Nu premda je sve to moglo biti sasvim jasno svakomu, dakle i onim muževom, koji su u ugarskoj državi kralja Ljudevita najveću moć imali, to ipak sva ta ozbiljnost vremena nije bila kadra, da misli tih ljudi svede na ono, o čem je valjalo ponajprije nastojati. Nerazbijajući si mnogo glave za Turke i njihovo napredovanje, oni su i sada nastavljali svoje sebične poslove; a kako su oni radili, radila su i ostala moguća gospoda, koja su se tobož dielila na stranku dvorsku i narodnu oliti Zapoljinu, od kojih medjutim nijedna nije ozbiljno pazila korist kralja i domovine.

Kako je uza takove okolnosti sasvim bio pao ugled kralja Ljudevita i njegove vlade, to se mogaše već unapried znati, da će Ljudevit ostati praznih ruku u svojem nastojanju, da ga zapane jošte jedna kruna. Po smrti cara Maximilijana (12. siečnja) i Ljudevit se stavi o tom raditi — uza Karla i Franju! —, da dobije carsku krunu. Onom prigodom naime, kadno je (g. 1515) poznanski ugovor sklapan o ženidbah medju rodnom Vladislavovim i Maximilijanovim, koje su poslje postale toli važnima za položaj i moć Habsburgovaca, — onom prigodom bješe dao Maximilijan svoje carsko pismo, kojim je Ljudevita odredio svojim namjestnikom u njemačkoj državi i obvezao se, da će raditi oko njemačkih knezova, da istoga Ljudevita carem izaberu. Nu uzprkos tomu pismu nastojaše Maximilijan pred svoju smrt oko toga, da mu nasljednikom

¹ Lanz ib. i Hammer II. 529.

² Izvori kod Lanza 212.

bude izabran Karlo, jedan od njegovih unuka. Ljudevit učini ipak nješto za svoju namjeru. Prvih mjeseci naime ove godine odpravi on svoje poslanike u tom poslu u Mletke i u Rim; nu tim-si ništa nepomože: jer dočim su mu poslanici u Mletcih barem liepih rieči dobili, u Rimu im naprosto rekoše, da onaj Maximilijanov zapis neima nikakove krieposti.¹ Kašnje se Ljudevit okani toga posla, te odluči dati svoj glas kao česki kralj Karlu, bratu svoje vjere-nice Marije, koji je poslje zbilja jednoglasno carem izabran.

Onim istim svojim poslanikom, koje je slao u Mletke i u Rim u sada označenom poslu, bješe dao Ljudevit još i drugi nalog, koji se je ticao najpreče potrebe njegovih zemalja. On iskaše od republike i od pape pomoći proti Turkom. Nu Mletčani neznadoše taj put naći ine pomoći nego što su izjavili: „da su razumjeli sa žalošću, da Turci čine i njim (podložnikom kraljevim) kao i nam neprestana nasilja“; ² iz Rima pako dobi istom nakon više mjeseci jedan breve, kojim su duhovnici siljeni na stanovite prineske za državne potrebe. — Isto tako kao što je on tražio tudju pomoć, bjehu navikli već odavna i njegovi podanici drugamo se obraćati, kada država nije bila kadra da im pruži potrebitu podporu; — i oni medju njimi, kojim su države medjašile s vladanjem mletačkim na našem zemljištu, obraćahu se naročito na Mletčane, i to s tim većim pouzdanjem, što su dobro čutili, da netraže kakove milostinje za se, nego pomoć susjednu, koja je imala biti susjedu tako u prilog kao i njim. U takovu poslu nadjosmo već više puta Ivana Torkvata krbavskoga kneza; pak i sada isti taj knez traži pomoći u Mletčanah. Potuživši se on već početkom veljače mletačkim knezovom u Zadru, da se neće moći održati u svojoj zemlji, ako mu nebude pomoći, uputi se mjeseca ožujka upravo u Mletke, da tu sâm uredi svoje stvari što povoljnijim načinom. Premda već lišen velike česti svoga dobra i svojih podložnika, nedolazi on ipak kao nevoljnik kakov pred silnu signoriju; do petdeset njegovih Hrvata, liepo odjevenih, krasna pogleda i s perjanicama na glavi čine pratnju njegovu. U Mletcih ga liepo prima u svojih dvorovih

¹ Lanz o. c. 228. Secr. Cons. Rog. vol. 48. 24. ožujka. Agli Ambascadori Ungari si risponde: . . . che vadino al Papa per sentir le sue intenzioni, e che desiderarebbesi, che essa Maestà abbia la Corona Imperial come brama, ed come essi esposero in secreto al collegio, perchè avrebbe più forza contro il Turco.

² Secr. Cons. Rog. vol. 48. 24. ožujka.

šura mu Bernardo da Leze; pak i dužda mletački priznaje znatnost svoga gosta, te ga meće uza se na stolicu i liepo se s njim razgovara o njegovih i o mletačkih potrebah. Napokon bude u mletačkom vieću zaključeno, da se knezu dađe novca za držanje vojske i da njegova stvar bude povrh toga i papi preporučena. Knez se zatim vrati u Hrvatsku; njegov poslanik pako i dalje nastojaše u Rimu oko njegovih stvari, te još onda, kada su otpušteni iz Rima kraljevi poslanici, njegovu poslaniku bješe rečeno, da još neodlazi.¹ I tu se dakle velika ciena davaše mužu, za koga se je znalo, da umije valjano upotriebiti pruženu si pomoć. — Osim toga, što je rečeno u savezu s imenom krbavskoga kneza, nalazimo i drugi dokaz za to, da je kod nas prvih mjeseci ove godine strah vladao zbog Turakâ: jere inače nebi bili stališi naši molili kralja Ljudevita, da nesili zagrebačkoga biskuga i drugu gospodu, koja drže čete, da dodju na sabor, koji je on namjeravao držati, ili da barem odredi, da ta gospode ostave u zemlji po koji dio svoje momčadi.²

Pogibelj dakle turska bijaše još sveudilj golema, a država se Ljudevitova pokazivaše tako neuredjenom, da nitko nije mogao od nje očekivati, što je potreba zahtievala; pak buduć da se je i s vana malo oli ništa nade pokazivalo snažnije kakove pomoći: zato usljed svega toga bješe zaključeno u Ljudevitovu vieću, da se s Turčinom primirje sklopi, koje je on već prije tražio, nu dobiti ga nije mogao, zato što je kraljevski dvor zavaravan bivao nadom spoljašnjih pomoći.

Primirje utanači sa Selimom kraljev poslanik Barnaba Belaj, koji je već više lietâ boravio pri sultanovu dvoru. Dotičnu listinu potpiše Ljudevit u Budimu 28. ožujka, a Selim ju potvrdi u Drinopolju 30. svibnja. U njoj se pako ustanovljuje u bitnosti sljedeće: od 1. travnja 1519 pak zatim za tri pune godine ima vladati mir medju sultanom Selimom i kraljem Ljudevitom i taj se mir ima protezati na sve zemlje sultanove i kraljeve, medju kojimi se potonjimi naročito imenuje Ugarska, Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, zatim Erdelj i napokon Bosna i Srbija, na koliko je kralj i tu još nekoliko gradova imao. U ovom će primirju stati uza kralja Ljudevita i papa, a Karlu španjolskomu

¹ Sanudo VIII. 54, 56, 58 i 63.

² Odgovor kraljev od 6. trav. kod Kovachicha, Supplem. II. 442.

kralju, zatim njegovu bratu Ferdinandu i Sigismundu poljskomu prosto je pristupiti k primirju za godinu dana. U primirje se uzima uza kralja Ljudevita i Vlaška i Moldava kao takodjer i Dubrovnik, nu od njih će sultan i nadalje dobivati navadne danke i darove. Trgovcem budi slobodno trgovati i na jednu i na drugu stranu.¹

Kako je Ugarska bila obilno blagoslovljena svakim darom prirode, da joj je još plemstvo bilo nadahnuto onim duhom, koji ga je njegda za silnih mu kraljeva vodio na djela, daleko i široko slavljena: to bi se teško bilo sklopilo ovo primirje. Nu sada nije nikoga morila žedja turske krvi, dapače željno je očekivan glas: da se netreba bojati daljega uznemirivanja od Turaka, te da se mogu bez ikakvih spoljašnjih zaprieka dalje izpredati osnove, po kojih se je moglo doći do veće važnosti i mogućnosti u državi. Sada upravo, gdje je na jednoj strani ugovarano bilo s Turčinom zbog primirja, na drugoj se je davao mogućoj gospodi vele važan predmet takmenja i natjecanja. Početkom veljače bješe umro palatin Emerik Perényi. Bojeći se dvorska stranka, da bi plemstvo izpražnjeno dostojanstvo nadvornika podielilo Ivanu Zapoljskomu, hotjela je ona s prva, da se sasvim odustane od izbora nadvornika; nu kasnije je drugu osnovu osnovala, i sretno izvela. Dobivši mudro izmišljenom varkom i Zapoljskoga na svoju stranu, iztislula je najprije njegovom pomoćju plemiće iz državnoga vieća, a zatim je palatinom učinila ne Zapoljskoga, kao što je on očekivao, nego Stjepana Báthora. Dočim je Zapoljski, razjaren zbog vjerolomlja svojih tobožnjih saveznika, načine tražio, kako da se osveti protivnikom svojim, međjutim su oni veliko slavlje slavili, laskajući si, da su njega konačno pobiedili. Zapoljski „je u manjini i naklonost plemstva prama njemu jako je oslabljena.“ Tako su oni izvješćivali poljskoga kralja Sigismunda, te su sada i zbilja o tom radili, da taj rodjak njihova kralja napokon preuzme tutorstvo nad mladim Ljudevitom.

Sve bješe liepo uredjeno, upravo onako, kako su si mogla željeti gospoda vladajuće stranke; samo šteta, što nije bilo nikakove trajnosti u onom, na čem se je imala osnivati njihova spo-kojnost. Silni im protivnik snovaše nove osnove, kako da u svoje

¹ Podpunu listinu toga mira priobći Theiner, Monum. Hung. II. 626 (818). Glavni joj sadržaj poznavao već i Pray (Hist. II. 585). V. i Hammera II. 529.

ruke dobije kormilo, a Turčin postupaše onako, kao da niči nije sklopio primirja.

Nebijaše to sada prvi put, da su Turci gazili zadanu vjeru; povredam utanačenih primirja nalazimo na njihovoj strani u poviesti toliko i toliko tragova. Ako se pako veli, da su Turci i sada uzprkos sklopljenomu primirju na kraljevu zemlju navaljivali, to se samo sobom kaže, da ta njihova nasrtanja i pustošenja i opet idu naše djedove i njihovu postojbinu. Dakle niti učinjeno primirje nedonese nikakove polastice zemlji, koja je već obilno bila natopljena krvcom svojih sinova i težkom je mukom odoljevala udarcem mnogo silnijega dušmanina!

Viesti o tom nastavljenom vojevanju Turaka na naše strane neimamo mnogo na broju; nu i ono, što nam je o tom sačuvano, lahko nas može uputiti, da su usljed neprestana boja ljudi slabiji i duhom mogli klonuti, pak i silnije da je morao strah popadati, da li će napokon imati još toliko snage, da spase svetinje svoje.

U redu naših vitezova, koji su u tih dnevih s neprijateljem svoga bića bojak bili, i opet nam se pokazuje knez krbavski. Da se osveti Turkom za njihovo pustošenje, provaljuje on u njihovu zemlju; nu malo im štete čini. Skoro zatim eto ti Turaka opet u njegovu državu. On im podje u susret, potuče se s njimi (na Ivanje), nu izgubi znatan broj od svojih junaka, i među njimi nekoliko uprav ponajboljih. Pišući o tom susjedom svojim, mletačkim knezovima u Zadru (25. lip.), povieda im, kakove je poruke dobio od susjeda si, baše bosanskoga. Turci će ti svakih četrnaest dana u posjete dolaziti! to bijahu bašine poruke.¹ — Nu Turčin nenavaljivaše samo na tu stranu; uzduž sve krajine stradaše narod od njegovih grabežljivih i krvožednih četa; i k tomu utvrđivaše on svoj gradić Jezero, da odatle uzmogne čim uspješnije raditi o konačnoj propasti Jajca. U Budimu se znaše već lipnja mjeseca i za to kao takodjer i za stradanje ostaloga naroda: jer se je onamo bilo uputilo mnogo ljudi s naših strana, da kralja obavieste o svojoj nevolji i da dobiju nuždau pomoć. Tu se nadjoše i poslanici kneza Ivana Torkvata, koji su na ime svoga gospodara kralju razlagali, koliko je on štete već pretrpio; tu bijaše među inimi i njegov njeiki rođjak, komu su Turci bili odveli do 6000 glavâ većega i manjega blaga.²

¹ Sanudo VIII. 64.

² Sanudo VIII. 65. List mletač. poslanika iz Budima od 28. lipnja.

Lahko nam je pomisliti, da je uza toliko stradanje naroda ponajprije ban Berislavić sve sile napinjao, da smogne što više sredstva za obranu neprestano napadane otačbine. Pak i zbilja vidimo ga sada, gdje se hvata skrajnih sredstva, kao što je bila i nužda izvanredna, kojoj je trebalo pomoći. Na saborih g. 1518 bjehu naloženi duhovničtvu znatni tereti u državne svrhe; a što je tu zaključeno, o tom nastojase ban da sada bude točno izvedeno. Zato zahtijevao je on od remeta Lepoglavskih, da saberu poreze, koji su „s dozvoljenjem stališa“ pali na njihova imanja; nu tu mu stade na put Jure Brandenburžki, koji je umio izposlovati kraljevsku zapovijed, da se nevrjedljaju stara prava i povlastice rečenih remeta.¹ Drugi mu opet posao bijaše sa zagrebačkim kaptolom. Kaptol mu bješe povratio njegov poznati nam zalog; ali država nenamiri kaptol za ono, što je bio banu posudio. Zato zahtijevao je kaptol, da mu bude za taj dug odušten ovogodišnji porez; nu na to nemogaše opet ban pristati, budući da su njemu bili ti porezi od kralja već davno u ime plaće naznačeni. Ali s druge strane bijaše ban na toliko prijatelj i kaptolu i dobru redu u državi, da je zagrebačkim kanonikom za njihovo umirenje pisao, kako je naložio svojim podbanom, da im nečine zbog onih poreza nikakove sile niti štete.² Stališi međjutim bjehu tu stvar uzeli mnogo strožije. Budući da je kaptol zaostajao sa svojim porezom, zato bješe naloženo svim organom državne vlasti, da mu uzkrate svaku svoju pomoć za različite pravne poslove. Nu kaptol nadje zaštitu u kralja Ljudevita, koji mu je ponajprije potvrdio njegove stare povlastice (12. lipnja), po kojih su imali biti njegovi podanici prosti od dimnice, koju bi stališi dozvolili, a zatim je naložio stališem i banu, da nesile podložnika kaptolskih na dimnice i da kaptolu neuzkraćuju svoje pomoći.³ — Tko čuje ovo nekoliko slučajno nam sačuvanih podataka, lahko bi mogao pasti u sasvim

¹ To pismo Jurja Brandenburškoga priobćujem u dodatku.

² O tom ima Marcelović ovako: „Sab. post As. Crisio Berislo Banus. Literas vestras accepi; sed non videtur mihi, ut denno alias literas pro relaxatione bonorum vestrorum in praesenti Taxa a Rege et ejus Thesaurario pro debitis meis, quae jam diu sunt mihi in salarium meum per Literas Regis et Thesaurarii deputate, impetrarem, ex quo id, quod semel iis placuit, amplius displicere non possit. Commisi autem Vicebanis meis, ne vos propter non solutionem hujus Taxae non impediunt nec Bona vestra depredari permittant.“

³ To kraljevo pismo dajem u dodatku.

kriva mnijenja: zato ću o tom dodati još nekoliko rieči. Ljuto bi se varao, tko bi odatle hotio zaključiti, da je na jednoj strani bilo manje patriotizma a na drugoj više; dapače sljedeći suvremene spomenike tu nam stvar valja tako uzeti, da su se to doba privilegirani stališi u obće ugibali teretom gdje je samo bilo moguće, i ako je već valjalo što odlučiti, to se je ponajbolji dio javnih tereta svaljivao na kralja, premda već lišena ponajveće strane imanja i dohodaka, i na manje silne stališe, na građane naime i na duhovništvo, od kojih su i jedni i drugi već imali svoje stanovite dužnosti. A da neostanem kod samih rieči, upućujem glede svjetskih stališa na neliepi primjer Ivana Ernusta, gospodara ogromnih imanja u Medjumurju i u Hrvatskoj, o kojem ću odmah nešto navesti, — zatim na Andriju Henninga Susjedgradskoga, takodjer znatna vlastelina, komu se je činilo udobnije prodati grad Peć, koji je bio njegove žene Sofije od roda Thuzâ, nego da ga ide u njegovu opasnom položaju mnogim troškom braniti za se i za domovinu, — te se tako učini i on sličnim materi svojoj, koju sâm biedi, da je svoje gradove bila jako zanemarila.¹ — Sve to, što sam sada pripoviedao, navedoh samo zato, da pokažem, kako je jedno bilo stanje Hrvatâ u to doba i s kolikimi se je teškoćami morao boriti ban Berislavić, radeći o tom, da izbavi zemlju od skrajne pogibelji. Jedni mu bjehu od srodnika njegovih već iznemogli u svetoj borbi; drugi se opirahu nerazmiernim teretom, a neki sasvim zanemarivahu dužnosti prama otačbini: sve bo jednako slutim, da su neki od velmoža u ovoj zemlji ovdje medju Dravom i Savom malo marili za jade naroda. Žrtve su zahman od njih očekivane, dapače bilo ih je i takovih, koji nisu nit ono

¹ U jednoj listini zemalj. arkiva od g. 1519 (N. R. A. 458,20) ovako se čita: „... Andreas Hennyng de Zomzedwara fassus est castrum suum Selyn . . Sophie, filie Magnifici condam Johannis Thwz de lak, consorti scilicet sue, pro Quatuor milibus flor., Quorum duo milia percepit propter Castrum pee ch, ipsam dominam Sophiam jure hereditario concernens, quod ipse dominus Andreas Hennyng vendidit, eo quod ipsum in illis partibus finitimis non sperabat posse possidere (a potrošio je te 2000 for., kada si je oca od Turaka izkupio i sestru Katarinu namirio). . . Reliqua uero duo milia flor. percepit ab eadem domina Sophia jn paratis pecunijs, que exposuit ad diuersas necessitates et clenodia castrorum suorum, eo quod castra ipsa omnibus clenodijs et necessitatibus per generosam dominam Sophiam, genitricem suam, erant priuata.“

činili, što im je nalagala stroga dužnost. Častnici i službenici takovih velmoža, poznavajući duh i misao svojih gospodara, strah me je da su odgovarali banu na njegove pozive i zahtjeve kao što je odgovorio medvedgradski kastelan Jurja Brandenburškoga Sigismund Frodnohar po imenu, kadno su mu upravo ovo doba bili donieli njeku kraljevsku zapovied. „Da dodje i sto takovih listova njegova veličanstva i da mi sva moja dobra oduzme te me tako uništi, to sam ipak dužan držati više viernosti svojem gospodaru, gospodinu Jurju Brandenburžkomu markezu, komu sam prisegao.“¹

S takovimi se dakle teškoćami imaše boriti Berislavić, radeći o spasu zdvajajućih svojih sunarodnika. A što l' da je međjutim činila kraljevska vlada, da odvrati prieteće pogibelji? Bivši ona izvješćena, kao što smo već prije vidjeli, da Turci priete od svoga gradića Jezera Jajcu gradu, odpravi na krajinu dva nova bana oliti gradska zapovjednika, od kojih je jedan bio Ivan Paksi, davši im znatnu svotu novca, od koga su imali nabaviti svega, što je trebalo zagroženomu Jajcu.² Tako bješe učinjeno već mjeseca lipnja; a na koncu kolovoza piše Ljudevit strašnu opomenu Ivanu Ernstu, koja nam pokazuje, da se niti do toga vremena nije Jajcu pomoglo, — za što kralj krivi spomenutoga velmožu, jer nije hotio poslati svoje čete u pomoć imenovanim zapovjednikom, koji su već na Savi stali, premda se je to od njega već u dva kraljevska pisma zahtievalo;³ — dapače još i kašnje, mjeseca rujna i studena, neznaju nam izvori ništa poviedati o pomoći kakovoj, već nam kazuju samo o novih pustošenjih i o tom, kako Turci sveudilj smieraju na osvojenje Jajca.⁴

Dakle niti odatle nebijaše prave pomoći. A što se napokon tiče ostaloga svijeta kršćanskoga, njegovu sudjelovanju nenalazimo nigdje ni traga. Samo papa Lav bješe upravio svoj breve (od 6. rujna) na duhovništvo, koje nije bilo dužno držati posebnih četa, i tim mu nalagaše pod kazan izobćenja, da dade deseti dio svoga dohodka u državne svrhe i potrebe; drugim opet svojim pismom udieli isti papa obilato oproštenje svakomu, tko bi koju pomoć dao zagroženomu Klisu.⁵

¹ Iz zem. arkiva u „Arkivu“ III. 49.

² Gori navedeni list mletač. poslanika kod Sanuda VIII. 65.

³ Katona XIX. 166. Pismo je kraljevo od 29. kolov.

⁴ Sanudo VIII. 66.

⁵ Katona XIX. 166. — Theiner, Slavor. Merid. I. 572.

Upoznavši se dovle sa zgodami naroda našega za prvih lieta kralja Ljudevita II. i napose točno promotrivši što je bivalo tečajem g. 1519, pristupljujem sada k velevažnoj viesti, koju nam spomenici ubilježiše na koncu rečene g. 1519.

Na 12. prosinca te godine dolazi u papinsku konzistoriju poslanik bana hrvatskoga Toma Niger, i tu u nazočnosti papinoj i pred sabranimi stožernici i poklisari nekih kršćanskih vladara povieda o velikih nevoljah naroda hrvatskoga, koje on podnosi od Turaka na najveće ruglo svega kršćanstva i imena Isusova. Razloživši banov poklisar plačnim glasom svu žalost naroda svoga, veli zatim, da Hrvati za svu svoju nevolju najviše krive Ljudevita kralja i njegove Ugre, jer da su oni s Turčinom primirje učinili, nespomenuvši u njem napose hrvatske kraljevine, te da su tim Hrvate izdali. To pako tako razjari Hrvate — veli dalje poklisar, — i u toliko ih zdvojenje baci, da su očitovali svomu banu: da ako im nebude pomoći od kralja Ljudevita, ili od sv. stolice, ili od drugoga kojega kršćanskoga vladara, da će se odreći poslušnosti ne samo prama kralju svomu nego i prama sv. stolici, te da će se s Turčinom tako načiniti, da mu plaćaju danke i da mu slobodno bude preko njihove zenulje zalaziti u druge kršćanske kraljevine. Kako su to banu očitovali, tako isto sada to izjavljuju pred sv. zborom. — Čuvši sv. otac takove rieči, pak budući o tom upućen, da je Hrvatska i Dalmacija najjači štit i najtvrdji bedem svega kršćanstva, izjavi odmah, da će pozvati kralja Ljudevita, da ili sâm pruži dovoljnu obranu onim kraljevinam, ili da dopusti, da stupe pod obranu i zaštitu drugoga kojega kršćanskoga vladara ili pako sv. stolice; ujedno pako odredi papa, da se sastavi pismo na poljskoga kralja Sigismunda i u tom pismu da se pozove taj kralj, da on kao stric mladoga Ljudevita i kao odredjeni mu po volji svoga brata tutor pomisli za vremena na način, kako da bude Hrvatom pomoženo, ako Ljudevit nebude i nadalje kadar da ih sâm štiti. Napokon obeća papa od svoje strane i opet svaku pomoć i podporu.¹

¹ Za opisano poslanstvo Tome Nigra imademo dva poglavita izvora. Prvo je ona viest o tom, koju je već Krčelić uzeo u svoje *Notitiae* (p. 314), a poslje Kukuljević odatle u „*Jura*“ (I. 272). Budući ona od velike važnosti, postarao sam se, kao što sam već drugdje rekao, da ju naš vriedni u Rimu boraveći zemljak u izvoru u ondašnjih arhivih potraži. On ju je zbilja našao onako, kako ju mi imamo, i to

Tako kazuju naši izvori. Način moga postupanja i pripovijedanja rešava me dužnosti, da ja sada od svoje strane k tomu mnogo dodajem; nu njeke primjetbe moram ipak učiniti.

U glavnoj nam se stvari toliko kaže: da su do skrajnjega zdvojenja bili dotjerani i oni medju Hrvati, koji inače nisu bivali malodušni, nego su srčano odbijali dušmanske navale. Nevideći načina, kako da si nadalje pomognu navadnimi sredstvi, hvataju se sada izvanrednoga sredstva, koje je imalo potresti svietom, koji je njim za ledji prilično spokojno živio, dok su oni bili kadri dušmanina suzbijati. Sada, gdje su im već bile sile iznemogle s neprestane borbe s mnogo jačim neprijateljem, vele oni: s Turčinom ćemo se načiniti i neka mu bude prosto preko naše zemlje na vas udarati, koji ste zapustili nas u našoj junačkoj borbi!

Nu jadikujući oni nad zapuštenošću svojom bacaju strašnu osvadu na kralja Ljudevita i na Ugre; biede ih, da su Hrvatsku izpustili utanačujući uvjete primirja sa Selimom. Da su Hrvati bili

„in Actis Consistorii in Archivio Vaticano.“ — Drugim mi je izvorom pismo pape Lava X. poljskomu kralju Sigismundu, koje je prvi priobćio Raynald, a poslje iz njega Pray (Annal. V. 24). Nu to pismo već u Raynalda neima datuma, nego se svršuje riječju: Dat. &c.; ali buduć da je ono uvršteno u Raynalda medju druga pisma i zgode g. 1516, zato se je uzimalo, da zbilja i spada u rečenu godinu. Medjutim to isto pismo dolazi u Raynaldovu djelu još na jednom mjestu, naime p. 313 a pri g. 1520; nu ni tu neima datuma. Raynald je ubilježio, odakle je uzeo to naše pismo: veli naime, da se ono nalazi medju regesti pape Lava X. To imajući, umolili smo odavle u Rimu boravećega prijatelja, da iztraži stvar pri samu izvoru; nu na našu žalost odgovorilo nam se je odatle: da se u izvorniku nemože datum pročitati i da se mjesto njega vidi samo nekakov žut trag. Medjutim, premda se tim putem nije mogla dobiti podpuna izvjestnost, usudjujem se ja ipak tvrditi: da ovo naše pismo neide u g. 1516, nego da je pisano ili zadnjih dana g. 1519 ili pako početkom g. 1520. Prvi mi je za to razlog: što je sav njegov sadržaj takov, da ga moraš metnuti u savez s poslanstvom Tome Nigra, koje je obavljeno mjeseca prosinca 1519. Drugi mi je razlog to: što pisma Lava X., koja su pisana g. 1516, imadu svoje posebne regeste, a našega pisma, kao što nas uvjerava prijatelj u Rimu, tu neima, već se ono nalazi uz ona pisma istoga pape, koja su pisana g. 1520, a naročito sledi za onim pismom, koje je dano Sigismundu kralju XV. Julij MDXX (u Raynalda p. 311). Treći napokon razlog kaže mi toliko, da je list, o kojem govorim, svakako pisan barem na prvom početku g. 1520 i ne kasnije; a to izvodim odatle, što se u njem Niger nezove bisku-

u tom krivo upućeni, to nam kaže sama izprava o sklopljenom primirju, kojoj smo glavni sadržaj već prije vidjeli, te smo našli, da je u njoj naročito spomenuta Dalmacija, Hrvatska i Slavonija. U ostalom možemo si lahko pomisliti, kako je nastala u narodu ona kriva i nepravедna misao. Znalo se je u obće, da je kralj s Turčinom primirje utanačio; nu buduć da s jedne strane nisu bili potanje poznati uvjeti toga primirja, a s druge strane usljed njega nije nastupila u Hrvatskoj nikakova promjena, nego su Turci na nju navaljivali kao i prije: to su mogli ljudi pasti na tu misao, da ih je sada od blagodatih mira izključila ona vlada, koja im je i od prije tako slabe pomoći pružati mogla, — i tim lašnje su se mogli uplesti u tu bludnju, što su se sjećali, kako je već za kralja Vladislava Hrvatska jednom bila izpuštena u listini o miru, premda ne njegovom krivnjom, nego krivnjom turskom, koja je zatim upravo njegovim nastojanjem ispravljena bila.¹

pom, što bi bio papa sjegurno učinio, da je list sastavljan, kada je Niger već bio imenovan skradluskim biskupom. On je pako tu biskupiju dobio, kako Farlati veli (IV. 27), „Anno 1519 exeunte“, — a te se Farlatove rieči viešću u Sanudu (VIII. 67 i 69) na toliko potvrđuju, da se mora uzeti, da je Niger biskupom imenovan bar na prvom početku g. 1520. — Na tih dakle razlozih osnivam ja svoje mnienje o vremenu, kada je pisano naše pismo. Ja mislim, da je Lav X. scienio, da je nužno, da se čim prije pozove Sigismund, da se postara za kraljevine Ijudevitove; te je zato i naše pismo sastavljeno skoro nakon one konzistorije, u kojoj je slušan Toma Niger. — Još mi je jedno primietiti. Jedan moj mladi prijatelj reče: da li ona žuta pruga na mjestu datuma nekaže, da je datum bio u papinskoj kancelariji izbrisan, — što bi opet značilo, da pismo nije bilo onomu odpravljeno, komu je namijenjeno. Ja ću lahko vjerovati, da je tomu tako, i to tim lašnje, što se u pismu veli, da papa šalje k Sigismundu Nigra, koji će mu sve točnije razložiti: a nikako nemogu naći, da je Niger i zbilja u Poljsku išao, dapače odmah će nam se na drugom mjestu pokazati, da se je on iz Rima na sasvim drugu stranu uputio. To medjutim u našoj stvari ništa neodlučuje: jer i neodpravljeno pismo potvrđuje ono, što sam u textu kazao. — Napokon budi još dodano, da se kratka viest o Tominu poslanstvu nalazi i u Sanudu (VIII. 67 i 69).

¹ V. Književnik II. 76. — U našoj je historiji dosele u obće uzimano, da je Hrvatska zbilja bila izključena iz primirja. Zanimivo je, kako si je taj pojav tumačio Krčelić, koji inače nevojuje žestoko za samostalnost Hrvatske. On veli (Notit. 314): Cum porro tam Croatiae sese Regnum ab Hungaria distinctum ab olim habuerint, quam et Hungari Croatiam, Turcae quoque induciis illis (koje su po njegovu mnienju

Toliko primietivši ob izjavi, što ju je učinio Toma Niger u imenu Hrvatâ pred papom Lavom, nastavljam dalje svoje pripovijedanje, koje se već kloni prama koncu djelovanja bana Berislavića.

Njegov poslanik Toma Niger, koga je papa skoro poslje pripoviedane zgode na njegovu preporuku skradinskim biskupom učinio, uputi se nakon obavljena rimskoga poslanstva k caru Karlu V., da i u njega potraži pomoći.¹

Dok je on u dalekom svijetu radio za svoje sunarodnike, međjutim stradah u oni kao i prije. Poljski kralj, u koga se je i papa mnogo uzdao i komu su, kao što je već rečeno, doglavnici Ljudevitovi namjeravali predati tutorsku vlast, nemogaše se obazirati na Ljudevitove kraljevine, budući da je sâm bio upleten pod konac god. 1519 u nove bojeve s njemačkim vitezovi. Sama pako vlada kralja Ljudevita bijaše i sada stranom nečina, stranom nemoćna. Videći ona, da se po županijah slabo mari za zaključke posljednjih sabora, kojimi je određivano, da se čete u redu drže i porazi točno plaćaju, opominjaše plemstvo na svjestno izvršivanje državnih zakona, podkrepljujući svoje opomene važnom primjetbom, da neprijatelj niti za primirja neprestaje navaljivati na državne medje.² Nu te opomene težko da su imale znatan uspjeh.

5.

Nedobivši Hrvati na taj način za sada još nikakove podpore iz daljega kršćanskoga svijeta, a i od kralja bivši po svoj prilici kao obično slabo poduprti, mogoše ih Turci i dalje uznemirivati

sklopljene g. 1514) inclusos Croatas noluerint, proptereaue . . . bella cum Croatis continuaverint.

¹ Marnavić veli samo naprosto (p. 268), da je Berislavić poslao Nigra ka Karlu: da mu u njegovo ime čestita i da od njega potraži pomoći. Nu ako se uzme obzir na pismo cara Karla, što ga je, kao što ćemo vidjeti, kašnje pisao tim povodom papi Lavu X.; zatim ako se uvažuje dvie u Sanudu sačuvane vjesti (VIII. 67 i 69): tada si moramo o tom tako misliti, da se je Niger iz Rima uputio s papinskim preporučnim pismom ka Karlu, koga je kasno mogao naći, budući da se je Karlo istom 22. svibnja 1520 bio ukrao, da iz Španjolske odplavi u Nizozemsku, kamo je napokon i došao, posjetivši uzput englezkoga kralja Henrika. Da li je pako Niger pohodio i francuzkoga kralja, o tom neznam ništa reći. U Sanudu govori jedna vjest za to (p. 67), a druga se tomu protivi (p. 79)

² Pray Ep. I. 134.

bez znatnijih zaprieka; te nam tako naše viesti pokazuju Turke prvih mjeseci godine 1520 sad na ovom sad na onom kraju zemlje, kojoj svojim haranjem neizmjerne štete čine, naročito pako harajući vladanje Frankapansko oko Modruša i Grobnika.¹ Medjutim o golemoj nevolji naroda nesvjedoči samo to tursko neprestano navaljivanje, nego i druga još važnija okolnost: što su naime i ona mjesta ostavljana bez dovoljne podpore, u koja je velik dio naroda polagao još jedinu svoju nadu. Mletčanin Ivan Moro, koji je u tih dnevih po nalogu svoje vlade Dalmaciju pregledao, daje nam za to više žalostnih podataka. Grad Knin mogao bi po njegovu mnienju svu Dalmaciju braniti; ali koja korist od njega i od njegovih bedema, kada mu nedadu dovoljno braniteljâ? Skradin mu je takodjer mnogo vriedan; nu kralj, gospodar toga grada, necieni ga kao što bi trebalo. Zato bi bilo dobro, da se taj grad nekako od kralja dobije, pak da ga zatim signorija oli valjano utvrdi, oli pako sasvim poruši. Kada je bio Moro u okolici Klisa grada, tu pristupiše k njemu ponajprije njeki od žitelja, a poslie i sâm knez kliski Dujam Žiličić po imenu, te se pustiše s njim u potajno dogovaranje, kako bi oni bili pripravnici dati se pod zaštitu lava mletačkoga, buduć da kralj zapušta njihov grad, koji je od tolike važnosti po svojem položaju, te ga upravo zato Turci već odavno traže dobiti u svoje šake.²

Što je sve činio u tih dnevih ban Berislavić za ublaženje nevoljâ svoga naroda, o tom nam neumiju pripoviedati naši izvori; nu na drugoj strani kazuju nam, kakov je bio uspjeh daljemu poslanstvu banova poslanika, biskupa Tome Nigra.

Toma se bješe uputio, kao što je rečeno, s papinim preporučenim pismom k caru Karlu V. Karlo mu dade ono za što ga je molio, — valjda nešto novca, i na odlazku mu uruči pismo, koje je imao predati Lavu X. U tom pismu žali Karlo, što se nije za vremena Hrvatima pomoć pružila, te su tako oni, „ako ćemo pravo reći, više po nemaru kršćanâ u zdvojenje dotjerani nego li silom neprijateljskom satrti.“ Medjutim, veli dalje, još im se može pomoći, ako se samo nebude oklievalo. Zatim hvali papi, što se je uvijek starao za Hrvate, te obećaje, da će i on tako činiti. Napokon moli, da Berislaviću bude udijeljeno ono odlikovanje,

¹ U Sanudu VIII. 77—79.

² Izvješće Ivana Mora. Ima ga S. Ljubić u priepisu, koji sam i ja po njegovoj dobroti upotriebio.

koje je već car Maximilijan tražio. „Ako se nas dva ikoliko staramo za obću stvar, scienimo, da je shodno, da se to svim pokaže a osobito Hrvatom; i ako želimo, da se bolje nade probude u nastojanje oko propadajuće vjere, prigrlimo biskupa vesprimskoga, od toliko godina za stvar kršćansku tako zaslužna, da novim dostojanstvom odlikovan svojim bude uzoritiji a dušmanom strahovitiji.“ Odlikovanje, koje bude njemu dano, imat će svoju važnost za sve kršćanstvo; a on ga je zaslužio, budući da već toliko godina boj bije za vjeru („*Ut Vesprimiensis longo tandem postliminio jamjam galeratus incedat, qui per septennium continuum pro fide et religione galeatus incessit*“).¹

Karlo upravi jedno pismo i na mletačku republiku, u kojem ju je izvješćivao, što je sâm učinio za Hrvate, te je i nju pozivao, da tako isto bude na pomoć susjedom svojim.²

Nu još više važnosti imade za nas treće carevo pismo, ono naime, koje je bio namienio upravo banu Berislaviću; a ja mu dajem toliku važnost zato, što u njem prvi vladar tadanjega kršćanskoga svieta tako ocjenjuje i slavi vrlinu i zasluge našega bana, da se to već nemože učiniti odličnijim načinom. Ono, što smo već prije dobro znali o tvojoj krieposti, tako piše Karlo, postade nam još jasnije i sjajnije toli iz pisma papina, koli iz govora častnoga skradinskoga biskupa: te zato u tebe jedinoga toliko nade položismo, da se uzdamo, da ništa inoga neće tako zaustaviti propast hrvatskih stvari kao pomoć tvoje bogoljubnosti. Isti će ti skradinski biskup kazati, kako smo mi voljni Hrvatom pomoći i tebi pribaviti za tvoje izvrstne zasluge novo odlikovanje. Zato, budući da i mi i papa s najvećom pripravnošću ono pružamo, što za sada možemo, opominjemo te i molimo što više možemo: da, kao što si dosada činio s najvećom slavom, tako i nadalje braniš stvar kršćansku, i da, uzdajući se u Boga, za kojega vjeru radiš, nikako nezdvojiš, te da narod još za malo danâ uzdržiš u vjeri i pokornosti. Vele će nam goditi, ako nam budeš često doglasivao, kako ti stvari napreduju, i ako se budeš nada sve za to starao, da narod doznade, da mi ništa toliko neželimo, koliko da pomognemo obćoj stvari, te da smo samo zato s tolikom brzinom iz Španije preplovali u Belgiju i odatle se sada uputili u Njemačku.

¹ Marnavić 269.

² Sanudo VIII. 84.

Nekloni duhom, te znaj, da se od tebe već pod dužnost zahtieva ona kriepost, s koje si već tako dugo slavljen.¹

Ali to pismo, pisano u Bruselju 23. lipnja 1520, nedospje u ruke onomu, komu je bilo namijenjeno; kada je ono pisano, već počivaše ban Berislavić u hladnom grobu.

Turci bjehu provalili mjeseca svibnja u krbavske strane, kojim su i od prije toliko puta dodijavali. Čuvši ban za njihovo haranje, nemogaše pregorjeti da nepriskoči na pomoć svojim nesretnim sunarodnikom. Skupivši na brzo malu četu odabranih svojih vitezova, uputi se on na onu stranu, gdje je dušmanin narod derao i u sužnje vezao. Skoro stigne neprijatelja, i u ravni, kojom teče mala rieka Korjenica, pobije se s njim na 20. svibnja. Naši vitezovi, od izkusnoga vojvode vješto u bojni red stavljeni, srčano udare na neprijatelja. Turčin smiono dočeka njihov naval; nu oni tako žestoko udaraju, da mu već nije druge nego mora uzmicati. Turci bježe, a naši ih gone; a kako je sva četa posla za Turčinom u potjeru, i ban ju sliedi sa svojom malom pratnjom, da svoje ravna i da bude svjedok konačne dobiti. Dok on tako za svojom četom napried jaše, bane nješto Turadi iz zasiedâ, gdje su se bili sklonili oli da se spase, oli da na plien vrebaju; oni provale i udare na bana i na njegovu malu pratnju. Ban se dosjeti jadu; i videći, da se radi o životu, napregne sve svoje sile, bije se i odvraća od sebe udarce neprijateljâ, koji mu se sve bliže primiču i sa svih ga strana napadaju; — on se bori junački, ali napokon ga svladaju dušmani mnoštvom svojim. Njeki od viernih banovih drugova poteku onamo, gdje se je on borio za slatki život; nu već bijaše prekasno, te oni nemogoše ino učiniti van što su dobili u svoje ruke mrtvo banovo tielo.

Na glas o žalostnoj zgodi sleti se nješto obližnjega plemstva i drugoga naroda, te odnesu mrtvo banovo tielo u Bihać, odakle je zatim bilo s častnim sprovodom a po nastojanju Ivana Statileja, Berislavićeva biskupskoga namjestnika, u Vespriim odpraćeno, da tu bude pokopano uz grobove ostalih vesprijskih biskupa.²

¹ Marnavić 271.

² O smrti Berislavićevoj nalazim osim Marnavićeva pripoviedanja ove viesti, na koje sam se morao obazreti. Mletački poslanik u Budinu Lorenzo Orio piše 27. svibnja u Mletke: „come quella Maiesta havendo intesa la morte dil rever. Episcopo Vespriensiense Bam dila Croatia,

Slavnim bojnim djelom bješe Berislavić započeo svoje banovanje, — na bojnem polju, koje i jest bilo prema okolnostim vremena glavnim poljem njegova djelovanja, i smrt ga nadje. Žalostna viest o njegovoj smrti potrese ne samo njegov narod, koji je u njem izgubio svoga prvoga branitelja i zaštitnika, nego i kralja Ljudevita, koji mu nije mogao lahko naći zamjenika, i prve kršćanske vladare, kojim je isto stalo do kršćanske stvari, koja nije imala po njihovu uvjerenju boljega zatočnika od Berislavića.¹

qual nei zorni passati per la via di Veia se intese esser sta morto da Turchi (to su valjda rieči Sanudove, i znače, da se je tim putem čulo za banovu smrt u Mleteih), quella Maiesta si havea molto risentita et dubitava grandemente.“ (Sanudo VIII. 80.) — Kralj Ljudevit veli u listu svojem od 1. lipnja, da mora poslati u Hrvatsku nove bane „loco bani Regni nostri Croatiae, qui nuper ibidem in conflictu cum Turcis habito occubuit“ (Pray, Ep. I. 138). — Isti kralj Ljudevit piše u drugom pismu od 6. lipnja: „Eodem domino Petro Beryzlo, Episcopo et Bano, fortuna sibi nouercente per Infideles interempto“ (N. R. A. 648,16). — Dočim se iz svega toga samo vrijeme opredjeljuje, daje nam sljedeći izvor već nešto više. U Diarii di Marcantonio Michiel (Mss. Cicogna Cod. 1022) čita se k 12. lipnju ovo: „Item si havea avuto, che in la Croatia et in quelli confini li Turchi havevano rotto il Ban de Ongaria Cap^o della Croatia et ammazzatolo, et dicevasi, che l'havevano assassinato, che dappoi fatta la triegua et affidatolo lo assaltarono.“ — K suvremenikom uzimam još i Tomašića (Rkp.), koji veli (u nevaljalom priepisu, koji sam imao u ruci) „Anno Domini 1519 Turci occiderunt banum Cornatie Petrum episcopum circa Bihach in monte diauli, ibique per eos caput eius abscissum est et nutu dei per quendam civem Bihaciensem Medosich Paulum nomine est restaurata et portata cum corpore in Bihach.“ — Thurnschwambovu bezstidnu klevetu (Engel, Gesch. des ung. R. und sein. Nebenl. I. 198) odbio je već s dostojnim preziranjem Pray (Hist. II. 588 i Priorat. Aur. 89). — Napokon obazirem se još na Istvánfija glede mjesta i načina, i na Róku (Vita Vesprim. Praesulum 304) glede prienosa u Vesprim. — Marnavićevo pripovijedanje imade mnogo pojedinosti, koje su mi se činile tako sumnjive i nevjerovane, da ih na samu njegovu rieč nikako nisam mogao prigrliti; druge su opet čisto nemoguće, te se moraju zahitiiti. Ja sam se radje zadovoljio onim, što je izvjestno ili barem istini sasvim prilično, a dalja će nauka pokazati, da li se daje opravdati još koji od onih momenata, koji daju Marnavićevo pripovijedanju toliko zanimivosti.

¹ Za Ljudevita v. navedeno mjesto iz pisma Lorenza Oria; glede drugih vladara, naročito glede pape Lava i cara Karla nije nam upravo nužno naročito uvjeravanje Marnavićevo.

Velike njegove zasluge priznavahu dostojnim načinom svi njegovi pravedni suvremenici; ime mu spominjahu sa slavom kašnja pokoljenja i spominjat će uvijek, jerbo je sav njegov život jedan uzor vrline i krieposti.¹

¹ Marnavić je o tom više ubilježio u svojem životopisu. Od suvremenoga pjesnika Jurja Vernera navodi on ove stihove u slavu Berislavićevu:

Quod divus caesar, quod summus in urbe sacerdos

Iudicium de te, Petre Berisle, facit:

Si quis forte putet precibus, pretiove redemptum,

Invidus, aut meriti est nescius ille tui.

Zatim navodi on na koncu svoga spisa i napis, za koji veli da je stavljen nad grobom Berislavićevim u Vesprimu. Ja sam nastojao, da o toj stvari budem izvješćen, tim više što su mi se njeke sumnje pokazivale; nu nedobivši što sam tražio, stavljam sâm napis, kako ga daje Marnavić:

Petro Beriszlo Aerarii
Regii Praefecto, Dalma-
tiae, Croatiae et Bosz-
nae Bano, Optimo Prae-
suli ac Optimo Impera-
tori Amor Subditorum
Sta Sinodo Ann M ..

Potonji car i kralj Maximilijan II., dajući g. 1569 jednu povelju Antunu Vrančiću i u njoj nabrajajući njegove velike zasluge, spominje i našega bana te daje veliku slavu njegovu imenu (Monum. Hung. hist. Script. VI. 360). Marnavić imade one iste rieči, koje se nalaze u Maximilijanovu pismu, samo što veli, da je to pismo dao kralj Ferdinand a ne Maximilijan, i što još nekoliko rieči dodaje. — Osobitu pako cieniu dajem riečim Antuna Vrančića, kojimi je on u kratko označio veliku važnost svoga glasovitoga rodjaka, bana Berislavića. U jednom od svojih manjih spisa, u kojem pripovieda, kako je Biograd pao, ovako on spominje našega bana: „Insequuta postea mors regis Wladislavi, data est velut per manus optimatibus exercendorum odiorum invicem licentia, paucoque interjecto tempore Petrus quoque Berislavus, orae maritimae banus, quo solo per id tempus Turcam a spe potiundi Belgrado frenari atque arceri posse constabat, non amplius quam VIII mensibus ante ammissionem ipsius Belgradi mortem obit (Ib. II. 10).

Da je naš narod u svojih pjesmah slavio uspomenu svoga junačkoga bana, o tom neće nitko podvojiti; nu dosad se još nije, koliko ja znadem, u trag došlo nijednoj takovoj narodnoj pjesmi. — Toldy veli u svojem djelu: A magyar nemzeti irodalom története II. 100, da je neki Szabadkai Mihály g. 1515 izpjevao magjarsku pjesmu u slavu bana Berislavića.

6.

U dobi, kao što je doba bana Berislavića, nemožeš niti očekivati u poviesti naroda svoga drugih kakovih znatnijih znakova života osim onih, koji pokazuju najveće napore za uzdržanje narodnoga bića i prve duhovne svetinje. Nu tim nehtjedoh ipak reći, da sam ja, pripoviedajući o djelih bana Berislavića već sve iscrpio, što nam pruža poviest njegovoga vremena; ostaju dapače još različita pitanja, spadajuća stranom na nutarnje državno ustrojstvo i na socijalne odnošaje, stranom na odnošaje naših kraljevina prama kruni i kraljevini ugarskoj, kojih se nisam niti dotaknuo. Nu tomu niti nije ovdje shodno mjesto; ono će se naći istom u daljem tečaju poviesti dobe kralja Ljudevita II. Njeke su samo stvari, o kojih već ovdje progovoriti i mogu i moram: da nam se slika toga vremena barem s nekih strana što punijom prikaže.

Živa nabožna čut jest prvom značajnom biljegom toga vremena, te se ona i tim izražava, što se još uvijek mnogo drži i do crkvenih zakona. Zato mogaše moliti Ivan Račić, vojak Berislavićev, papinsku stolicu, da mu bude dopušteno u postu mliečna jela uživati. Na Berislavićevu oružanu družbu ponapose djelovaše bez dvojbe i u tom pogledu njegov primjer: jerbo on, premda inače skoro bez prestanka zaokupljen bojnim poslovi, nije zaboravljao niti na svoje biskupske i druge nabožne dužnosti i potrebe, — te je tako za korist svojih biskupljana dao držati biskupijsku synodu po svojem namjestniku Ivanu Statileju, a za svoje je duhovne potrebe izprosi o od pape povlasticu, da može k sebi uzeti tri do četiri redovnika kojegagod reda.¹ — Motreći duhovne i crkvene stvari, dolaze mi još u pamet rieči kralja Ljudevita, napisane onom prigodom, kada je tražio od pape Lava za bosanskoga biskupa i svoga tajnika Mihaila Kesserew po imenu biskupa suffragana, — i to Benedikta kanonika i lektora bačkoga: tu veli naime kralj, da je papi i onako poznato: „reliquias Episcopatus Ecclesie Boznensis in ipsis Thurcorum faucibus esse sitas.“

Dočim je tako Turčin, kao što vele navedene rieči, sve više polja otimao kršćanstvu, zadavaše njemu s druge strane i to vrieme ljutih rana strast ljudska, koja nije dopuštala, da njegova uzvišena načela proniknu u životu sve odnošaje. Sebičnost i pohlepa pore-

¹ Theiner, Slavov. Merid. I. 567. — Róka l. c. — Theiner Monum. Hung. II. 623.

mećivaše sve više i onako neuredjene državne stvari; i upravo zato, što je državna vlast bila nemoćna, mogaše bezzakonje nalaziti tim prostranije polje. Naši nam izvori i to vrieme mnogo pripovijedaju o nasilju i o štetah, što se čine na različitim stranah: kako n. p. kapitani Jurja Brandenburškoga u Medvedgradu, Rakovcu i Lukavcu Petar Pan, pak zatim Sigismund Frodnohar de Bednyazenthpether, razne štete čine na imanjih biskupa zagrebačkoga; ili kako na ta ista imanja navaljuju ljudi Emerika Perénya, palatina, a na dobra topuske opatije Barbara Blagajka, udova Antunova; dapače na isti se kaptol zagrebački na sudu tužba diže, da su njegovi officiali iliti špani u Sisku goleme štete učinili biskupu zagrebačkomu u njegovu „Hrastovečkom lugu.“¹ — Sve te nevolje, kao što sam malo prije rekao, tim više preotimahu mah, čim je bila slabija vlast državna; a kako se je o njoj mislilo i koliko je ona vriedila, to smo već vidjeli u prijašnjoj poviesti, i ovdje neka budu povrh svega rečenoga još samo navedene rieči nekoga Jurja Herkovića, za koga javlja zagrebački kaptol, kako je jednom prigodom rekao „subsanando, quemlibet, qui vult, leui precio posse habere literas Regie Maiestatis Preceptorias.“² — Takovo doba nebijaše naravno nikomu prijatnije nego pojedinim silnim velmožam, koji su mogli po volji bremena nalagati svojim podložnikom i povrh toga još i o tom raditi, da si podložnici učine i one, koji su bili nadareni od davnih vremena raznimi slobodami i povlasticami, ali nisu imali toliko moći, da si sve to sačuvaju i obrane. U tom je pogledu vele zanimiva za poviest ovoga vremena razpra medju Jurjem Brandenburškim i plemići zagrebačkoga polja oliti Turopoljci. Dobro bijaše poznato tim plemićem, kakove su povlastice dobili njihovi oci od davnih kraljeva, te se zato opirahu raznim dužnostim i dankom, koje su od njih zahtievali gospodari Medvedgrada i Lukavca. Sada se o tom povede iztraga na zapovied kralja Ljudevita (g. 1517). Različiti rotjeni svjedoci izrekoše mnogo toga, što je bilo po plemiće veoma nepovoljno. Po njihovu kazivanju bijahu ti plemići već od vremenâ Ivana Thuza

¹ Kako sam u textu samo njeke podatke spomenuo, tako i ovdje upućujem samo na njeke izvore. Glede Brandenburškoga: arkiv zagreb. nadbiskup. Jurid. 130, 2; 143, 2; 147, 2; 151, 2; 157, 2. Glede Perénya: ib. 138, 2; 144, 2. Glede Blagajke: ib. 159, 2. Glede Kaptola: ib. 156, 2.

² Zem. arkiv. N. R. A. 337, 18.

i Beatrice Korvinke smatrani kao podložnici grada Medvedgrada i Lukavca, i zato ih i nazivahu „Jobagiones“ iliti „gradw Kmethe.“ Kao takovi bijahu dužni grad popravljati i u njem straže držati; zatim im bijaše dužnost, da gospodaru svomemu daju svake godine stanoviti danak, koji se zove „exercitiales“ (pecuniae), a hrvatski „Banschyna“, — i to zato, kao što veli jedan svjedok, jer nisu morali ići u boj (to će reći: svaki njih glavom), nego je samo njihov gospodar imao tu dužnost; nadalje davahu još u grad i oni i njihovi podložnici deseto od svinjâ, a prigodom desetinjania morahu kastelana na stan primati. Jedan se među svjedoci nadje, koji je dapače rekao: da plemići „moraju služiti svim onim, što zapoviedi gospodar i kastelan“; nu premda je to pretjerano, to se svakako razabire i iz onoga, što su izrekli ostali svjedoci, da su povlastice plemićâ bile bitno povriedjene i okrnjene, te su oni zbilja bili učinjeni nekom vrsti podložnikâ. Ali kao što je povedena iztraga pokazala, kakove su bile dužnosti upitnih plemića, tako se isto njom i to dokaza, da su oni bili privedeni u takovo stanje podložnosti samo na silu („quod per vim fuissent occupati“).¹ Bivši povedena iztraga završena, dobiše plemići povoljno po se riešenje ponajprije od bana, a zatim i od kralja Ljudevita, tako da su ne samo imali biti prosti od svake službe i daće, nego da im je imao biti takodjer povraćen njihov grad i sav posjed.² Medjutim lahko bijaše jošte dobiti dobru odluku, ali koja korist od toga, kada odluka nije izvedena? Turopoljci dodjoše u istinu do svoga prava istom za banovanja Nikole Zrinjskoga.

Buduć da državna vlast nije bila kadra davati dovoljne zaštite proti samovolji i sili, a s druge je strane pritiskala teškimi bremenima one, koji su joj bili podložni: zato je svatko rado tražio zaštitu i polašticu u svojem iznimnom stanju, u svojih povlasticah i imunitetih. Imamo više povelja Ljudevitovih ovoga vremena, kojimi potvrđuje razne povlastice svojih predšastnika, usljed kojih se n. p. predijali zagrebačke biskupije izuzimlju izpod vlasti županijske i oslobadjaju od raznih zemaljskih tereta.

¹ U „Životu Nikole Zrinjskoga“ naveo sam nekoliko izprava, koje se tiču pravde Turopoljaca s gospodari grada Lukavca. Za podpunije razbistrenje stvari dodajem i sada listinu, iz koje sam gori navedeno crpio.

² Za to riešenje znadem samo iz listine, koju sam priobćio u gori navedenom životopisu (XXVII).

Na koncu ovih redaka, u kojih sam se nešto malo obazrio na njeke nutarnje odnošaje naše domovine za Berislavićeva banovanja, budi jošte spomenuto, kako su njemu i stališem po više puta dolazili kraljevski nalozi, da se obdržaju u zakonu i običaju odredjeni sudovi,¹ — na kojih su, kako nam o tom svjedoče sačuvani spomenici, glavnim predmetom bivala pitanja imovinska, a zatim nasilje.

Prilozi.

1.

1517. 14. lipnja. U Zrinju.

Venerabiles ac honorabiles domini, fratres in Christo nobis dilectj, Salutem. Concluserunt hic coram nobis Magnifici domini Nicolaus de Zryn et Franciscus Beryzlo de dobor Comites, vt ipsi iuxta voluntatem Regie Maiestatis, domini nostrj gracioussimi, pro tutela et comodo huius miserrime patrie in omnibus locis, vbj necessarium videbitur, custodias sine Ztrasas teneant; ad quas tenendas vterque eorum de singula porta Bonorum suorum singulos tres denarios contribuere et extradare

¹ Kukuljević: Jura I. 268—271.

Onim za volju, koje zanimaju i manje važne pojedinosti, ubilježiti ću ovdje nekoliko takovih stvari, tiućih se bana Berislavića ili njegova vremena.

Buduć da tako malo znamo o rodbini Berislavićevoj, neće biti suvišno, da spomenem njegovo pismo (g. 1519), u kojem Nikolu de Zemche zove „affinis et familiaris noster“; pak buduć da je to pismo pisano njegovom rukom, zato ga prilažem u dodatku. — Obće je poznato, da je glasoviti Antun Vrančić u rodu bio s našim banom. Poznati Petar Petrović i Jure Utješinić vele u svojih preporučnih pismih, danih Vrančiću g. 1549, da je on „nepos“ i Petra Berislavića i Ivana Statileja (Monum. Hung. hist. Script. II. 349, 351), a kralj Maximilijan zove tu dvojicu „avunculi“ Vrančićevimi (Ib. VI. 360).

Za Berislavićeva banovanja nalazim kao podbanc Baltazara Bačana i Baltazara Alapića do god. 1518; nu već te iste godine dolaze druga dva podbana, naime Nikola Dersfy de Zerdahel i Emerik Bradach de Lodomerez (Ark. zagreb nadbiskup. Jurid. 147, 2).

Prabilježnikom je u listinah meni poznatih već god. 1516 Stjepan Henczelly de Pethrowcz (Jura I. 269. Ark. zagreb. biskup. Jurid. 139, 2). God. 1514 spominje se Franciscus de Marocha već kao pokojni.

Kao viceprotonotara spominju listine od g. 1516 do 1518 Petra Vratišu od Vratišinca, te su zato i mnoga banova pisma datirana: „in Wrathysynec.“ G. 1519 izdaje se više banskih pisama „in Gregoryancz.“

sese obtulit. Ad quod nos quoque quinquaginta florenos dare polliciti sumus. Quum itaque speciale mandatum sit Maiestatis Regie, vt et fraternitates vestre de Bonis eorum citra Zauum habitis huiusmodi tres denarios ad tam pernecessariam rem exoluant, hortamur et requirimus easdem, et nichilominus in persona (re)gie Maiestatis Eis committimus: vt iuxta limitationem ipsorum dominorum Comitum, cum fraternitatibus vestris in simul conueniencium, concorditer fiendam, atque speciale mandatum, vt prefertur, ipsius Maiestatis Regie, illos tres denarios de singula porta Bonorum suorum ad ipsas Zthrasas eque ipsi domini comites extradare et exoluere debeatis. Quod si fraternitates vestre facere noluerint, certe sint, quod nos iuxta mandatum sue Maiestatis Eas damnificabimus: Nolumus enim, quo hec miserrima patria ex incuria et negligencia sic male pereat. Secus igitur, quantum damnum euitare velint, non faciant. Nam contribuentur eciam ex pertinencijs hrazthowycza huiusmodi pecunie, nec sole fraternitates vestre erunt, que id faciant. Ex Zrynio die dominico inter octauas sacratissimi Corporis Christi Anno dominj 1517.

Petrus Episcopus Ecclesie
Wesprimiensis et Banus etc.

S vana: Venerabilibus ac honorabilibus dominis de Capitulo Ecclesie Zagradiensis, Fratribus in Christo nobis dilectis.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u arkivu zagreb. kaptola fasc. 95. Nr. 62.

2.

1517. mjeseca srpnja. U Zagrebu.

(Izvadak.)

„Serenissimo Principi et domino domino Lodouico ... Regi ... Capitulum Ecclesie zagradiensis ...“ Kaptol veli, da je dobio ova dva kraljeva pisma.

„Lodouicus ... Capitulo Ecclesie zagradiensis ... Mandamus fidelitati vestre ... , quatinus statim visis presentibus alias literas nostras preceptorias pro Illustri domino Georgio Marchione Brandenburgensi, affine et consanguineo nostro charissimo, vniuersis Nobilibus predialibus in Campo Zagradiensi commorantibus ac ad Castrum eiusdem domini Marchionis Medwewar et Lwkawecz pertinentibus sonantes et directas, ac cum presentibus vobis exhibendas, Eisdem Nobilibus per vestrum testimonium fidedignum exhiberi et presentari faciatis, et quicquid ijdem ad contenta earundem dixerint vel fecerint, Id Maiestati nostre ... perscribatis. Datum Bude feria secunda proxima post festum Sanctissime Trinitatis Anno Domini Millesimo Quingentesimo septimo decimo.“

Kaptol je usljed toga poslao „Johannem de Iwanych, prebendarium chori“; taj pako, svršivši svoj posao, ovako je kaptol izviestio: „Quomodo ipse jnprimis feria sexta proxima post festum Beate Margarethe virginis et martiris proxime preteritum in Ciuitate Montisgreccensi, Tandem die dominico proximo post festum Marie Magdalene similiter proxime prete-

ritum in possessione sew villa odra vocata, postea die dominico proximo post pretactum festum Marie Magdalene in possessione Glawnycza Nobilibus et Ciuibus infra scriptis insimul conuocatis, congregatis et existentibus ipsas literas Serenitatis vestre exhibuisset et presentasset. Quibus quidem literis Serenitatis vestre per ipsos Nobiles et Ciues debita cum reuerencia receptis, ad fidem eorum deo debitam fidelitatemque Serenitati vestre et Sacro eiusdem Regio diademati obseruandam, tacto dominice crucis signo prestandam, qualis ipsis et vnicuique eorum constaret super eo: Vtrum Nobiles in Campo Zagradiensi et pertinencijs dictorum Castrorum commorantes semper et ab antiquo ad dicta Castra more prediali pertinuisent et seruire astricti fuissent, possessoresque ipsorum Castrorum pro eorum dominis semper Recognouissent et illis debitam obedienciam prestitissent et prestare deberent, certitudo veritatis, — dixerunt, fassi sunt et attestati eo modo vt sequitur. Nobilis et circumspetus Gywan, Ciuis Montisgrencensis, iuratus et examinatus, fassus et conscius est: Quod tempore Johannis Thwz ipsi prediales semper seruierunt ad castrum Medwe; et quod fuisset capitaneus Idem Gywan dicti Castri, tunc temporis ipse percepit de ipsis predialibus ex consuetudine ipsorum in festo sancti Georgij florenos octo et in festo sancti Michaelis simili modo florenos octo; de Jobagionibus eorundem predialium decimum porcum ex consuetudine ipsorum, qui vero non habuisset decem, soluebat pec . . . ipsi vero supra nominati prediales nichil soluebant preter Id, quod fassus est. Nobilis et circumspetus Michael oprasných, Ciuis eiusdem Ciuitatis . . . fassus et conscius est: Quod ipse a sexaginta annis scit eos seruire et pertinere ad Castrum prenommatum. " Tako isto svjedoči više gradjanà zagreb. („fassi et attestati sunt prout Gywan et Michael oprasných"). „Nobilis petrus Imprych de Jampnycza . . fassus est: A septuaginta annis prediales Castri Medwe et Lwkawecz seruire et pertinere ad idem Castrum. Nobilis Georgius de Schythario, qui fuit Castellanus Castelli nominati Lwkawecz, . . fassus est: quod supra dicti prediales seruierunt ad castrum nominatum et soluerunt Exercitiales domino ipsorum, quolibet anno ad festum sancti Georgij florenos quadraginta, et ad festum Beate Catherine florenos octo, et decimum porcum, qui antem ipsorum decem non habuisset, de singulis porcorum ipsorum soluebant Wiennenses quatuor, Et quod, quando decimauerunt porcos, habuerunt octo hospicia in districtu eorundem predialium, nam quando apud aliquem non fuisset hospitatus, ab Eodem Castellanus acceperit florenum vnum. . . Nobilis Michael Gywrgckowych de Marynez fassus est: eosdem prediales seruire et soluere prouentus Bauschyna vocatos; sed nescit, quantum. Nobilis Mathias de Mlaka fassus . . est: a viginti annis eos seruire et vnumquemque soluere ad festum Beati Georgij Wiennenses octuaginta, et ad festum sancte Catherine omnes et singulos soluere florenos octo . . . Nobilis Anthonius dobrych de Marynez fassus est: Quod quicquid preceperunt Eisdem dominus et Castellanus ipsorum, id debent seruire. Nobilis Nicolaus Gwrych de Marynez fassus et conscius est, et eciam a patre suo audiuit: Quod omnes prediales predicti seruierunt et soluerunt ad festum Beate Catherine que dicitur Bauschyna, florenos quinquaginta . . . Nobilis Stephanus czwethkowych . . fassus est: Quod

vnusquisque ipsorum a Sessione eorum seruiuit et tributum soluit, videlicet ad festum Beati Georgij Wiennenses octuaginta, et ad festum Beate Catherine omnes insimul soluerunt prouentus Banschyna vocatos florenos octo; licet decimam porcorum eciam soluerint, tamen coacti, quia non fuit in consuetudine ipsorum; Jobagiones vero dictorum predialium semper soluerunt decimam porcorum, Qui autem ipsorum non habuisset decem porcos, ab vnoquoque soluit wiennenses quattuor“ . . . Zatim ih više isto tako svjedoči („fassi sunt Quemadmodum dictus Stephanus czwethkowyh, in nullo discrepantes, Et quod isti omnes predicti prediales soluerunt superius dictam pecuniam in festo Georgij et in festo Beate Katherine pro Exercitui- libus, quia ipsi soli non ambulauerunt ad prelium, sed dominus ipsorum“). „Nobilis Nicolaus de pezerio, Judlium Comitatus zagabiensis, . . . meminit a tempore Regis Mathie, quod prediales ad Castrum Medwe et ad Lwkawecz semper seruierunt et vocati fuerunt Jabagiones ad predictum Castrum pertinentes; sed ignorat, cum quibus seruicijs. Nobilis Johannes de Boryzlowecz, filius Andree literati, . . . Idem fassus est et addidit, Eosdem per vim occupatos fuisse.“ . . . Zatim ih više svjedoči kao Nicolaus de pezerio. „Nobilis petrus literatus de Zelyna . . . fassus est: quod tempore illo, quo gubernabat predictum Castrum Illustris quondam domina Beatrix, fuit Notarius eorundem predialium per ipsos electus; semper percepit ab eisdem ad festum sancti Georgij ab vnoquoque wiennenses octuaginta, et ad festum Beate Catherine ab omnibus vnanimiter florenos octo, que Banschyna vocatur; edificare Castellum et in eodem vigilare tenentur, et decimas porcorum soluere . . . Nobilis Lucas Santhych de Glawnycza sancta Trinitate dixit: quod a tempore Johannis Thwz audiuit et meminit, eosdem seruire et appellari Gradw Kmethye. Nobilis Stephanus gwzan de Mala gora fassus est Ittidem et addidit auditu, quod per vim fuissent occupati.“ . . . Opet ih više kazuje kao Nicolaus de pezerio. „Cuius quidem Execucionis nostre, modo quo supra facte, seriem Vestre Serenitati presentibus fideliter duximus Rescribendam. Datum tercio die diei huiusmodi Execucionis Anno Domini Millesimo quingentesimo decimo septimo supra dicto.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u zemalj. arhivu: N. R. A. 1527, 37.

3.

1517. 5. studena. U Budimu.

Commissio propria domini Regis de consilio.

Ludovicus, dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc.

Egregij et Nobiles, fideles nobis dilecti. Quum nuper ad dietam festi Beati Michaelis Archangeli proxime preteriti huc Budam conuenissetis, per nos in eum finem conuocati, vt vna vobiscum ceterisque dominis prelatis et Regnicolis nostris de auertendis periculis, que confinibus huius Regni nostri omnibus vndique impendent, maxime autem Jayzensibus et Regni Croacie, que iam extrema propemodum pericula paciuntur, —

ac de futura quiete et tranquillitate saluteque omnium vestrum consulereamus, accidit vndecumque, vt dieta ipsa perturbaretur et rebus inceptis quidem, sed non perfectis dissolueretur; que res ingentem nobis molestiam attulit: ex hoc enim confiniorum pericula^a augmentata potius quam auersa esse videntur; quo etiam factum est, vt victualia, que ad Jayczam expectabantur et que dudum antea imponi debebant, nec in hunc quidem diem sunt imposita, que mora euentissimum, deus auertat, periculum Jaycze minatur. que omnia domini prelati et Barones et alij consiliarij nostri, qui nobiscum hic manserant, animaduertentes, diu multumque nobiscum vna cogitauerunt, quo nam pacto predicta pericula Regni propulsari et publice salutis consuli possent; et (cum) vidissent, illos viginti denarios, qui nobis pro lucro camere debentur, ad omnes Regni necessitates, ad euitandum tot et tanta Regni pericula minime sufficere, deliberauerunt et vnanimi voto in hoc concordauerunt, vt offerrent de Bonis ipsorum octuaginta denarios ad predictos viginti, vt fieret vnus florenus, prout obtulerunt, non vestro quidem nomine, sed ex se ipsis tantummodo et de bonis ipsorum, magis volentes ac oblatione se ipsos ac bona sua grauare, quam confiniorum pericula conspiciari. Ita autem obtulerunt, vt hic vnus florenus bis dicatur: quinquaginti videlicet denarij ad festum Beati Nicolai Episcopi proxime venturum, alij vero quinquaginta ad festum Natiuitatis Beati Johannis Baptiste anni futuri, — Ita ut decem denarij in prima dicacione ad necessitates nostras et curie nostre, reliqui vero quadraginta denarij ad conseruacionem confiniorum exponerentur, et in secunda dicacione similiter fieret, — id quod ex literis eorundem dominorum, superinde ad vos et alios comitatus datis, intelligere poteritis. Quamobrem fidelitates vestras hortamur et requirimus atque etiam rogamus, vt huiusmodi necessitatibus atque periculis Regni, que sine vestro subsidio vitari non possunt, consideratis, velitis vos quoque ad hanc dominorum prelatorum ac Baronum aliorumque consiliariorum nostrorum oblationem accedere, et permittere, vt huiusmodi vnus florenus in prenotatis terminis etiam in bonis vestris dicatur, — quemadmodum etiam alios comitatus, ad quos similiter scripsimus, id facturos non dubitamus. Prouidebimus autem, vt huiusmodi subsidium ad conseruacionem confiniorum fideliter exponatur. Ad primam itaque dicacionem nos homines nostros, presencium exhibitores, misimus, fidelitates vestras hortando, vt eos pro predicto festo Beati Nicolai Episcopi proxime venturo ad dicandum exmittere, et subsidium ipsum primum ad manus eorundem administrare citissime debeatis, vt illo confuibus ipsis tempestiue providere et illa pro quiete et tranquillitate totius Regni ac salute omnium vestrum conseruare possimus. Que omnia si vobis chara sunt, secus in premissis nulla racione faciatis, nam sine vestro subsidio confinia ipsa, que sunt clipei vestri, non possunt nec deffendi nec conseruari. Datum Bude in festo Beati Emerici ducis et confessoris Anno Domini Millesimo quingentesimo decimo septimo.

Iz vana: Egregijs et Nobilibus Vniuersitati Nobilium Comitatus de Bodrog, fidelibus nobis dilectis.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u arhivu čazman. kaptola: B. Nr. 65. fasc. 4.

4.

1518. 27. prosinca. U Budimu.

Honorabiles domini et Amici nobis honorandi. Intelligimus Reverendissimum dominum Episcopum Wesprimiensem et Banum Regni Croacie habere quasdam Res istic apud vos impignoratas, quas Regia Maiestas, dominus noster graciousissimus, nobis redimere mandat. Rogamus itaque vos, velitis ipsas Res eidem domino Bano reddere. Credita autem et pecunias vestras de presenti subsidio istius Regni Sclauonie de Bonis vestris plene et integre retineatis. Pro qua re scripsimus et dicatori Eiusdem Regni, vt vos propter hoc vel bona vestra depredare sew quouis pacto turbare nequaquam audeat. Secus igitur in hoc non faciatis et presentes tandem pro vestra superinde reseruare poteritis Expeditione. Datum Bude In festo beati Iohannis Apostoli et Ewangeliste, Anno Domini Milesimo quingentesimo decimo octauo.

Paulus de Warda
prepositus s. Sigismundi, Thezaurarius Regius.

paulus prepositus,
Thezaurarius Regie Maiestatis manu propria.

Iz vana: Honorabilibus dominis Capitularibus Ecclesie zagrabiensis, dominis et amicis nobis honorandis.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u arkivu zagreb. kaptola: fasc. 95. Nr. 63.

5.

1519. 7. srpnja. U Budimu.

„Ludouicus, dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. fidei nostro Reuerendo in Christo patri domino Petro Beryzlo, Episcopo Ecclesie wesprimiensis, Regnorum nostrorum Dalmacie, Croacie et Sclauonie Bano, Salutem et graciam. Expositum est Maiestati nostre pro parte fidelium nostrorum honorabilium Capituli Ecclesie zagrabiensis: qualiter fideles nostri vniuersitas Nobilium dicti Regni nostri Sclauonie populos et Jobagiones ipsorum ad quandam solucionem pecuniarum fumalium contra Jura et priuilegia libertatesque et exempciones, a diuis Regibus Hungarie, nostris scilicet predecessoribus, ipsis et Ecclesie ipsorum concessas, vt per Nostram quoque Maiestatem graciose confirmatas, cogere et arctare niterentur. ob quarum quidem pecuniarum fumalium non solucionem Comitibus et Vicecomitibus ac Iudlium eciam inhiuissent, ne in negocijs et causis eorum et Ecclesie ipsorum pro tempore emergentibus ad inquisitiones et alia Juris remedia opportuna exequenda, juxta dicti Regni nostri Sclauonie consuetudinem procedere deberent.“ Zato daje banu prema tomu nalog.

Datum Bude feria quinta proxima post festum Beatorum petri et pauli apostolorum, Anno domini Millesimo quingentesimo decimo nono.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u arkivu zagreb. kaptola: fasc. 1. Nr. 19.

U tom istom smislu bješe kralj već prije pisao stališem slavonske kraljevine.

6.

1519. 30. listopada.

Prouidj et circumspecti, nobis dilectj, Salutem. Habet certam causam inter vos Egregius Nicolaus de Zemche, affinis et familiaris noster, que in Sede vestra deberetur discuti et reuideri. Quare requirimus vos, et vobis eciam comittimus, vt in vno termino competenti, de Jure seruato et seruando, ipsam causam discuciatis et reuideatis et penes Iudicium fiendum omnimodam eciam satisfaccionem impendatis. Aliud nullo modo facere presumatis. Ex Rassa dominico die proximo ante festum omnium sanctorum, Anno domini 1519.

Petrus Episcopus Ecclesie

Wesprimiensis, Banus etc.

S vana: Prouidis et Circumspectis Iudicj et Juratis Ciuibus Ciuitatis Montisgreccensis, nobis dilectis.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u Kukuljevićevoj zbirci.

7.

1519. 17. studena. U Budimu.

Nos Georgius, dei gracia Marchio Brandenburgensis, Stetiniensis, Pomeranie, Cassuborum et Sclauorum dux, Burggrauus Nuringbergensis ac Rugie Princeps, Memoria (sic) commendamus per presentes quibus expedit vniuersis. Quod conquesti sunt fratres Claustri beate Virginis in lepaglawa, in Comitatu nostro warasdinensi, Regie Maiestati: quomodo Reuerendissimus dominus Episcopus wesprimiensis, Regnorum Sclauonie, Dalmacie et Croacie Banus, ipsos impedire vellet pro quadam contribucione iuxta permissionem regnicolarum. Nobis autem Regia Maiestas committit in literis suis, vt nos predictos fratres et bona ipsorum possessionaria, Jobagiones et alia protegeremus. Ideo vobis vicecomitibus nostris in Comitatu nostro warasdinensi existentibus committimus et mandamus harum serie firmissime, nihil aliud volentes, vt fratres ipsos predictos iuxta eorum antiqua iura et priuilegia contra quoslibet Impetitores tueri et protegere debeatis et teneamini. Secus non facturi. presentibus perlectis exhibenti restitutis. datum Bude quinta feria proxima post festum Beati Martini, Anno domini Millesimo quingentesimo decimo nono.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u zemaljskom arhivu: Acta Monasterii Lepoglav. fasc. 2. Nr. 43.

Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 27 studenoga 1867

PRAVI ČLAN DR. FR. RAČKI.

IV.

Bosanski kralj Stjepan Tvrdko na čelu hrvatskoga ustanka i jugoslavenskoga pokreta, koga i srbski vladalac knez Lazar podupira. Bosansko-srbsko-hrvatska zajednica očituje se na Kosovu. Stjepan Tvrdko postane gospodarom Dalmacije i Hrvatske i bude jedini predstavnik i zastupnik jugoslavenske neodvislosti državne. Smrt njegova i pomoćnika mu Ivana od Paližne i njezine neposredne posljedice.

U dojakošnjoj već borbi, koja se osobito g. 1386 i u prvoj polovici g. 1387 vodila između ugarske državne vlasti i hrvatskih ustaša, podupirani su ovi bosanskimi i srbskimi četami. O toj je podpori, koju je kralj Stjepan Tvrdko davao Hrvatima, ugarski dvor dobro bio obaviješten. Ali u tečaju minule borbe nenalazimo nigdje traga, da bi se kralj bosanski neposredno bio umiešao u ovu krvavu razmiricu, koja se pobliže ticala krune ugarske i hrvatskih joj protivnika. Tek onda, kada se u ovu razmiricu umiešala mletačka republika i kada se njezinom glavno pomoćju ugarska kraljevska vlast dočepala znatnih stečevina na bojnopolju — tek onda pristupi kralj Stjepan Tvrdko javno i odlučno na stranu neprijatelja krune ugarske.

Stjepan Tvrdko bi do duše na taj odlučni korak potisnut od hrvatskih kolovodja, koji su u njegovu dvoru našli zaštitu. Ali on je i od svoje strane jamačno osvjedočen bio o domašaju takova uticaja, te je iz njega izvodio veliku dobit za svoju vlast i državu. Budimski je dvor još sveudilj gledao na Bosnu i njezina vladaoa

sa gledišta Ljudevita I. kao da se ondje i nisu dogodile bitne promjene poslije g. 1376. Mariji i Sigismundu bila je Bosna još sveudilj zemlja stojeća pod vrhovnom vlasti a njezin vladalac samo vasal krune Ugarske. Kada se dakle Stjepan Tvrdko stavio na čelo pokretu, koj je bio naperen proti tadanjim nosiocem ugarske krune, pokazao je činom, da on drži za prekinute one odnošaje, koji su Bosnu s Ugarskom vezali do g. 1376, i da je kralj bosanski riešen sada svake dužnosti naprama kralju ugarskomu, pa uslied toga naumio ići svojim putem, sliediti samostalnu politiku odvisnu jedino od vlastite mu koristi i slave.

Osim toga Stjepan Tvrdko pristajući uz hrvatski pokret računao je na vlastitu dobit, nadao se na ime da će u tom pokretu, ako ne drugo, bar iz dalmatinskoga primorja iztisnuti ugarsku vlast i postati gospodarom istočne obale jadranskoga mora. Ovdje na južnom okraju pridružen bi Bosni, kako vidismo, već god. 1385 znameniti svojim položajem grad Kotor; župa Dračevica s podignutim gradom Novim, koj je gospodovao nad ulazom u zaljev kotorski, zatim Konavlje i Vitalina, sela od Kurila do Stona i sav onaj predjel uz more nad Dubrovnikom, koj je prije bio čest humske zemlje, pripadaše Bosni tako, da ova imajuć uz Trebinje i „primorje“ bješe sa sviju strana obkolila občinu dubrovačku, a tim utjecala na njezino političko vladanje.

Takav je položaj zauzimala bosanska država u jadranskom primorju, kada je njezin vladalac zapodjeo vojnu proti ugarskoj vlasti. Negledeć dakle na to, što hrvatski ustanak stiže u Dalmaciji i hrvatskom primorju prvi udarac tim, što početkom lipnja 1387 Novigrad dodje u vlast kralja Sigismunda, a mletačko joj brodovlje vrati i Skradin — negledeć, velim, na to, što je hrvatskomu ustanku trebalo na onoj strani čim skorije pomoći, bilo je u koristi politike kralja Stjepana Tvrdka, da se najprije u Dalmaciji sukobi s ugarskom silom i ondje pokuša svoju vojnu sreću.

Tako se i dogodilo. Stjepan Tvrdko gledao je kako bi se dočepao Kliša, znajući koliko je taj grad važan za dalnja osvajanja, jer on ležeć na vršku gospodujuću nad glavnim prolazom iz Bosne i Huma u srce dalmatinskoga primorja, daje ključ do Spljeta, toga naravskoga središta Dalmacije, odakle se lasno razastire vlast na ostale gradove ove zemlje. Važnost Kliša uvidjale su od nje-kada sve sile, koje su se otimale za Dalmacijom, a u predhodeće doba Srbija, Mletačka i Ugarska, kako na svom mjestu opazismo.

To je sigurno pojmio i kralj Stjepan Tvrdko, te mu jamačno srcece od zadovoljstva raslo, kada je mjeseca prosinca 1387 u svojem dvoru u Sutjesci primio poslanstvo kliško u osobah nadpopa Franka, Matije Rogavića i Ostoje Juradina, koje se u ime grada kralju poklonilo i potvrdnu njegovih prava zamolilo. Kralj je veoma mudro ocienio položaj gradova dalmatinskih, osobito onih, koji su od nje-kada uživali široku samoupravu — a priznati jim i potvrditi ovo iznimno stanje znamenovalo je privlačiti jih k sebi i novoj državnoj zadruzi. Vriedno je na tom mjestu navesti rieči samoga kralja, iz kojih se razabire, kako je on nakanio bio priznati i uvažiti iznimno stanje hrvatskih i dalmatinskih municipija, koji bi voljni bili podati se u njegovo okrilje. „Ako je hvale dostojno — veli kralj — uzdržati stare dobre običaje i municipalne zakone: jednako je pohvalno, kada se prvanji običaji novom vlasti potvrde, da se države i kraljevine uzmognu umnožiti takovimi, koje uživaju dobre zakone i odobrene običaje.“¹ Kada je dakle Stjepan Tvrdko gradove, koji su priznali njegovu vlast, sačuvao u prvanjem slobodnom položaju, pače jim povlasti iznovice potvrdio, imao je pred očima političke razloge; jer se mogao nadati, da će ostali takodjer gradovi dalmatinski radje priznati njegovu kraljevsku vlast, ako jim samouprava obezbijedjena bude. Iz ovih je dakle razloga bosanski kralj dne 22 srpnja 1387 izdao listinu,² kojom Klišu potvrdi sve povlasti, što no jih uživaše „u vrijeme njegovih predšastnika banova Mladena i Pavla i kneza Gjura“ od plemena Šubića.

Imajuć Stjepan Tvrdko Kliš u svojoj vlasti potisnuo je svoju vojsku k Spljetu. Ovaj je grad u dojakošnjoj borbi ostao vjeran kralju Sigismundu, pa je za to od Ivana Paližne mnogo trpio. Sada dakle, kada se vojska bosanska približaaše, bude u gradskom vieću dne 1 kolovoza 1387 odlučeno poslati u Bosnu sugradjanina Mihu Madijeva. U naputku,³ koga mu načelnik Ivan Pizzacoli i vieće dade, bude mu naloženo: neka se „Stjepanu Tvrdku kralju Srbije, Bosne i primorja“ u ime grada sinjerno pokloni i neka ga uvjeri, da je on poslije zakonitoga jim kralja njihov glavni gospodar, komu se grad učtivo preporuča. Ako je u ostalom njegovu

¹ Povelja kod Fejéra: cod. dipl. X, 1 p. 615. Podpunija i izpravnija u priepisu u c. dvorskom arhivu bečkom cod. sup. 541 c. 11.

² Lučić: memorie di Traù p. 512.

³ Ibid. p. 332, 333.

veličanstvo, tako glasi na dalje naputak, „odredilo i izaslalo svoju silnu vojsku u kotar spljetski, da tudjer štetu čini“, neka poslanik izjavi: „da se takova naredba ne bi slagala sa smjernim poštovanjem grada naprama kralju, budući da su oni pripravnici sveudilj izpuniti zapovijedi njegove visosti“, samo neka se od njih ništa nezahtijeva, što bi jih veleizdajom žigosalo. Napokon neka poslanik nastoji o tom, da se Spljet ostavi u miru i da se Omiš pričuva za kraljicu Mariju — pod kojimi to da bude uvjeti, propušta se razboritosti gradskoga punomoćnika.

Grad Spljet, kako se iz ovoga zaključka razabire, bio je voljan s jedne strane ostati vjeran kruni ugarskoj, a s druge živjeti u miru s Bosnom; ostati dakle izvan razmirice zapodjenute između vladaoca ugarskoga i bosanskoga. Ali vojska bosanska nije čekala, da gradsko vijeće izvede svoj zaključak; te je već drugi dan (2 kolovoza) pritislula kotar spljetski.¹ Za to Miha Madijev nije na put ni krenuo.² Ali ni grad nije bio posjednut, jer se Stjepan Tvrdko, kô što se dade nagoviještati iz njegova postupka naprama dalmatinskim gradovima, ograničio na takove mjere i odredbe, usljed kojih bilo je građanstvo u svojoj vlastitoj koristi prisiljeno, da se svojevrijedno predade u okrilje bosanske države. Taj postupak vodio je kralja, ma i kasnije, svomu glavnomu cilju. Mi dakle nalazimo, da se vojska bosanska svaki čas primiće k Spljetu i počinivši u njegovu kotaru štete opet od njega odmiće.

Ova borba nije se ove godine u Dalmaciji stegnula na samu Spljetsku okolicu, već se je vodila i u okolici onoga mjesta, odakle je tako rekuć prvobitno bila potekla. Grad Vrana ostade vjeran svomu predstavniku Ivanu od Paližne i poslije sгодâ kod Novoga grada i osvojenja Skradina, prem je s ugarske strane dobio novoga poglavara u osobi Alberta Lackovića od velikoga Miholjea, sina Stjepana a brata Ladislava.³ Taj su dakle grad u prvoj polovici listopada obsjeli knezovi krbavski Toma i Butko Budislavići, poznati

¹ Svjedoči spljetska listina od 10 lipnja 1388 (ibid. p. 339): „narrabitur etiam: quomodo anno praeterito videlicet die 2 augusti exercitus dicti regis Bosne validus campum nostrum invasit.“

² Na okrajku listine od 1 kolov. 1387 napisano: „non habuit locum, quia non ivit.“

³ Imenuje se u listinah „Albertus Stephani de Laczkovich, electus prior Auranae“; onda „Albertus de Lacovich“, za tim „Albertus de Nagy-Mihaly“ (Cf. diplom. ap. Fejér: cod. dipl. X. 1. 394. 517. X. 3. 76).

privrženici ugarski. Obsjedanje bješe bez uspjeha; a kada je bosanska vojska dne 11 studenoga provalila do zadarskoga kotara, kraljevska je vojska bila prisiljena ostaviti Vranu, predstavnik se pako Alberto povući „u stari vazda vjerni grad Nin.“ Bosanska je vojska ovom diversiom postigla svoju glavnu svrhu, digla naime opsadu Vrane i neprijatelja potisnula u krajni zakutak prekovlebitske Hrvatske. S toga je ban Ivan od Paližne, vojvoda bosanskih četa, dne 18 r. m. izišao iz zadarskoga kotara i povukao se k Ostrovici, da i to mjesto osvoji. Među tim je rečeni predstavnik Alberto potrebite naredbe poprimio, da gradove dalmatinske u vjernosti sačuva i da se s njimi dogovori, što jim valja na dalje činiti. Za to je Kazotića iz Trogira poslao preko Vrane, gdje je od krbavskih knezova dne 12 listopada primio preporučeno pismo, u Spljet, Trogir, Šibenik i Dubrovnik, te na otoke Brač, Hvar i Korčulu u njekih važnih poslovih i stvarih kralja ugarskoga; a sam je dne 17 studenoga pozvao Spljećane, da čim prije u Nin izašalju „jednoga ili dva poslanika“, s kojima bi imao razpravljati „premnoge poslove i nužde sv. krune ugarske, kano što i njihove i ostalih gradova.“ Podjedno je Alberto prijavio: „da je upravo onda dobio viesti iz Ugarske, po kojih će kralj u kratko doći u one strane sa svom silom; s toga neka i na dalje uztraju u vjernosti.“ Nu dok je Alberto ovakove priprave činio i svoje vjerne obećanji i nadami pitao, vojska je bosanska dne 17 prosinca čvrstu Ostrovicu osvojila.¹

Ovaj uspjeh bosanske vojske i njezina vojvode bana Ivana zabrinuo je gradove dalmatinske, na koje bješe upravljen poziv vranskoga predstavnika. Grad Trogir na taj poziv zaključio u vieću od 10 prosinca, neka se na trih ladjah pošalju 24 momka u Nin „na službu kraljevskoga veličanstva, ali samo za mjesec dana.“ Za tiem je on u vieću od 26 i 27 r. m. odredio: da se na poziv kraljev izašalju poslanici u Ugarsku, ali da se podjedno drugo poslanstvo izašalje „pred vojvode bosanske vojske.“ Ovaj

¹ Sve ovo svjedoče nam listine kod Lucia: mem. di Traù p. 333 i Pauli a Paulo memoriale op. cit. p. 424. U Lučićevu izdanju „memoriala“ čita se pogriješno: „1389 die lunae 11 novembris . . .“ mjesto „1387 die lunae 11 novembris“; jer god. 1387 bijaše uskrš dne 7 travnja, duhovo 26 svibnja, 1 nedjelja došašća 1 prosinca; s toga ponedjeljak 11 stud. sudara se s god. 1387 a ne 1389. Inače sgode, koje se ondje pripovjedaju, slažu se s pismom priora Alberta od 17 studenoga 1387.

posljednji zaključak promijenjen je drugi dan tako, da se pred bosansku vojsku šalje list a ne poslanik, a da se imadu dva poslanika izaslati u Nin i Zadar. Osjećajući na dalje vieće vanjsku pogibelj ujedno odredi, da se ograde gradske pregledaju i prema potrebi po ustanovljenom odboru učvrste. Ove su odredbe bile tim potrebitije, čim je u Trogiru bilo privrženika hrvatskih ustaša i kralja bosanskoga, te se među njimi i pristašami ugarskimi zapodjela i krvava razmirica. Od građana bili su kruni ugarskoj najvjerniji članovi obitelji Kazotića. U sukobu između jedne i druge stranke dne 27 i 28 prosinca pali su Petar Josipović, Stjepan Dojmi i Augustin Kazotić, a mnogi od plemića jedva živi u Spljet utekli. Za njimi su Trogirani poslali dvie ladje u potjeru; ali su Kazotići oboružali u Spljetu ladju i na njoj dalje pobjegli.¹

Tako je ustanak hrvatski, poduprt vojskom bosanskom, druge polovice god. 1387 naknadio u Dalmaciji onaj gubitak, što no ga je bio u prvoj polovici ondje pretrpio. Ivan od Paližne stane se onom pomoćju iz Kliša pomicat pram zapad-sjeveru. Ne samo obrani Vranu i otisnu pram Ninu vojsku protivničku, nego osvoji i Ostrovicu, odakle mogāše uznemirivati Zadar, Skradin i Šibenik; pak ovim uspjehom svoga oružja znatno djelovati na Trogir i Spljet i u njih svoje pristaše hrabriti i poticati.

Dok se ovo u drugoj polovici god. 1387 događalo na bojištu dalmatinskom, nastavila se u isto vrijeme i u Slavoniji ona borba, koja se ondje, kako znamo, bila zametnula u proljeću i svršila na korist kraljevskomu oružju. Glavni vojvoda kraljevske vojske bijaše ovdje novi ban mačvanski Nikola vlastelin Gorjanski a protivnik mu ustaški sam ban Ivan Horvat. Nikola je iz temeških strana, koje najprije očisti od ustaša, prešao preko Dunava u Srijem, koji je Ivan Horvat sa svojim četami bio posjeo. Nikola osvoji Ilok na Dunavu, u koji su se ustaše bili povukli, i Ivana Horvata prisili povući se iz Srijema k Požegi. Ovaj je srazaj Nikola i tim proslavio, što je uhvatio Mirka Lackovića, sina Andrijina sa mnogimi drugimi ustašami i zaplenio stieg Ladislava dračkoga, pod kojim su oni vojevali. Pokle je Nikola, kako znamo, bana Ivana Horvata, obkolivši ga u Požegi, prisilio na predaju i uzeo

¹ Sve ovo iz zaključaka gradskoga vieća kod Lučića op. cit. p. 334 i 335. Isto Paulus a Pauló: memoriale p. 424—25.

ga u taostvo za podkrepljenje obećanja, da će izhoditi u svoje stranke oslobodjenje kraljice, okrenuo je svoju silu na Mačvu. Ovoj diverziji dale su povod srbske čete, koje su se spremale u pomoć hrvatskim ustašam i kojim bijaše stečistem mačvanska banovina. Nikola odluči zakrčiti srbskim četam put u Mačvu. To on sretno izvede; a onda se opet obrati k zapadu. Ivan Horvat bio među tim pomoćju svoga prijatelja izmakô preko Save u Bosnu. Ali Djakovština osta sveudilj u vlasti ustaša, kojim bijaše ovdje na čelu sam biskup bosanski imenom Gjuro i Ladislav sin Filipa, opirajući se ovdje o gradu Djakovu i „Közvaru“ (valjda Kešinci kod Djakova, tada utvrđeno mjestance). Nikola dakle osvojivši grad „Korogj“ (u vukovarskom kotaru), bivši u rukuh pristaša Ivana Horvata, udari na pomenuta učvršćena mjesta, sretno jih osvoji, a biskupa Gjuru i Ladislava utjera u bieg preko Save u Bosnu.¹

Tako su sada glavni kolovodje hrvatskoga ustanka sa svojim razbijenimi četami bili na zemljištu bosanskom, ali ne u svrhu

¹ Ovi su nam podatci poznati iz dragociene listine, koju je kralj Sigismundo 12 srpnja 1408 podielio braći Nicoli i Ivanu Gorjanskomu, a priobći ju Fejér: cod. diplom. X, 4. p. 654—678. Važnija joj mjesta u kratko izvodimo: „Abinde Danubio transfretato versus Symmum (Nicolaus de Gara) . . Joannem banum . . bellicose invadens . . devicit, eius dolositatis satellites in fugam convertit et ab eis castrum Wylak . . potenter evulsit; Emericum filium Andreae vayvodae, filii Laczk, cum multis aliis nostris infidelibus captum, tum nostro conspectui una cum banderio Ladislai filii Caroli de Duracio . . praesentando; ipso denique Joanne bano . . in castrum Posegavar evadente, idem Nicolaus . . ipso castro expugnato et obtento praefatum Joannem banum . . sub huiusmodi pacti articulo conclusit, quod . . dominas reginas libertati redderet, interim suam personam obsidem assignaret. Quo recepto, ipsoque Nicolao . . adversus Rascienses, in subsidium dictorum infidelium missos, confinia dicti banatus (machoviensis) invadendo, se protenus potenter divertente, et eisdem Rascienses ab eorum ingressu viriliter compescente, interea ipse Joannes banus obses per palliatam infidelitatem Stephani, filii Dionysii vayvodae, cuius manibus ad conservandum fuerat assignatus, ab ipso obsidionis vinculo evadens, regnum Bosnae subintravit. Quo medio ipse Nicolaus . . castrum Churug . . deinde castra Dyako et Közvar . . quae Georgius episcopus et Ladislaus filius Philippi, similiter nostri infideles conservabant, ab eis reobtinens eosdem nostros infideles in exilium Boznense potenter aufugavit.“ Ovo što je tudjer rečeno, budi za dopunjenje onoga na str. 157 knj. II Rada.

da miruju nego da se ondje oporave, čete ojače i ohrabre, te opet priedju na bojište, s koga su bili iztisnuti. Kraljevska vojska nije bila tako silna, da bi se bila mogla s nadom u kakav uspjeh odvažiti onkraj Save. Kada su se dakle ustaše pomoću kralja Stjepana Tvrdka ojačali, provališe sa svojim i bosanskim četama u Slavoniju a imenito u vukovsku županiju. Nikole Gorjanskoga nije bilo tada u onih stranah; on se je bavio upravo u kraljevskom dvoru. S toga su se ustaške čete među Dunavom i Savom širile, dok nije Nikola s poznatim nam Stjepanom od Koroga, Gjurom Lackovićem sinom Andrijinim, i Pavlom sinom Ivana bana, poslao proti njim „veliki odjel svoje vojske.“ U bitki, koja se onda zametne, bili su ustaše potučeni i mnogi njih uhvaćeni te pred kralja dovedeni.¹

Kraljevska je dakle vojska u borbah, koje su se druge polovice g. 1387 vodile u Dalmaciji i Slavoniji, imala različitu sreću. U Slavoniji je stieg kraljevski održao pobjedu, u Dalmaciji su ustaše napredovali. Ovdje i ondje kralj bosanski podupirao hrvatski ustanak, ali s većom odvažnosti i snagom u Dalmaciji, koja je po njega i po njegovu politiku vrednija bila izdašnije pomoći.

U ostalom uspjeh kraljevskoga oružja neima se toliko pripisati ugarskomu dvoru, koliko hrabromu Nikoli Gorjanskomu i njegovim prijateljem. Kraljevski su supruzi vrativši se koncem kolovoza 1387 u Ugarsku voljeli njeko vrijeme u lasti probaviti i odmoriti se u tišini dvorskoj. Oni su u zajednici vršili kraljevska prava, koja nisu Mariji porečena ni krunitbom njezina supruga, obavljenom dok je ona samotovala u Novom gradu. To nam svjedoče povelje, povlasti, naredbe, koje je kraljica u to doba kadšto sama izdavala. Za učvršćenje svoje vlasti okrunjeni su supruzi na dalje putovali po Ugarskoj, te jih 13 rujna nalazimo u Varadinu, drugi za tiem dan u Debrecinu; iz puta se vratiše u kr. dvor u Višegradu nad Dunajem, gdje su kano i u Budimu ostali dio ove godine izmjenice probavili.²

Dočim ustanak u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji ne samo nije bio ugašen, već se svagdje obnovljenom silom pokazivao, pače u Dalmaciji napredovao: to se dvor ugarski nije mogao uztegnuti, da kraljevsku vlast neupotriebe kako bi se. njegovi pro-

¹ Ibid. p. 665.

² Sliedi iz listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 1. p. 336, 339, 343, 347, 355, 363, 364, 371. X, 3. p. 322 itd.

tivnici ustrašili a privrženici na uztrajnost i vjernost poticali. Dočim su dakle Sigismundo i Marija, povrativši se u Ugarsku, obilno nadarili i milostmi obsipali sve one, koji su jim u minuloj borbi pomogli: u isto su vrijeme užasnim načinom kaznili one nevjerne a osobito kolovodje, koji su jim bili rukû dopali. Lišen biti cie-loga imetka, bijaše još najmanja kazna. Ni odsuda smrtna načinom najprečim nebijaše najstrašnija kazna, kako nam dokazuje odsuda izvršena na Ivanu vlastelinu od Korpada u šimežkoj županiji. On vojujuć u dolnjoj Slavoniji uz Ivana Horvata i ondje uhvaćen bješe na zapovjed kraljevu doveden u Budim, i tudjer „po običaju kraljevine i po odsudi velikaša osnovanoj na zakonu na konjskom repu po ulicah povlačen, napokon bude mu glava odsječena, tielo sjekirom razčetvoreno te kano lješina smrdeća preko gradskih zidina bačeno.“¹ Ovako okrutna smrt stigla je sigurno i ostale uhvaćene kolovodje ustaške, a imenito Berislava od Paližne, Stjepana Hedervara, Mirka Lackovića s ostalimi drugovi, od kojih prva dva uhvati nekudANJI ban mačvanski Stjepan a trećega Nikola Gorjanski i kralju jih „predstaviše, da se zasluženiimi mukami kazne za umnožanje kraljevske časti i mir njegovih podanika.“² Ali dok se kraljevski gnjev tako bezobzirno izlio na nevjernike, primila je kraljevska milost u svoj naručaj one, koji su joj se dobrovoljno utekli. Tako je Sigismundo na prijedlog vojvode Ladislava dne 13 studenoga u Višegradu pomilovao braću Mihajla i Benka od Baka, prijatelje i drugove Pavla Horvata biskupa zagrebačkoga i uzpostavio jih u uživanje njihova imetka i svih prijašnjih prava.³

Ovi primjeri neka budu dovoljni, da se iz njih razabere kako su Sigismundo i Marija odmah poslije prve pobjede postupali sa svojimi protivnici. Oni su se poslije svoga povratka više brinuli o tom, kako da nagrade svoje vjerne a da se osvete protivnikom, nego li o tom, kako da na put stanu uspjehu bosanske i ustaške vojske u Dalmaciji, ostavljajuć obranu i pogibelji svojim u toj zemlji namjestnikom i privrženikom. Vlada je u našoj domovini tada povjerena bila dvjema banovima: poznatomu nam Ladislavu od Lučenca za Slavoniju, a Dionizu sinu Tominu takodjer

¹ Rieči povelje kod Fejéra op. cit. X, 1. p. 427—28.

² Sr. listinu na str. 157 knj. II Rada. Za tiem listinu od god. 1408 kod Fejéra: cod. dipl. X, 4. p. 664.

³ Listina kod Fejéra op. cit. X, 1. p. 336—37.

od Lučenca za Dalmaciju i Hrvatsku; dočim banovina mačvanska bješe povjerena Nikoli Gorjanskomu a severinska Stjepanu bratu bana Ladislava; kraljevskom je pako vojskom u Dalmaciji zapoviedao novo izabrani predstavnik vranski Alberto Lacković. Kraljevska se je vlast u onakovih okolnostih opirala u našoj domovini ne toliko o sebi koliko o tih predstavnicih i njekolicini privrženika njezinih.

Razklimanoj u Dalmaciji i Hrvatskoj kraljevskoj vlasti bilo je na korist ne malenu, što občina dubrovačka nije pristala uz Stjepana Tvrdka. Mudri ravnatelji ove male republike dobro su vidjali, da joj najbolje prija ako se nemieša ni u ovu ni onu stranku, već ako gojeć prijateljstvo s Ugarskom i Bosnom mirno tjera svoju trgovinu, na koju bješe svojim položajem upućena. U tom je duhu utanačen bio pomenuti sa Stjepanom Tvrdkom ugovor od 9 travnja 1387; toga su se pravca držali Dubrovčani za nesreće obiju kraljica¹; tim su putem pošli i naprama novo krunjenomu kralju Sigismundu. Dubrovačko je naime vieće, čim se kralj vrati u Ugarsku, poslalo onamo dva vlastelina Gjonu Sorkočevića i Marina Bunića, da se u ime obćine kralju poklone, njezinu vjernost i odanost izjave, te izhode potvrdu starih povlastica. Sigismundo je sve to izpunio listinom izdanom² u Budimu dne 28 listopada 1387. Ova nam javna izprava svjedoči, da je občina dubrovačka naprama ugarskoj kruni sveudilj stala u odnošaju ustanovljenu (1358) s kraljem Ljudevitom³; imenito osta joj ciela njezina samouprava, te se od slobodna izbora knezova obćine zahtieva samo to da padne na ljude odane kruni.

Što je dvor ugarski ove godine učinio za učvršćenje kraljevske vlasti u Dalmaciji bijaše jedino: da je gradove pozvao, neka pošalju svoje povjerenike u Ugarsku, kako bi se s njimi sporazumio o daljnjih naredbah i odlukah. Tomu su se pozivu odazvali vjerni gradovi; imenito je zadarsko vieće izabralo poslanstvo u osobah Ljudevita Gjorgjića, Damijana Ciprijanova i Andrije Grisogona, koje je dne 8 i 9 siječnja 1388 krenulo na put, te ujedno nosilo pismo suvremenoga ljetopisca Pavla Pavlovića na Sigismunda

¹ Gj. Resti: *cron. ragus. MSC.* p. 440: „Con tutte queste turbolenze li Ragusci aderivano alle regine.“

² Priobći ju gr. Teleki: *Hunyadiak kora X*, 17—19.

³ Vidi II knjigu „Rada“ str. 84.

i Mariju, u kom jih izvesti o smutnjah trogirskih.¹ Isto je tako grad Šibenik izabrao za poslanike Tomu Dinkova i Saracena Nikolića, a grad Spljet izabra u vieću dne 19 siečnja 1388 dva poslanika, Mata Krstina i Nikolu Sriću, da podju u dvor kralja Sigismunda i kraljice Marije. Poslanici, kako jim glasi napatuk,² imali su u ime grada kralju na krunitbi a kraljici na njezinu oslobodjenju čestitati; te vieće izpričati što jim se do sada putem poslanstva nepokloni. Za razlog zadocnjenju navodi se „rat, štete i potežkoće što ih učiniše gradu kralj bosanski i vranski prior i ostali ustaše.“ Ovom su prigodom izaslanici imali kralju pripovjediti „trpnje, stiske, muke, obsade, koje je valjalo onih dana podnesti gradu sbog svoje vjernosti naprama kruni. Pripovjedat ćete — nalaže jim vieće — koliku nam štetu kralj bosanski, prior vranski i Klišani počinise u kotaru; kako su mnogi naših umoreni, mnogi uhvaćeni i odkupljeni, žene naše zlostavljane, dohodci naši dva puta poplienjeni, kako izgubismo mlinove, kako su nam uništeni vinogradi i voćke, kako polja pogažena i izsječena . . Sve ovo bilo bi teško mogućnijim gradovom nositi, kamo li ne Spljetu.“ Za to su poslanici imali zamoliti kralja, da gradu pomogne, jer je Spljet, „kada ga kralj bosanski i Klišani duže obsjedahu“, veći dio svoje imovine izgubio. Oni su na dalje imali izhodiiti novu potvrdu slobostina i povlastica gradskih, isto tako izravnanje razmirica s Klišom i Omišem radi medja tako da gradske medje naprama ovim obćinam budu rieka Solin s jedne a Cetina s druge strane. Buduć da je gradsko zemljište sa kopna izvrženo bilo tolikim napastim, te nije Spljetu davalo dovoljna dohodka, umoljen je napokon kralj: neka mu pridieli otoke Hvar, Korčulu i Brač.

Iz ovoga se napatka, koga smo bitni sadržaj priobćili, vidi: kako je grad Spljet stradao od bosanske i ustaške vojske a sačuvao svoju vjernost naprama kruni ugarskoj. Ali na to uztrajanje potičaše ga i nada u korist, koju bi iz ovoga odnošaja mogao crpiti, kako nam to svjedoče točke napatka navedene na posljednjem mjestu. Prema tomu nastojaše vieće sve pred dvorom sakriti, što bi kakovu sjenku bacilo bud na koga gradjanina. „Ni na jedan način — tako je naložilo svojim poslanikom — ni pod kakovom izlikom nećete ništa zla reći bud o kojem gradjaninu ili varošaninu spljet-

¹ Memoriale p. 425.

² Priobćen kod Lučića: mem. di Traù p. 336 seq.

skom; pače rekne li tko išta zla o nekome građaninu našem, imat ćete ga izpričati koliko više možete.“ Ovaj se nalog sigurno odnosi na građane spljetske, koji su voljni bili pristati uz kralja bosanskoga; a da je takovih bilo u Spljetu, kô što jih bilo i u Trogiru, to je poznato bilo, a bližnja je budućnost potvrdila.

Iz jedne se napokon točke ovoga naputka razabire, da se je tada radilo o savezu između Ugarske i Mletačke, koj bi bio mogao, kako se gradsko vijeće u Spljetu pobožalo, poremetiti državopravni odnošaj Dalmacije naprama kruni ugarskoj. Gradsko je vijeće svojim poslanikom naložilo, neka s ostalimi zastupnici dalmatinskih gradova kralja „nagovore na mir sa svimi a osobito s Mlečani“; ali ujedno neka o tom nastoje, da grad Spljet „ostane pod zaštitom i vladanjem krune ugarske“, a da se drugomu nepredadu, niti „da ikoja druga vlada ili obćina imade ili steče gospodstvo, vlast i pravomoćje u Dalmaciji.“¹

I sbilja Sigismundo je opet navezao s republikom dogovor o savezu, koga je bio prošle godine zametnuo. On je početkom god. 1388 poslao u Mletke poslanike, da s republikom utanače savez („ad factum ligae“). Republika nije se tomu u načelu protivila; ali je u vijeću od 14 travnja zaključila, da se poslanikom ugarskim kod dogovaranja predloži točka („quoddam capitulum“), koju bješe vijeće jur ustanovilo kada je posljednji put bilo opozvalo svoje poslanike iz Ugarske; pak ako se ona povoljno razpravi da neima nikakova prigovora savezu. Nije nam poznato, što je ova točka sadržavala; ali iz zaključka vijeća od 20 travnja doznajemo, da ugarski poslanici nisu se držali vlastnini upustiti se u razpravljanje o toj točki, pak da se o njoj daljnje dogovaranje o savezu razbilo.²

Sigismundo je za onaj par odgodio dogovaranje s republikom, koje je pomoć sigurno htio upotrebiti za obranu Dalmacije, jer su ga poslovi sveli na drugu stranu. I republika je tada svoju

¹ Ibid: „Conferre debetis cum ambaxiatoribus aliarum terrarum Dalmatiae, et hortari d. regem ad pacem cum omnibus et praecipue cum Venetis . . ac pro posse procurare, quod remaneamus sub protectione et dominio coronae ungaricae; et quod in alios non transferamur, et quod nullum alium dominium vel commune habeat vel acquirat aliquo titulo aliquem dominium, potestatem nec iurisdictionem in Dalmatia; cum simus dispositi et intendimus vivere et mori sub eadem corona Ungariae . .“

² Secreta consilii rogatorum. MSC. arch. veneti.

pozornost obraćali na vojnu, koja se već treće godine u njezinoj blizini vodila između Franje od Carrare, gospodara Padove, i Antuna dalla Scala, gospodara Verone. Mlečani su stali na strani ovoga posljednjega, te su napokon dne 19 svibnja s njim savez ugovorili pod uvjetom, da jim Antun za pomoć, koju će mu oni u tom ratu dati, odstupi gospoštinu Cenedu, Treviz i obližnja mjesta.¹ Tako je bila i republika, što budi mimogrede napomenuto, zabavljena s ove strane.

Sigismunda su, kako rekosmo, poslovi sveli u isto doba na drugu stranu. S jedne su strane ugarski državnici nukali Sigismunda, da odkupi dio Ugarske (Považje), koji je bio (1386) svojim stričevićem Joštu i Prokopu založio, a s druge je strane sâm Sigismundo, pokle postade ugarskim kraljem, prisiljen bio pristati na promjenu nasljedstvenoga reda u zemljah krune češke i to svojoj braći i stričevićem na korist. Za uredjenje tih poslova podje Sigismundo u Češku i zametne dogovor s braćom i rođjaci. Ovomu dogovoru bio je taj uspjeh, da je u sastanku u Křivoklatu kod Praga dne 15 travnja 1388 povraćen Sigismundu založen priedjel Ugarske, on pako na izmjenu ustupio Braniborsko, koje je bio od oca (1377) ubaštinio, svomu stričeviću Joštu i odnosno njegovu bratu Prokopu, dočim se kod ovoga obiteljskoga ugovora nije uzeo obzir na srednjega jim brata Ivana Sobjeslava, bivšega (od 1380) biskupa litomišalskoga, za tiem (od 1387) patrijarha oglajskog. Dva dana kasnije (17 travnja) uglavili su češki kralj Vacslav, Sigismundo i moravski markgrof Jošt u Pragu obranbeni savez proti vanjskomu neprijatelju i zajamčili si uzajamno Češku, Ugarsku i Moravsku. Uzajamna si pripomoć bijaše doisto nuždna i Vacslavu i Sigismundu: prvomu u ratu, koj je tada u Njemačkoj bjesnio između knezova i gradova, i proti nutrnjem nemiru zavladašvem u Češkoj, drugomu u pogibelji na južnih granicah države. Sigismundo je pače dalje pošao u popuštanju naprama svojoj braći češkoj, dočim se je dne 3 srpnja listinom,² izdanom u Šintavi kod Vaga, odrekao na korist mladjemu bratu Ivanu svoga prava na prijestol češki za onaj slučaj, ako bi Vacslav bez mužkoga odvetka preminuo, a Ivan ga preživio. Ivan je Sigismundu na uzdarje dao 84.000 ugarskih dukata, čim se kraljeva uvijek prazna blagajna donjekle oporavila.³

¹ Obširnije kod Muratoria: *annali d'Italia* V, 814—26.

² Čita se kod Praya: *annal. P. II*, p. 183.

³ Cf. Fr. Palacky: *Geschichte v. Böhmen*, Bd. III, Abth. 1. S. 46—47.

Dok se Sigismundo s jedne strane s mletačkom republikom o savezu dogovarao, a s druge razpravljao svoje obiteljske razmirice s braćom i rodbinom u Češkoj i Moravskoj, nije mogao tolikom pažnjom pratiti ozbiljne događaje u našoj domovini. Ovdje se ustanak, koliko znamo iz dosta oskudnih izvora, sveudio u Dalmaciji držao, a Kliš mu bijaše središtem. U tom je gradu početkom ove godine sjedio Ivan od Paližne prior vranski i ban dalm. hrv. On je odavle pazio osobito na Trogir, te građane pozvao, da izašlju poslanike u Kliš. Gradsko je vieće na taj poziv dne 1 ožujka izaslalo poruka; ali ne da se s banom upusti u kakav dogovor, već samo da od njega čuje, što želi. Ban je valjda od Trogirana tražio živčea i hrane, jer su oni dne 6 r. m. u vieću zaključili, da mu se pošalje stotina kupljenika žita. Osim toga htjedoše Trogirani izmiriti bana Ivana od Paližne s gradom Spljetom; te u tu svrhu odlučise dne 8 ožujka, da se izašalje poslanik, koj će medju njima posredovati.¹ Ovdje se jamačno radilo o tom, da se obustave neprijateljstva, jer je bosanska vojska opet od 18 veljače pritislula bila kotar spljetski i ondje pljačkala.²

Kako se odavle vidi, Stjepan je Tvrdko bio tim načinom nakanio gradove dalmatinske prisiliti na dobrovoljnu predaju. Ali kao da je sada naumio svoju osnovu odvažnije izvoditi, jer nalazimo da je dva poslanstva izaslao, jedno u Dalmaciju, drugo u Mletke. U Klišu se naime očekivaše iz Bosne vojvoda Vladko i Stanoje Jelačić; što doznavši vieće trogirsko zaključí dne 19 ožujka, da jim se u poklon dadu 50 libara,³ i tako kroz nje grad preporučí kralju bosanskomu. S mletačkom je republikom Stjepan Tvrdko bio rad zametnuti ozbiljnije dogovaranje, jer je u ono upravo vrijeme, kada se izmedj nje i Ugarske radilo o savezu, kroz svoga poslanika zamolio vieće: da izašalje „jednoga od svojih“ u Bosnu, koj bi se neposredno s kraljem samim dogovarao. Nu vieće, koje je upravo tada obustavilo bilo razpravljanje s poslanici ugarskoga dvora, s kojim je kralj bosanski ratovao, pronadje u sjednici od 29 travnja 1388, da se „iz mnogih valjanih obzira“ nemože poruk u Bosnu izaslati, već neka se bosanskomu poslaniku odgovori, da će vieće dragovoljno primiti punomoćnika kraljeva, ako ga u Mletke pošalje, tē „da će radostno i voljno saslušati sve, što bude kralj

¹ Zaključke vieća priobći Lučić: mem. di Traù. p. 335.

² Ibid. p. 139.

³ Kod Lučića op. cit. p. 335.

kozranj poručio.“¹ S ovakovim je odgovorom otišao iz Mletaka poslanik bosanski, a mletačke su ga ladje, po zaključku vieća od 3 svibnja, preniele u hrvatsko primorje na dalmatinskoj obali.²

Tečajem ugovaranja izmedju bosanskoga dvora i mletačke republike nisu pretrgnuti vojeni podhvati u Dalmaciji. U koliko je vieće grada Trogira nastojalo ugoditi vladaoeu bosanskomu i njegovim zastupnikom, u toliko nije ono ni svoje sigurnosti s oka pustilo. Ono je dne 19 ožujka odboru, sastojećemu se iz novo izabranih načelnika Dujma Martinova i Nikole Jakovljeva i triju plemića, podielilo vlast o „ratu i miru“, te ga ovlastilo, da smije tečajem mjeseca travnja grad učvrstiti i po svojem razboru izaslati poslanike u Dalmaciju, Hrvatsku i Bosnu. U smislu toga zaključka određeno je dne 13 travnja, da se u Bosnu izašalju poslanici k Stjepanu Tvrdku; ali da neobećaju ništa u ime grada, već samo saslušaju kralja, što nakanjuje s gradom i što od njega želi.³

Što je kralj bosanski želio od dalmatinskih gradova, to je često pokazao; a to isto dao je malo kašnje Spljetu činom razumjeti. Jer sdružena vojska bosanska i čete Ivana od Paližne unidjoše opet dne 18 svibnja u kotar spljetski, i ostadoše ondje neprekinuto do konca mjeseca. Na plienjenje i haranje vojske ovako se Spljećani tuže: „koliko je stabala i trsova posjekla, koliko štete naniela! kako smo prisiljeni svaki dan stati pod oružjem; svaki dan nas po dva po tri puta buni poziv zvonova, ciele noći bdimo, ni jedan dan neprolazi mirno! koliko nam je neprilično, što nosimo žito u daleke mlinove . . mnogi od puka sbog siromaštva otidoše drugamo. Bosna su i Kliš puni naših zarobljenika, mrtvaca, pliena i odkupa. Sve što god imamo oštećeno je, uništeno, popaljeno sve do zidina samoga grada; a što je još gore, naši su zarobljenici ne samo nemilosrdno mučeni, nego i gladom i žedjom moreni, pače jih na smrt udâ lišavaju . . .“

Koncem svibnja povukla se vojska izpod zidina i izvan kotara grada Spljeta; ali tiem nisu prestali pojedini napadaji. Pače se gradjanstvo bojalo i odlučnijega udarca. Ono je naime doznalo,

¹ *Secreta consilii rogator. lib. III. E. ch. 15* kod Šafaříka: *Glasnik dr. srbske slovesn. XII*, 104.

² *Ibid.* p. 103.

³ Kod Lučića: *mem. di Traù.* p. 335: „die 13 aprilis: mittantur ambassatores ad regem Bosne ad audiendum quid velit, nihil promittendo.“

da se „po zapoviedi i na trošak kralja Stjepana Tvrdka“ spremaju u Kotoru galije, koje bi imale s mora na grad udariti, te ga i s ove strane obsjesti. Tim bi načinom grad Spljet sa svih strana zatvoren bio, a bez oduške i naprama susjednim mjestam, „koja su i onako mjesto podpore gradu obskrbljivala priora vranskoga u Klišu hranom, oružjem i ostalimi potrebštinami, te proti Splječanom s njim vojevala.“ Nije dakle čudo, što je gradsko vijeće u sjednici od 10 lipnja odredilo malobraćana Nikolu da ide u dvor ugarski, te u datom mu naputku¹ koliko odvažniju, toliko i sdvojnosti prepletenu rječ povelu. Razloživši muke i nevolje, koje trpi grad Spljet od vojske bosanske i Ivana od Paližne, imao je poslanik kralju Sigismundu otvoreno očitovati, kako je od njega tražena i kroz pisma i kroz poslanike pomoć, kako se od dužega vremena sam kralj očekuje u Dalmaciji; ali kako su u svih nadah ostali do sada prevareni. „Predpostavivši ova — tako nastavlja naputak — molite smjerno i muževno, da nam kralj brzo pomogne, inače pogibosmo. Ako nas pako nebi mogao on osloboditi sbog drugih poslova i još težih zapreka: onda zamolite od njega i viših velmoža kraljevine otvoren list, kojim nam bude slobodno bez žiga veleizdaje pobrinuti se za svoje stanje, kako god možemo, da na njihovu dušu naša propast nepadne. . . Ako li nebi mogli dobiti rečenoga lista, onda uložite javno pred njegovim veličanstvom i velemožami kraljevine, pače gdje god se pristoji, taj prosvjed: da nam se neka neupiše u grieh, ako bi što učinili njim nepovoljna; jer ćemo to učiniti prisiljeni i nehotice i lišeni svake u spas nade. Budu li nam pomoć obećali, onda recite: da ćemo ju samo još kroz mjesec srpanj a ne dalje izčikati; jer tolikom nevoljom oboreni nemožemo dalje trpjeti. A to činite tako da se javno znade.“

Ova se odvažna rječ može smatrati kao kakav „ultimatum“ grada Spljeta na ugarsku krunu. U njoj se ova znamenita občina grozi, da će politiku tjerati na svoju ruku, ako joj kruna, bilo što nemogavši bud zaboravivši se svoje dužnosti, nepomogne do konca srpnja 1388. Pošto vijeće napominje mogućnost i takova čina, koj se inače žigosa nevjerstvom i veleizdajom naprama kruni: to se odavle može nagoviještati, da su Splječani naumili bili pokoriti se u njekom slučaju bosanskomu vladaoću.

¹ Priobći ga Lučić ibid. p. 139—40.

Vapaj tako važnoga uz more grada, kao što je Spljet, izgubio se u pustinji ugarskoga dvora. Sigismundo negovoreć za sada o nemarnosti, koja se imade odbiti na njegov značaj, proveo je ovu polovicu godine razpravljajući svoje obiteljske odnose s braćom si i rođjaci u Českoj i Moravskoj, kô što smo malo više u kratko razložili. On se je usljed toga malo brinuo za stradanja vjernih si gradova u Dalmaciji. Sve što je on u tom pogledu učinio bilo je to, da je pismom¹ iz Višegrada od 7 svibnja (na spasovo), upravljenim na bana Dioniza, priora Alberta, knezove krbavske Nikolu, Tomu, Butka i Pavla, za tiem na Margaretu kneginju cetinsku i Nelepića dvorskoga u Skradinu, na obćine dubrovačku, spljetsku, zadarsku, šibeničku i ninsku itd. preporučio svoje vjerne trogirске građane Kazotiće, koji su sbog svoje vjernosti naprarna kralju „od nekijh buntovnika građana trogirskih pretrpjeli velike štete na svojem imetku.“ Niti to nije mnogo pomoglo za učvršćenje kraljevske vlasti u Dalmaciji, što je Sigismundo tamo poslao biskupa senjskoga Ivana imenovavši ga svojim namjestnikom. Ivan je bio rodом iz Pesara u Italiji, a obitelji „de Cardinalibus“, bijaše na glasu sa svoje učenosti, rad koje bude poslije Tome netom (1387) imenovan biskupom senjskim. Sigismundo je toga crkovenjaka odmah upotriebio za svoje važne poslove u nemirnoj Dalmaciji. Ivan dakle dodje² u Zadar dne 28 kolovoza 1388. Ali većma bi se bio mogô Sigismundo nadati uspjehu od poslanstva Ivanova, da ga je vojskom podkriepio, a ne goloruka odpravio u zemlju, u kojoj su se dvie stranke krvarile. Što je Ivan mogao ovdje opraviti bilo je to, da mirnim načinom i ugledom kraljeva namjestnika izravna razmirice postojale izmedju dalmatinskih obćina i tim jih sklonije učini na uzajamnu obranu. Ovaj diplomatski zadatak Ivan izpuni po mogućnosti, kako nam svjedoči njegovo pismo u Zadru od 21 rujna 1388, kojim je nastojao izravnati razmiricu izmedju Zadra i Šibenika sbog otokâ (Srimca i Žirja), koje je posljednji „nepravедно bio osvojio“.³

Kašnje je bio Sigismundo nakanio snići na bojno polje proti svojim neprijateljem. On je bar pismom od 22 rujna iz Diösgyöra uvjeravao dužda mletačkoga Antuna Vernieria: da će sa svojom vojskom proti Stjepanu Tvrdku i nevjernim ustašem doći na

¹ Priobći ga Lučić op. cit. p. 338—39.

² Pauli a Paulo memor. p. 424.

³ Pismo od Farlata: Illyr. sacr. IV, 122.

20 listopada u Djakovo.¹ Ali da nije Sigismundo do toga roka bio poduzeo ove vojne, svjedoči nam kraljica Marija u listu pisanom dne 30 listopada, u kojem veli o vojenom pohodu, koj. će se „za kratko vrieme“ tek poduzeti.² Tim je kralj ozbiljnije opet nastojao o savezu s republikom mletačkom. On je u tu svrhu poslao u Mletke Dimitra vesprimskoga biskupa, te ga između ostalih opunovlastio, da razpravlja o točki, na kojoj bi dogovaranje u proljeću obustavljeno. Ali sada je više, kako razabiremo iz njegova zaključka od 9 rujna 1388, zahtijevalo, da prije svega na ovu točku pristanu i obćine dalmatinske i da ju prisegom utvrde.³ Tiem bi po svoj prilici dogovaranje o savezu opet odgođeno.

Ovakovo diplomatsko posredovanje od slabe je koristi bilo dalmatinskim obćinama, kojim je neprijatelj svaki dan na vratima oružjem zveketao. Ni mletačka republika nije se htjela umiešati u njihov posao; te je samo bila rada, kako se iz jednoga inače nejasnoga zaključka njezina u vieću od 21 kolovoza razabire,⁴ da se izravnaju obćine između njih razpre. Ovako osamljenim obćinama nije preostalo ino nego skrbiti se za se i uzdati se u vlastite sile, te ove sdružiti i sjediniti u zajedničku svrhu. Početak je tomu učinila obćina spljetska u vieću držanom dne 28 kolovoza. Ona je naimo izabrala gradjanina Petra Zorića, da glavom ide u Skradin i Šibenik, kano i knezu Nelepiću, knezu bribirskom Vidu Ugriniću i „bude li potrebno“ knezovom krbavskim, te da uznastoji između ovih obćina i velemoža uglaviti uzajanuni obranbeni savez. U napatku,⁵ koji načelnik Malatesta i više izdade poslaniku, navodi se Ivan od Paližne kano glavni uzrok sviju zala; za to da bi valjalo najprije na njega u Klišu udariti, jer kada bi se taj grad osvojio da bi lasno bilo osvojiti mu ostale tvrdjave.

¹ Izvadak priobći Fejér: cod. dipl. X, 3. p. 69.

² Odlomak priobći Fejér: op. cit. X, 1. p. 414: „in praesentem nostram expeditionem, quam domino duce contra nonnullos regni nostri emulos in brevi instaurare intendimus.“

³ Secreta cons. rogat MSC.: „Propterea concludendo dicimus: quod contentantibus dictis communitatibus Dalmacie de dicto articulo et de faciendo iuramentum, et existentibus nobis claris de hoc, nos parati erimus facere et concludere ipsum articulum secundum formam et tenorem alias recordatum et dictum per nostros ambaxiatores et nos.“

⁴ Ibid.

⁵ Priobći ga Lučić: mem. di Traù p. 341.

Poslanstvo je Petrovo dobrim urodilo plodom. Obranbeni je savezni ugovor dne 6 listopada 1388 zaprisežen i podpisan u Skradinu u crkvi sv. Katarine.¹ On je uglavljen između obćine Spljetske zastupane po načelniku Komuloviću, Tomi Dobruliću, i rečenom Petru Zoriću, zatim obćine Šibeničke zastupane po Dujmu Zoretiću, Ivanu Naplaviću, Saracenu Nikoliću i Tomi Dinkoviću, onda obćine Skradinske, napokon između hrvatskih velemoža kneza skradinskoga Nelepića sina Konstantinova i kneza Vida Ugrinića sina Gjorgjeva, koj pristade na savez za se, za svoga brata Gjorgja i Jelisavu udovu pokojnoga mu brata Nikole. Povod su tomu ugovoru — kako se u njem veli izričkom — dali „nemiri i razne pobune, s kojih su onda kraljevine Dalmacija i Hrvatska stradale, a najviše od Stjepana kralja bosanskoga i br. Ivana od Paližne i od ostalih nevjernika, neprijatelja i buntovnika krune ugarske.“ Svrha pako saveza označuje se u tom: da saveznici međusobnom podporom „sačuvaju sebe i zemlje i svu imovinu svoju u vjernosti dužnoj kruni ugarskoj.“ Sredstvom k ovoj svrsi bila bi ta obveza saveznikâ: „da jedna stranka bude dužna drugoj pomoći svjetom i podporom proti kralju bosanskomu i vranskomu predstavniku, kano u obće proti svim nevjernikom, neprijateljem i buntovnikom krune ugarske i proti njihovim pomagačem i drugovom.“ Obrana je dakle tim imala biti zajednička; ali je ostalo i pojedinim članovom saveza dozvoljeno braniti se na poseb, u koliko bi to nužno ili koristno bilo. Dužnosti su ove saveznici primili na se na neizvjestno, a dotle dok se kralju svidjelo bude. Pozora je vrijedna ova točka u ugovoru: „ako bi se u kraljevini Ugarskoj silom okolnostî dogodila kakova promjena (na prijestolju), ne može i ne smije ni jedna od ugovarajućih stranaka pristati uz drugoga vladaoa, gospodara, osobu i obćinstvo bez privolje ostalih ugovornika.“ Iz ovoga se dodatka vidi, da su se saveznici vezali na osobu Sigismunda i Marije; ali da su imali pred očima i taj slučaj, kada bi se prijestol izpraznio načinom možebit ne upravo redovitim; a onda su se saveznici obvezali samo na zajedničko sudjelovanje naprama promijenjenu stanju.

Ovdje imademo i za našu domovinu primjer saveznoga ugovora između pojedinih gradova i velikaša, kakav nije bio neobičan

¹ Priobći ga Lučić op. cit. p. 342.

ni u drugih državah onoga vieka. U tom obranbenom ugovoru nalazimo tri grada dalmatinskoga primorja: Spljet, Šibenik i Skradin, koja su već svojim položajem upućena bila na međusobnu obranu; nalazimo velemože dviju starih plemićkih obitelji hrvatskih: Nelepiće i Ugriniće; ali nenalazimo krbavskih knezova, prem je gradsko vieće spljetsko nakanilo bilo i njih, bude li od potrebe, pozvati u taj savez. Nelepići su i Ugrinići u minuloj prošlosti sada ugarsku politiku u svojoj domovini podupirali, sada joj se uzprotivili, kako je sobstvena jim korist zahtievala jedno ili drugo. Od gradova, koji su inače tada vjerni bili Sigismundu, nenalazimo u tom savezu ni Trogira ni Zadra. O Trogiru znamo, da mu je čim veću neutralnost nalagalo nutrnje stanje, imajuć u građanstvu dosta pristaša kralja bosanskoga. Zadar pako volio je čuvati i gojiti domaću slogu, nego li upustiti se u zajednice, koje su izazivale njegove protivnike. Prema tomu su građani i ove godine, dne 23 prosinca, u skupnom vieću zaprisegli međjusoban mir.¹

Kada se u našoj domovini nisu mnogo uzdali u dvor ugarski pristaše njegovi, nisu se jako prevarili. Sigismundo i Marija, kako razabراسmo iz njihovih listova, obećavali su do duše u kasnoj jeseni, da će do skora vojsku voditi proti Stjepanu Tvrdku i hrvatskim ustašam; ali nenalazimo nigdje da bi bili svoja obećavanja izpunili. U Zadar je došao dne 23 prosinca u podvečer Ladislav od Lučenca ban Slavonije, „gubernator Dalmacije i Hrvatske, te vojvoda kraljevske vojske“; ali se nespominje, da bi bio kakovu veću vojenu silu sa sobom poveo. Ladislav se je do 8 veljače 1389 bavio u Zadru, te je onda odanle, ali neveli se kamo, otišao.²

Tako je g. 1388 s jedne i druge strane prošla bez odlučna djela vojena; ali tiem su u njoj znatnije bile pripreve, s kojih se moglo naslućivati, da će dojduća godina krvava biti. Već u početku god. 1389 dolazili su dvoru ugarskomu sa svih strana nepovoljni po mir i po njega glasovi. Mletačko je vieće dočulo: da je u Zadru galija oboružana, koja je odplovila u Gaetu da odanle Margaretu udovu pokojnoga Karla i sina jim mladoga Ladislava

¹ Pauli a Paulo memor. loc. cit.: „A. 1388 die mercurii 23 decembris iuravimus pacem inter nos in consilio generali Jadrae.“

² Ibid: „Eodem die iam post vespervas applicuit Jadram d. Lanzislavus de Luscens (Loszoncz) b(anus) Sclavoniae, gubernator Dalmatiae et Chroatiae, et capitaneus exercitus r(egii) in Dalmatia et Chroatia. Die lunae 8 Februarii recessit idem b. Ladislavus a Jadra.“

dovede u Dalmaciju. Na toj su galiji u napuljsku kraljevinu odplovili Pavao Horvat bivši zagrebački biskup sa još dva drugu. Vieće doznavši ovu viest naložilo je zapovjedniku brodovlja svoga na jadranskom moru, da odmah odpravi brod na one strane, koj će pozornim okom pratiti ovu galiju; te da ju u onom slučaju, ako bi ona povelu Margaretu i Ladislava, gleda dobiti u svoje ruke, inače neka ju pusti mirno prolaziti. Ali na svoju nesreću zadarska se galija na svom putu u zaljevu kod Tarenta mjeseca siečnja razbila, a poslanstvo, koje na njoj bijaše jedva svoj život spasi. Kod poslanstva nadjeno je pismo kraljice Margarete, koje je dopalo mletačkih ruku. Kako je republika tada u prijateljstvu živjela s ugarskim dvorom, scienila je, da joj se nameće dužnost priobćiti mu ovu važnu sgodu; te je u tu svrhu kao i za ostale državne poslove izaslala iz vieća od 10 veljače svoga bilježnika i pjesničkoga povjestnika Lovru de Monacis ravno u Ugarsku. Kroz toga poslanika republika je Sigismundu poslala u priepisu takodjer pismo našasto kod Pavla, da se upoznade sa sadržajem, nam žalibože sada nepoznatim, i da prema njemu udesi svoje ravnanje proti svojim neprijateljem.

Ova nam viest¹ otkriva tajne hrvatskih ustaša u jednom smjeru. Prije godine i više dana oni su bili, kako vidjesmo, poslije krunitbe Sigismunda (31 ožujka 1387) očito razvili stieg kralja Ladislava i pod ovim stiegom svoga kralja vojevali proti vojsci i četam Sigismundovim. S jedne dakle strane u Ugarskoj okrunjeni kralj, s druge sin umorenoga Karla, zakoniti mu nasljednik na priestolju, još neokrunjeni ali koj se imade okruniti. O posljednem činu valjalo je sada njegovim pristašam nastojati: pozvati na ime Ladislava unutar granica zemljišta krune ugarske, ovdje ga naresiti znakom kraljevskoga dostojanstva, navezati svezu izmedju njega i naroda, i potisnuti ga da se na čelu svojih vjernih bori sa svojim suparnikom. Po toj osnovi bila bi se već g. 1389 obnovila u našoj domovini ona borba, koje bijaše ona svjedokom pred tri godine, a postala je opet pozorištem poslije nekoliko godina. Novu borbu staviti u tečaj, to bijaše zadatak onomu poslanstvu — a nitko zanj vrstniji od izkusnga biskupa Pavla. Ovaj muž kao da bijaše odredjen za polje

¹ MSC. Secreta consil. rogat, R. 1388—97 vol. III. Žalibože su imena Pavlovih drugova u mojem priepisu nerazumljivo priepisana. Zna se samo to, da bijahu braća Ivan i „Cresio“, ali prezimena jim nemogu protumačiti. Držim jih ipak za Zadrane.

diplomatičko, mirno, prem ga običaj one dobe nebi bio ni od boj-noga držao razdaleko. On je, može se držati za izvjestno, ovih burnih godina boravio u Bosni, lišen da kako svoje njekadanje biskupije, kojom je vladao biskup Ivan. I sada je stranka poslala biskupa Pavla, što znamo treći put, u Napulj. Medju tim je ovomu poslanstvu zlom bilo kobi ne toliko nepogoda i nesreća, koja ga snadje na moru, koliko neuredjeno stanje kraljevine Napuljske. Vidjesmo na svom mjestu¹, kako je stranka protivna u Napuljskoj pozvala na prijestol Ljudevita vojvoda anžuvinskoga i kako je on u proljeću god. 1387 poručio svojim vjernim da će glavom tamo doći. Ljudevit je za tim odredio Ota Brunšviškoga, supruga pokojne kraljice Ivane, da osvoji kraljevinu i tim mu put prokrči. Oto se usljed toga dne 1 lipnja 1387 na čelu vojske i velikaša Ljudevitove stranke uputio prama glavnomu gradu. U Napulju je samom ova stranka bila jaka, te za to nije Margareti preostalo drugo nego ostaviti glavni grad i otići (8 srpnja) u sigurniju Gaetu, koja joj bude od tada prijestolnicom. Poslije odlazka Karlove udove s djecom unidje Oto dne 20 srpnja u glavni grad kraljevine. Stranka tim ojačana izasla poslanike k Ljudevitu i njegovu zaštitniku i štićeniku protupapi Klementu. Margareta je do duše mislila, da će si u tih okolnostih ublažiti papu Urbana VI., te skloniti da on ne samo digne crkvenu kaznu s pokojnoga joj supruga, već da joj i pomogne proti njezinu takmacu i proti svomu na stolici sv. Petra protivniku. Ali kraljica nemogaše umiriti čuvstva uvredjenoga oca. On je pače pomislio, da bi usred takmenja dviju stranaka mogao napuljsku kraljevinu za sv. stolicu osvojiti, te je u toj namjeri svoje sjedište preselio iz Genove i Luke (23 rujna) u Perugiu, da bude bliže borištu stranaka. Neimajući Margareta podpore ni s ove strane, upućena je bila na svoje sile, koje su se u toliko ojačale, što je Oto, uvriedjen tim, što je 18 listopada u Napulj došao novoimenovani podkralj kraljevine, prešao k protivnoj stranci. Ali stranka Ljudevitova nije za to odustala od daljnega rada; pače je 18 siječnja 1388 vojskom obsjela učvršćen i Ladislavu odan grad Kapu i na predaju (22 travnja) prisilila. Onda je Ljudevitova vojska obsjela tvrđju „castel nuovo“ u Napulju, u kojoj se još bješe održala posada kralja Ladislava. Sada je Margareta iz Gaete pošiljala pomoć svojim vjernim, da i ova tvrđja nepade u protivničke ruke. Po-

¹ Str. 149 knj. II. Rada.

četkom dakle god. 1389 nisu stvari u dolnjoj Italiji po Ladislava ništa povoljnije stale nego-li početkom god. 1387, kada je biskup Pavao Horvat bio na čelu poslanstva došao u dvor kraljice Margarete; pače sada je ona izvan stolnoga grada u zatočištu bojazno izčikala pretendenta iz Francezke.

S ove indi strane nije se Sigismundo imao bojati ni kakovoj ozbiljnoj pogibelji. Ladislav se ne mogaoše maknuti iz Gaete a da krunu napuljsku, viseću i onako o bojnoj sreći, nemetne na kocku. Tim su opasniji glasovi dvoru ugarskomu u isto doba dolazili iz Bosne i naše domovine. Izvješća, koja mu bjehu početkom godine odanle stigla, uvjeravaše: „da su Ivan Horvat i Ivan od Paližne sa svojimi pristašami odlučili uljesti u kraljevinu Slavoniju i ondje škoditi joj koliko iole mogu“. Ovu je viest Sigismundo dobio bio od svoje supruge, kada se sa vojskom u veljači 1389 desio u Lipi na Temešu u Banatu. Ova vojska nije bila neposredno namienjena za rat proti hrvatskim ustašam ili njihovu zaštitniku kralju bosanskomu. S toga dobivši taj glas odredi Sigismundo, da prior vranski Alberto brani proti ustašam Slavoniju i posljedne njezine tvrdjave, ulaze i klance, kako bi odbio grozeću navalu. Kralj je za podkrep-ljenje priora pozvao velemože u vlastelu, neka se njegovoj vojsci pridruže, a ujedno obeća, da će sam tamo doći u pomoć, čim dovrši vojnu, radi koje bješe na južne strane krenuo.

Vojeni ovaj pohod bio je namienjen neposredno srbskomu knezu Lazaru. Što dade povod ovoj vojni proti Srbiji, koja li joj bijaše svrha, doznajemo iz kratkih rieči, koje sam Sigismundo iz Lipe dne 24 veljače 1389 navede u pismu¹ na Tibaldova sina Ivana i drugoga Ivana Gjorgjeva. On je naimne vojsku poveo proti Lazaru za to: „da ga u buduće odvrati od napadanja do tada Ugarskoj nanesenih, i da ga prisili na pokornost.“ Po ovih riečih dva je dakle zla vladalac Srbije počinio prošlih godina proti kruni ugarskoj: što je naimne napadao

¹ Pismo, iz koga sve ovo doznajemo. kano i navedenu viest o namjeri hrvatskih ustaša, priobći iz matice Fejér: cod. dipl. X, 1. p. 517: „Veridice didicimus ex relatione majestatum regnialium: quod Joannes de Horvathy et Joannes fratres (frater) de Palicsna cum eorum complicitibus disposuerunt se regnum nostrum Selavoniae ingressuros . . . cumque nos de praesenti contra Lazarum proficiscemur, eum ab insultibus regno nostro hactenus illatis prohibendo, eumque ad nostra mandata adstringendo . . .“

na državu ugarsku, i što se od nje odmetnuo. Ovaj posljednji grieh, koj se Lazaru upisuje, opet nam svjedoči dosta razgovietno, da je i Sigismundo kano predšastnik mu i tast kralj Ljudevit tako na Srbiju, kano i na Bosnu, te u obće na zemlje s ove strane Balkana gledao sa davnoga stanovišta državnoga prava ugarskoga t. j. da je on smatrao tako kneza srbskoga kano bana bosanskoga vazalom krune ugarske. A kolika nebijaše tek povreda ovoga odnošaja, kada se je vazal drznuo bud sam prekinuti ovu svezu i odvislost, bud pomagati protivnike ili buntovnike krune ugarske? Posljednje se povrede Lazar učini krivcem. Mi smo jurve napomenuli, da su srbske čete, kako izrično svjedoče spomenici, s hrvatskimi ustašami prošlih dviju godina vojevale proti ugarskoj vojsci. Srbske, osobito konjaničke, čete sakupljaše se navlastito u pograničnoj Mačvi, odkle su ustaše preko Save provaljivali u dolnju Slavoniju i Ugarsku. A domaći srbski ljetopisi¹ pripoviedaju, da je knez Lazar, pokorivši domaće protivnike svoje, župana Nikolu Altomanovića i Radića Brankovića, te učvrstivši svoj priestol, razorio Beograd, kako se Ugri nebi ondje ugniezdili² i da osvojio Mačvu. Sravnivši ove izvore možemo iz njih razabrati: da je knez Lazar učvrstivši svoju vlast u Srbiji nastojao vratiti joj stari upliv do Dunava i Save, a ovoj ga cieli mogla dovesti zajednica s hrvatskim ustankom. Jer u tom se je i srbska i bosanska politika one dobe sticala, da oslabe i ako je moguće unište na slavenskom jugu upliv ugarskoga dvora, koga si on bio stekao za odvažne i razborite vlade obiju Anžuvina. Toj je politici radio u prilog i hrvatski pokret. Riedak doisto slučaj takova zajedinstva u prošlosti južnoslovenskih plemena!

Tečaj vojenoga pohoda kralja Sigismunda, kojim htjede povratiti kruni ugarskoj nekadanje tobož pravo vrhovne vlasti na Srbiju i odvratiti kneza od saveza s hrvatskim ustankom, nije nam potanko poznat. Ali iz rieči samoga Sigismunda² dade se razabrati, da se je razmirica izmedju obiju vladalaca mirnim načinom iz-

¹ Sr. uz ostale kod Šafařika (pamutky dřevn. pisemn. jihoslov. str. 74) još ljetopise u Glasniku knj. V str. 79 i knj. XXI str. 253.

² U listini kod Fejéra: cod. dipl. X, 4 p. 665: „Lazarum, dominum Rasciae, socerum suum, ab obedientia nostra declinatum, idem Nicolaus... suae circumspectionis industria solitae obedientiae reduxit in gremium debitae coronae nostrae obsequia prae habiturum.“

ravnala posredovanjem bana mačvanskoga Nikole Gorjanskoga, zeta kneza Lazara. U koliko se god Sigismundo kašnje u javnih listovih hvastao, prem dosta čedno naprama svomu običaju, i u koliko je god radi toga slavio svoga bana, nemislimo ipak: da je uvjetom izravnjanja ove razmirice bilo priznanje odvislosti Srbije ili njezina „gospodara“ od krune ugarske. Jedna i druga stranka mogla je biti tim zadovoljna: ako su se obvezale, da će kano dobri susjedi mirno živovati i da će u buduće sve pogranične zadjevice prestati. Niti je Lazaru bilo sgodno, da se otimlje za Podunavlje i Posavlje, niti Sigismundu da se otimlje za gospodstvom s one strane Save, jer mu ni s ove strane nebijaše obezbijedjeno kamo li učvršćeno.

Srbiji, posredno i Ugarskoj, prietila je sa druge posvema strane u oči ovoga izmirenja mnogo opasnija nepogoda, koja je celom iztočnom Evropom uzdrimala — mislimo silu tursku primičuću se granicam Srbije i Bosne. O tom nam je ovdje u kratko progovoriti u savezu s nadošlimi događaji.

Odkako je sultan Murad, „gospodar i pobjeditelj“ (Chudavenkiar, Ghasi) kako ga turski ljetopisci zovu, iz Demitoke prenesao (1365) svoju stolicu u Jedrenu, te odanle svu Traciju do Rhodopa i Balkana osvojio, postao je sukob sa Srbijom i Bugarskom samo pitanje vremena. Bitke na Marici (1365) i Tainarosu (1371), gdje je kralj Vukašin pao, bijahu samo predteče one borbe između Srbstva i Turstva, koja se do skora imala nastaviti s one strane južnoga ogranka balkanskoga pogorja dielećega Trakiju od Maćedonije i gornje Mezije. Ova se borba sve više približala, kada su turske čete pobjedonosno ove planine prevalile i kada s jedne strane poplavivši Maćedoniju te posjednuvši Monastir, Prilip i Štip (1380) doprieše na gornjem Vardaru do Srbije, a s druge osvojivši Samokovo (1365), Niš (1375) i Sredac (1382) doprieše u dolnje Pomoravlje; te ovdje kano umjetan klim razdvojiše Srbiju od Bugarske, odijeljene i onako prirodom, sjevernim naime ogrankom balkanskoga pogorja, koj se stere pram Dunavu do trajanova mosta. Na ove je strane pohlepa i slava vukla ratobornoga padišu, znajućega da je ovdje više snage, koju valja slomiti, nego li na Bosforu gdje je nekadanje silno carstvo grčko stisnuto bilo gotovo na samu prijestolnicu, a Joan Paleolog badava svoje nade na zapad svraćao. Pak i ovdje neostavi sreća silnoga Murada; već osvojenje Niša dovede mu srbskoga vladaoa u odvislost, koju su srbske

pomoćne čete g. 1386 svojom krvlju, tim najdragocjenijim dankom, na ikonjskoj ravnici u maloj Aziji zasvjedočile. Ali najveću je snagu Osmanlija crpao a kršćanstvo najveću slabost tim pokazalo, što slobodne države balkanskoga poluotoka neumješe se zajednički oprijeti turskoj bujici, koja je na takov način jednu za drugom oslabila i napokon srušila. Već je Murad osvojio bio veći dio carstva i Dušanova i Asjenova, kada su vladaoi ovih dviju srodnih plemena tek počeli na zajednicu misliti. A šta može bratska zajednica i proti većoj sili i proti zastarjeloj rani, pokaza pobjeda, koju je sdružena srbiska i bosanska vojska god. 1387 stekla kod Pločnika na Toplici (blizu Krušumla u staroj Srbiji) nad turskom vojskom od 20.000 momaka, od kojih jedva petina živu glavu iznese¹.

Knez Lazar mogaše nagovieštati, da će ovaj poraz potaknuti „slavodobitnika“ na osvetu, a tim da će do skora oružje riešiti sudbinu Srbije. Za to je on, kako uz naše svjedoke inostranci², gledao povući svoje susjede u savez obranbeni proti Turčinu. Šišman bugarski kralj bijaše mu zetom, a oba je kano i bosanskoga kralja jedna sudbina spajala naprama zajedničkomu neprijatelju. Lazaru nije dakle teško bilo uputiti Šišmana i Stjepana Tvrdka, da s njim stupe u vojenu zajednicu. To isto je kušao učiniti i sa kraljem ugarskim³, s kojim se malo prije bio izmirio. Tim se je i Murad na žešći rat pripravljaio i smišljao kako da razvrgne savez ili bar preprieči sudjelovanje južnoslavenskih vladalaca i naroda. Ovo mu se posljednje htjede provesti ratnom osnovom, kojoj bijaše glavna ciel, da Šišmana odicli i odvoji od Lazara. U tu je svrhu svomu velikomu veziru Ali-paši povjerio rat proti Bugarskoj, a sebi pridržao zapovjedništvo vojske proti Srbiji. Premudra doisto vojna osnova prema onomu: „divide et vinces“! Dolnje Pomoravlje bijaše već u turskoj vlasti i s ove strane otegoćena sveza izmedju Srbije i Bugarske. Nu Ali-paša odabra si drugi put, da uniđe u srdce Bugarskoj: kroz najiztočniji naime

¹ Sr. Hammer: *Gesch. des osman. Reiches* I, 171. Domaći ljetopisac ovu pobjedu u kratko zabilježi: „**въ лѣто 7906. (6895 = 1387) побѣдѣ царь Морятъ испрѣдъ князя Лазаря отъ плочника на топлице.**“ Šafařík: *lětop.* str. 74. Glasnik V, 149.

² Sr. Izvješće turskoga poslanika Nešria: *Izvori srpske povjest.* I, 41.

³ Chalkokondyl. p. 19: „Amurates bellum Trybalis intulit ipsorumque duci Eleazaro, qui ad Panonios se contulerat, eosque incitabat, ut contra Amuratem arma arriperent.“

od sedam klanaca (Nadirderbend), koji iz Trakije preko Balkana onamo vode. Ovuda je vezir glavom vodio vojsku (25.000), te se uputio prama Šumnu (Šumla), dočim jedan odiel (5.000) posla napried proti Pravodi (Paravadi). Ova u kotlini ležeća tvrđava bude jurišem osvojena, a Šumen se na to predade. Ista sudbina stiže Trnov, staru prijestolnicu carstva bugarskoga. Kralj Šišman bio se utaborio i učvrstio u Nikopolju kod Dunava. Tudjer ga obsjednu vezir Ali-paša i prisili da mir zamoli; što mu bude dozvoljeno pod uvjetom da predade Silistru i da plaća sultanu godišnji danak. Kralj Šišman obeća jedno i drugo; ali pošto se veliki vezir odmače stade utvrđivati Silistru i Nikopolje. Usljed toga nastavi Ali-paša rat proti Bugarskoj; te osvojivši prije manje gradove udari sa svom silom na Nikopolje. Car Ivan Šišman Aleksandrović morade sa celom porodicom predati se velikomu veziru na milost i nemilost; a doveden pred Murada (u Tausli) jedva si život izprosi, ali ne krune i države.¹ Bugarska je prestala biti državom na balkanskom poluotoku.

Tako je sultan Murad pokorio naravskoga saveznika Srbije; tako uništio njezinu družicu, bugarsku državu. Knez je Lazar dobro uvidjao, da će sada na Srbiju red doći. S toga je on, „kada je Ali-paša Šišmanovu zemlju oteo“, i nečekajući navale turske, dao odjelom srbske vojske pod hrabrim vojvodom Dimitrom, sinom cesara Vojhne, oteti grad „Šehrköj“, ležeći na bugarsko-srbskoj medji, koji je bila vojska velikoga vezira osvojila. Ali ga Turci za tim uzastopce opet predobiju. Sada je Murad prikupivši sile sa sviju strana na put krenuo, te iz Jedrene kroz balkanski klanac trajanov (njekada Succi, sada Ssuluderbend) spustio se u dolinu Ihtimansku (Helike). Odavle je turska vojska krenula na lievo k Güstendilu (stara Justiniana) i na dalje, primajuć svuda pomoćne čete podložnih starješina, u Kratovo. Ovdje stupi pred sultana poslanik srbskoga kneza, koj sa silnim carem u ime svoga gospodara tako otvoreno govoraše, kano da ga na boj izazivlje. Savezna srbsko-bosanska vojska bila se utaborila na kosovom polju, odijeljenom od Mačedonije pogorjem Ljubetinom a od Bosne Rogoznom. U ovu ravnicu vode iz obiju zemalja dva klanca (Kačanik i Banjski) te se ona svojim položajem može smatrati za naravno bojište vojska neprijateljskih dolazećih iz Bosne i Srbije

¹ Sr. Hammer: Gesch. des osman. Reiches I, p. 172—74.

s jedne, a Mačedonije i Tracije s druge strane.¹ Turska je vojska iz Kratova zakrenula malko k sjeveru i utaborila se na zapadnoj obali rijeke Morave; ovdje odpočinuvši predje ju noćju u šest odjela, a napokon se slegne na Kosovu. Savezna vojska srbsko-bosanska pod zapovjedi samoga Lazara, dočim je bosanski odjel predvodio Vladko Hranić a uz njega, kako se u neuvaženu do sada spomeniku² navodi, ban Ivan Horvat vojevao, savezna — velim — vojska bješe razredjena okolo Prištine i nagibala se više k sjeveru naprama ušću Laba i Sitnice. Naprama toj vojsci stajala je turska pod zapoviedi samoga sultana „slavodobitnika“, uz koga su bila oba njegova sina Bajezid i Jakub, izkusni vođa siedi Evrenosbeg i mnogi paše i veziri. U sriedu na dan sv. Vida, 15 lipnja, započe bitka, a trajашe tri dana. Od Turaka odlikovaše se osobito mladi Bajezid, zapovjednik desnoga krila. Lievo je krilo, koje je vodio carević Jakub, mnogo trpjelo od hrabrih Bošnjaka pod vojvodom Vladkom. Srbliji su se takodjer borili kano lavovi poticani primjerom hlabroga kneza. Dugo se nije znalo, komu je pobjeda dosudjena; ali pošto je Bajezidu za rukom pošlo naglim jurišem razbiti protivno krilo te ovdje nastao nered, a prosuo se glas, da je Vuk Branković sa bojišta otišao s odjelom svojim, stane uzmicati najprije Vladko s bosanskim odjelom, za njim pako i ostala vojska. Sada već nemogaše biti dvojben konac ovoj bitci: polumjesec steče pobjedu nad „častnim krstom i slobodom zlatom“, oba vladaoca ostave na Kosovu svoj život, Murad pod mačem Miloša Obilića, Lazar u vrevi oružja — a narodno predavanje pripisuje izdajstvu kneza Vuka Brankovića poraz srbske vojske, s njom i države srbske³.

¹ Opis Kosova polja vidi izmedj ostalih kod Gilferdinga: Bosnija (Ruskaja besjeda. U Moskvi 1859, sv. I, 117 i sljed.).

² *Annales Forolivienses* apud Muratori: script. rer. ital. XXII, 196.

³ O boju na Kosovom polju pripovjedaju: najobširnije turski povjestnik Nešri: op. cit. p. 41—89, za tiem od byzantinskih pisaca Chalkondylas i Dukas (sr. Stritter: memor. popul. II, 352—53), od domaćih srbski ljetopisi, od kojih najobširnije Tronoški (Glasnik V, 80 do 92) i „istorija carej srbskih“ izdana po Srećkoviću (ibid. XXI, 258—60), o njem pripominje takodjer putopis ruskoga metrop. Pimina u Carigrad (kod Karainzina: istor. gosud. rosijsk. V, pazka 133), Mijajlo Konstantinović u ljetopisih turskih (izd. dr. J. Šafařík str. 53 do 55), Dubrovčanin Criević (Tubero) itd. narodne pjesme (sr. Vuka Karadžića II, br. 43—53) itd. Sr. Hammer op. cit. p. 174—180.

Tako je mjeseca lipnja god. 1389 pala i druga slobodna država na slavenskom jugu. Kao što nije svrha ovoj razpravi izpitivati posljednje dane srbske neodvisne države, tako joj nemože biti ni ona da na široko razvede posljedice nesretne kosovske bitke, posljedice ni do danas iz života našega naroda neizbrisane. Ali sam će se štilac ove dosjetiti, da je poslije poraza na Kosovu polju jedina ostala Bosna, u koju se politička ladja narodna za njeko vreme zakloni kano u luku od valova osmanlijskih zavojevanja donjekle zaštićenu. Sreća bijaše po tu zemlju, ako se odgođenje stalne propasti može srećom nazvati, što je pobjeda na Kosovu preskupo stala slavodobitnike, te se ovi nemogoše svojom pobjedom poslužiti, da svoje slavodobitne stiegove dalje na zapad raznose. Smrt silnoga Murada, i to od kauske ruke, udarila je kano grom ne samo u vojsku nego i u celo Osmanlijsvo. Bajezid, taj hrabri borilac na Kosovu, pohiti u Jedrenu da zasjedne otčev prijestol. Tudjer primi poklon podanički od Lazareva starijega sina Stjepana, te s njim mir uglavi zadovoljiv se s dankom u krvi i novcu i sa sestrom mu Miljevom¹.

Stjepan je Tvrdko, kako vidimo, bio saveznik kneza Lazara proti Turčinu; njegove su se čete pored srbskih hrabro borile na Kosovu, a poslije bitke, u koliko neizgiboše, sretno se vratile u Bosnu. Tvrdko je smrt silnoga Murada na Kosovu smatrao za takovu pobjedu kršćanstva nad muhamedanstvom, da je pored nje malo ne zaboravio na smrt kneza Lazara i na propast savezne si države. U ovakovu je uzhitu kralj bosanski prijavio zapadu i svojim prijateljema kosovski događaj, može bit ne bez nakane, da jih ohrabri i da tiem proslavi svoje oružje i vojenu silu. Kralj je izmedju ostalih, što znamo, obavijestio florentinsku obćinu u Italiji o „pre-slajnoj pobjedi, koju mu milost svemožnoga i vječnoga boga, gledajuća iz visine stado svoje, dade steći.“ Obćina je kroz svoga kancelara Kolucija pismom² od 20 listopada 1389 čestitala kralju i izjavila svoju radost: „što je dne 15 mjeseca lipnja ponosit i drzovit Amurat, sljedbenik Muhamedov, koj prisvojivši si silom

Nije ovdje moja svrha izpitivati različite često protivusloveće izvore o toj katastrofi srbske države.

¹ Dukas op. cit. I, 4. p. 6. Bajezid je dao posjesti srebrne rude u Kratovu i naseliti Turke u Skoplju na gornjem Vardaru, u bivšoj njeko vrijeme prijestolnici cara Dušana.

² Kod Pecza: cod. dipl. hist. epist. P. III, p. 89.

vlast carsku, nakanio bješe sa lica zemlje izbrisati kršćanstvo i spasi-
 telja ime, i koji je ludo navalio na granice Bosne, što je taj sultan
 na polju kosovu („in loco, qui campus turdorum dicitur“) uz ne-
 brojene tisuće svojih vojnika i sa dva svoja sina krvavo poginuo.“
 „Sretna kraljevina Bosna — tako od radosti kliče liepi grad na
 Arnu — kojoj bi dano tako slavan biti bojak, i toliku djesnicom
 Krsta izvojevati pobjedu. Sretan je onaj dan, te slavna i štovana
 uspomena blaženoga mučenika, u kom je dano nadvladati onoga
 preokrutnoga neprijatelja! Sretne i presretne mišice onih
 dvanaest velemoža, koji probivši čopore neprijateljske i
 deve u okrug svezane, mačem otvorivši si put dodjoše do
 Muradova šatora! Sretan i onaj nad ostalimi, koj
 vodju tolike sile, urinuvši mu mač u grlo i skut, odvažno
 umori; a sretni svikolici, koji kano žrtve ubijenoga vodje nad
 onom ništavom lješinom slavnom mučeničtva smrću život i krv
 izliše! Ali od svih je vaše veličanstvo najsrećnije,
 koje posveti toli slavna i nikada nezaboravna po-
 bjeda, i komu je, ako pravim Krsta vojnikom i junakom, kô što
 valja vjerovati, bog pripravi carstvo nebesko, pridržana ona prava
 i bezkrajna slava“. — Isto je Stjepan Tvrdko prijavio i gradu Tro-
 giru pismom¹ iz Sutjeske dne 1 kolovoza, a sigurno i ostalim ob-
 činam dalmatinskim: „Onoga ohologa vražjega sina i slugu — tako
 piše kralj — neprijatelja imena Krstova i cieloga roda čovječjega
 . . nevjernoga naime Amurata, koj si bio pokorio mnoge narode
 . . i koj bješe već došao s dvjema svojima sinima i sa sljedbenici
 Turci i naše zemlje uznemiriti u nakani da kašnje navali i na vaše,
 napokon sraživši se s njimi dne 15 lipnja . . nadvladasmo tako,
 da malo od njih žive iznesoše glave“.

Stjepan je Tvrdko, kako već rekosmo a ovo se iz tih listova
 jasno razabire, događaj Kosovski smatrao i razglasio bio za po-
 bjedu saveznoga oružja nad turskom vojskom. Smrt Murada rukom
 neprijatelja, uzmak njegovih sinova sa svojimi dosta oštećenimi
 četami u glavni grad Jedrenu, glasovi vraćajućih se u Bosnu po-
 moćnih četa, listovi kralja Stjepana Tvrdka . . . sve je to ovako
 pomelo na zapadu sud i mnijenje o kosovskoj bitci, da isto inače
 obzirno mletačko vieće, kako se iz sjednice od 23 srpnja vidi, još

¹ Priobći ga Lačić: de regno Dalm. et Croat. lib. V, c. 3. Scienim,
 da je „die 20 mensis Junii“ prepisačeva pogreška mjesto „die 15
 mensis Junii“, kao što se čita i u florentinskom pismu.

mjesec kašnje nije znalo što da vjeruje o razlikih viestih, koje su se raznosile „o boju, koj je bio medju velemožnim gospodarom Muratom i knezom Lazarom.“ Jedino što je vieće držalo za stalno bijaše to, da je sultan u tom boju poginuo¹. O tom nesumnjajuć vieće, komu je trgovačka korist bila najpreča, izasla Franju Quirinia k sinovom Muradovim, da izrazivši u ime republike žalost nad smrću oca, utvrdi s njimi trgovačke ugovore. Isti poslanik neka ovom prilikom čestita priestolonasljedniku, te mu izjavi, da republika „kô što je iskreno ljubila njegova oca, tako ljubi i pripravna je ljubiti njegova sina i njegovu državu, te ga pribrojiti svojim osobitim prijateljem“. Kolika je razlika izmedju ovih rieči sebične mletačke republike, voljne iz vlastite koristi sdružiti se s neprijateljem kršćanstva i medj očitovanjem umne obćine Florentinske u prijateljskom listu na Stjepana Tvrdka!

Prem je Stjepan Tvrdko u prvoj polovici god. 1389 veći dio svoje vladalačke skrbi posvetio da u savezu sa srbskim knezom Lazarom odvrati pogibelj prieteću s iztoka od strane Turaka: to nije on propustio, da u isto vrieme nastavi započetu i dobrim uspjehom donle okrunjenu politiku u Dalmaciji i Hrvatskoj. Bosanska je vojska početkom ove godine glavnom silom ležala kod Kliša, odkle se mogla svaki čas pomaknuti na ovu ili onu stranu. Stjepan Tvrdko držaše svoje gospodstvo u našoj domovini u toliko već razšireno i učvršćeno, da je on ovu kraljevinu, našu nam ime domovinu, svojom već smatrao, te je u njoj vojvodu Vladka Hranića postavio za svoga namjestnika. Hranići (od *хрѣна*, ime mužko) bijahu plemići i vlastela iz Huma i Konavlja, ili iz donjih strana, a medj njimi se u doba kraljevanja Stjepana Tvrdka odlikovahu Hranja Vuković i Vladko. Stjepan Tvrdko imaše u Vladka toliko pouzdanje, da ga, kako rekosmo, učini svojim namjestnikom

¹ Iz arkiva mlet. priobći dr. J. Šafařík: monum hist. serb. Glasnik XII, 108—110. „Ad audientiam dominationis nostrae venerat, sed non clare, bellum et novitas, quod fuerat inter magnificum d. Moratum, qua patrem suum, et comitem Lazarum, de quo diversa dicebantur, quibus fides bene praeberi non poterat. Sed tamen dominatio nostra audiverat de morte ipsius domini Morati, de qua maximam displicentiam habuerat, quia semper eum habuimus in singularissimum amicum et dileximus eum et statum suum.“

u Dalmaciji i Hrvatskoj, i da mu, kako vidjesmo, povjeri svoju vojsku odredjenu u pomoć knezu Lazaru. Vladko se učinio dostojnim toga pouzdanja i u novom zvanju brinuć se, kako da razširi i učvrsti vlast svoga gospodara u Dalmaciji i Hrvatskoj. On je imenito najprije o tom nastojao, kako da gradove dalmatinske privede na pokornost i priznanje bosanske države. S toga bješe jih već početkom ove godine pozvao, da k njemu izašalju na dogovor svoje punomoćnike. Ovo su gradovi, što se naročito o Spljetu i Trogiru znade, i učinili. Vladko je od gradova kroz te punomoćnike zahtievao, da izašalju bosanskomu kralju svoje poslanike, jamučno na dogovor kako bi mu se pokorili.¹ Spljećani su u tu svrhu u gradskom vieću dne 24 ožujka 1389 izabrali Nikolu Sriću i Ivana Marina za svoje punomoćnike. Iz naputka, što no jim ga vieće dade, proviruje jasno, kako bi Spljećani još sveudilj najviše voljeli bili vijugati izmedju Bosne i Ugarske, ostati u svezi s Ugarskom ali nezamjeriti se ni Bosni. „Ako kralj uztraži — tako nalaže gradsko vieće svojim zastupnikom — da mu budemo podložni, kao što smo bili nekada kralju Ljudevitu, pošto će ondje zastupani biti ostali takodjer gradovi Dalmacije kroz svoje poslanike, saslušajte o tom njihove nakane. Scienimo ipak, da će oni tražiti rok, do koga da jim dozvoljeno bude izaslati svoje poslanike k ugarskomu kralju za pomoć. Ovaj rok, i to po mogućnosti čim dalji, molit ćete i vi ovim načinom: prejasni vladaoće i naš gospodar! Spljećani žele biti sluge prejasnosti vaše, ali na ovaj način: da čast vašega veličanstva i mi ostanemo čisti od žiga izdajstva. S toga bismo željeli izaslati ugarskomu kralju poslanike, da mu prijavimo svoje stanje i da ga za pomoć umolimo; inače nemožemo više uztrajati i prisiljeni smo skrbiti za sebe, kako najbolje možemo. Ako nam on do uprošena roka pomogne, ostat ćemo njemu kano prije vjerni; nepomogne li nam do toga roka, onda želimo biti vaši i prieći jednakim načinom pod vašu vladu. Ako nam dakle kralj ugarski nebi pomogao u rečeni rok, te se i druge obćine Dalmacije podvrgnu vladi i zaštiti vašega veličanstva, podvrgnut ćemo se i mi

¹ Kod Lučića: mem. di Traù p. 343—44: „Serenissimus princeps et dominus noster Wlatcho, majestatis vestre voevoda, in partibus Dalmatie et Croatie vestram representans maiestatem mandavit Spalatinis, ut ad ipsum mitterent ambassiatores. Miserunt, et inter alia hortatus est atque mandavit, ut ad maiestatem vestram suos transmitterent ambaxiatores . . .“

vašemu veličanstvu s molbom, da nam ono dađe i dozvoli slobodniju podijeljene predšastnikom našim“.

Stjepan Tvrdko primivši dalmatinske poslanike u svojem dvoru ostade vjeran i sada svojoj politici naprama gradovom dalmatinskim: osvojiti jih ne silom oružja nego silom okolnosti. On je ustanovio tri roka, posljednji za Spljećane do polovice lipnja, do kojih, kada izminu, imaju se podvrći bosanskoj kruni; Spljećanom je dozvolio, da oni slobodno budu „od posljednjih u Dalmaciji, koji će se podvrći podložnosti i zaštiti“ bosanskoga kralja. Ali jim napokon zaprijeti, da će jih, kada rok izmine, stegnuti na sam grad nutnji i tako prisiliti na predaju. Na takav odlučan odgovor kralja bosanskoga Spljećani su iz vieća od 18 svibnja izaslali u dvor ugarski svoga načelnika Malatestu i sugrađjanina Nikolu Sriću, vrativšega se netom iz Bosne. Isto su i Trogirani učinili izaslavši Guereria Petračeva i Ivu Grgurova. Poslanici su spljetski po svojem napatku¹ imali kralju Sigismundu razložiti nevoljno stanje grada i dogovor s bosanskim kraljem, te ga zamoliti, da jim ili pomogne do ustanovljena roka, naine 15 lipnja, ili dopusti „pobrinuti se za sebe“. Još se u napatku i to dodaje, da poslanici, ako bi između kralja Sigismunda i Stjepana Tvrdka bio mir utanačen ili ako bi se o njem radilo, zamole: neka se urede gradske medje naprama Klišu i Onišu i neka jim se drugda uprošeni otoci podiele.

Kralj Sigismundo bio se je po izravnanju razmirice s knezom Lazarom vratio u svoj dvor. Listina², kojom je on svomu vjernomu knezu Pavlu Zrinjskomu poklonio u Zadru kuću bivšu nekada kneza Grgura Kurjakovića a kašnje (polovica) Ljudevita Gjorgjića, svjedoči nam, da se kralj dne 7 lipnja desio u Budimu. Ovdje je Sigismundo primio poslanike dalmatinskih gradova. Saslušavši njihove tegobe i molbe, kako jih izpripoviedasmo, kralj je obećao „skoru pomoć“; te podjedno dne 18 lipnja odredio iztragu proti nemiro i razdorom u Trogiru³. Ali rok ustanovljen po Stjepanu Tvrdku za predaju bio je ovdje na izmaku ondje izminuo. Dok su jedni poslanici bili u Ugarskoj, izaslalo je trogirske vieće dne 23 svibnja druge u Bosnu, da zamole kralja:

¹ Priobći ga Lučić: mem. di Traù p. 345.

² Kod Fejéra: cod. dipl. X, 1 p. 523—25. Izvornik u bivšoj kr. komori ugarskoj.

³ Priobći Lučić op. cit. p. 326—27.

neka „bi izvolio odgoditi rok do povratka poslanikâ iz Ugarske, da se občina trogiriska nepokaže nevjernom naprama kr. veličanstvu ugarskom.“ Poslanici odpravljeni u Bosnu imali su po napatku¹ ostati ondje do povratka svojih drugova iz Ugarske. „Oni su mogli zamoliti kralja, da pošalje u Trogir svoga pouzdanika; te ga uvjeriti, da Trogirani neće zaostati iza ostalih Dalmatinaca, ako razviju složno stieg bosanskoga kralja“; pače da će oni prvi razviti taj stieg, ako kralj od ostalih steče jamstvo da će i oni to učiniti.

Trogirani su i sada, kano i prije, skloniji od Splječana bili bosanskoj politici. Splječani su još 30 lipnja, dakle pošto je određen rok izminuo a pomoći od Sigismunda nije bilo, iz vieća izaslali u Bosnu Ivana Marina, neka zamoli Stjepana Tvrdka: da sjećajući se svojih rieči, kako neće Splječane siliti da mu se podvrgnu dok toga ostali gradovi neučine, „neka grada neuznemiruje niti ga pusti uznemiravati, dok se ostali gradovi Dalmacije njemu nepokore“.²

Tko s ovimi diplomatskim dogovori između bosanskoga dvora i gradova dalmatinskih sravn ratne, u isto vrijeme razvijajuće se događaje, koje smo u kratko malo prije nacrtali, taj će sigurno naći razlog, sbog koga je kralj Stjepan Tvrdko propustio odvažnim korakom učiniti kraj ovom varakanju u Dalmaciji. Dok se spremao na rat, dok mu je namjestnik u Dalmaciji i Hrvatskoj, vjerni vojvoda Vladko, vojsku vodio na Kosovo, dok su mu se izkrvareni, ali u životu ostali junaci, vraćali u naručaj domovine: sve dotle valjalo je Stjepanu Tvrdku obustaviti djelatnost na onom zapadnom kraju. Veću od njega slabost, veći nemar pokazuje u to doba dvor ugarski. Mi nenalazimo traga, da bi on bio u to vrijeme išta učinio, što bi u Dalmaciji pomoglo bar vjerne mu gradove. Nalazimo do duše početkom lipnja bana Ladislava u Zadru, ali od svih njegovih čina znamo samo taj, da je dne 5 r. m. pismom³ nagovarao Splječane: „neka u buduće postupaju s Trogirani kano s braćom“. O ratnih činih toga „vojvode kraljevske vojske“ neznamo ništa. I Sigismundo je poslanike dalm. gradova odpravio samo obećanjem; te je mjesto da ova obećanja odmah izpuni gledao u isto vrijeme, kako bi putem

¹ Ibid. p. 345—46.

² Ibid. p. 347: „quatenus maiestas vestra promissa observare dignetur: scilicet non molestare nec molestari facere eos, donec aliae civitates Dalmatiae fuerint ad obedientiam et servitia maiestatis vestrae . . .“

³ Ibid. p. 346.

svojih punomoćnika palatina Stjepana i tavernika Nikole Kanizaja izravnao s austrijskim vojvodom Albertom III svoje razmirice, ponajviše zbog granica. Punomoćnici obiju strana, sastavši se 17 lipnja u Šoprunu nagodiše se u ime svojih gospodara, ali ustanovili da se ovi dne 1 rujna glavom sastanu u Požunu ili u bližnjem mu Hainburgu, gdje će sve izravnati, što bi moglo dati povoda bud kakovoj zadjevici¹.

Dok je ovako ugarski dvor svojim za južne strane nemarom vrijeme gubio, pripravljaše se i kralj bosanski i njegovi štićenici u Hrvatskoj i Dalmaciji na odvažnije podhvate. Prije svega spremaše Stjepan Tvrdko na kopnu i na moru obilniju silu, koja mu bila u jedva minulom srbsko-turskom ratu oslabila. S toga je on izaslao poslanika u Mletke, koj će mu izhodi ti od vieća da smije odanle izvoziti oružje i galije. Vieće je, kako se iz njegova odgovora² od 6 srpnja 1389 vidi, pristalo na jedno i na drugo, samo to primjetivši, da nemože oružja pustiti bez propisanih daća i da mletačke galije jandranskoga mora nemogu pratiti bosanskih galija, pošto jih ondje neima, već su „u krajevih veoma odaljenih“. Ovako pripravan mogao je kralj bosanski to posredno to neposredno započeti vojnu na dvih stranah: u Posavlju i Dalmaciji.

Vidismo, kako bješe još mjeseca veljače 1389 u dvor ugarski viest doprla, da će ustaše hrvatski udariti u Slavoniju. Kralj Sigismundo vodeć tada vojsku proti Lazaru bio je obranu Slavonije povjerio vranskomu prioru Albertu, ali podjednno obećavši, da će on sam doći u pomoć, čim rat srbski svrši. Medju tiem se posredovanjem Nikole Gorjanskoga izravna razmirica izmedju Sigismunda i Lazara, a nastali za tiem srbsko-turski rat odvrti s ovoga pozorišta pozornost obiju stranaka. Stjepan je Tvrdko prenio svu svoju vojenu silu drugamo, a bez njegove pomoći nemogoše ni hrvatski ustaše ratovati. Sada su dakle ustaše, pošto je kralj bosanski prikupio svoje sile, prihvatili opet svoju prvanju osnovu. Ivan Horvat na čelu svojih četa provali iznovice u Mačvu i u Belinski kotar, da odanle priedje u Slavoniju. Ovdje bijaše obično bojište nekadanjega bana mačvanskoga; on se toliko puta ondje borio proti kraljevskoj vojsci, toliko puta bio suzbijen i iznova pokuša svoju sreću. Proti Ivanu Horvatu bio je poslan stari protivnik njegov, ban

¹ Listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 1 p. 538—40.

² Kod J. Šafařika op. cit. p. 104—106.

mačvanski Nikola Gorjanski. Poslije žestoke borbe bude Ivan s četami opet iz Mačve iztisnut¹. Sada je i kralj Sigismundo krenuo na bojište. On je poveo čete velemoža, koliko jih iole mogao sakupiti; tako su n. p. braća Kanižaji sledili kralja s dvjema stjegovima², isto i župan kovinjski Stjepan, sin Pilipa od Koroga itd. Pače je kralj rado primio i take velikaše, koji su malo prije sledili ustaše kao što je bio Petar sin Ladislava od Gyulaháza, a malo prije privrženik Ivana Horvata³. Kraljevska je vojska prešla preko Save u Srbiju u kotar Belinski, te je medj ostalimi obsjela tvrđavu Borač ležeću medju Kolubarom i Turijom. Ondje bijaše neprijateljska posada. Borač je bio silom otet u prisutnosti samoga kralja Sigismunda, a čuvanje ove tvrđave povjeri on rečenomu obraćeniku Petru, oprostivši mu prvanje nevjerstvo, te se još koj dan pred Martinjem (12 stud.) desio blizu ovoga grada⁴. Nemogavši kralj u tako kasno doba nastaviti vojne, vrati se odmah u Ugarsku, gdje ga već 30 studenoga nalazimo u Temešvaru. Ovdje je on nagradio Jakova iz Sredne u županiji ungvarskoj uvaživši zasluge, koje si steče u minuloj „vojni proti Srbijem njegovim buntovnikom osobito kod osvojenja tvrđava Borča i Čestina“.⁵

Moglo se opaziti, da je kraljevsko oružje kao u ovoj tako i u ostalih prošlih vojnah u Slavoniji i Mačvi napokon pobjedu održalo nad ustaškom vojskom. Inače bivaše u Hrvatskoj i Dalmaciji. Tako je opet bilo i sada. Bosansku i ustašku vojsku predvodio je na ovom bojištu hrabri Ivan od Paližne. Glavno bojište

¹ U povelji kod Fejéra: cod. dipl. X, 4. p. 665: „Ipso denique Lazaro et Omurath, Turcorum imperatore, in conflictu personali, inter se commisso, debitum carnis universae utrinque reddentibus, praefatoque Joanne bano . . . districtus nostros Belyn et Macho invadente idem Nicolaus . . . tum banus machoviensis, praedictos districtus ab eius insultibus . . . liberavit.“ Iz prvih se rieči vidi, da se taj rat zametnu poslije kosovske bitke, dakle u drugoj polovici god. 1389. „Belyn“, danas Belina s one strane Save u Srbiji.

² Sr. povelju od 8 dec. 1397 ibid. X, 2. p. 442.

³ Ibid. X, 1. p. 515—16.

⁴ Sr. listine kod Fejéra cod. dipl. X, p. 515—16. „in terra Rascie in descensu nostri exercitus campestri prope castrum nostrum B o r o c h“. Onda X, 1. p. 525, X, 2. p. 442. U ovih se listinah piše „Boroch, Borych, Borith“. U starih srbskih listinah piše se БОРОУЪ, a bilo je više gradova toga imena. Vidi Daničićev rječnik iz knjiž. starina srpskih I, 67.

⁵ Ibid. X, 1. p. 525.

bijaše u sjevero-zapadnom kraju Dalmacije : medju Ostrovicom, Vranom i Zadrom. Ovdje je Ivan od Paližne dne 30 rujna oko pol noći provalio tja do vrata grada Zadra popalivši u okolici stanove vinogradske. Gradsko vijeće, nenašavši dovoljne podpore u kraljevskoj vojsci, odlučí dne 16 listopada izaslati poslanike, medju kojima bijaše suvremeni ljetopisac Pavao Pavlović, k Ivanu knezu krěkomu i modruškomu, da ga zamoli za pomoć proti Ivanu od Paližne, a osobito da bi poslao konjanika, kojih se nužda veoma osjećala. Knez se Ivan poslije osvojenja Medvedgrada (1387) kao izgubio izpred naših očiju. U ovo ga upravo doba nalazimo u zavadi s krbavskimi knezovi, a za uzrok navodi se, što su ga oni ozloglasili bili u dvoru ugarskom. Što su krbavski knezovi Sigismundu nabajali proti Ivanu, to nam nije poznato. Ele uvriedjen knez namu osvadu krvju oprati; s toga zamoli kralja, da mu dozvoli oružjem udariti na krbavske velemože. A da to uzmogne izvesti izasla poslanstvo u Mletke moleć za pomoć. Mletačko se vijeće dne 12 listopada izpričalo u svom zaključku, što zahtjevu kneževu zadovoljiti ne može, jer „su mu obje stranke jednako prijateljske“; s toga da ne može jedne proti drugoj podupirati. Ali je vijeće ipak dne 17 r. m. dozvolilo, da smije Ivan, prem mu nemože uzajmiti novaca, na svoj trošak unajmiti u Mletcih 50 balestrierâ, a da oružja i lumbarada može i kod osebnjaka dobiti.¹ U takovih su okolnostih Zadrani pozvali u pomoć kneza Ivana. On se je stavio u dogovor s njihovimi punomoćnici; ali dogovor je imao u prvu početku zapeti o kakovu uvjetu, jer nalazimo, da se Pavao Pavlović dne 19 listopada vratio u Zadar a 21 opet pošao knezu „u istom poslu.“ Dogovor je tada uspio, te se rečeni punomoćnik već 4 studenoga kući vrati. Ali prije nego li prispješe pomoćne čete provali dne 15 stud. „velika bosanska vojska do zadarskoga kotara“ i zaplieni mnogo marve. Ova provala imae još i tu svrhu, da kraljevsku vojsku, koja je bila obsjela Vranu, prisili da tu obsadu dignu, neimajuć ona tolike snage da i obsadu nastavi i podje proti bosanskoj. Medju tim dodje u Zadar dne 16 r. m. pomoćna vojska Ivanova pod vojvodstvom krčana Marka Spinela sa 400 po prilici konjanikâ. Ona se već dne 20 r. m. sdruži s četami zadarskimi brojivšimi do 1000 pješaka, a pošto se priklopiše još 200 Pažana naraste ova domaća vojska na 1200 pješaka i 400

¹ MSC. Senato misti vel. 41.

konjanika. Ova je vojska dne 20 r. m. krenula put Vrane i tamo je za dva dana prispjela. Taj gradić, od koga nosi ime predstavnništvo vitezova sv. Ivana jerusolim., leži kod jezera istoga imena „u nizi močvarnoj“, na cesti vodećoj iz Zadra prama Šibeniku. Položaj Vrane činjaše svaku opsadu sa sredstvi onoga vieka dosta težkom.¹ Pred Vranom se dakle utaboriše navedene i kraljevskom vojskom sada umnožene čete. Ivan od Paližne ovo dočuvši pohiti u pomoć obsjednutoj u gradu posadi. Odmah se započe čarakanje izmedju jedne i druge strane, u kojem pogibe od kraljevske vojske Gjuro Spartić, dočim je — kako se pripovieda — sam Ivan svojom rukom posjekao jednoga „Niemca“ od kneževih četa. Ali je i hrabri Ivan u tih sražajih u bedri ranu dopao. Napokon se na dan sv. Krševana, 24 studenoga, zametne žešća bitka, u kojoj je prior vranski izgubio preko 120 ljudi i više konja i marve, a kraljevska si vojska prisvojila pobjedu ovoga dana. Ele bilo ovako ili onako, posljedica ove borbe oko Vrane bijaše ta, da su dne 10 prosinca obje vojske grad ostavile, i da se kraljevska u Zadar vratila. U Vrani osta posada bosanska, ili ako bješe može bit za kratko vrieme izašla, svakako je Vrana početkom dojdueće godine opet bila bosanska, a njezina posada često, kako se to dogodi noćju 20 ožujka 1390, provaljivala u zadarski kotar. Isto je tako u toj borbi bio Kliš drugoj stranci ostavljen, nu već 15 prosinca preda se on opet kralju bosanskomu.²

Tako je god. 1389 sretno za kralja Stjepana Tvrdka svršila na dalmatinskom bojištu. Odbivši on protivničku navalu mogaše opet izvadjati na dalje svoju namjeru da si pokori gradove, koji su voljni bili pristati uz njega, nedodje li jim pomoć od zakonitoga vladaoca. Za učvršćenje svoje vlasti u osvojenih jurve stranah i za njezino razširenje u ostalih predjelih imenova Stjepan Tvrdko mjesto Vladka, komu bješe povjerena uprava Usore, svojim namjestnikom u Dalmaciji i Hrvatskoj Ivana Horvata a Pavla Klešića vojvodom u Hrvatskoj. On je na dalje u Spljet poslao krbavskoga kneza Gjuru (od plemena Ugrinića) s vjerovnim pismom i tražio od grada, da pusti na slobodu zarobljenike minule vojne i da iz šalje u dvor poslanike, s kojima bi se valjda dogovarao, kako da se Spljet napokon predade. Gradsko je vieće dne 28 travnja 1390

¹ Sr. što o tom piše mletačko izvješće kod Solitra: documenti storici sull'Istria e Dalmazia p. 295—300.

² Sve ovo doznajemo od samoga Pavla Pavlovića: memorial. p. 425.

na taj poziv izaslalo svoje poslanike i k. namjestniku kraljevu Ivanu u Trogir i k. samomu Stjepanu Tvrdku u Bosnu, podieliv jim punu vlast razpraviti taj posao po svojoj razboritosti.¹ Poslanikom Petru Zoriću, Dionizu Iliću, Nikoli Srići i Mihi Madijevu uručen je dne 8 svibnja obćeniti naputak,² da naime kralju bosanskomu preporučue grad i uznastoje ugovoriti š njim „mir i slogu na čast istomu kralju te za dobro i korist obćine spljetske.“ Ako se ovo nebi moglo inače postići, opunovlašteni su poslanici raditi s kraljem o predaji grada Spljeta pod uvjeti častnima za kralja a koristnima za obćinu.³ Jednake je pozive kralj bosanski razaslao na ostale gradove dalmatinske. U Trogiru se dne 9 svibnja sastalo gradsko vieće u svrhu: da se izaberu poslanici za Bosnu i u pretres uzme pitanje o predaji grada i kotara pod gospodstvo bosansko.⁴ U sjednici je prvi progovorio Luka Mikačić za to, da se poziv odbije i sačuva vjernost Sigismundu i Mariji. On je svoje sugrađjane sjetio na dojakošnju vjernost obćine naprama zakonitomu vladaocu, a kod glasovanja prvi je sa sinom Mikcem niječan glas uložio. To je nazočne sklonilo i ohrabrilo te su zaključili: „da će i na dalje čuvati vjernost sv. kruni ugarskoj, da se poslanici za Bosnu nebiraju i da se grad Trogir nepodvrgne kralju bosanskomu.“

Ali odpor Trogira nije mogao obustaviti razvitka stvari povoljna Stjepanu Tvrdku. Gradovi su dalmatinski badava izćikali pomoć od dvora ugarskoga, komu su po našem mnienju ostali vjerni više iz mržnje naprama Bosni, nego li iz ljubavi prama Ugarskoj. Nesrodan življ primorskih gradova u Dalmaciji nije bio nikada prijazan narodnoj politici, te se i tada, dokle je mogao, opirao stupiti u državnu zajednicu s Bosnom; dočim pod zaštitom krune ugarske mišljase da može njegovati svoje osebne nutrnje inte-

¹ Kod Lučića: memorie di Traù p. 350.

² Ibid. p. 351.

³ Ibid: „Et si aliter habere non poteritis, civitatem sub eius (sc. Stephani Tuartcho) dominio et protectione sub eis pactis, modis et conditionibus, quae vobis videbuntur convenire honori regio, et bono ac pacifico statui terra marique conservare...“

⁴ Zapisnik vieća kod Lučića ibid. p. 350—51. „Super creatione sindicorum creandorum... et destinandorum ad praesentiam et conspectum serenissimi principis d. Stephani Tuartko... de et pro dando et subiugando dominium civitatis Tragur. eiusque comitatum et districtum ipsi d. regi Bosne tanquam domino naturali...“

rese. Ali u to je doba ova zaštita bila veoma slaba, a pritisak od Bosne veoma silan.

Ljeti dakle god. 1390 priznali su gradovi dalmatinski vlast bosanskoga kralja. Šibenik izasla u Bosnu Dujma Juratića i Ivana Naplavića, koji bi kralja molili, „da sve povlastice, slobostine i milosti“ podijeljene gradu od ugarskih kraljeva, osobito od Ljudevita, priznade i potvrdi. To je Stjepan Tvrdko i učinio listom¹ izdanim dne 11 lipnja 1390 u „svojem kr. dvoru u Sutjesci“, i to u dva primjerka, latinskom i srbsko-hrvatskom. Poslanici su pako u ime obćine prisegli „poljubiv drvo gospodnjega životvorećega križa, da će kralju i njegovim zakonitim nasljednikom sačuvati poklon vjernosti, priznavajuć kralja za svoga zakonitoga gospodara i da osim njih neće priznati drugih za svoje vladaoce.“ Kralj se pod jedno obvezao: da neće gradu nikakova nametati danka, osim što si pridrži dohodak od soli i carine. — Isto je tako otok Brač poslao u Sutjesku Gjuru Dujmova, Nikšu Petrulova i Miju Baloja s preporučnim pismom kraljeva namjestnika bana Ivana Horvata. Poslanici su u ime obćine predali otok kralju Stjepanu Tvrdku i njegovim zakonitim nasljednikom; a on je potvrdio obćinske zakone i povlasti posebnom poveljom² od 23 srpnja 1390, izdanom takodjer u dva primjerka i dva jezika, te joj dozvolio, da si sama bira kneza ali između podanika Bosne i uz potvrdu kraljevu. — Ovaj primjer sledila je i obćina grada Spljeta, a sigurno i grada Trogira. Pače i glava crkve dalmatinske podje u Sutjesku, da se pokloni novomu vladaoцу Dalmacije i Hrvatske, i njenoj zaštiti preporuči crkvu i svećenstvo. Što se nadbiskup spljetski Andrija osobno poklonio Stjepanu Tvrdku, dobiva tim veću znamenitost, čim je obćenito poznato bilo, da je taj kralj nekada bio privrženik patarenske sljedbe i zaštitnik bosanske crkve, čega radi i glava katoličke crkve podupiraše njekada (1369) mladjega brata Stjepana Vuka proti Stjepanu Tvrdku.³

¹ Iz matice Fejér: cod. dipl. X, 1. p. 615. Bibl. palat. Cod. sup. 541. c. 11. MSC.

² Cicarelli: Osservazioni sull' isola della Brazza. Venezia 1802 p. 126: „missi per predictam communitatem Brachiae cum litteris magnifici viri d. Joannis bani Macuae, regnorum nostrorum vicarii generalis, quas eis in persona nostrae maiestatis, nostra auctoritate in cautela infrascripta concessit.“

³ Theiner: monum. Hungariae II, 91: „Banus Bosnae senior, sequens suorum progenitorum vestigia detestanda, ac fovens et defendens hae-

Ovaj dakle kralj bivši nekada veliki protivnik katoličke crkve odvrati se kasnije od sljedbe patarenske i postade katolikom. On je svoju vjeroizpoviest jasno očitovao u povelji,¹ koju dne 30 kolovoza izdade u Sutjesci katoličkoj crkvi u Dalmaciji u ruke njezina glavara i nadpastira. „Ako se — to su rieči kraljeve — povisuje kraljeva uzvišenost, te joj hvala i čast prirašćuje i njezino se ime uzdiže, i država se sretno širi, kada ona dieli darove veledušnosti na izmjenu zahvalnosti, i podanikom za njihove zasluge daje nagrade jednakom mjerom: koliko se više (kraljeva uzvišenost diže), kada se ona iz obzira na onoga, po kom kraljevi kraljuju i vladaoći gospoduju, izkazuje osobito u pravednih zahtjevih milostivom, priklonom i dobrostivom prama crkvam katoličke vjere i prama crkvenim osobito sebi podložnim osobam. Uvaživši dakle sve ovo, i budući da kroz onoga kraljujemo, koj je crkve katoličke, koje se biljkom častim biti, osnivaatelj, glava i vladalac, i pastir crkvenih osoba, te njihov i svijuh nas gospodin i čuvar . . .“² Iz ovih dakle i crkvenih i političkih razloga Stjepan je Tvrdko potvrdio spljetskoj crkvi i njezinim pastišom sve po vlasti, svu imovinu i ukupno stanje do tada stečeno.

Tako je kralj Stjepan Tvrdko god. 1390 Dalmaciju s otoci pridružio svojoj bosanskoj državi. Gradovi dalmatinski, kano Spljet, Trogir i Šibenik, isto tako i otoci, pridržali su na dalje i kano česti nove države svoju samoupravu, a katoličkoj crkvi u Dalmaciji pridržana su starodavna prava. Tako postupajuć Stjepan Tvrdko naprama nesklonim si gradovom i naprama crkvi, koju je on netom u Bosni bio proganjao, radio je kano vladalac mudar, razborit i slobodouman, zatočnik potonjih misli i načelâ.

reticos ad illas partes, quasi ad sentinam foetidam, de diversis mundi partibus confluentes . . .“

¹ Kod Farlata: *Illyr. sacr.* III, 334. Sudeć po latinskom tekstu, koj nam se jedino sačuva, ova je povelja, kano sve ostale izdane dalmatinskim gradom i otokom, jamačno izdana u hrvatsko-srbskom i latinskom jeziku. Tko pročita latinski tekst ovih povelja, lasko će se uvjeriti, da je on prievod (dosta slab) iz slovenske matice.

² *Ibid*: „et quod per eum regnamus, qui fidei catholicae, cuius plantulam me recolo, fundator, caput et rector, ecclesiasticarumque personarum pastor, et earum et nostrum omnium dominus et custos . . .“

Još je u Dalmaciji bio Zadar jedini, koj nije priznao vlasti bosanskoga kralja. Dok su se ostali gradovi stali kolebati u svojoj vjernosti, zadarsko je gradsko vijeće dne 24 svibnja 1390 opet javno zapriseglo vjernost kralju Sigismundu i nutnji si mir obreklo.¹ Stjepan Tvrdko odluči prisiliti i taj grad, da mu se pokori. On je u tu svrhu naumio stupiti u dogovor s mletačkom republikom. Pismom od 17 lipnja 1390 obznani iz Sutjeske vijeću svoj doja-košnji uspjeh i zamoli ga da opremi ladju bilo u Šibenik bilo u Trogir ili u Spljet, koja bi uzela njegovo poslanstvo da uz-
mogne sigurnije doploviti u Mletke. Vijeće je dne 8 srpnja na ovaj poziv odgovorilo kralju: da će ladja do 8 kolovoza doći u Šibenik, s toga neka bosansko poslanstvo donle bude pripravno u onom gradu; u ostalom je vijeće kralju čestitalo i radovalo se na pohvaljenu uspjehu.² Kako bi s jedne i s druge strane dogo-
voreno, tako se i dogodilo. Bosanski su poslanici na mletačkoj ladji došli u Mletke u kolovozu. Stjepan Tvrdko priobći tim putem republici „kano predragim prijateljem svoju sreću“, da je naime osvojio osim Zadra svu Dalmaciju; pak da sada nakani i odluči dobiti takodjer grad Zadar, nu da u tu svrhu treba pomoći od republike, koju tim prosi. Kralj je pošao i dalje. On je vijeću ponudio obranbeni savez izmedju Bosne i Mletačke tako, „da prija-
telji jedne strane budu prijatelji drugoj, neprijatelji jedne strane neprijatelji drugoj“. A da bude vijeće na ove zahtjeve priklonije i pripravnije, kralj mu ponudi svoje posredovanje izmedju repu-
blike i napuljskoga dvora, medju kojima je razmirica poradi otoka Krfa sveudilj bila neriešena³ i mogla je dati povoda ratu.

Republika nije nikako htjela doći u ona doba u zamjeru s ugarskim dvorom. Ona ga je pače točno izvješćivala o svem, što je u Dalmaciji bivalo i upućivala, kako da ondje svoju korist štiti. Tako bješe ona i ove godine, već 30 siečnja, odlučila izaslati poslanika u Ugarsku, a izbor pade na često pominjana pisca Laurencija de Monacis. U napatku⁴ podieljenom mu dne 3 veljače nalaže se iz-
rično tomu poslaniku: neka uvjeri kralja i kraljicu Ugarske o nepomičnom prijateljstvu republike prama njima; neka jih dobro obaviesti o stanju stvari u Dalmaciji, kako je naime Stjepan

¹ Pauli de Paulo: memor. p. 426.

² Misti del Senato vol. XLI, ch. 92 kod Šafařika op. cit. p. 114—15.

³ Vidi „Rada“ knj. II. str. 141.

⁴ Secr. cons. rogat. lib. III. E. ch. 145 kod J. Šafařika op. cit. p. 97—101.

Tvrđko iznovice Kliš i Vranu osvojio, kako sada radi, da ostalu Dalmaciju osvoji, i kako „gradovi i mjesta mnogo sumnjaju i mnogo se boje, da se neće moći oprijeti sili ovoga kralja.“ Mletačko vieće u tom napatku daje ugarskomu dvoru razumjeti: kako je republici mnogo stalo, da Dalmacija nedodje pod Bosnu.

Kada je mletačko vieće s toga gledišta smatralo onu promjenu, koja se netom u Dalmaciji dogodila, i tako motrilo naraslu vlast kralja bosanskoga: onda nije moglo biti sumnje, kakav će odgovor dati njegovu poslanstvu. Nehoteć se zamjeriti ni bosanskomu ni ugarskomu dvoru republika je u svojem odgovoru¹ od 30 kolovoza izbjegavala sve, što bi jednoga ili drugoga uvrijedilo. Ona je naprama kralju bosanskomu i sada hinila veselje, što „mu je kruna i država proslavljena“; ali zahtjevanu pomoć odbi izpričajuć se ovimi riečmi: „mi smo, kako njegovo veličanstvo znade, u dobru miru i porazumku s kraljem i krunom Ugarske i u ljubavi sa Zadranj; a ovih odnošaja nebi mogli prekinuti bez velike štete svojoj občini i svojoj vladi; a toga, kao što nedvojimo, nebi htio ni sam kralj“. Isto tako nije republika prihvatila ponude o savezu obranbenom; „jer — taj navodi razlog — naš grad, kako je gospodinu kralju i svemu svijetu poznato, tako leži, da o samoj trgovini živi; s toga su naši predšastnici bdijući za uzdržanje toga grada nastojali sa svimi uglaviti njeke ugovore, na koje su sada stranke obvezane u toliko, da mi ne bismo mogli pod nikakav način pristupiti u taj savez“. Posredovanje s napuljskim dvorom činilo se vieću suviše upućujuć kralja, kako je ono sveudilj u slozi živjelo s pokojnim Karlom, a sada s njegovom udovom Margaretom i sinom Ladislavom; te da republika nije sa svoje strane dala povoda ikakovoj zavadi.

Pošto je Stjepan Tvrđko osvojio cijelu Dalmaciju osim Zadra, i podvrgao ju svojoj vladi, to nije moglo ni ugarskomu dvoru i bez mletačkih izvješća ostati tajno, da će kralj bosanski kušati i onaj posljednji ostanak ugarske vlasti podvrći svojem žezlu. Sigismundo nije mogao na ove strane upraviti sve pozornosti i vladalačke brige, jer se i od druguda nepogoda nanj spravljala. S one strane Karpata iztisnuta bješe vlast ugarskoga kralja, koju Ljudevit I. tolikom mukom ondje izvojeva. Jer poslije smrti Jelisave (1387) mladja joj kćer i poljska kraljica Jadviga s mužem si

¹ Ibid. p. 115—19.

Vladislavom učini posjesti Galiciju i pridruži ju kraljevini Poljskoj. Ugarska se vojska povuče, a Sigismundo morao se predstavkom kod dvora krakovskoga zadovoljiti, te s njim u kolovozu 1388 na godinu dana primirje uglaviti. Ali Vladislav nije se ni tim zadovoljio. On je za veću sigurnost svoju dne 8 prosinca 1389 sklopio proti Ugarskoj savez s vojvodami Moldavske i Vlaške, Petrom i Mirčom, koje dvor budinski inače smatraše za vasele ugarske krune. Ovaj je savez poslije smrti Petra obnovljen i s njegovim nasljednikom Stjepanom, a dne 28 siečnja 1390 utvrđen¹ u Lublinu između Vladislava i Mirče. Vlaški vojvoda bijaše Ugarskoj tim pogibeljniji, što je jedan priedjel u Erdelju (Fogoras i Omlaš) držao u svojoj vlasti. Kada se ovaj troglavi savez sklapao proti Sigismundu, boravio je on još u dolnjoj Ugarskoj vraćajući se iz vojne bosansko-srbske.² Kralj je dakle poslije uzkrsa, koga svetkova u Budinu³, provalio u Moldavsku i prisilio vojvodu Stjepana na pokornost. Stjepan nebude usljed toga učestnikom novoga ugovora, što ga vojvoda Mirča malo kasnije, dne 15 studenoga uglavi u Sučavi s kraljem Vladislavom proti Sigismundu. Ali među tim prodre i poljska vojska u Galiciju i izagna ugarske posade iz gradova, u kojih su se još bile održale a ova zemlja, očišćena od neprijatelja, bude za sva vremena utjelovljena Poljskoj. — Dok se Sigismundo borio na ovoj strani, druga mu vojska krv prolievala u ratu proti Turčinu. Bojište je bilo u Srbiji, u koju je ban severinski Nikola Perenj provalio, da tako od granica ugarskih i slavonskih odvrati haranje neprijateljskih četa. Ovaj je zadatak obzirni vojvoda doista izpunio, te si je stekao priznanje svoga gospodara boravećega dne 29 rujna 1390 u Erdelju (Olnasu) iza moldavske vojne.⁴ Dočim je dakle sam Sigismundo imao posla u istočnoj strani svoje države, dočim je odjel vojske izaslao proti turskim čoporom, koji preko razvalina Srbije i Bugarske primicaše se granicama Ugarske: nije mogao braniti Dalmacije onom silom, koja je bila nuždna, da iz nje iztisne tako jaka protivnika kakav je bio Stjepan Tvrdko. Sigismundo htjede ipak i na toj strani nešto učiniti na obranu svoje vlasti. U to ime ban hrvatski

¹ Čita se kod Fejéra loc. cit. p. 652—53.

² Sr. listinu izdanu u Temešvaru ibid. p. 573.

³ Sr. listinu ibid. p. 589.

⁴ Vidi listinu ibid. p. 610—12: „quomodo nuper in regno Rasciae, cum scelerata (falerata) cohors Turcarum . . . idem regnum intravit.“

Ditrik Bubek krene vojskom put Dalmacije i utabori se u doba, kada bijaše kralj u Erdelju, s one strane Velebita pred hrvatskim gradom Kninom. Zadarsko je vieće dne 10 rujna izabralo poslanstvo u osobah Pavla Pavlovića i Pavla Gjorgjića, da ide u banov tabor; ono se dne 15 r. m. tamo uputilo a drugi se dan Pavao Pavlović u Zadar vratio, dočim je Gjorgjić ondje ostao.¹ Ovo je jedino, što znamo o banovom pohodu vojenom; što je dalje radio, da li je uspio — o tom nije ništa zabilježeno.

Iz svih ovih okolnosti daje se lasno zaključiti: da Stjepan Tvrdko, dok je sila ugarskoga kralja tako razciepana bila, nije bio ozbiljno uznemiren u posjedu Dalmacije. Pošto je on tako sretno izveo svoju političku osnovu smjerajuću na utjelovljenje Dalmacije i Hrvatske u državu bosansku, stao je misliti: kako bi ove stečevine predao svojemu zakonitomu nasljedstvu. Stjepan Tvrdko imao je za suprugu kćer Strašimira Aleksandrovića, brata posljednjega bugarskoga kralja Ivana Šišmana, imenom Doroteu. Ona se uz kraljevu majku Jelenu napominje² u listini od 10 travnja 1378. Stjepan Tvrdko bijaše god. 1390 udovac, te je bio nakanio stupiti u svojtu s austrijskim vojvodom Albertom III., a ovu svoju nakanu o novoj ženitbi priobćio mletačkoj republici.³ Ovu je prijavu vieće odvratilo kralju uvjerenjem, da je mletačka občina sveudilj bila sdružena „osobitom ljubavi s uzvišenim domom austrijskim, a tada imenito s vojvodom Albertom; pak da će se osobito radovati, ako se ova ženidba izvede, jer da će tim uvjerena biti o većoj privrženosti dvaju ujedinjenih prijatelja svojih“. Lasno se može pogoditi, za što je Stjepan Tvrdko tražio sebi zaručnicu u habsburžkoj porodici, kojoj je onda glavom bio vojvoda Alberto i kano načelnik loze austrijske i kano skrbnik maloljetne djece svoga pokojnoga brata Leopolda, načelnika štajerske loze. On je naime htio ovom svezom stupiti u svojtu s odličnom vladajućom porodicom i kroz nju sa zapadom, a tim si svoje stečevine osi-

¹ Pauli a Paulo memor. p. 426: „A. 1390 die sabathi 10 septembris una cum d. Paulo milite de Georgiis, creati ambassiatores ad d. Detricum Bubek, banum Sclavoniae, existentem cum exercitu suo sub castro Timini . . .“

² Kod Miklošića: mon. serb. p. 189: „съ . . . краљевства ми матерно господарь крѣд Сленомъ и съ господарь кралицомъ крѣд Доротеомъ . . .“

³ U Glasniku XII, 117—18.

gurati navlastito proti rastućoj sili turskoj, proti kojoj je u isto doba neizravno izazivao i mletačku republiku.

Kako su daleko dospjeli bili dogovori o toj ženitbi, nije nam poznato. Ali Stjepan Tvrdko nije, kao što ni mnogih drugih, doživio da mu se izpuni ova na njegovu dinastiju odnoseća se želja; jer je već 23 ožujka 1391 umro, slieđeć u grob svoga vjernoga prijatelja Ivana od Palizne, koj se malo prije, dne 16 veljače, s ovoga svieta prestavi.¹

Kralj Stjepan Tvrdko ide svakako u red najodličnijih vladalaca slovjenskoga juga. On je tečajem svoga dugoga vladanja nastojao o tom, kako da sebi i svojoj državi steče neodvislost, samostalnost i čim veću slavu. On je po smrti svoga strica nasliedio banovinu bosansku i primio ju iz ruku kralja Ljudevita I. kano vasal ugarske krune javno priznavajuć, da je banom bosanskim po njegovoj „milosti“ (1366). Ali Stjepan Tvrdko umje oprostiti se ove inostrane vrhovne vlasti; te postaviv si srbsku i bosansku krunu na glavu i podignuv banovinu Bosnu na čast kraljevine uzveliči svoju kraljevsku vlast i svoju državu uzpored kruni i državi, kojih je vrhovno gospodstvo netom priznavao. On je i dalje pošao, dočim je stao slabiti pravo i vlast svoga nekadanjega zaštitnika, činom držeć se toga načela: da je Bosna tim jača, čim je slabija Ugarska i obratno. Za to je poslije smrti kralja Ljudevita pristao uz protivnike njezine kćeri i nasljednice podupiruć ustanak hrvatski; a s okrunjenim Sigismundom očito se zaratio (1387). Tako je Stjepan Tvrdko ugarskoj oprô svoju vlastitu politiku smjerajuć na to, da od krune ugarske odciepi kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Govorilo se do duše: da Tvrdko ove zemlje osvaja za svoga saveznika i prijatelja Ladislava napuljskoga.² Pod zastavom kralja Ladislava vojevahu takodjer hrvatski ustaše (osobito u Slavoniji) podupirani bosanskimi četami proti vojsci kralja Sigismunda. Ali niti se je u Dalmaciji ova vojna inače

¹ Pauli de Paulo memor. p. 426: „A. 1391 die 16 feb. obiit Joannes de Palisna, prior Auranae. Eodem anno die 23 martii obiit r(ex) Bosnae, de quo venerat novum Jadram die 19 mensis martii.“ U Lučičevu je izdanju godina pogrešno naštampana, t. j. 1390 mjesto 1391. God. 1390 kralj je još živio, kako navedosmo po drugih izvorih.

² Mletačko izvješće od 3 veljače 1390 loc. cit.: „Et ut audimus ipse rex (sc. Bosniae) dicit facere supradicta pro filio praedicti d. regis Caroli (sc. Ladislao) . . .“

tumačila, nego da se radi ob osvojenju ove zemlje za Bosnu, niti je Stjepan Tvrdko, kuda god je njegovo pobjedonosno oružje dopiralo, širio druge do svoje kraljevske vlasti. Gradovi se dalmatinski podložiše neposredno žezlu bosanskoga kralja i njegovih zakonitih nasljednika; on je potvrdio njihove povlasti; on metnuo svoje namjestnike i vojvode u tih kraljevinah, kako jih izrično zove, svojih. Kako se Stjepan Tvrdko s druge strane držao za baštinka i nasljednika Nemanjina roda na srbskom prijestolu, to nam biva dosta jasno, da je bila njegova namjera zaokupiti okô Bosne s jedne strane zemlje srbske a s druge zemlje hrvatske odciepiвши jih od ugarske krune. Politika dakle Stjepana Tvrdka, kako se ona u glavnu nacrtu ukazuje poslije g. 1376, išla je za tim, da na slavenskom jugu podigne samostalnu državu dopiruću pram zapadu do jadranskoga mora a prama sjeveru do Dunava i Drave. Što je car Stjepan Dušan sa Srbije, to je Stjepan Tvrdko sa Bosne kušao, s tom ipak od ostalih razlikom: da je srbski car najprije svoje oružje podigao bio na bizantinsko carstvo i ovomu otimao zemlje, pak za tim težio k Posavlju i Adriji; dočim je bosanski kralj svoju vlast samo na ove strane širio neimajući na iztoku pred sobom slabih nasljednika Konstantinovihi već silne muhamedove kalife. Napredak Osmanlijâ i rastuća moć njihova na balkanskom poluotoku bude uzrokom i povodom riedkoga u političkom životu južnih Slovjena i jedinoga prizora, zajednice naime izmedju bosanskoga kralja i srbskoga kneza proti zajedničkom neprijatelju, sloge izmedju vladalaca dviju južno-slovjenskih država, ali zajednice i sloge — na krvavom Kosovu. Kamo sreće, da je ovaj duh mnogo prije vladaoce i narode državâ bosanske, srbske i bugarske oživio, te da su se oni zajednički oprli azijatskim ordijam kod njihova prielaza u jugoiztočni poluotok Evrope! E kako bi sada sasna drugo bilo lice ovoga prekrasnoga diela staroga svijeta — sasna drugo stanje, državno i kulturno našega naroda!

Promisao je htjela, da je samo mjesec dana prije Stjepana Tvrdka s ovoga se prestavio svijeta Ivan od Paližne.¹ Ovaj muž

¹ Što sam na str. 107 knj. II. „Rada“ zaključivao o mjestu „Paližni“, nalazim potvrđeno listinom kralja Sigismunda od god. 1428 (priobćenom po Wenzelu: *Magyar történelmi tár. Pesten 1863. p. 271*), u kojoj se čita: „simul cum . . . possessionibus Garygh (Garić), Gersenne (Garsenica) et Palichna in Crisiensi . . . comitatu.“

ide u tom pokretu medju najodlučnije protivnike ugarske politike, predstavljane po Nikoli Gorjanskom i kralju Sigismundu. On je prvi u našoj domovini dignuo stieg ustaški (1383) te ga nije do smrti spustio iz svojih ruku. Na ovom je stiegu u prvom početku bila napisana samo protimba proti kćeri kralja Ljudevita a za Karla napuljskoga; njim je dakle donjekle zastupana bila politika dinastijska. Ali kako je ova politika poslije smrti Karlove i od kako se Stjepan Tvrdko u svoje ime umiešao u tu razmiricu izmedju hrvatskih ustaša i ugarskoga dvora svoj smjer promienila, od tada je Ivan od Paližne postao glavnim i iskrenim zastupnikom i predstavnikom pomisli o državnom sdruženju kraljevine Dalmacije i Hrvatske s Bosnom. Ovoj je pomisli on posvetio svoj mač, za nju prolijeva svoju krv, za nju izpustio dušu. Koliko možemo suditi iz djelovanja bivšega predstavnika vranskoga, njega je u tom pokretu zapao zadatak više vojnički nego li diplomatski. Mi nalazimo Ivana na čelu ustaških, kašnje i bosanskih četa kod Vrane, Počitelja, Novoga grada, Ostrovice, Zadra, Kliša, na ravnicah slavonskih i u dolinah hrvatskih — svagdje vojujućega većom ili manjom srećom, ali svagdje na svih razbojištih u našoj domovini nepomična i neustrašiva. Ivan je i kano ban ustaške strane hrvatske više od žezla nosio stieg banski.

U Stjepanu Trvdku i Ivanu od Paližne izgubi dakle narodna pomisao o državnoj zajednici zemalja našega naroda dva ponajglavnija zatočnika. Ona je za tiem sbilja malaksala, te je i sav pokret u našoj domovini opet stao tetubati izmedju narodne i dinastijske politike. Stjepan Tvrdko ostavi iza sebe sina svoga imena: Stjepana Tvrdka Tvrdkovića i kćer Katarinu (drugi ju zove Anu) udatu za Hermana celjskoga grofa i zagorskoga župana. Ostavio je dakle svomu rodu potomka, ali ne svojoj državi sebi u duhu i težnji ravna nasljednika. Taj je gubitak odmah osietila ne samo Bosna, već i kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija.

V.

Stjepan Dabiša, nasljednik kralja Stjepana Tvrdka, obaštini s bosansko-srbskom krunom takodjer kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Municipalizam u Dalmaciji, vanjska pogibelj od Turaka i kraljeva neodlučnost oslabi njegovu vlast. Duh ugarskoga državnoga prava steče nad zajednicom južnoslovjenskom pobjedu u djakovačkom ugovoru. Odpor bana Ivana Horvata; njegovim porazom ugušen na vrieme hrvatski ustanak.

Dva događaja sbivša se u kratko jedan za drugim imaše znatan upliv u razvitak naših stvari. Jedan od njih jurve napomenusmo: smrt naime kralja Stjepana Tvrdka, kojom se izprazni prijestol bosanski, sa koga je Tvrdko toliko utjecao u sudbinu južnoslovjenskih plemena one dobe. Nasljednikom bijaše mu ne sin Stjepan, nego Stjepan Dabiša, koj u javnih listinah nazivlje svoga predšastnika „starijim bratom“. Stjepan si Dabiša prisvajaše po nazoru slovjenском pravo na prijestol kano stariji član kraljevske obitelji veleć, da ga bog „učini nasljednika v zemljah roditelj i praroditelj po prijestavljenji privisokago gospodina brata . . staršago gospodina Stefana Tvrdka.“¹ On se dakle smatrao kano „gospodin i namjestnik u gospodstvu i vasem inom gospodina Tvrdka kralja“,² te se kano takav pisao „kralj Srbijem, Bosne, Primorju, Hlmsce zemli, doljnim krajem, zapadnim stranam, Usore, Soli i Podrinju“, ili kraće: „kralj Srbijem, Bosni i Primorju.“ Stjepan Dabiša stolovaše, kano i njegov predšastnik, u kraljevskom dvoru u Sutjesci, u gradu ležećem u srdcu Bosne kod stjecaja potoka Poljanske s Trstivnicom, i u bližjem kraljevskom dvorcu istoga imena kod posljednje rieke (Трстичкиница). Uz kralja Dabišu i suprugu mu kraljicu Jелenu obnašali su kr. dvorske časti: Tomaš Lušac kano logothet (kancelar), dubrovčanin Gjuro (Žore) „de Bocha“ (Bučić?) kano protovistijar (πρωτοβιστιαρς, prae-

¹ Pučić: spomenici srbski II, 39. Isto tako zove Stjepan Dabiša kralja Stjepana Tvrdka svojim bratom u listinah od 17 srpuja 1392 i 17 svibnja 1395 (kod Miklošića: monum. serb. p. 222—26). Dosađanji povjestnici, neznam na kojem osnovu, držali su Stjepana Dabišu bratučedom kralja Tvrdka po stricu mu Miroslavu a ocu našega Dabiše. Prem se „bratom“ u starih listinah kadšto nazivaju rođjaci i zetovi (vidi Daničićev rječnik pod riečju „братъ“), nebih se ipak usudio ovdje toj rieči podmetnuti znamenovanje onih povjestnika, tim manje što rieč „братовуча“ poznata je i našim starinam.

² Rieči u listini od 6 ožujka 1392 kod Pučića op. cit. p. 35.

fectus aerario), Gojak Dragoslavić i Stanac Priekušić kano dvorski, Vukac Vladisalić i Radoje Radosalić kano pristavi, Ivan Radivojević kano stavilac, Batalo kano tepčija i pop Milac kano dvorski „kapelan“.¹ Stjepan je Dabiša poput svoga predšastnika u svih važnijih poslovih državnih upućen bio na sudjelovanje i savjet zemaljskih velikaša i vlastele, vojvodâ, knezova i županâ. Kada god je kralj dielio milosti i povlasti, sklapao ugovore ili potvrđivao starije obveze, dostojanstvenici i velemože kraljevine bili su „ručnici i svjedoci“ toga čina proiztićućega od krune. Velemože se bosanski obično navode po krajevih, na koje bijaše Bosna razdijeljena, i u kojih su oni ili obitavali ili službe obnašali. Kraljevina je bosanska tada sastavljena bila glavno iz Bosne u smislu užjem, za tim Usore t. j. pokrajine, kroz koje teče rieka ovoga imena, onda iz Huma ili humske zemlje i napokon iz „donjih krajeva“. Ove su se krajine i dalje dielile, a medj inimi bijaše dio Bosne pokrajina Soli (sada Tuzla) na iztok-sjeveru medju Sprečom i Drinom, za tim „Podrinje“, t. j. pokrajina oko rieke Drine, Solima na jugu. Prema glavnomu razdjeljenju Bosne navode se u listinah ovi velemože i vlastela, od Bosne: Mirko Radojević, Pavao Radenović, Priboje Masnović, tepčija Batalo, vojvoda Sandalj, Dragić i Stipoje Hrvatinić, Vukosav Nikolić, Vukota i Radoslav Pribinić i Grgur Vilhanić, od donjih krajeva: vojvoda Hrvoje i knez Mladen Stančić, od Usore vojvoda Vlatko i Vučina Vlatković, knez Stjepan Ostojić i knez Stipac Bilošević, od humske zemlje: knez Vukašin Milatović i knez Juraj Radivojević. Još se napominju vojvoda Petar Pavlović, knez Vukac Martićić, knez Vladislav Vojevodić, knez Dobroslav Divošević, knez Gojko Dragosalić, župan Tvrdislav Tuica, župan Radoje Radosalić i župan Juraj Tihćinović. Njeka su od ovih imena dobro poznata iz dobe kraljevanja Stjepana Tvrdka; a valja ovdje napomenuti velemože bosanske i za Stjepana Dabiše, jer su oni, kano što bosanska vlastela u obće, bili znamenit faktor u bosanskoj povjesti. „Vlastelstvo je — kako dobro opazuje učeni A. Majkov² — ondje od iskona raslo na domaćoj zemlji, nije primalo u se nikakvih prevrata, koji bi ga razmetnuli, nego je ponavljalo silu svoju brzo mienjajući vladaoce i sve jače utvrđujući svoje družinske sveze. Jako se miešalo u sve državne doga-

¹ Izvadjeno iz suvremenih listina.

² Istorija srbskog naroda. Iz ruskoga u Beogradu 1858. str. 198.

djaje i njimi dokućivalo svoje koristi i namjere. S vremenom i sa sgodom tako se utvrdi, da iz njega izidje nekoliko plemena polu nezavisnih. Starosjediostvo, čim se slavenski život od starine vrlo razlikuje, učini te nastase onako silna plemena kanò n. pr. Sankovići, Jablanići, Hranići, koji držaše ciele oblasti i njimi naredjivaše po svojoj volji, tako da kraljevom ostajase samo potvrditi vrhovnom vlasti svojom njihove naredbe . . . Na njihovih se pismih (poput na kraljevskih) podpisivaše svjedoci vlasteli iz njihova područja, i okò njih sabiraše se na gomile vlastela njihova plemena i druga vlastelska plemena.“ Jačanje vlasteoske moći u Bosni podpomoglo je i to, što nije ondje bilo zakonom ustanovljenoga priestolnoga reda. S toga se događalo, da su se oni, koji mišljahu imati pravo na prijestol, obraćali za podporu na vlasteostvo, pače da se iz ovoga njetko na prijestol podiže. I čim je vladalac bio slabiji, tim su vlastela neodvislija bila i zakidala u vladalačka prava. Tomu imade malo traga u vladanju takova kralja, kakav bijaše Stjepan Tvrdko, koj je sam davao pravac osobito vanjskoj politici. Ali kod vladalaca slaba duha vlasteostvo je dizalo svoju glavu preko granica, u kojih se inače moglo u državi kretati na svoju i njezinu korist. Medju velemožami bosanskimi prvo su mjesto zauzimali vojvode, od kojih se mnogi zvaše „veliki vojvode.“¹ Čast ova kano da je bila nasljedna, prelazeća ipak samo na jednoga sina ili na najbližega u rodu, jer se sinovi vojvode za života očina i braća za njihova života zvalu knezovi. U svakom od navedenih dielova kraljevine odlikovaše se osobito po jedan vojvoda. Za kraljevanja Stjepana Dabiše napominje se u Bosni vojvoda Sandalj, u Usori vojvoda Vlatko (1392) a za njim (valjda sin) vojvoda Vučina Vlatković, u donjih krajevih vojvoda Hrvoje, u primorju Radić Sanković itd. Koliku su ovi velemože u državi vlast izvršivali, budi navedeno za primjer: da su braća vojvoda Radić i župan Bjeljak Sankovići dne 15 travnja 1391 obćini dubrovačkoj za uvijek odstupili „župu konavaljsku i zemlje Vitaline“, te da je isti vojvoda Radić poveljom od 15 svibnja r. g. u svojim „dvorih u Zaborah“ dozvolio kano kakav vladalac: „da svaki Dubrovčanin hodi s trgom i bez trga slobodno po vsem vladaniju“ njegovom.“²

¹ Sr. kod Daničića u rječniku **БОЛГОДА** (I, 150—52).

² Listine kod Miklošića op. cit. p. 217—20. Sankovići imadoše svoga „djaka“ inenom Grubanca Hlapčića i Raška, svoju vlastelu: Milana Tuklekovića, Bratoju Radonića i Stjepka Ozrojevića.

Sandalj bijaše sin Hranje Vukovića, koj je živio za Stjepana Tvrdka i od njega bio postavljen za vojvodu u Humu. Hranji brat a Sandalju stric bio je poznati nam Vlatko, prije namjestnik Stjepana Tvrdka u Dalmaciji, za tiem vojvoda usorski i junak kosovski. On se napominje još druge godine vladanja kralja Stjepana Dabiše.¹ Sandalj je imao dva brata, kneza Vukca i Vuka; a on je bio za Dabiše vojvoda bosanski. Još više će se od sada spominjati ime vojvode Hrvoje, o kojega rodu znade se samo to, da je bio sin (Vuka) vojvode bosanskoga iz donjih krajeva, a brat knezu Vojslavu i banu Vuku. Vojvoda je Hrvoje već u prvom početku bio takova ugleda u istom inostranstvu, da ga je mletačka republika poveljom od 13 srpnja 1393 uvrstila ujedno sa odvjetci među svoje začastne građane,² a tim odlikovala kano veoma riedke inostrane knezove one dobe.³ Hrvoje bijaše, kako nam pripovjeda očevdac, o kom na svojem mjestu više, „knez velik i uzmožan“, „velik gospodin vlašću a ne manji tielom“, muž vremena burna i nestalna, a po vjeri „Pataren“ t. j. pristaša crkve bosanske. Još nam napomenuti Vuka Vučića, bogatoga vlastelina⁴ a tasta vojvode Sandalja, koj je uzeo njegovu kćer Katarinu.

U takovu se kretao krugu Stjepan Dabiša, kada je poslije Stjepana Tvrdka nasliedio bosansko-srbsku krunu. Ostavimo ga za časak i prijedimo na drugi znamenit događaj onoga vremena.

U doba naime, kada se Stjepan Tvrdko s ovoga svieta prestavi, kano da se stanje Ladislava napuljskoga, kojega se je stieg od više godina u našoj domovini vijao, s jedne bar strane bješe na bolje okrenulo. Povod je ovoj promjeni dala promjena osobe na stolici sv. Petra. Urbano VI., taj protivnik Karlu i njegovu sinu Ladislavu, bio se naime prestavio dne 18 listopada 1389 upravo kada se spremao da Napulj osvoji. Njegovom se smrću nije izcielilo pod njim započeto zapadno razkolje (1378—1428); jer su kardinali sakupljeni u Rimu protupapi Klementu VII. (1378 do 1394) oprli stožernika Petra Tomacellia, podignuvši ga (2 stu-

¹ U listini od 17 srpnja 1392 (kod Miklošića p. 222): „и воскодохъ Влаткомъ зсорьскимъ.“

² Povelja iz mlet. arkiva kod Šafařika op. cit. Glasnik XII, 135.

³ Sr. popis Marina Sanuta kod Muratoria: script. rer. ital. XXII, 431 seq. Ivan knez krčki, modruški, senjski itd. imenovan 7 srpnja 1386.

⁴ Diel svoga blaga uloži Vuk u dubrovačku sahranu. Vidi listine kod Pučića op. cit. II, 48 seq.

denoga) na rimsku stolicu pod imenom pape Bonifacija IX. Tako je kršćanstvo opet ostalo razdvojeno u glavi vrhovnoga pastira! Ova je sgoda za našu stvar od važnosti za to, što je novi papa naprama napuljskomu dvoru u Gaeti stao tjerati politiku protivnu onoj svoga pređšastnika, dočim je njegov suparnik stanujući u Avignonu i na dalje podupirao Ljudevita anžuvinskoga. Kada je Karlo VI., kralj francezki, u vrieme izpražnjene u Rimu stolice papinske, posietio u Avignonu protupapu Klementa, bio je Ljudevit njegovim sudjelovanjem dne 1 stud. 1389 ondje za kralja obiju Sicilija okrunjen. Ljudevit se sada ozbiljnije pripravljaio na put u Italiju, da zasjedne napuljski prijestol. Tim je dakle više valjalo dvoru u Gaeti nastojati kod novoga pape u Rimu, da si ga pridobije. S toga izasla Margareta bez oklievanja poslanike u Rim, da se Bonifaciju poklone i da mladoga Ladislava izruče u njegovu zaštitu. Bonifacio je već poradi svoga protivnika, stojećega pod okriljem francezkoga dvora, priklonost svoju obećao udovi i sinu nesretnoga Karla, te jih ne samo rieši svih crkvenih kazna, nego proglasivši, kako se izmedju ostalih razabire iz mletačkoga naputka od 3 veljače 1390, Ladislava u javnom konsistoriju za napuljskoga kralja obeća dva kardinala poslati u Gaetu da ga ondje okrunu. Tako je bilo; Ladislav, mladić od 14 po prilici godina, bude 11 svibnja 1390 okrunjen po kard. Angelu Acciaiolu. Evo, tako je kraljevina napuljska imala sada dva okrunjena gospodara, medj kojima mogaše samo oružje odlučiti. Ni na to se nije čekalo dugo. Ljudevit se dne 20 srpnja ukrea u Marsilji, i poslije velike nepogode na moru prispije 14 kolovoza u Napulj. Glavni grad klicanjem primi Franceza, mitom mu se predade tvrđjava s. Elma (19 listopada), a za tiem obližnja mjesta, pače (7 ožujka 1391) i „castel nuovo“, jedina u Napulju točka, koja je građanstvo sjecala na Karlova potomka. S druge strane nije ni papa Bonifacio prestao podupirati svoga štićenika novcem i vojskom, a u napuljskom okolišu poče se nepovjerenje buditi proti inostrancu, kao što svjedoči primjer bližnjega grada Puzzuola zarobivšega dne 2 lipnja 1391 Ljudevitova guvernera i iztaknuvšega opet stieg kralja Ladislava.¹

Kada smo dakle nešto više primjetili, da se je stanje kralja Ladislava u ono doba s jedne bar strane na bolje okrenulo, imali

¹ S veće česti po annali napolit. ap. Muratori: script. rer. ital. XXI, 1060—61. Sr. njegove annali d'Italia ed. cit. p. 829 seq.

smo pred očima taj događaj, po kojem je Ladislav krunitbom za kralja napuljskoga stekao pravan i sa stolice rimske neprieporan osnov vladalačkoj vlasti u nasliedjenoj si kraljevini. S ovoga osnova mogao se laglje i uspješnije boriti proti svomu takmacu, imajuć proti sebi ne dva, kano malo prije, već jednoga neprijatelja. Ovo kano da je osjećao kraljevski dvor u Gaeti, jer nalazimo da se počeo miešati u poslove naše domovine, na koju nije mogao prije ni ozbiljno misliti i sbog svoga položaja nestalna u dolnjoj Italiji i sbog Stjepana Tvrdka. Jer je ovaj, kako vidismo, posjednuvši ljeti g. 1390 gradove dalmatinske, Dalmaciju i Hrvatsku podvrgao svojoj kraljevskoj vlasti, koliko je inače napuljskomu dvoru i prijazan bio. Ladislav nije do duše mogao ni sada misliti, da posjedne državu, na koju mišljaše imati pravo nasljedstva; takovu podhvat u nisu prijale okolnosti ni Ugarske ni Italije, a ni kraljeva doba. On ipak držaše, da je nadošlo vrijeme i tomu put prokrčiti. Od prvih bijaše mu sredstvi steći si i umnožati pristaša i privrženika, odlikujuć jih i darujuć. Ladislav se u tom smjeru najviše sjećao onih, koji su njegovu ocu dopomogli do hrvatskoga i ugarskoga prijestolja. Tako je on — da navedemo dva tri primjera — dne 15 lipnja 1391 svojim vjernim braći Pavlu i Ivanu šaroškim darovao u vukovskoj i požežkoj (Orjavu) županiji imanja bivša prije Ivana Treutela Sigismundova pristaše, onda dne 7 srpnja r. g. Ladislavu Crniljeviću druga dobra u vukovskoj „banovini“, na dalje dne 17 srpnja r. g. knezu Dragiši, sinu vojvode Vukca, selo „Sridu“ u županiji Sanskoj (Sana) i Zabić, selo spadajuće na grad Ključ, ležeći na rieci Sani u Bosni, napokon svojim dvorjanikom Franji i Karlu selo Jazane kod Ostrovice u Dalmaciji.¹ Nu ovo sredstvo nije bilo dovoljno za učvršćenje kraljevske vlasti u zemlji, izvan koje bijaše sila i moć njezina. Ona je trebala u samoj zemlji vidljiva predstavnika, a toga joj dade kralj Ladislav odlukom izdanom² u Gaeti dne 17 srpnja 1391 „s privoljenjem i vlašću majke si i skrbnice Margarete, tako imenom njezinim kano i skrbnika si kard. Angela.“ Kralj je naime ovom odredbom povjerio „banovinu Dalmacije i Hrvatske“ vojvodi bosanskomu Hrvoju i bratu njegovu Vuku. Za što je Ladislav odlikovao ovom časti Hrvoja i Vuka, to očituje sam navodeć njihovu prama sebi izkazanu vjernost i nalazeć u

¹ Dotične listine prepisah iz registâ kr. Ladislava u kr. arhivu napuljskom i priobćih u arhivu za jugoslav. povjest. VII, 28—36.

² Ibid. p. 32—34.

njih „glavne branitelje svoje časti, stališa i imena“, i uzdajući se u njihovo dugotrajno iskustvo. S banskom časti htjede Ladislav skopčati svu vlast, koju imашe hrvatski banovi za kralja Ljudevita; a drugim pismom naloži svim oblastim u zemlji, da vojvodi Hrvoju i Vuku „kano banovom onih kraljevina budu podložni i pokorni.“ „S toga — ovako kralj nagovara u pismu novo imenovane bane — zapoviedamo vašim vjernostim, da primiv rado i slobodno ovaj na banovanje odnoseći se teret tako ga nosite na slavu i vjernost našu, da naša visost uzmogne prema zaslugam i iskustvu vašem podići vas još na veće časti.“ — Ali se Ladislav, osim što je kraljevini Dalmaciji i Hrvatskoj dao glavu, pobrinuo k tomu za svoga namjestnika u svih zemljah i kraljevinah krune ugarske. Izbor taj pade na muža, koj je najvjernije pristao bio uz Karla sve do njegova smaknuća, koj je i kasnije najviše dizao stieg kralja Ladislava na bojnih poljanah Slavonije i Mačve — na bana Ivana Horvata. Ladislav je njega imenovao za svoga namjestnika u Ugarskoj i saveznih joj kraljevinah.¹ Ladislav si je napokon laskao, da smije među svoje privrženike pribrojiti veoma odlične velemože ugarske i hrvatske, imenito: istoga palatina vojvodu Stjepana, Stjepana Šimontornjskoga, Ladislava vojvodu erdeljskoga, Ladislava od Lučenca nekada bana slavonskoga, Mirka Bubeka prije bana dalm. hrv. sada dvorskoga sudca i njegova brata Detrika bana dalm. hrv. slav. za tiem Gjuru Seča, sina pokojnoga Nikole palatina, i njegova brata Grgura, Pavla Bisena, Vukca sina vojvode Petra, Nikolu Zambova, Ivana Vuića i druge velikaše.

Tim si dakle načinom mislio Ladislav put izravnati do prijestola hrvatskoga i ugarskoga. On je u izboru sredstva bio providniji od oca nehrleć u nepoznate si zemlje, prije nego li se osvjedočio, kako bi ondje primljen bio i bi li se uzdržati mogao. Ali lasno je bilo Ladislavu iz obala sredozemnoga mora izdavati naredbe, imenovati namjestnike i banove, računati na privrženost boljara i velemoža. Tim se prijestol neosvaja. Uspjeh napuljskoga dvora mnogo je visio ne samo o njegovoj stranci nego takodjer ob odporu, koga se mogao bojati, sa strane ugarskoga i bosanskoga kralja. Dok se jedan i drugi držao svoga prava na prijestol, na koga se u Gaeti isto tako zakonito pravo stavljalo, mogla je samo sila odlučiti, komu od njih ide prvenstvo. Ali na ovaj po-

¹ Vidi u listu od 8 list. 1391 ibid. p. 36: „Johanni bano Machoviensi in regnis praedictis nostro vicario generali.“

sljednji „dokaz prava“ mogao se kralj Ladislav najmanje u onaj par prizvati, kada mu se valjalo boriti sa suparnikom u samoj kraljevini Napuljskoj.

Izpripoviedavši ovako u kratko nješto o nasljedniku Stjepana Tvrdka u Bosni i o novom nastojanju kralja Ladislava da steče upliv u našoj domovini možemo sada preći da vidimo, kako se kralj Sigismundo ponašao naprama ovim promjenam. Vidjeli smo, kako je Sigismundo bio zabavljen u iztočnom kraju svoje države baš onda, kada je kralj Stjepan stao na vrhuncu svoje moći i slave, i kako mu jedva podje za rukom razbiti troglavi savez poljsko-vlaško-moldavski, odcepiv od njega moldavskoga vojvodu. Sigismundo se bavio još u prvoj četvrti god. 1391 u Erdelju, gdje ga 25 veljače nalazimo u Biogradu a 5 ožujka u Sibinju. Uredivši ondje poslove, kako se moglo, vrati se preko Diösgyöra (u boršodskoj županiji), gdje je dne 22 r. m. boravio, u svoj kraljevski dvor.¹ Ovdje mu stiže glas o smrti dvaju svojih opasnih protivnika: Stjepana Tvrdka i Ivana od Paližne. Sigismundo je sigurno uzastopce zamislio osnovu, kako da umiri Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, kako li da ondje uzpostavi svoju malo ne uništenu kraljevsku vlast. Najkraće može bit sredstvo bi mu bilo izaslati tamo silnu vojsku; ali to je bilo teško vladaocu sa sviju strana stisnutu i napadanu. S toga je ugarski dvor odabrao drugi put. Najprije se poslije uzkrsa god. 1391 uputi sama kraljica Marija u Hrvatsku ili tadašnju Slavoniju, gdje ju dne 14 travnja nalazimo u Ladislavu, selu biskupa zagrebačkoga, ležećem onda u županiji križevačkoj a ne daleko od Paližne. Ovdje je kraljica izravnala razpru izmedju biskupa Ivana i Stjepana od Predavca (sela kod Belovara), koj je bio selo Ladislav opustošio i prisvojio.² Iz Ladislava je kraljica pošla u Viroviticu, gdje se još o Gjurgjevu bavila.³ Ovo putovanje kraljice imaše jamačno i političku svrhu tiem više, što je u onom takojer dielu naše domovine bilo više privrženika hrvatskoga ustanka, med koje se brojiše sinčevačka vlastela, Tibaldo i Ivan⁴ i mnogi drugi. Je da li ovo putovanje kraljice većim plodom

¹ Sr. listine kod Fejéra: cod. dipl. X, 1. p. 687, 676 i 684.

² Listina ibid. p. 719—22.

³ Ovdje izdade dvie listine. Vidi ibid. p. 721, 662—63.

⁴ Sr. listinu ibid. p. 514: „Tybaldus filius Deseu de Zenche, assecla Joannis . . de Palisna . . in praedicta Zenche et Zavorsia vocatis in comitatu Crisiensi existentibus . .“ Ibid X, 2. p. 54

urodilo od onoga prije pet godina, nije nam poznato; ali rekli bismo da joj nije pošlo za rukom odvratiti Ladislavove privrženike od zamišljenih nakana. Jer to je izvan svake sumnje, da ne dugo iza boravljenja kraljice Marije u Hrvatskoj dodje u Gaetu bivši zagrebački biskup Pavao Horvat, izaslan tamo od svojih političkih prijatelja. Viesti, koje taj ustaški diplomat u ime svoje stranke Ladislavu saopćí, uzradovaše napuljski dvor; ali obzirom na svoj položaj u kraljevini, koj je bio samo u toliko povoljniji što su se mnogi privrženici Ljudevita anžuvinskoga počeli neuzdati u njegovu sreću, nije mogao kralj Ladislav ni sada što drugo učiniti, nego što je pismom¹ od 8 listopada 1391 uputio u Hrvatsku i Ugarsku dva pouzdanika, od kojih jednomu je Sebastian ime.

Malo za tim sledio je i kralj Sigismundo stope svoje okružene supruge. Dok je na ime gledala Marija u Hrvatskoj umiriti duhove, bješe Sigismundo pošao u Krakov, da kroz svoju šurjakinju utazi kralja Vladislava; a za tim se poslije svoga povratka u Ugarsku, gdje ga 1 lipnja nalazimo u Ostrogonu, onda 26 srpnja u Zvolenu², uputi u dolnje predjele. Iz listine, koju kralj dade banu Ditriku Bubeku na korist grada Zagreba, doznajemo, da se Sigismundo početkom rujna (o maloj gospođi) desio u Požegi.³ Mislimo, da se nećemo prevariti, rekne li: da je kraljevu putovanju dvojaka ciel bila: učvrstiti svoju stranku u vjernosti i pobrinuti se za sje-gurnost Hrvatske, Slavonije i Dalmacije navlastito proti turskim provalam. Znamo, kako je ljeti minule godine, kada je kralj rat vodio u Moldavskoj, ugarska vojska pošla u Srbiju na susret turskim četam. Ove pako godine svrati sultan Bajazid, umirivši Aziju, svoju pažnju na Carigrad i zemlje balkanskoga poluotoka. Slavni grad Konstantinov bude prvi put obkoljen a ostala vojska okrene se k Podunavlju. Vlaški se vojvoda Mirča pokori slavodobitniku i stane mu plaćati godišnji harač, te se od ove godine navodi Vlaška u zapisniku porte medju zaharačenimi zemljami.⁴ Ovom je prigodom jedan odiel turske vojske zakrenuo u Sriem i ondje

¹ Pismo priobćih u Arkivu VII, 36—37: „Super nonnullis, quae vestri parte a reverendo patre P(aulo) episcopo Zagrabiensi, consiliario et fidei nostro dilecto, nuper accepimus, queve nobis indicialiter advenire gratissima dicta, fiducialiter commissum Sebastiano Hungaro . . .“

² Sr. dotične listine kod Fejéra op. cit. X, 1. p. 681—85.

³ Kod Marcelovića MSC. in bibliotheca metropol. Zagrab. ad. h. a.

⁴ Sr. Hammer: Gesch. des osman. Reiches I, 187.

plienio. Ovo je bila prva osmanlijska provala u našu domovinu, a svršila se tiem, da su turske čete od hrabroga Ivana Morović-koga razbijene kod Mangjelosa ali uz dosta znatnu žrtvu, kojom pade Ivanov brat Dionizije došav u sužanjstvo tursko.¹

Bez osobita oštroumlja mogoše predvidjeti Sigismundo i njegovi savjetnici, da ova prva turska provala u zemlje s ove strane Save neće biti posljednja, jer nebijaše inq van posljedica osvajanja osmanlijskih u jugo-istočnoj Evropi. Poslije kosovske bitke i poslije zaharačenja Srbije i Vlaške bile su hrvatske i bosanske zemlje prve na udarcu, koji jim Turčin namieni a kroz nje srednjoj Evropi. Ali i to je imalo biti svakomu jasno, da se nastajuća pogibelj može odvratiti samo onda, ako se urede odnošaji izmedju ugarskoga i bosanskoga dvora i ako se naša domovina jednom već umiri, te sloga i porazumak uvede medju ove na akciju pozvane faktore.

Koncem ove godine nalazimo kralja Sigismunda u Budimu.² Bivši malo prije u južnih stranah mogao se uvjeriti, da iz navedenih razloga valja hrvatsku kraljevinu povjeriti rukam vještim i razboritim. On je to i učinio imenujuć Ivana kneza krčkoga i modruškoga banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.³ Proti navadnom običaju povjeri kralj posestrime kraljevine sdruženoj upravi svoga pouzdanika i u časti namjestnika. Ivan bijaše u potonje doba ne malo pričeñ u svojem javnom djelovanju razmiricom sa svojom šurjakinjom Katarinom. Povod svadji dade ugovor⁴ Ivanova brata Stjepana od g. 1388 sriedu poslije Miholja, kojim izmedju ostalih ostavlja svojoj kćeri Jelisavi modrušku gosposčinu. Ovaj ugovor bješe poslije Stjepanove smrti potvrđjen dne 20 travnja 1390 kraljevskom listinom.⁵ Ali još prije ove potvrde posjede udova Ka-

¹ Najprikladnije čini mi se ovamo uvrstiti taj događaj, koga napominje sam Sigismundo u listini god. 1404 (ap. Fejér: cod. dipl. X, 4. p. 295): „dum . . . Turci valido eorum cum exercitu comitatum nostrum sirmiensem hostiliter subintrassent: tunc idem Joannes de Maroth banus cis civitatem Magiolaz cum eisdem . . . conflictum comisisset, in quo etiam conflictu Dionysium fratrem suum uterinum iidem nostri hostes captivassent . . .“

² Sr. listine kod Fejéra: cod. dipl. X, 1. p. 683, 688.

³ Početkom rujna bio je Ditrik Bubek još banom, a u listini od 11 studenoga 1391 (Fejér ibid. p. 676) već se Ivan napominje banom.

⁴ Čita se kod Fejéra ibid. p. 491—93 iz matice u c. arhivu bečkom.

⁵ Ibid. p. 589—91.

tarina grad Modruš, koji si Ivan pravno prisvajaše. Između obiju izleže se takova zavada, da knez Ivan odluči grad Modruš oružjem oteti. S toga se obrati na svoje prijatelje Mletčice, da mu u pomoć pošalju nekoliko streljaca. Ovoj je prosbi vieće zadovoljilo svojim zaključkom od 13 travnja¹ dozvoliv knezu 30 streljaca. Ali se ova razmirica izravna već početkom svibnja posredovanjem Ivanovih svaka, naime Ivana gospodara devinskoga u Istri i Vuka od Stubenberga, a za jamstvo uređena ugovora uloži knez Ivan polovicu Senja, za tiem Slunj, Drežnik i Steničnjak, Krk, Trsat, Bakar i Bribir.² Ovaj inače obiteljski posao valjalo je ovdje pripomenuti, da se nepropusti ništa iole znatna, što se odnosi na onu znamenitu osobu našega naroda i na poznavanje one dobe. Knez je Ivan, kako se već iz navedena posjeda njegova razabire, spadao među muzeve ne samo rodom najodličnije nego i imetkom najimućnije. A kako bijaše Ivan osoba kralju ugodna i mila, stekao si je najobširnijih povlasti na svoj imetak; tako mu bješe listinom od 11 stud. 1391 dozvoljeno, da on i njegovi potomci slobodno na svojih dobrim bez svake daće traže, vade i izkapaju bud kakovu rudu, bila zlatna, srebrna, bakrena, olovna ili željezna.³ Ova dozvola, koliko svjedoči kraljevsku naprama knezu izkazanu milost, toliko nam svjedoči, da se je naš vlastnik brinuo za čim izdašniji dobitak od svojih imanja, pak da rudokopje nije bilo već onda nepoznato u našoj zemlji.

Evo mudrosti takova muža povjeri kruna našu domovinu. Nu knez Ivan bijaše hrvatskim banom zastupajućim kralja Sigismunda, a znamo da je i Ladislav malo prije imenovao bio za banove braću vojvodu bosanskoga Hrvoja i Vuka, pak da je njegov obći namjestnik bio ban Ivan Horvat. Osim toga nameće nam se ovdje i to pitanje: nije li i bosanski kralj Stjepan Dabiša, kano „namjestnik i nasljednik“ Stjepana Tvrdka branio svoje nasliedjeno pravo na Dalmaciju i Hrvatsku, pak prema tomu udesio upravu? U kakovu je odnošaju stao Stjepan Dabiša naprama kruni ugarskoj i naprama kralju napuljskomu?

Iz suvremenih spomenika doznajemo, da se je kralj Stjepan Dabiša držao nasljednikom Stjepana Tvrdka ne samo u Bosni nego i u Dalmaciji i Hrvatskoj, te da je on ovdje, pače u istih

¹ Misti vol. 41 u mlet. arhivu MSC.

² Listine vidi kod Fejéra loc. cit. p. 647—49.

³ Povelja ibid. p. 676—78.

još najopornijih gradovih dalmatinskih, za zakonitoga vladaoca i gospodara priznan bio. Tako čitamo na čelu spljetske listine¹ od 27 siečnja 1392 ovaj napis: „regnante serenissimo principe ac domino Stephano Dabiscia dei gracia Rasciae, Bosnae, Dalmaciae etc. rege inclyto, temporibus quidem rr. in Christo p. et d. Andreae, eadem gratia archiepiscopi spalattensis . . .“ Ovako se na glavi javnih izprava napominju samo pravi vladaoci zemlje. Na dalje, Stjepan je Dabiša izvršivao vladalačka prava; tako je on dne 25 travnja 1392 potvrdio gradu Trogiru starodavna prava i povlasti, priznane mu takodjer od predšastnika Stjepana Tvrdka.² Od gradova dalmatinskih bio je još jedini Zadar, koj nije njegove vlasti priznavao, pače je u vieću dne 19 siečnja 1392 obnovio svoju vjernost kralju i kraljici Ugarske pred nadbiskupom Petrom de Matifaris i opatima sv. Krševana i Rogovskim.³ Namjestnikom Stjepana Dabiše bio je Vuk Vučić (sin vojvode Vuka) te se pisao banom „kraljevinâ Dalmacije i Hrvatske“. On je Andriji spljetskomu nadbiskupu dozvolio, da smije dvorac i tvrđu sagraditi na zemljištu crkvenom kod mora u Lukaču, te je poglavarstvom grada Spljeta i Trogira i dvorskim u Klišu, Opraku i Omišu ovo prijavio.⁴ Sve ovo jasno svjedoči, da je Stjepan Dabiša s prijestoljem bosanskim nasliedio i vlast u Dalmaciji i Hrvatskoj, te da mu je ona tudjer priznana. Isto se u tih stranah susretamo s osobami hrvatskoga ustanka, koje su nepomično stale o boku Dabišina predšastnika. Među ovimi nalazimo oba sinovca Ivana od Paližne, od kojih je Ivan kano predstavnik vranski držao Vranu a Nikola kano knez ostrovički držao Ostrovicu. Oni su u travnju 1392 obnovili s Trogirom staru ljubav, te gradjanom dozvolili slobodni saobraštaj s Vranom i Ostroviicom izključujuć samo one, „koji se proti gradu bune.“⁵

Jednako je Stjepan Dabiša gojio i stari odnošaj naprama obćini dubrovačkoj, kako ga učvrstio bio njegov dostojni predšastnik. On je na molbu obćine podastrtu si u Trstivnici po Stjepanu Luka-

¹ Kod Farlatia: Illyr. sacr. III, 335.

² Lucius: de regno Dalm. et Croat. lib. V, cap. 3.

³ Paulus de Paulo memor. p. 426: „iuravimus super brachium S. Chrysogoni M. ibi reverenter dictam pacem et unitatem inter nos, cum fidelitate Ungariae regis et reginae.“

⁴ Kod Farlata: Illyr. sacr. III, 335—36.

⁵ Listina kod Lučića: memor. di Traù p. 352—53.

reviću i Rafaelu Gučetiću dne 17 srpnja 1392, boraveći tada u „dolnjih krajih u Lušcih, potvrdio povelju kralja Stefana Tvrdka“ od 9 aprila 1387, a „rečeni vlastele i poklisare primiše i zavezaše se“ u ime občine davati kralju, kano i od prije, „srbski dohodak od 2000 perper dinari dubrovačkih vsako godišće na Dmitrov dan.“¹ Kralj je pače i naprama pojedinim Dubrovčanom htio pokazati, koliko štuje ugovore uglavljene izmedju njih i svoga predšastnika, čemu neka budu svjedokom pisma izdana Dragoju Gučetiću i Novaku Mačedolu dne 6 ožujka i 20 svibnja, a donesena u Dubrovnik po Radoslavu Šemkoviću, kraljevu poslaniku.²

Ove nam crtice dokazuju, da su Dalmacija i Hrvatska, isto tako občina dubrovačka ostale u početku kraljevanja Stjepana Dabiše naprama bosanskoj državi u onom odnošaju, u koj prispješe pod Stjepanom Tvrdkom. Ovaj se odnošaj nije da kako mogao u sklad dovesti s dosta poznatimi nazori državnoga prava ugarskoga; pa nije moglo biti sumnje, da će prije ili poslije doći do krvava okršaja izmedju ugarskoga i novoga bosanskoga kralja.

Ovo se je uvjerenje nametnulo sigurno i kralju Sigismundu. S toga je on vrativši se u zadnjoj četvrti god. 1391 iz dolnje Slavonije u Ugarsku snovao, kako da s jedne strane Turčinu zakrči put preko Dunava i Save a s druge bosanskoga kralja pokori. Možebit je jednoj i drugoj cicli namijenjena bila vojska, koju je u zimi rečene god. i u proljeću god. 1392 sakupljao. On je u vojsku pozvao ne samo velemože svoje nego je takodjer unajmio hrabre boriocce bližnjih zemalja; takovi n. p. bijahu Alberto Sternberg-Svietlovski i Vuk vojvoda Opolsko-Střelicki. Sigismundo, bivši još u prvoj polovici lipnja u Požunu³, nalazio se već 28 ist. mjeseca u taboru vojske, koja je — kako sam veli — silazila „proti Turkom i neprijateljem kraljevine“.⁴ Dočim je glavna vojska kraljevska, koju je sam Sigismundo predvodio, praćen od velikaša, medju kojimi bijaše Nikola Gorjanski⁵, župan požunski i trenčinski Stibor Stiborić⁶, knez Celjski Vilemo — dočim je ova vojska kraćim putem

¹ Kod Miklošića: momum. serb. p. 220—22.

² Priobći jih Pučić: spomenici srpski II, 33—36.

³ Listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 64.

⁴ Ibid. p. 48: „in praesenti nostra expeditione exercituali contra Turcos inimicos et regni nostri aemulos instaurata“.

⁵ Sliedi iz povelje Sigismundove god. 1408 ibid. X, 4. p. 666.

⁶ Povelja Sigismundova od god. 1394, 22 kol. ibid. X, 3. p. 144—6: „insuper in exercitu nostro, quem anno, cuius nunc tertia

pošla kroz južnu Ugarsku k dolnjem Dunavu, pomoćne su čete od austrijskih zemalja prolazile uz Hrvatsku, te na njezinoj granici stale o Ivanji¹, a za tim se spojile s glavnom vojskom. Ova je krenula put Kovinja (Kubin), gdje je na protivnoj strani s one strane Dunava stala glavna turska sila. Bajezid naime pokorivši si već Bugarsku i zaharačivši si Srbiju i Vlašku naumi posjesti utvrđene gradove uz Dunav, a tim si put prokrčiti u Srijem i dolnju Ugarsku. Sultan mogaše se uspjehu tim više nadati, što se nije bojao prievare i nevjernosti svoga vazala srbskoga kneza Stjepana Lazarevića (1389—1427). Knez Stjepan „sveto hranjaše zakletvu“ vjernosti naprama padiši i čuvajuć samo svoje poštenje, te prema svojoj obvezi sa svojim četami pored turskih i za Turke vojujuć dopuštaše, da se oganj narodne neodvislosti do skora pogasi i predje bez osjećanja u podanstvo.² Tako je i sada mogla turska vojska posjesti svojim na desnoj obali Dunava položajem znamenit grad Golubac, i prijeći dalje prema ušću Morave. Kraljevskoj dakle vojsci nije preostalo ino nego prepriječiti ovdje prielaz neprijatelja. Ovo joj podje podpunoma za rukom. Bajezid valjda nepripravan proti većoj sili za daljnja zavojevanja, povuče se natrag. Sigismundo je usljed toga uzmicaja prešao Dunav i unišao u Srbiju, te harajuć i robeć ovu zemlju kano služeću neprijatelju doprô dolinom rijeke Mlave do Ždriela. Ovdje stajaše samostan s crkvom, koje bješe ne davno pred tim sagradio pokojni knez Lazar³, otac vladajućega Stjepana. Ždrielo leži na izlasku sedam ura duga klanca, kojega strateškičku važnost umjeli su i Rimljani cijeniti, kao što to svjedoče ondje se nalazeći ostanci nekadanjega jim gospodstva. U taj se klanac neusudi kraljevska vojska, već se odanle povuče natrag.⁴

instat revolutio, adversus nephandos Turcos et alios schismaticos, nostros et s. coronae . . . emulos et infideles, instauraremus, ipse d. Stiborius . . .

¹ Ibid. X, 2. p. 162: „secunda die nativit. s. Joannis B. in metis Croatiae iuxta Danubium“.

² Majkov: istorija srbskog naroda. str. 110.

³ Sr. njegovu listinu od 1 kolovoza 1380 kod Miklošića: mon. serb. p. 193—5.

⁴ Ovo crpimo iz povelje kr. Sigismunda od 14 kol. 1397 kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 419: „dum vero . . . valido nostro moto exercitu . . . ad huiusmodi nostram validam expeditionem . . . versus regnum Rascie proficiscentibus, magnaue potentia Bayzath, Turcorum impe-

Tako se svršila ova prva vojna, koju kralj ugarski preduze proti Turčinu. Uspjeh joj bijaše samo negativan; neprijatelj se opet odvrati od granica države. Sigismunda nalazimo već 1 stud. 1392 u svojem dvoru u Višegradu.¹ On je obranu donjih predjela ostavio svojim namjestnikom: Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju banu knezu Ivanu, Mačvu banu Gjuri sinu vojvode Andrije Laskovića, a banovinu severinsku Ditriku Bubecku bivšem, prije kneza Ivana, banu hrvatskomu. On je na dalje knezu Ivanu, u priznanje njegovih zasluga i da ga potakne i obodri u vjernosti, dne 11 studenoga novom poveljom² potvrdio povlasti, koju su njegovu rodu (knezom naime modruškim i krčkim) podielili bili kraljevi Andrija, Bela, Stjepan, Ladislav i Karlo. U to su vrijeme crkvom naše domovine upravljali: Andrija nadbiskupijom spljetskom, Petar zadarskom, Andrija dubrovačkom, za tiem biskupijami Ivan zagrebačkom, Ivan bosanskom (u Djakovu), Leonardo de Cardinalibus, nasljednik i sinovac Ivana († 2 trav. 1392) senjskom, bivši prije vikar oštrogonske metropolije, Krševan trogirskom, Franjo skradinskom, Pavao kninskom, Antun šibeničkom, Nikola krbavskom, dočim biskupija sriemska bijaše izpražnjena po smrti biskupa Ivana.³

Sigismundo zabavljen turskom vojnom nije mogao kraljevskom vlašću zasegnuti u nepovoljne si odnošaje u našoj domovini. Ali ni u dvoru bosanskom neopazujemo osobite djelatnosti, koja je ipak potrebna bila za dospeljevanje djela započeta pod Stjepanom Tvrdkom. Istina je, da je njegovu nasljedniku kralju Stjepanu Dabiši valjalo sakupiti sve sile na istočnih i južnih granicah bosanske države, koje su bile izložene napadanju turskomu. Kada je ove godine sultan Bajezid vojsku vodio u Podunavlje, provalio je (jednim valjda odjelom) u južno-istočnu Bosnu, gdje „je pljačkao sav priedjel i zastavio se kod Glasinaca.“ U okršaju, tudjer zametnutom, proslavi se osobito knez Gojko Mrnjavić, koj je svoj

ratoris, prope Kewe ultra Danubium nos nostrosque fideles sequaces armigeros insidiose prestolante; sed huiusmodi potentia Turcorum eorundem ante nos gressus retroflexos faciente, nobisque versus castrum Isdryl (Исдрѣло) appellatum, intra ambitum dicti regni Rascie habitum, regno ulterius in eodem progredientibus . . .“

¹ Sr. listine kod Fejéra: cod. dipl. X, 3. p. 125. onda X, 2. p. 46.

² Čita se kod Fejéra ibid. p. 50—54.

³ Ova se imena čitaju u navedenoj povelji.

mač bio posvetio bosanskomu i ugarskomu vladaocu.¹ Turska se vojska do duše povatila; jer Bosna nebijaše tada jošte svrhom njezina zavojevanja. Nu ovakovim neprekinutim bdijenjem na ovoj strani bijaše stegnuta i sapeta njezina državna snaga, te se nije mogla onako, kako je valjalo, razvijati prama jadranskomu moru.

Tim se ipak neveli, kano da je izčeznula bila vlast bosanska iz ovoga zapadnoga kraja. Ime i čini bana Vuka Vučića držaše ju u živoj uspomeni. Taj namjestnik kralja Dabiše dodje 7 veljače 1392 u Karin s vojskom. Ali ta vojska imaše drugu svrhu nego da nastavi zavojevanja u Dalmaciji pokoriv posljednji grad vjeran Sigismundu. Suvremenik² nam na ime pripovijeda: da je 13 r. m. došao u Zadar glas, da je „rečeni ban uhvatio priora vranskoga Ivana i kneza Nikolu (Miklouša) od Paližne, brata njegova i kneza od Ostrovice, i da je htjeo od njih imati Vranu i Ostrovicu.“ Nebismo mislili, da su se braća od Paližne odvrgli od ustaške stranke, kano što nas ništa neopunovlašćuje vjerovati, da je Vuk htjeo Vranu i Ostrovicu posjesti na korist kralju Sigismundu. Ovdje je dakle ili bila razmirica izmedju bana i braće od Paližne ili je vojena osnova banova zahtievala, da mu ona dva važna grada u ruke dodju, nisu li svim ovim nadošli i obziri na grad Zadar, koj je bio odanle uznemirivan a počelo se sa strane bosanske njegovu gradjanstvu približati. Ovo se posljednje razabire iz obćenja, koje je sa obiju strana nastalo. Tako je onaj isti dan, kada je u Zadar došao glas o zarobljenju braće od Paližne, unišao tamo banov brat knez Dragiša sa svojom suprugom i pratnjom.³ Obratno je Pavao Pavlović pošao dne 6 svibnja u Kliš k banu

¹ Ovaj događaj stavljamo ovamo a crpljen je iz listine, koju Dabiša god. 1394 dne 2 travnja podiela knezu Gojku Mrnjaviću. Izvorno je pisana cirilicom, preveđe ju latinski Tomko Mrnjavić i god. 1629 ovjerovi o. M. Terlecki. Priobči lat. prievod Krčelić: notit. praelim. p. 547—48: „Et tunc nobis (Gojko) inservivit, quando venit Palazit cum Turcis et depopulatus est Bosnam valde et stetit in Naglasincis, et destruxit Bosnam, et tunc venit Goiko Marnavitus . . .“ U matici je valjada stajalo „НА ГЛАСНИЦЕХЪ.“ Glasinci leže sada u Sarajevskoj nahiji. Imena velemoža bosauskih, koje Stjepan Dabiša u toj listini navodi, dolaze u drugih nesumnjivih poveljah njegovih.

² Paulus de Paulo: memor. p. 426. U izdanju je „die mercurii 12 (mjesto 13) praedicti mensis (Februarii)“. Mjesto „Banus Vassich“ čitaj „Banus Vulch“, kako je nekoliko redaka više štampano. Isto je iskvareno: „D. Vuterch B“ mjesto „D. Vulch B(anus).“

³ Ibid.

Vuku, koj medju tim onamo dodje, u svojstvu poslanika grada Zadra.¹ Ban je u onom gradu sakupljao vojsku, što se razabire iz zaključka šibeničkoga vieća od 3 svibnja r. g. kojim se u njegovu vojsku odpremaju deset strieljaca.² Ovo se približanje stranaka i tim očitovalo, što je dne 8 rujna o. g. ban Vuk sin vojvode Vuka i njegov podban knez Ivan Mislenović uvršćen medju građane i viećnike grada Zadra, te je posljednji u ime svoje i svoga gospodara položio prisegu vjernosti u nazočnosti kneza Nelepića Konstantinova sina, i kneza Ivana takodjer Nelepića a sina Ivana cetinskoga.³

Što su se Zadrani približili namjestniku bosanskoga kralja, podpomogla je ne malo razmirica, koja se zapodjenula izmedju njih i hrvatskoga bana Ivana. Glavnim povodom zavadi bijaše, što su Zadrani sav dohodak tridesetnice u svojem kotaru proti banovu pravu sebi pridržali i što nisu pustili bezplatno izvoziti soli u banove komore. Ovaj postupak grada smatraše knez Ivan za odpor proti banskoj časti i vlasti, a iz njegova prijateljevanja s bosanskimi dostojanstvenici izvadjaše opor duh proti samomu kralju i kruni.⁴

Kao što se oдавle vidi, okolnosti u Dalmaciji nisu bile nepovoljne bosanskoj politici; ali nevidimo, da bi jih Stjepan Dabiša bio upotriebio na svoju korist, što bi mogao bio učiniti tim laglje, čim je kralj Sigismundo većma zabavljen bio na drugoj strani.

¹ Ibid.

² Memorie di Traù p. 356.

³ Ibid. Ovo je mjesto u izdanju Lučićevu do zla boga nagrdjeno. Ja ga ovako izpravljam: „A. 1392 di 8 mensis septembris recepti fuerunt in cives et consiliarios civitatis Jadrae m(agnificus) d. Vulch b(anus), q(uondam) d. Vulchi vojvode de Bosnā, ac c. Joannes Mislenovich, v(ice) b(anus) eius, qui v. b. nominibus praedicti d. b. et proprio praestitit iuramentum fidelitatis et civilitatis communis nostri Jadrae super reliquias existentes in procuratoria dicti communis apud ecclesiam S. Anastasiae, praesente c. Nelepito q. c. Constantini et Michaelae Doychrech (?) familiari d. c. Ivani, et c. Joanne Nelepich et alliis. Et ego Paulus de Paulo nomine proprio et consociorum meorum in officio rectoratus, videlicet dd. Tibaldi de Nassis et Thomasii de Petricio ac tocius communitatis nostrae (interfui)“.

⁴ Razabire se iz rieči banovih na Mlečane (mon. serb. arch. veneti op. cit. p. 132): „Jadertinos, ut sint obedientes d. regi et coronae Hungariae ac sibi tanquam bano Dalmatiae ...“

Sigismundo vrativši se s prve vojne turske šmišljao je načine kako da većom silom odvrati pogibelj od svojih južnih granica, kako li da tursku silu razdieli i tim ju oslabi. Utanačiti savez s republikom mletačkom, starom vjernom drugaricom, činilo mu se razborito i probitačno, a posrednika valjanijega nije mu bilo do hrvatskoga bana kneza Ivana. Ban je volju svoga gospodara izpunio tim radje, jer mu se dala prilika, da podjedno obavi kod vieća i svoj posao. Ivan je dakle na izmaku prve četvrti g. 1393 odpravio u Mletke poslanstvo u osobi Leonarda biskupa senjskoga i svoga namjestnika. Svrha je poslanstvu bila skloniti republiku na savez s Ugarskom proti Turčinu, a s druge strane izhoditi u nje pomoć t. j. tri galije proti Zadranom, kako bi jih prisilio „da budu podložni kralju i kruni Ugarske i njemu kano banu Dalmacije.“ Republika se dobro pazila s tim hrvatskim dostojanstvenikom imajućim ujedno velik posjed u primorju hrvatskom, s kojim su Mlečani tržili. Ali ni ovo prijateljstvo nije moglo republike odvratiti od politike iduće izključivo za svojom vlastitom koristi.

Iz ove su politike niknuli oni odnošaji, koje je republika bila zametnula s Turčinom, dok je rat bjesnio između njega i Sigismunda. Već poslije kosovske bitke, čim se proćuo glas o smrti sultana Murada, bila je republika u vieću od 23 srpnja 1389 odredila Franju Quirina, da ide u Jedrenu preko Carigrada i kod nasljednika umorenoga padiše izhodi za mletačke podanike slobodu trgovine u turskoj carevini.¹ Ovo su Mlečani postigli povlasticom, koju dne 21 svibnja 1390 izdade sultan Bajezid.² Znala je republika, da je napredovanje turske sile opasno ne samo kršćanskoj stvari nego i njezinim interesom s one strane jadranskoga mora. Ali je ona i ovdje samo svoju korist pred očima imala, te napredak turskoga oružja u tom pravcu upotrebila za razširenje svoga gospodstva. Ovo se jasno razabira iz njezina držanja i vladanja naprama državicam i zemljam južno-istočne obale jadranske, a osobito naprama Zeti. Upravu ove srbske zemlje, kojom su donle vladali srbski prijestolonasljednici, bio je car Stjepan Dušan povjerio knezu Balši. Ali poslije smrti ovoga cara, kako je državna vlast u Srbiji oslabila, upravljalji Zete postadoše njezinimi gospodari. Republika se mletačka dobro s njimi pazila nastojeći

¹ J. Šafařík: monum. serb. arch. veneti loc. cit. p. 107—110.

² Ibid. p. 111—114.

jih prikloniti svojim trgovačkim interesom. Ona bješe već 3 srpnja 1362 podielila pravo gradjanstva sinovom rečenoga Balše braći knezovom Strašimiru, Gjuri i Balši.¹ Ona je i s Gjurom Balšićem prijateljstvo gojila; po zaključku od 8 lipnja 1368 dala mu dozvolu, da si slobodno naoruža galije proti svojim neprijateljem²; a kada je Gjuro Balšić god. 1369 obsjeo grad Kotor spadajući tada pod Srbiju, republika zamoljena takodjer od cara Stjepana Uroša, posredova kod njega za mir.³ Priklonost ova republike ponuka Gjuru, te je on ponudio vieću, da je pripravan s njom uglaviti trgovački ugovor i primiti mletačkoga konsula; što je vieće dne 8 veljače 1370 dragovoljno prihvatilo.⁴ Ovaj dobri odnošaj izmedju gospodara Zete i republike malo se kasnije (1372—75) do duše poremetio tim, što su mletački trgovci u njegovoj zemlji, a navlastito u Valoni (gradu sadašnje Arbanaske) oštećeni bili, Gjuro se pako ustručavaše ovu štetu nadoknaditi⁵; i što je on proti ugovoru nametnuo trgovcem mletačkim u Odsinju (Dulcinju) nove daće.⁶ Ali i ova je razmirica liepim načinom izravnana. Jednako prijateljstvo obstojalo izmedju republike i Gjulina brata i nasljednika mu Balše Balšića, „gospodara Zete, Kanina i Valone“, kao što se i odanle razabire, što mu republika na njegovu prošnju⁷ dade u vieću držanom dne 8 kolovoza 1385 na volju četiri galije proti Turčinu, koj već tada „tako uznemirivao njegove zemlje, da su ove razsuo izvržene, ako jih neprovidi shodnimi sredstvi.“ Isto je republika ove godine posredovala izmedju Stjepana Tvrdka i kneza Balše Balšića.⁸ A kada je Balša malo kasnije umr'o, pa njegova supruga (Teodora, kćer sebastokratora Žarka Dejanovića) zaželila doći u Mletke, vieće joj dne 8 travnja 1386 odgovori: da će ju kraljica Adrije vazda liepo dočekati i prijateljski primiti.⁹ Propast srbskoga carstva (1389), koja Zeti neodvislost podpunu pribavi ali joj i tursku silu primaknu, te posjed Krfa (1386) uputi republiku na veću obzirnost u svojih odnošajih s gospodari Zete. Republika nehtjede do-

¹ Ibid. p. 44.

² Ibid. p. 50.

³ Gledj zaključke od 18 rujna 1369 i 7 svibnja 1370 ibid. p. 51—57.

⁴ Ibid. p. 50.

⁵ Ibid. p. 58, 63, 65.

⁶ Ibid. p. 66—68.

⁷ Ibid. p. 78—79.

⁸ Sr. zaključak u vieću od 5 list. 1385 ibid. p. 84.

⁹ Ibid. p. 85—86.

broga porazumka s njimi prekinuti, ali ni uvriediti porte; pa se u nastalu sukobu između gospodara Zete i Turčina s jedne strane bojala, da se na onoj obali jadranskoga mora ne osovi polumjesec, a s druge gledala kako da njezin lav onaj kraj ugrabi oćajanomu vlasniku. Kada je vieće doćulo, da je knez Gjurio Sracimir, „САМОДРЪЖАНИНЪ ГОСПОДИНЪ КСОНЪ ЗЕТСКОМЪ И МОМОРСКОМЪ ЗЕМЛИ“¹ i nasljednik Balši Balšiću, od Turaka uhvaćen, pa da mu se nudila sloboda samo pod uvjetom, ako Skadar, Odsinj i druga mjesta Bajezidu predade: onda je vieće dne 7 listopada 1392 odlučilo, da neka zapovjednik brodovlja mletačkoga pohiti u Odsinj k Gjurihoj supruzi (Jeleni), te ju nagovori nudeć joj podporu od republike, da nebi nikako Turćinu onih mjesta predala. Ovu je ponudu učinila republika ne iz veledušja nego iz svoje koristi znajući, „kolika bi šteta proizticala za njezin posjed i za njezine brodove ploveće po jadranskom moru, ako bi ona mjesta došla u ruke i u vlast Turćinu“². Uza to si republika jamaćno već tada zamislila naprama gradovom zetskoga primorja onu osnovu, koju je u isto vrijeme počela izvadjati naprama Draću. Ovaj je grad bio tada Karla Topije „kneza arbanaskoga i gospodara draćkoga“, a ujaka knezu Gjuri Sracimiru. Republika je iz istih razloga njegovala kano i s gospodari Zete dobar oćnošaj s knezom Karlom, te je već dne 18 kolovoza 1386 bila s njim ugovor uglavila.³ Sada pako, kada se republika pobojala, da grad Drać nedodje u turske ruke, pobrinula se, kako se iz vieća od 8 ožujka 1392 razabire⁴, da Karla kroz svoga zapovjednika jadranskoga brodovlja nagovori, neka joj uz njeke uvjete Drać odstupi.

Ovo je bila, tako rekuć, iztoćna za ono doba politika mletaćke republike. Ona je jedino i izključivo obzir uzimala na svoje trgovaćke interese, i prema njim sklapala ugovore i s portom i s oblićnjimi zemljami, koje su svaki dan za svoj život boj bile s polumjesecom. Tko ovu politiku promotri, taj će u napried pogoditi, kakav je uspjeh mogla imati ponuda hrvatskoga bana Ivana radi saveza proti Turćinu, koj bi se imao bio utanaćiti između Mletaćke i Ugarske. Ovo se valjda naslućivalo i u Budimu, a naslućio

¹ Vidi njegovu povelju od 27 siećnja 1386 kod Miklošića: monum. serb. p. 203.

² Kod Šafařika: monum. serb. arch. veneti op. cit. p. 119—121.

³ Čita se ondje str. 91—96.

⁴ Ibid. p. 122—126.

i knez Ivan, te se s toga najprije izkušala misao mletačkoga vieća, a tek onda, kada bi ono ponudu primilo bilo, bio je Sigismundo pripravan „izaslati poslanstvo da uglavi savez.“ Republika nije se htjela upustiti u takav ugovor, koj bi ju napokon umiešao u rat s portom, ali s druge strane nije htjela ni ugarskoga dvora odbiti. Prema tomu udesi vieće dne 29 travnja 1393 odgovor poslanstvu hrvatskoga bana.¹ „Mi jasno i otvoreno uvidjamo — tako je glasio odgovor — da je gospodin knez potaknuo pitanje o savezu iz ljubavi iskrene i tople privrženosti, koju je uvijek nosio i nosi nam i našoj državi, isto tako iz poznate revnosti, koju je gojio i goji za sačuvanje časti i stanja kraljevine i krune Ugarske, koje nas protivštine i progonstva, bog budi svjedokom, veoma tište. Ali kako dobro znade njegova velemožnost, kojoj je kako i nam sve poznato, što učinismo za umnožanje i sačuvanje one kraljevine, postoji medj istim g. kraljem i krunom Ugarske i medju nami i našom obćinom takova ljubav, da nam se već iz toga razloga a ni iz mnogih inih razboritih i poštenih nećini nužno upustiti se u ugovaranje saveza. U ostalom, ako bi g. kralju za uzdržanje njegove kraljevine bilo nešto potrebito, što bismo mi mogli učiniti, pripravnimo, koliko se god puta od nas bude tražilo, u tom zadovoljiti njegovu veličanstvu.“ Tako je vieće umjelo izmaći obćimi udvornimi riečmi.

Jednak je vieće dalo odgovor banu na drugu prosbu. „Uvjereni smo — tako se izpričalo i laskalo — da je i g. knez osvjedočen: kako bismo rado ugodili njegovoj velemožnosti u svem, što se slaže s našom čašću. Ali pristati na taj zahtjev, bilo bi skopčano s prevelikim za nas teretom i proti našim načelom, po kojih se sveudilj vladamo i sada vladamo: da na ime sa svimi, osobito sa susjedi u miru živimo; jer neima sumnje, da bi se Zadrani, ako bi njegovu velemožju dali zaiskane galijske, mogli proti nam tužiti. S toga molimo, da nas izvoli izpričati uvaživši ovo i koješta drugo, što netreba napomenuti.“

Odgovor republike na drugu točku živa je prilika njezine tadanje politike naprama dalmatinskim gradovom. Ona se prama njim ukazivala posrednicom i gdje je trebalo zaštitnicom, ne bi li si tako iznovice osvojila onaj položaj, iz koga ju ugovor turinski iztisnu. Kako je republika uzkratila banu hrvatskomu pomoć proti

¹ Čita se ondje str. 131—132.

Zadru, tako je ona mirila građane među sobom. U Trogiru proganjaše se dvie stranke; dne 11 srpnja 1392 nastade među njima borba, u kojoj propade Mikačeva stranka a sam Lampre Mikač poginu. Republika o tom po malobraćanu o. Antunu obaviještena naloži pismom od 10 kolovoza svomu zapovjedniku jadranskoga brodovlja Saracenu Dandulu, neka gleda stranke izmiriti, jer je grad republici „odan, sbog čega mu ona mir želi!“. U istu je za tiem svrhu izaslala dne 3 siečnja 1393 svoga poslanika u Trogir.² Tako je mudra kraljica jadranskoga mora nastojala steći si privrženost na cijeloj mu obali istočnoj.

Ban Ivan nije taj put ništa opravio kod mletačkoga vieća. On je ništa ne manje svoj posao glede Zadra dalje tjerao i bez mletačke pomoći; njegovi su momci iz tvrđjavice Ljube, ležeće na istočno-južnom kraju otoka Paga, navaljivali u zadarski kotar. Kralj Sigismundo htjede stranke umiriti odredivši, da bude svakoj polovica dohodka od tridesetnice i soli. Ali to nije upokojilo ni bana ni Zadranu.

Još se manje Sigismundo mogao zadovoljiti odgovorom mletačkoga vieća. Prem ga taj odgovor nije odvratio od zamišljenih priprava vojnih: to mu se imala nametnuti misao, da prije svega uredi odnošaje s Bosnom, jer bez toga bile su mu naprama Turčinu i ruke vezane. U svibnju 1393 bilo se u Zadru pročulo: da kralj Sigismundo ide s bratom Vjenceslavom, češkim kraljem, u Djakovo „na ugovaranje mira.“ Zadranu su mislili ovu priliku upotriebiti, da pomoćju kraljevom urede i svoje poslove tako naprama hrvatskomu banu kako i naprama Bosni. Oni su u tu svrhu dne 20 svibnja izabrali poslanstvo u osobi Teobalda Nasića i Mazole Fanfogne, da ide pred kralja u Djakovo, ili ako ga nebi ovdje bilo u Budim ili gdje god bi se onda desio. U naputku³ podieljenom

¹ Pismo dužda Antuna Veneria kod Lučića: mem. di Traù p. 353.

² MSC. arch. venet. misti vol. 42 c. 89: „Cum, sicut notum est, in tempore nuper elapso occurrerit in civitate Tragurii et orta sit maxima differentia inter cives et specialiter inter partem de Michaciis et aliam partem sequuta sit magna divisio; et dicta communitas a bono tempore citra fuerit et sit multum amicabile et devota nostri dominii . . .“

³ Priobči ga Lučić: Notae ad memor. Pauli de Paulo p. 38—42: „Comissio data nobilibus et sapientibus viris d. Theobaldo de Nassis legum doctore et ser Mazolo de Fanfogna, ambaxiatoribus communis Jadrac ituris ad locum Diaco, ubi futurus est serenis-

tim poslanikom razlaže se na široko opisana jurve razmirica grada s banom Ivanom, te se podiže tužba proti banu i proti napadanju njegovih ljudi u kotar gradski. Kaže se, da je grad jur kroz poslanstvo nastojao bana od takova postupanja odvratiti, da ga je zamolio neka naknadi štete počinjene građanom; ali sve badava; pače da je on tajio da nije primio ni kraljeva pisma, koje mu takovu odštetu nalaže. S toga nalaže se poslanikom: neka izhode kod krune za Dalmaciju drugoga bana, „samo da se oslobode od jarma toga bana, koj jih gleda tako nesmiljeno i proti svakoj pravici i pravu uništiti.“ Mole na dalje kralja, da jim ostavi ciel prihod od tridesetnice i soli, kojega je polovicu bio dopitao hrvatskomu banu, jer da jim je taj prihod u onoj nevolji potrebit za uzdržavanje tvrdjave Zemunika, važne svojim položajem proti ustašam i Bošnjakom. Ali da tim laglje kralja na to sklone, predstavljaju Zadrani znamenitost svoga grada po krunu, iztičuć njegovu dojakošnju vjernost, u kojoj ako on uztraje da će za sobom povući ostale gradove dalmatinske, što no su se odmetnuli.¹ Nasuprot neizpune li se njihove želje, daju i to razumjeti, da nije moguće, osobito ako bi Zemunik pao u ruke neprijateljske, da bi se mogao i grad Zadar od „vjernosti kraljevske“ odmetnuti. Da se ipak jednom toj borbi na kraj dodje, imali su zadarski poslanici preporučiti kralju mir ili bar primirje s Bosnom, a neka se u dotičnom ugovoru Zadar izrikom napomene.² Karakterično je, što se na kraju naputka poslanici opunovlašćuju, da mogu 500 dukata od dohodka tridesetničkoga ponuditi palatinu (200) Leustahiju i kancelaru oštrogonskomu nadbiskupu (300), ako izhode da taj dohodak sav ostane gradu. Zadrani javljaju kralju i to, da šalju poslanike u

simus n(oster) rex Hung. et d. rex Boemiae pro pace tractanda“.

¹ Ibid: „Sperandum est adhuc et speramus firmiter, quod manuteneute se hac Jadrensi regia civitate omnes aliae civitates rebelles ad priscam devotionem regiam reducentur.“

² Ibid: „Cum omni debita reverentia et humili prece nos hortamus, quantum liceat et deceat, celsitudinem suam, ut, honore coronae Hungariae salvo semper et majestatis suae, dignetur ad pacem condescendere, quae tamen honorabilis et utilis sibi sit et cunctis regnicolis. Si autem . . . fieret treuga tantum, prout hactenus fuit, tunc ipsi ambaxiatores supplicent majestati ragiae parte nostra, quod faciat sic, quod in hac treuga, noviter fienda, et ista sua communitas Jadrae specialiter et expresse pro recommendatis inseramur . . .“

Mletke, koji će republici zahvaliti, što jih brani i što nije bana Ivana proti njim poduprla. U to poslanstvo, kako od druguda¹ doznajemo, bjehu izabrani Jakov Radučić, Damjan Nasić i Marin Ghinani, a ono je 2 lipnja odputovalo u Mletke.

Iz ovoga dakle zadarskoga spomenika doznajemo, da se je tada izmedju kralja Sigismunda i kralja Stjepana Dabiše radilo o miru ili bar ob obnovi primirja i da je Djakovo, kano mjesto pogranično, određeno bilo za ugovaranje. Pri tom se dà kako nije moglo u napried znati: hoće li sastanak obiju vladalaca donieti teško izkušanim zemljam blagoslov mira ili nevolje ponovljena rata.² Izvori nam žalibože nedonose potankih viesti o sastanku i dogovaranju ugarskoga i bosanskoga kralja. Ali iz onoga, što nam pripoviedaju, doznajemo, da je izmedju njih mir bio utanačen, doznajemo takodjer glavnu točku toga ugovora. A ova je glasila: da je Sigismundo priznao Stjepana Dabišu za zakonitoga kralja bosanskoga i s njim utvrdio vjekoviti mir; a da je Dabiša dopustio, da prijestol bosanski priedje poslije njegove smrti na Sigismunda kano pravoga i zakonitoga vladaoca bosanskoga. U ovoj se točki opazuje kompromis izmedju ugarskoga državnoga prava, ili izmedju državne (kako bismo sada rekli) ideje ugarske i faktičnoga stanja bosanske kraljevine za kralja Stjepana Dabiše. Kralj ugarski priznade Stjepanu Dabiši kraljevsku vlast u Bosni, što se inače nije posvema sudaralo s načeli državnoga prava ugarskoga, koje je zastupao kralj Ljudevit i izrično prihvatio njegov nasljednik; a Stjepan Dabiša pristao na to, da poslije njegove smrti u život stupe ona načela državnoga prava ugarskoga glede Bosne, te da se usljed toga Bosna povрати kruni ugarskoj, koja mogaše ovu zemlju predati nekomeu vasalu upravo kao što je Karlo Roberto bio predao Stjepanu Kotromaniću, a Ljudevit njegovu sinovcu Stjepanu Tvrdku.

Ovo što bješe izmedju ugarskoga i bosanskoga kralja utanačeno o nasljedstvu na bosanskom prijestolju poslije smrti Stjepana Dabiše, moglo je i pravnu i faktičnu krjepost steći tek privoljom dostojanstvenika, velemoža i vlastele kraljevine Bosne. Ovaj

¹ Pauli a Paulo: memor. p. 426.

² Mem. di Traù loc. cit. p. 41: „Si pax non erit inter serenissimum d. n. regem et regem Bosnensem, sed solum treuga, prout fuit hactenus, aut quod guerra sequeretur, quod absit . . .“

je uvjet izticao iz upliva, koga su velemože bosanski, kako napomenusmo, imali u sve državne poslove svoje domovine, a Sigismundu bješe potrebit, u koliko ga gledište državnoga prava ugarskoga možda suvišnim smatralo, ako nije htio ugovor s kraljem bosanskim izvrći pogibelji da ostane mrtvo slovo. Takova pismena privolja jednoga prvih bosanskih velemoža sačuva nam se na sreću¹, te ju ovdje priobćujemo, jer nam ona nadomješta izgubljene izprave o samom ugovoru. To je pismo vojvode Hrvoja izdano dne 23 kolovoza 1393 u gradu Lučanih kod Sinja u Dalmaciji, a glasi u prievodu ovako: „Mi Hrvoje, vojvoda donjih krajeva Bosne, dajemo na znanje svakomu, komu se pristoji: da mi ovim listom, imajuć pouzdanje iskrene privrženosti i vjernosti naprama prejasnim vladaocem i gospodarom g. Sigismundu božjom milosti kralju i g. Mariji kraljici Ugarske, Dalmacije, Hrvatske itd. hotomice i znajući obećajemo njima od sada na dalje svaku vjernost, dužnu pokornost i poštovanje naprotiv bud kojim knezovom, velikašem i drugim ljudem koga jim drago stališa, stepena, zvanja, dostojanstva, časti i preimućva izuzam samoga slavnoga vladaoca g. Stjepana Dabiše, kralja bosanskoga, komu želimo vjerno služiti dok živimo, osim ako bi isti g. kralj bosanski ustao se, što bog nedaj, proti rečenim g. kralju i gji kraljici Ugarske; onda smo dužni odustati od službe g. kralja (bosanskoga) a podnipošto nepredati svojih sila ma na kakav način proti istim g. kralju i kraljici Ugarske. Poslije smrti pako istoga g. Stjepana Dabiše kralja bosanskoga nećemo, dok živimo, nikomu drugomu služiti osim pomenutim g. kralju i gji kraljici Ugarske; njihove ćemo zapovjedi, koliko možemo, uvijek i neumorno, slobodno i uspješno vršiti vjerno jim uvijek služeći, i od sada na dalje posvetit ćemo se mi i naši po-

¹ Matica u e. bečkom arkivu, priobći ju Fejér: cod. dipl. X, 2. p. 158—159. Ovo pismo imade na svojem mjestu pečat vojvode Hrvoja. Priepis Fejérov nije svagdje točan. Tako izpravljamo ovo mjesto: „Tunc omnino ab ipsius domini regis et domine debemus servicio abstinere et nostras vires nequaquam contra ipsos d. regem et regem Hungarie aliqualliter exhibere“. Ovo mjesto je bez smisla, te će u matici sigurno ovako stati: „Tunc omnino ab ipsius domini regis (sc. Stephani Dabisse) debemus servicio abstinere et nostras vires nequaquam contra ipsos d. regem et reginam Hungarie aliqualliter exhibere“. U obće Fejérov *codex diplomaticus* s kritičkoga gledišta je veoma kukavan.

tomci i nasljednici njihovim željam i nalogom, te čvrsto potvrđujemo i prisegom prave vjere krjepošću ovoga lista, na kom je naš obični pečat pritisnut, obećajemo, da ćemo, koliko možemo, uvijek i vjerno nastojati okô njihove koristi i okô umnožanja i uzvišenja njihove časti. Dano u gradu Lučanih dne 23 kolov. ljeta gosp. 1393.“

Ovim se dakle pismom vojvoda bosanski obvezuje, da će svomu kralju Stjepanu Dabiši, dok ovaj živi, vjerno služiti, a poslije njegove smrti samo kralju Sigismundu; da će u buduće vjeran biti samomu Sigismundu i odvnuti se od svake stranke istomu protivne; a da će samo u onom slučaju, ako bi se Stjepan Dabiša zaratio sa Sigismundom, kako bismo sada rekli, ostati neutralan. Tim se Hrvoje odriče svake stranke neprijateljske kralju Sigismudu.

Ovo pismeno obećanje izdao je vojvoda sigurno sa znanjem i privoljenjem svoga kralja Stjepana Dabiše. A jamačno on nebi jaše sam, koj bješe dao takovo očitovanje; dali su ga i drugi vele može bosanski, koji su pristali na ugovor mira i njegove uvjete. Kao što opet s druge strane imao je Sigismundo vlasteli bosanskoj već unapried zajamčiti prava, povlasti i imetak za onaj slučaj, ako preživi Dabišu te joj postane vladaoćem. Ovo sve možemo potvrditi pismom, koje kralj Sigismundo izdade u Djakovu subotu poslije Margaretinja (t. j. 19 srpnja) 1393 županu Vukomiru Semkoviću i njegovoj braći (Tvrdku i Stjepanu) i sinovom ove braće.¹ Iz ove povelje vadimo sliedeće rieči: „Jer ste mi vi s privoljom i hotenjem slavnoga vladaoca g. Stjepana Dabiše, bosanskoga kralja, predragoga nam prijatelja, i gje Jelene, supruge njegove, čistom iskrenošću vjekovitu vjernost obećali i zaprisegli našem veličanstvu, te ste se svojim pismom priklonitije obvezali: da ćete naše veličanstvo

¹ Ovu povelju priobći naš Lučić: de regno Dalm. et Croat. lib. V. c. 4. U tom se izdanju navodi god. 1394; ali po mojem mnienju pogrešno; jer u pismu Hrvojiniu stoji god. 1393 slovi izpisana, u Lučićevoj pako povelji brojevi, té se bud u priepisu bud u štampanju mogla pogreška uvući. Da se ove godine radilo o miru među Sigismundom i Dabišem, to nam je poznato iz Zadarske listine, a za ovu godinu vojuju i nadošli događaji. U ostalom sama stvar ovdje nevisi ob ovoj ili onoj godini. U lat. listini veli se „Wokmer filio Zeme et fratribus . .“ Ovo je doista onaj velikaš, koj se u listini Stjepana Dabiše od 17 svibnja 1395 (Miklošić: monum. serb. p. 226) piše: „**жупанъ влькмиръ семьковићъ** (filius Semko), a braća mu se navode imenom „**Тврѣдкѣ и Стѣпанъ**“. Tako se obe listine razjasnjuju i popunjuju.

poslije smrti rečenoga g. Stjepana Dabiše, sadanjega kralja Bosne, primiti, imati i držati za svoga pravoga naravskoga (zakonitoga) gospodara, pače od onda ćete našem veličanstvu, kano svomu kralju i naravskomu gospodaru u svem biti poslužni i pokorni: za to vas hoćemo uzdržati neoskvrnjeno u starih slobostinah, pravih, povlastih, običajih i zakonih i navadah.⁴

Ako ove dvie listine i naputak zadarskoga vieća sravnamo, njihov sadržaj proučimo i sve ove izvore u jedno sastavimo: to ćemo se lasno uvjeriti: da je u prvoj polovici mjeseca srpnja 1393 u Djakovu, kamo je Sigismundo imao doći koncem lipnja, jer je 7 r. m. bio još u Višegradu¹, mir bio utanačen izmedju kralja ugarskoga i kralja bosanskoga. Glavna točka ugovora bijaše: da je Sigismundo priznao Stjepana Dabišu za kralja Bosne, ovaj pako poslije svoje smrti Sigismundu pravo na bosanski prijestol. Izmedju oba kralja utvrđeno je prijateljstvo, a Sigismundo podieli svomu prijatelju bosanskomu kralju u znak ljubavi čast velikoga župana šimeške županije.² Na dalje, bosanski velemože s privoljom kr. Dabiše pristaje na ovu odredbu o prijestolnom nasljedstvu, obrekoše Sigismundu podaničku vjernost i odrekoše se svakoga u buduće proti njemu neprijateljstva; a Sigismundo obeća jim obratno, da će jih ostaviti u njihovih starodavnih pravih, slobostinah i povlastih.

Slabost samoga Stjepana Dabiše, vanjska pogibelj od Turčina, nutnji nered a k tomu i razmirica s Gjorgjem gospodarom Zete — sve je ovo bosanskoga kralja sklonilo da pristane na dosta nepovoljne uvjete toga ugovora. Razmirica s Gjorgjem razvila se iz zavade bosanskoga velemože Radića Sankovića, koj je kušao osvojiti Skadar. Ona se do duše kašnje dovrši mirom (1394), a za veće jamstvo umoli kralj bosanski obćinu dubrovačku, da pridrži kod sebe sina Gjorgjina, koga bješe otac u Dubrovnik poslao. Ali republika, štedeća toliko prava gostoljubja, nehtjede pristati na taj zahtjev, već posla mladoga kneza kroz svoga vlastelina Andriju Menčetića k otcu u Odsinj.³ — Zapleten Stjepan Dabiša u zamršaje s Ugarskom, Turskom, Zetom nebijaše dosta silan oteti se zahtjevom kralja Sigismunda. Tako bješe u djakovačkom

¹ Sr. listinu kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 173.

² Ovo doznajemo iz listine od god. 1395 kod Fejéra. ibid. p. 276.

³ Gjone Rastić: Croniche di Ragusa. MSC. p. 449.

ugovoru mira određeno glede Bosne. Ali pošto je, kako znamo, Hrvatska i Dalmacija pod Stjepanom Tvrdkom s ovom državom faktično bila sružena, te u toj zajednici priedje i na Stjepana Dabišu, nameće nam se po sebi pitanje: što je o našoj domovini ugovoreno bilo u Djakovu? Je li ona za života Stjepana Dabiše ostavljena u bosanskoj, ili odmah povraćena ugarskoj zajednici?

Na ovo pitanje neimamo u izvorih izravnoga odgovora, ali nam ga razjasnuju nastali događaji. Na gradove dalmatinske, koji su se tek posljednje godine (1390) Tvrdkova vladanja pridružili zajednici države bosanske, nije se mogao osloniti Stjepan Dabiša, a Sigismundo mogao se samo dotle, dok jim posebna korist njihova preporučala vjernost. Sva njihova politika stegnula se u tiesne granice gradske samouprave; a pristali bi oni uz svaku vlast, bila ugarska, bila bosanska ili mletačka, koja jim davaše veće i stalnije jamstvo za uzdržanje ove samouprave. To se je i tada pokazalo, dok vanjski odnošaji između Bosne i krune ugarske nisu bili uredjeni a tim se i gradovi dalmatinski kolebali između faktičnoga i pravovaljanoga stanja. U Trogiru, kako smo razložili, borahu se dvie stranke. One nisu odbijale posredovanja ni tudje, mletačke vlasti. Ovdje pače nalazimo doisto nečuveni primjer, da je gradsko vijeće dne 15 travnja 1393 u javnoj izpravi izrazilo nepriznanje bud kojega vladaoca osim domaćih oblasti, kao da je prijestol izpražnjen, ili kao da neznade komu bi se poklonilo: kralju bosanskomu ili kralju ugarsko-hrvatskomu? Ovaj je grad onda držao za svoju jedinu vlast: duhovnu, biskupa Krševana, a svjetsku svoga načelnika kneza Ivana Nelepića i gradske sudce.¹ Grad Spljet pošao je u toj neizvjestnosti još dalje. Prem je on Stjepana Dabišu priznavao za svoga gospodara i kano takova navodio po običaju tadašnjem na čelu javnih izprava, kano što vidismo na listini od 27 siečnja 1392: to je on sada poslije djakovačkoga ugovora u vijeću od 14 kolovoza 1394 zaključio, da „se poslije

¹ Listina kod Lučića: mem. di Traù p. 355: „In Christi nomine amen. Anno nativitatis eiusdem 1393 ind. I. vacante regni dominio regali, tempore quidem venerabilis p. d. Grisogoni dei et apost. sedis gratia episcopi Trag (uriensis), et magn. et potentis viri d. Joannis, filii quondam d. comitis Johannis Nelipitii hon. comitis Cetine et civitatis Trag (urii), nec non nob. virorum d. Sore Marci et Joannis Duymi, Donati Augustini de Casoctis et Micoles Cipriani, hon. rectoris et iudicum civ. Trag. die 15 aprilis . .“

smrti kralja Tvrdka neima nijedan više kralj ili kakav vladalac napominjati, već jedini načelnici i sudci gradski“.¹

U ovakovu je zabunu građe dalmatinske dovela neizvjestnost one dobe; koji su se od njih brinuli jedino za svoju korist i gledali izvitati se iz zamrsajâ mislili su, da će najbolje proći, ako nenapomenu ni jednoga od dvaju za Dalmaciju borećih se kraljeva. Oni su radije čekali, da vrijeme i sreća odluči, komu da konačno pripadnu.

Tako je i bilo. Stjepan je Dabiša sudeć po ovih činih Dalmaciju i Hrvatsku propustio kralju Sigismundu; ali ovomu je valjalo ondje osoviti i učvrstiti svoju kraljevsku vlast — a to je bio posao, koj se nije mogao tako lasno i na brzu ruku obaviti, kao što je samo izkustvo posvjedočilo. Jer su se napokon kod izveđenja ugovora morali na račun uzeti i oni faktori, koji su u Dalmaciji i Hrvatskoj sav ovaj proti nasljedniku kralja Ljudevita napereni pokret proizveli. Nameće nam se dakle pitanje: kako su hrvatski ustaše primili djakovački ugovor? Jesu li se oni Sigismundu naprosto pokorili?

Sada opet stupa na pozorište ban Ivan Horvat, koj kano da se njeko vrijeme bio izgubio u vrtlogu događajâ. On bješe, kako smo vidili, po svema pristao uz politiku Stjepana Tvrdka, a sliedeć ju kano zaboravio na Karlova sina u Napulju. Inače se sbude, kada nepouzdanac i nečvrste ruke Stjepana Dabiše prihvatise krmilo, a najpače kada se ovaj pripravnim ukaza stupiti u dogovor s kraljem Sigismundom. Tada se ban Ivan Horvat stade odlučnije nagibati kralju Ladislavu. U isto vrijeme, kada se pripravljaao sastanak u Djakovu, poduze Ivan Horvat drugi korak, da opet potisne akciju na korist napuljskoga kralja. Ivan je u Dalmaciji posjedovao grad Omiš ležeći na ušću rieke Cetine kod mora. Taj grad spadaše prije na Šubiće, onda na Nelipiće, a Ivan ga po svoj prilici dobi od Stjepana Tvrdka, pošto ga valjda oduze Nelepićem svojim protivnikom. Omiš bijaše još dva vieka kašnje² grad utvrđen, a svojim jakim položajem na ušću rieke na glasu, imajući nad sobom tvrđjavu (Starigrad) dižuću se na vršku briega nepristupna. Na grad se moglo udariti samo s jednoga

¹ Zaključak navodi Lučić: de regno Dalm. et Croat. lib. V, c. 3: „quod a morte Tverttchi regis citra non fiat mentio de aliquo rege, nec de aliquo alio, nisi solummodo de rectoribus et iudicibus“.

² Vidi izvješće A. Giustiniana od god. 1575 kod Solitra: Documenti storici sull' Istria e Dalm. p. 95.

boka, a iz tvrdjave mogla je šaka ljudi prepriječiti irkrcanje neprijatelja. Ovaj dakle grad bijaše u ruci i vlasti bana Ivana Horvata. Ban je kano vlastnik toga grada došao u doticaj s jedinom pomorskom silom jadranskoga mora; a iz ovoga grada mogaše lasno posredovati između kralja Ladislava i njegove stranke u Hrvatskoj i Dalmaciji, te povezati prijateljstvo između rečenoga kralja i mletačke republike. Savez između kralja i republike bio bi ne samo ojačao ustašku stranku u Hrvatskoj nego i osujetio Sigismundu ugovor djakovački. To je ban Ivan Horvat dobro uvidjao; s toga izasla (negdje u lipnju) u Mletke jednoga pouzdanoga malobraćanina. Ovaj poslanik predloži republici u banovo ime savez s kraljem Ladislavom i sa njegovom u Hrvatskoj, Dalmaciji i Ugarskoj strankom; te obeća da će potrebita pisma sljediti, ako i kada republika prihvati ovaj prijedlog. Ivan je kroz svoga poslanika obećao vieću ugodnih stvari, jamačno korist kakovu, ako se taj savez uglavi. Evo republici se u dva mjeseca nudjahu dva protivna saveza od dvaju protivnih stranaka: od hrvatskoga bana Ivana, kneza modruškoga i krčkoga, savez sa Sigismundom proti Turčinu a od Ivana Horvata savez s Ladislavom proti Sigismundu. Ali u ovo kratko vrijeme nepromienjeni se ništa, što je republici moglo savjetovati da izidje iz neutralnosti. Pa kada se ona nehtjede upustiti u savez sa Sigismundom, mnogo manje bijaše u njezinoj koristi da ga uglavi s vladaocem tako nesigurnim kao što bijaše Ladislav. U tih okolnostih moglo se pogoditi kakav će vieće dati odgovor poslaniku banovu. Ono je ponudu njegovu zaključkom od 27 lipnja 1393 upravo takovim načinom odbilo, kakovim i knezu Ivanu¹: „mi smo prijatelji tako g. kralja Sigis-

¹ Secr. consil. rogat. lib. III E. ch. 81 kod J. Šafařika (op. cit. p. 133):

„Capta: quod fiat responsio ad ambassiatam nobis expositam per hunc fr. minorem pro parte Johannis bani, nostri amici carissimi, per quam ipse nos requirit de liga cum rege Vencislao et aliquibus baronibus regni Hungariae, offerendo facere venire litteras oportunas et dicendo, quod attententibus nobis ad dictam ligam erunt dispositi de faciendo de rebus nobis gratis et cet. Quod rei veritas est: quod nos sumus amici d. regis Sigismundi et similiter d. Venceslai, et per dei gratiam sumus in pace et bona benivolentia cum omnibus. Itaque non faceret pro nobis nec pro statu nostro attendere ad ea, de quibus nos requirit; quia ex ipsis communiter pervenitur ad guerras (salvo et reservato, si notabilis causa nos moveret)“. Ovdje nam je dvoje primjetiti: prvo, da „Johannes banus“ nije ban hrvatski i knez krčki

munda kao što g. Ladislava, te smo božjom milošću sa svimi u miru i prijateljstvu. S toga nebi bilo ni nam ni državi našoj koristno pristati na ono, što ban od nas zahtieva, jer se odanle obično predje na rat. Pristali bismo i to si pridržavamo, kada bi nas na to nukao znamenit uzrok.“ Njeki su od viećnika isti odgovor podupirali, ali ga ovako obrazložili: „Čusmo podpunoma i sve razumjesmo, što nam reče i što nam taj malobraćanin htjede dokazati u ime g. Ivana baua, koga doisto držimo za svoga osobitoga prijatelja; ali kao što njegova mudrost može podpunoma vidjeti i osjetiti, sav je sviet sada u nemiru velikom i u raznih neprilikah, za to nemožemo obzirom na ove okolnosti ništa na to odgovoriti.“

Tako je mletačka republika dosljedno odbijala svaki savez bud sa bud proti Sigismundu; a ban Ivan Horvat nije se mogao u onaj par nadati kakovoj podpori s one strane. Položaj njegov i stranke njegove postade doisto nepovoljan. U smislu djakovačkoga ugovora nije smio kralj Stjepan Dabiša podupirati ove stranke proti Sigismundu; ona je dakle ostala lišena svake podpore i s te strane. Ali i mnogi velemože bosanski, koji su Sigismundu dali zavjernice, bijahu dužni uzkratiti joj svoje sudjelovanje. Osim toga nastojāše Sigismundo poslije rečenoga mira, da izravna razmirice postojāvše u Dalmaciji i Hrvatskoj i da si tako ove zemlje prikloni. U tom ga poslu podpomagaše njegovi privrženici u Dalmaciji. Tako, dočim je dne 6 svibnja izišlo iz Zadra poslanstvo u Trogir, da pomiri gradjane¹, dodje dne 12 studenogu u Zadar kr. poslanstvo u osobah biskupa krbavskoga Nikole i ninskoga Ivana, da izravna razmiricu izmedju gradskoga vieća i bana dalm. hrv. kneza Ivana. Ovim je posredovanjem zavada umah uklonjena, te 15 r. m. mir

imenom Ivan, koj se u mletačkom zaključku od 29 travnja 1393 piše „comes Johannes“; a nemože se ondje knez Ivan razumjevati ni s toga, što je on prije i poslije bio i ostao privrženik kr. Sigismundu, a ovdje se radi o savezu proti Sigismundu. Isto potvrđuju druge listine, koje ćemo odmah navesti. Zatiem drugo: da se pod „Venceslavom“ razumjeva Ladislav, té je valjda u rukopisu stajalo „Lencislaus“, ili je pogriješka pripisačeva. Nenalazimo smisla u povjesti one dobe, da bi ban Ivan Horvat mogao raditi kod mletačke republike o savezu s kraljem českim Vjenceslavom. Svaku pako sumnju razpršit će nam mlet. listina od 11 rujna 1393 (ibid. p. 142), u kojoj se kralj napuljski izrikom piše „Venceslaus“.

¹ Pauli de Paulo: memor. p. 426.

utvrđen.¹ I na ovoj se dakle strani izpod nogu otimalo zemljište Ivanu Horvatu, a skoro da ga njegovi ljudi nepovukoše u isto doba u zavadu s mletačkom republikom. Dogodilo se naime, da su Omišani zaplienili njeke Franceze i Fiaminge, koji su se na mletačkoj ladji vraćali iz sv. zemlje. Franjo Bembo, podzapovjednik mletačkoga brodovlja u jadranskom moru, bio je voljan silom udariti na Omiš i osloboditi zarobljenike. Vieće nije htjelo dopustiti, da se umah upotriebi ovo skrajno sredstvo; već odpisom od 7 rujna 1393 naloži Franji Bembu, da ide u Omiš i mirnim putem jednaku svrhu postigne; inače neka omiške galiје smatra kano gusarice i tako s njimi postupa. Ali po svoj prilici nije Bembo ništa opravio, jer je vieće dne 27 veljače 1394 zaključilo: da se poslanik izašlje u Omiš, te se ondje s banom Ivanom, ako ga tamo nadje, porazgovori očitujuc u ime republike, kako ona nemože vjerovati, da je ono nasilje s njegovom dozvoljom ili znanjem počinjeno; a ovo isto neka poslanik izjavi omiškomu poglavarstvu, ako nebi bana ondje našao, tražeć odštetu i zadovoljštinu.²

Povod zavadi, u koju bi se Ivan Horvat bio mogao uplesti s mletačkom republikom, doisto je na ovaj ili onaj način uklonjen. Ona bi bila njegov položaj još više otežčala; ali stanje hrvatske stranke i bana Ivana Horvata postade, kako rekosmo, nepovoljnim već ugovorom djakovačkim. Kralj Stjepan Dabiša nije do duše ni poslije ovoga ugovora prekinuo prijateljskih odnošaja s kolovodjama hrvatskih ustaša, koji su našli bili utočište u njegovoj zemlji. Za to imademo jasan primjer u listini od 29 rujna 1393, koju kralj Stjepan Dabiša izdade svomu protovestijaru Gjuri; jer se u njoj medju svjedoci navodi „ban Ivaniš“ (Horvat) na prvom mjestu i to u redu kraljevskih vlastela.³ Ovo nam jasno svjedoči, da ban Ivan Horvat nije prestao biti pouzdanikom bosanskoga kralja. Ali takav položaj kolovodje hrvatskoga ustanka mogao je imati za njega vriednost a ne za samu stvar, koju Ivan zastupaše. Istina je, da je već i to išlo u prilog njegovoj politici, što i ako je

¹ Ibid. p. 427.

² MSC. arch. veneti. Misti. vol. 42.

³ Kod Pučića: spomenici srpski. II, 40: „Ѧ СЕДМОУѢСТКО НАШННХЪ КЛАСТЕЛЪ БАНА ИВАННША, КОІЕКОДЕ ХРЪКОМ . .“ „Ivaniš“ taj nemože biti drugi nego Ivan Horvat; jer bana toga imena nije bilo u Bosni, a Horvat je pod tim oblikom svoga imena poznat i trogirskim spomenikom. Vidi Lučić: memor. di Traù p. 331.

dvor bosanski njega i njegove prijatelje pustio slobodnih ruku poslije one obveze, koju netom naprama ugarskomu dvoru primi. Ivan je sve ostalo mogao propustiti vremenu te nadati se, da neće ni Stjepan Dabiša mimoići sgode, ako bi ona nastala, da kruna bosanska naprama ugarskoj zauzme opet onaj položaj, na kom je prije srpnja 1393 stajala. Ova je sgoda mogla tim prije nastupiti, čim se dalo predvidjeti, da će novi događaji i zamršaji kralja Sigismunda odvratiti od ovih južnih priedjela.

I doista jedva je Sigismundu pošlo za rukom urediti odnose s bosanskim dvorom, već ga drugi poslovi pozvaše izvan granica svoje države. U njegovoj otačbini, u Češkoj zavladao veliko nezadovoljstvo proti kralju Vjenceslavu. Ovaj vladalac bez viših političkih težnja, bez čuvstva za kraljevsku čast, trom od naravi ali ipak razdražljiv, bez odvažnosti i snage ali tvrdoglav, htjede ipak poput svoga umnoga oca sam vladati. Nu dočim je Karlo IV. k sebi privlačio oba najglavnija razreda one dobe, svećenstvo naime i plemstvo, te njihovo nagnuće upotriebio na svoju korist: njegov je sin i nasljednik oba stališa odbio i otuđio, zlostavljajući ovoga a vriedjajući onoga. Ali da uzmogne Vjenceslav uz svu slabost značaja sam vladati, obkoli se dvorjanici i milostnici ponajviše iz nižega plemstva i građanstva, koji su kano sliepa orudja njegovu volju izvršivali. Oni su stvorili njeku vanrednu (kabinetsku) vladu, koja je zasizala u zemaljsku i priečila njezino zakonito djelovanje. Taj postupak probudio je veliko ogorčenje u višjem plemstvu českom. A ono nije propustilo upotriebiti nezadovoljstvo puka, proizteklo sa strastvenoga postupanja kraljeva sa svećenstvom god. 1393, da poprими sredstva, kako bi dvorsku vladu srušilo. Glave najviše plemstva utanačiše među sobom savez i nastojaše unj povući takodjer odličnije članove kraljevske obitelji. Moravski markgrof Jošt umah pristupi u taj savez, od koga se nadaše umnožiti svoju moć i svoj upliv. I kralj Sigismundo, koga poslije svoga povratka iz dolnjih strana nalazimo u listopadu u Budimu¹, dodje iz Ugarske, te svojim pristupom dade savezu češke gospode još veći ugled. U Znojmu bješe dne 18 prosinca 1393 uglavljen obranbeni savez među Sigismundom, Joštom, austrijskim vojvodom Albertom i markgrofom mišenskim Vilimom. Prem se o tom savezu govorilo, da je upravljen proti svakomu

¹ Sr. listinu kod Fejéra: cod. dipl. X, 2 p. 117.

osim proti „sv. carstvu rimskomu“, to mu bijaše tajni smjer naperen proti češkomu kralju, kao što je bližnja budućnost potvrdila. Sigismundo je zatim, pozvan od svoga brata, otišao sa sjajnom pratnjom u zlatni Prag i ovdje ostao do veljače 1394. Tada se počelo okô Vjenceslava raditi, da privoli na promjenu vlade i dvora, pače mislilo se, kako bi se kralja uklonilo s češkoga prijestolja ostaviv mu samo carsku krunu njemačku. Ali sva nastojanja ova razbiše se o nepopustljivosti češkoga kralja. A Sigismundo nehoteć se još onda zavaditi s nijednom strankom, utanači dne 2 veljače r. g. sa svojim bratom Vjenceslavom svezu, te mu da pače obeća nasljedstvo u Ugarskoj; dočim se s druge strane dogovori s plemstvom, kako bi srušili češku kamarilu. Ove namjere dobile su pravo lice, kada je markgrof Jošt dne 5 svibnja 1394 ugovorio s češkim plemstvom u Pragu, da će sa svimi sredstvi nastojati okô uzpostavljenja starodavnoga češkoga ustava. Prvi je pokus tomu učinjen, kada se tri dana kašnje (8 svibnja) Vjenceslav vraćao iz Žebraka u Prag i navratio u Kraljev dvor. Tudjer su ga Jošt i velemože htjeli odvratiti od dojakošnje vladavine; ali kralj nedade si dopovjedati da neupravlja zemljom po zakonih. Posljedica ove razmirice bijaše ta da je Vjenceslav pao u ruke plemstva, koje ga čuvaše najprije na Hradšinu, onda (od 22 lipnja) u gradovih Příbenicu kod Tabora, u Krumlovu, napokon (5 srpnja) u Wildbergu, dok ga dne 1 kolovoza neoslobodi mlađji brat vojvoda Ivan.¹

Kralj Sigismundo, kako se odavle vidi, bio je u ovu zavadu izmedju svoga brata kralja i plemstva češkoga umiešan u koliko je pristao u savez od 18 prosinca 1393 a tim pomagao poticati plemstvo na odpor. Ali Sigismundo nije bio voljan prekinuti bratskoga porazumka ni s Vacslavom, kako nam opet svjedoči ugovor praški od 2 veljače 1394. U nastalu za tiem razmiricu nije se on miešao, jer su ga poslovi ugarski odazvali i odvratili od čeških događaja, te je umah pohitio u Ugarsku, gdje ga dne 21 ožujka nalazimo u Požunu.²

U Ugarskoj zavlada velika briga: kako da se odvрати pogibelj, koja je južnim granicam prietila od Turaka. Bajezid zaharačivši Vlašku i njezina vojvodu, te osvojivši važnije gradove

¹ Obširnije kod Palackoga: Geschichte von Böhmen III. Bd. I Abth. 66—81 S.

² Sr. listinu kod Fejéra: cod. dipl. X, 2 p. 207.

niz donji Dunav, kano Silistriu, Nikopolje i Vidin mogaše svaki čas po volji provaliti u Erdelj, Ugarsku i Sriem. U tih okolnostih sastadoše se „biskupi, velemože i plemići Ugarske“ u Budimu, da se posavjetuju „ob obrani ove kraljevine od navala poganskih“, i da ustanove shodna k tomu sredstva. Kako nam svjedoči pismo njihovo izdano¹ na cvjetnicu ili dne 7 travnja 1394 bude u tom saboru zaključeno medju ostalima i to: da se za podmirenje troška ratnoga razporeže jedna zlatna forinta na svaka dva ognjišta tako kraljevskih kako plemićkih kmetova. Odnah budu imenovani poreznici i birači, a porez imao se poslati u ruke primasa i biskupa pečujskoga, palatina Leustahija i Stjepana župana zagorskoga. S ove se dakle strane činjahu zamašnije priprave za rat proti Turčinu; ali tako dvoru ugarskomu kao što i državnikom moralo biti jasno, da se vojna ni brzo ni uspješno izvesti nemože, ako se prije neurede razmirice sa susjedi, nepovrati nutrjni poredak i saveznici nesteku. O svem tom počelo se raditi. Izravnjanje razmirice s Poljskom uze sam kralj u svoje ruke, te u tu svrhu prekorači dne 24 srpnja 1394 granice. Ovdje bješe od kraljice Jadvice ljubezno dočekan, u Sandec doveden, te boraveć ovdje nekoliko dana utanači „različite ugovore za utvrđenje mira izmedju obiju kraljevina.“² Tako si je Sigismundo bar za njeko vrijeme osigurao sjeverne granice. Ali na jugu bijaše stanje stvari mnogo nesigurnije. Ovdje je valjalo djakovački ugovor od prošle godine u život privesti; taj zadatak bijaše glede naše domovine povjeren novomu banu. Ivan naime knez krčki i modruški bio je dne 29 studenoga 1393 preminuo u Senju i ondje 1 prosinca sahranjen u crkvi samostana franjevačkoga.³ Sigismundo je u njem izgubio jednoga od najvjernijih svojih pristaša u Hrvatskoj, koji mu svoju odanost tolikimi žrtvami zasnjeđujući i podaničke vjernosti radi svoj mač trznu proti svojim zemljakom druge stranke. Ivanu je kralj dao za nasljednika a sebi za namjestnika Nikolu vlastelina Gorjanskoga, sina pokoj-

¹ Priobći Fejer: cod. dipl. X, 2. p. 256—58. „Volumus vos non latere, quomodo nos unanimiter super defensione seu tuitione huius regni ab insultibus Paganorum necessario debenda, mature tractando . . .“

² Dlugosz: Chron. Polon. lib. X. col. 141.

³ Pauli de Paulo memor. p. 427: „A. 1393, die sabathi, penultimo mensis uovenbris Segnie obiit c. Anž, tunc temporis Slavoniae et Chroatiae banus; et die lunae sequenti sepultus fuit ibi apud fratres minores.“

noga palatina, bivšega prije bana mačvanskoga. Izbor nije mogao pasti na vrednijega i pouzdanijega a Sigismundu odanijega vele-možu hrvatskoga. Nikola je i do sada, kako znamo, prvi bio u svakoj borbi proti hrvatskim ustašam i pomoćnim jim četam bosanskim i srbskim. A sada kano ban imaše liepu sgodu, da u povjerenoj si zemlji razširi i učvrsti kraljevsku vlast, a osim toga da uvede ondje tako narušen mir i poredak. U Dalmaciji opažamo sveudilj neuredjeno stanje, razdor medju obćinama, pre-pirke i svadje. Zadrani su dne 27 siečnja 1394 sklopili bili savez s knezom Vukom, koj se sveudilj navodi kano ban Hrvatske i Dalmacije, i s krbavskim knezom Karlom proti svim kraljevim neprijateljem.¹ Ali malo za tim bude Zadar uvučen u zavadu, koja mu zadade mnogo brige a napokon ohladi njegovu inače toli sjajno zasvjedočenu odanost naprama Sigismundu. Dne naime 11 ožujka odciepi se od zadarske oblasti otok Pag, koj bješe kraljem Ljudevitom odtrgnut republici mletačkoj i pridieljen (1358) Zadru. Pažani dakle, upotriebiv obćeniti metež vremena a netom valjda poticani od ljudi kneza Ivana, izabraše si tri ravnatelja za upravu otoka, a knezu zadarskomu (Ivanu de Soppe), koji je do tada ondje vladao u ime obćine, naložiše da imade u tri dana pod kaznom smrti otići iz otoka, pače dva zadarska plemića i kancelira zasušnjiše. Zadarsko vieće dočuvši ovo odmetništvo izasla odmah 15 i 16 r. m. dvie galije i više ladjica oboruzanih s voj-skom pod zapovjedništvom svoga kapetana Damjana Nasića, da otok vrati u prvašnju podanost i odmetnike kazni.² Zadarska se vojska potuče s otočani kod mjesta Paga, razbi jih i raztjera, dvojicu od ravnateljâ uhvati, treći uteče u Rab, a njih 86 što sve-ćenika što svjetovnjaka budu na većoj galiji dne 20 r. m. dovedeni svezani u Zadar, gdje su neki mučeni a drugi javno obješeni; pače stranačka je strast pobjeditelje tako zavela, da su trima odličnijima od Pažana oči izvadili.³ — Netreba dokazivati, koliko su ovakove nutrne pobune smetale državnoj vlasti u zemlji razvrtačenoj više-godišnjimi borbami stranačkimi. Uza to se i sada djelovalo na ovu

¹ Ibid.

² Punomoćno pismo od 15 ožujka 1394 (ind. II) čita se kod Lučića: *notae ad memoriale Pauli de Paulo* p. 43. Ondje je zlo naštampana godina, jer indikcija II nebijaše god. 1393 već 1394.

³ Sve ovo pripovjeda Paulus de Paulo ibid. p. 427, a potvrđuje listina od 24 lipnja 1396 (*notae* p. 43—48).

zemlju iz vana sa sviju strana. Kano zublja htjede se onamo baciti ine kralja Ladislava sa najvišjega u kršćanstvu mjesta. Papa naime Bonifacio IX., samo da svomu štićeniku čim veću i skoriju pomoć pribavi, razglasi križarsku vojnu proti Ljudevitu anžuvinskomu, a nadbiskupu od Naupakta naloži, da i u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji za Ladislava sakuplja ove godine vojsku.¹ Već ova viest bješe podobna probuditi nove nade u logoru ustaške stranke hrvatske. Na kakove se tudjer kombinacije računalo, potvrdit će nam druga viest, prem nešto starija, koja je iz Trogira poletjela u Mletke i ovdje vjere našla. Franjo naime Bembo, podkapetan mletačkoga brodovlja, obznanio je mletačkomu vieću pismom iz obale spljetske od 28 kolovoza 1393, da je Nikola Trogiranin dobio od svoga gospodara nalog: neka prenese ladjom u Napuljsku (Apulia) Turčina poslanika sultana Bajezida, koj ide kralju Ladislavu da dovrši pregovor o ženitbi toga kralja s kćerju sultanovom.² Mletačko vieće naloži dne 11 rujna rečenomu podkapetanu, da sultanova poslanika pusti u miru, da ga pače tako posluži kako bi imao razloga „pohvaliti republiku i njega.“ Ladislav je sa svojom suprugom Konstancom zlo živio, on ju ostavi; ali nemožemo misliti, da bi ga što drugo osim sobstvenoga interesa političkoga potaknulo na onaj savez, o kom pripovieda mletačko izvješće. Posredovanje u toj svezi izmedju sultana i napuljskoga kralja, pripisivalo se malo kasnije, kako ćemo na svom mjestu razložiti, upravo kolovodjam hrvatskoga ustanka. Što je u toj viesti istine, neda se osjeći; ali i ova nam potvora svjedoči, kako se dubok jaz raztvorio bio izmedju Sigismunda i njegovih protivnika. Mislilo se i vjerovalo, da stranke neće odbiti ni nevjerničke pomoći, ni ma kakovih onamo vodećih sredstva, samo ako se tim primaknu svojoj cيلي.

Dok se ovako javno mnijenje u Hrvatskoj i Dalmaciji kolebalo, protivnici ugarske politike nisu mirovali ni u Bosni. Ovdje su osobito oba brata Horvati, ban Ivan i biskup Pavao, veliku djelatnost razvijali. Neima sumnje, da su oni gledali oko sebe

¹ Raynaldi: annal. eccles. ad a. 1394, nro. 20.

² Kod J. Šafařika: monum. serb. hist. arch. veneti (Glasnik. XII, 142): „de faciendo poni cum uno brigantino unum Turchum in Apuleam, qui est ambasiator d. Basaiti, et vadit ad d. regem Vencislaum pro complemento nuptiarum tractatarum inter ipsum d. regem et filiam dicti Basaiti . . .“

sakupiti sve što nije bilo zadovoljno s djakovačkim ugovorom, sve dakle življe, kojim je neodvislost bosanske države na srcu ležala. Kako se je naprama ovomu pokretu vladao Stjepan Dabiša, nije nam potanko poznato; ali iz nastalih smo događaja vlastni suditi, da mu se kralj nije bar protivio. Kolovodje su svoju osnovu razapele u dva smjera. Ban Vuk imao je u Dalmaciji pokret poticati, a braća Horvati odabraše si Bosnu, odkle jim siguran bijaše ulaz u donju Slavoniju a lagano takodjer obćenje sa svojim političkim prijateljima u Ugarskoj. Oni se naime utaboriše i utvrdiše u krajini Usori u mjestu Doboru. Ovo mjesto leži na lijevoj obali rieke Bosne, koja ovdje ravnicom (Posavina) hrli u Savu. Položaj ovoga mjesta bio je ustašam veoma sgodan, jer su odanle svaki čas mogli udariti preko Save, a opet se povući uz Bosnu u unutrašnjost zemlje, gdje su jih štitile planine.

Ovako su stale stvari u prvoj polovici god. 1394 u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni. Ako ovoj slici još dodajemo pogibelj, koja je Ugarskoj prijetila od Turaka sa donjeg Dunava, a ona se već tada s njeke česti obistinila provalom turskih četa: onda ćemo shvatiti i dostojno ocieniti sve one ratoborne pripreve, koje su se u Ugarskoj spremale tako od strane dvora kano od strane zemlje. Iz naredbe izdane na cvjetnicu vidjesmo, da je ugarski sabor zaključio rat proti „poganom“ i na zemlju nametnuo potrebiti za vojevanje porez. Ali od poslanstva, koje Sigismundo odpravi u Mletke, doznajemo, da je ovaj rat odgodjen na buduću godinu, pak da se htjelo unj povući i druge zapadne sile, nebi li ovako u zajednici uništili Turčina ili bar nasrtaje na južne granice odbili za duže vremena. Mjesto rata s Turci odluči dvor ugarski još ove godine udariti na ustaše i tako umiriti Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Ovu odluku doznajemo iz pisma kr. Sigismunda od 5 srpnja, koje on bivši u gornjoj Ugarskoj, po svoj prilici na putu u Poljsku, izdade u Lipči (u zvolenskoj županiji na desnoj obali Hrona) na grad Kremnicu tražeći od njega da mu uzajmi 1000 dukata i da jih pošalje do Jakovljeva, jer da će poslije toga roka povesti „veliku vojsku proti banu bosanskomu i nekim kraljevine neprijateljem i nevjernikom.“¹ Iz

¹ Listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 2 p. 310—11.: „Cum nos grandem exercitum ad festum b. Jacobi proxime venturum contra banum Bosnensem ac nonnullos regni nostri aemulos et infideles intendimus instaurare, et pro expeditione ac consum-

ovih rieči kraljevih vidimo, da je Sigismundo krivio Dabišu za sve ono što je u donjnih krajevih bivalo, za tiem da mu je u tom pismu uzkratio onaj naslov, kojega mu u izpravah odnosećih se na djakovački ugovor davaše. Vladalac bosanski nije mu bio kralj nego po starom nazoru samo „ban“. Sigismundo bijaše, kako znamo, dne 24 srpnja u Poljskoj, gdje se nekoliko dana bavio. U prvu dakle polovicu mjeseca kolovoza stavljamo polazak vojske proti neprijatelju. Na čelu silne vojske stojaše sam kralj, uz njega idjahu velemože sa svojimi četami a medju njimi ban hrvatski Nikola Gorjanski i njegov brat Ivan, onda braća tavernik Nikola i dvorski vratar Stjepan Kanižaj i mnogi drugi. Vojska je prešavši Savu krenula ravno prama Doboru, u kojem bjehu se utvrdili ustaše a na čelu jim ban Ivan i biskup Pavao Horvat, za tiem banov sin (Nikola) i ostali rodjaci ove braće, koji su bili ostavili svoju hrvatsku domovinu. Ban Ivan, kada se kraljevska vojska približavala, bilo što je mislio da se grad nemože održati, bilo što htjede u zemlji veću silu sakupiti, izidje iz mjesta. Vojska dakle obkoli grad, te ga za kratko ponajviše vještinom i hrabrosti pohvaljenih velemoža osvoji. Sigismundo zapovjedi Dobor upaliti i razoriti, da nebude više ustašem zaklonom. Neposredna posljedica ove pobjede bijaše ta, da je kralj Stjepan Dabiša osobno došao pred Sigismunda, „te sebe i svoje podanike povratio u podanstvo i poslušnost kralju i kruni ugarskoj“ — ili da djakovački ugovor bude obnovljen. Ali ovaj poraz ustaša bi dopunjen još drugom po nje nesrećom. Za banom naime Ivanom Horvatom bijaše po-

matatione huius negotii magnis sumptibus et expensis indigeamus, sine quibus praedicta consummare laudabiliter nequeamus . . .“ List je u arhivu grada Kremnice. U Fejérovu izdanju štampan je datum ovako: „datum in Lypche in octava ss. Petri et Pauli apost. anno domini MCCCXCV.“ Po mojem mnienju ovaj je datum krivo prepisan t. j. na kraju CV mjesto CIV; jer sadržaj ovoga lista, rat naime proti Bosni, posvema se slaže s okolnostmi ove godine. K tomu dolazi, da je kralj Sigismundo upravo onaj isti dan, 6 naime srpnja god. 1395 bio u Erdelju, kako nam svjedoči njegovo u sibirskom arhivu pismo (ibid. p. 277): „datum campestri nostro in descensu prope villam Hozyvmezeu vocatum, quinto die festi visitationis beatae Mariae virginis, anno dom. MCCCXC quinto“, gdje je godina peta slovi napisana i tim nesumnjiva. Ako je dakle bio Sigismundo 6 srpnja 1395 u Erdelju nemogaše biti istoga dana u Lipču (Lupči) u gornjoj Ugarskoj pod Karpati. Takovih i još krupnijih pogrešaka imade u Fejéra u izobilju.

tjera poslana, a on ne oružjem već iz zasjede uhvaćen. Isto tako dodje brat mu Pavao u ruke neprijatelja, uz nje još mnogi drugi.¹

Poslije tolikoga u kratko vrieme stečena uspjeha kralj Sigismundo vrati se odmah u Ugarsku tako, da je u polovici rujna bio već u Šomogju kod Jasova.² Kralj nije propustio upotriebiti bez oklevanja pobjedu, da ustanak uguši. U tu je svrhu odlučio s jedne strane poplašiti ustaše strogošću, s druge nastaviti oružjem zatiranje njihovih četa. Prvo bijaše zarobljenikom izkusiti, među kojima bjehu osim braće Horvata i njihovih drugova još trideset i dva plemića ugarska sa Stjepanom Konthom od Hedervara na čelu, koje vojvoda Gjuro bješe kod Save iz zasjede uhvatio.³ Ivan Horvat bude odveden u Pečuh, oni pako plemići u Budim. Svi su na smrt odsudjeni. O groznoj smrti bana Ivana ovo nam ljetopisac pripovjeda⁴: „Kralj je Sigismundo zapovjedio uhvaćena bana Ivana u gradu Pečuhu smaknuti užasnim načinom, kako je to osveta kraljičina tražila. Jer najprije od traga konju privezan bijaše vučen po ulicah gradskih. Onda užeženima kleštima mučen, za tiem razčrtvoren bude za primjer strahoviti svim u buduće obješen čestimice na vratih gradskih.“⁵ Onim plemićem kralj dade isto tako obrubiti glave u Budimu na ulici sv. Gjorgje, a za tiem budu sahranjeni u crkvi spasovoj u predgradju budimskom. Pavlu

¹ O toj vojni pripovjeda Turoc: *chron. hung.* P. IV, c. 4 (ed. cit. p. 216—17). Njegovo pripovjedanje potvrđuju u bitnosti Sigismundove listine podijeljene Kanižajem 8 dec. 1397 i Gorjanskim 12 srpnja 1408 (kod Fejéra: *cod. dipl.* X, 2. p. 442—43. X, 4. p. 666—67) U listinah se samo u kratko navodi, da Ivan i Pavao bješe uhvaćeni; ali se šuti o njihovoj daljnjoj sudbini.

² Vidi listinu kod Fejéra *cod. dipl.* X, 2. p. 195.

³ Pripovjeda Turoc: *chron.* P. LV, c. 7. pozivajući se na predavanje svoje dobe.

⁴ Id. *ibid.* P. IV, c. 4.

⁵ Ovo isto u bitnosti potvrđjava Andrea Gattaro: *Istoria Padovana* (Muratori: *scriptores rer. ital.* XVII, 596): „Giovanni bano . . fatto prigioniero e condotto al cospetto della regina, alla quale mai per modo alcuno non si volle inchinare. Allora la regina biasimandolo e riprendendolo della sua iniquità e rotta fede comandò che subito fosse fatto morire e smembrato con quatro cavelli corridori, e così fù fatto nella città di Cinque Chiese. Fatta l' esecuzione la regina ne diede notizia al ré Sigismondo, che molto gli dispiacque, perchè egli desiderava sua amicizia, e molto ne riprese la regina . . .“

Horvatu prikaza kralj život ali ne biskupiju; njega za tim nestaje sa pozorišta povjesti.¹

Tako je ustanak hrvatski opet izgubio dva prvaka svoja, koji su ga s Ivanom od Paližne digli, ravnali, dušom mu bili. Smrt Ivana Horvata, osobito onako grozna i nečovječna, pripisuje se osvetoljublju kraljice Marije. Banu je Ivanu bilo svojom krvju oprati djelo počinjeno na Jelisavi; u Pečuhu, gradu ugarskom, krvnik je izveo javno osvetu za čin tajno izveden u hrvatskom Novom gradu. O Ivanu Horvatu može se suditi ovako ili onako, kako se tko postavi na stanovište ugarsko ili hrvatsko — ali duha poduzetna, dosljedna, uztrajna nemože mu nitko poreći. Prvi od boricaca proti smjeru Nikole Gorjanskoga i Sigismunda prešao je nepomično sve miene hrvatskoga ustanka. Dokle je god ustanku bilo težište na hrvatskoj zemlji, dotle se ban Ivan borio u svojoj domovini pod zastavom političkih uvjerenja svoje stranke; a kasnije je i on prenio svoje djelovanje u Bosnu. Ovdje je Ivan vjerno pomagao Stjepana Tvrdka u izvadjanju njegove državne osnove; a kakovo je taj kralj imao pouzdanje u vjernost i odlučnost bana Ivana, svjedočanstvom nam budi, što je Tvrdko, kako znamo, Ivana bio postavio u Hrvatskoj i Dalmaciji za svoga namjestnika s obširnom punomoći i što je u njegove ruke povjeravao svoj kraljevski stieg. Od Drave i Dunava tja do Laba i Morave — Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Srbija — sve ove zemlje našega naroda bjehu svjedokom Ivanove ratobornosti, koja je jednako bila poznata njegovu kod Zagreba zavičaju, kano što bijaše Sriemu, Mačvi i Kosovu. Slaba vladavina Stjepana Dabiše odpravila je takodjer Ivana u drugi mu zavičaj, primorski Omiš; ali ugovor djakovački potaknu i njega na obranu politike, koju je vidio onim činom povriedjenu. Nenašavši Ivan u Mletcih pomoći i nemogavši se nadati podpori od kralja Ladislava poduze sam kako bi sa svojom strankom osujetio posljedice rečenoga ugovora. Podhvat

¹ Ovu vjest sačuva Turoci loc. cit. Dosadnji su povjestnici osvojenje Dobora i smaknuće Ivana Horvata stavljali u god. 1390—93. Ali bez svakoga razloga, jer mletački izvori, kako vidismo, napominju Ivana živa još 27 veljače 1394. Misti vol. 42. Na isto upućuje nas i red, u kojem nam navedene listine ovaj događaj pripovijedaju. Osim toga navodi se u onoj od 12 srpnja 1408, da je Nikola Gorjanski bio već banom, kada je kralja pred Dobor pratio: „idem Nicolaus iam tunc . . . Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae banus“. On je pako postao banom poslije smrti kneza Ivana t. j. ne prije 29 stud. 1393.

ovaj izdade sreća kod Dobora, a poraz stranke u bosanskoj Posavini dovrši smaknućem bana Ivana.

Pokle je ustaška stranka lišena svoga vojvode bana Ivana i svoga diplomata biskupa Pavla, pokle se Stjepan Dabiša Sigismundu opet poklonio, nije moglo biti sumnje o daljnjem uspjehu kraljevskoga oružja. Poraz kod Dobora, kraljeva strogost u Pečuhu i Budimu morala je pritisnuti duhove u Dalmaciji i Hrvatskoj. Ovamo je bio izaslan ban Nikola Gorjanski sa svojim bratom Ivanom. S one strane Velebita, kako znamo, zapoviedao je ban Vuk Vučić nad ustaškom i bosanskom vojskom. On se bješe utaborio kod Knina, kada je Nikola s vojskom prekoračio Velebit. Ovaj grad leži u liepoj dolini kod rieke Krke; iza ledja mu se diže visoka Dinara (5740'), a stiču se dvie glavne ceste, jedna u Hrvatsku gornju, druga u Bosnu. Ovaj položaj preporučao je taj grad ustašem i banu Vuku da jim bude glavnim taborom. Pred Kninom se dakle imala odlučiti sudbina ustanka, jer pobjeda ustaška bila bi mogla popraviti poraz kod Dobora. Ali ni ovdje nije sreća prijala ustanku: Nikola potuče vojsku svojih zemljaka i njezina vojvodu Vuka.¹ Ovom je pobjedom Dalmacija faktično osvojena za Sigismunda; djakovački je ugovor tudjer u život stupio. S toga nije ovaj poraz za bana Vuka Vučića nikakove druge posljedice imao, nego da je on faktično prestao biti glavom Dalmacije i Hrvatske. Kano velemoža bosanski dodje on bez svake zapreke sa svojom suprugom Ankom dne 11 siečnja 1395 u Zadar, a dva dana kašnje ostavi taj grad, komu je začastnim gradjanom bio.²

Neposredna dakle posljedica pobjede kraljevskoga oružja kod Dobora i Knina bijaše ta, da su se Sigismundu predale „kraljevine Dalmacija i Hrvatska s gradovi i tvrđjavami u njih se nalazećimi“. Osvrćuć se Sigismundo na ove pobjede i na njezine posljedice

¹ U listini od god. 1408 (kod Fejéra op. cit. X, 4. p. 667): „Et cum demum ipsos Nicolaum . . . et Joannem fratrem suum ad reoccupanda regna nostra Dalmatiae et Croatiae praedicta per violentas manus Wolk bani et dictorum utriusque Joannis, nostrorum infidelium, occupata transmissemus: iidem . . . exercitu ipsius Wlk bani prope castrum Tinyn devicto praescripta duo regna nostris manibus et dominio cum aliis castris, civitatibus et fortalitiis in eisdem habitis recuperarunt . . .“ Ovaj se događaj navodi i u listini neposredno poslije osvojenja Dobora.

² Pauli de Paulo: memor. op. cit. p. 428. Mjesto je oštećeno.

mogô je reći: „da je opet zadobio kraljevine Dalmaciju i Hrvatsku, te da jih svomu gospodstvu i svojoj vlasti opet pridružio; da je kraljevinu Bosnu s kraljem i sa stanovnicima umirivši . . . rečene kraljevine uzpostavio u prvašnje stanje.“¹ Umirenje Dalmacije sledilo je za tim brzim korakom. Ban Nikola stade izravnati stranačke razmirice; grad Spljet koj je već 17 kolovoza 1394 na čelo svoje javne izprave bio metnuo ime kralja Sigismunda², izabra Nikoluz za svoga kneza ili načelnika. Nikola je početkom god. 1395 sazvao u Spljet zastupnike gradova dalmatinskih. Ovdje se pred njim obje stranke trogirске, koje se toliko godina napadahu, dne 23 siečnja pomiriše ustanovivši medj ostalima: „da se u buduće nikada više ni nespomene krv, koja se medju plemići trogirskimi prolila.“³ Činilo se, kano da će se sva Dalmacija od Zadra do Kotora povratiti naprama kruni u onaj odnošaj, u kojem ostavi ju Ljudevit svojem nasljedniku. Ista republika mletačka nehtjede ovoga odnošaja poremetiti, tada se još držeć turinskoga ugovora. Tako je ona zaključkom⁴ od 21 siečnja 1396 odbila ponudu grada Kotora, da ga primi u svoju zajednicu državnu, odgovorivši njegovu poslanstvu: „da je ona, kao što je cielemu svijetu poznato, voljna držati se onoga, što je kralju obećala u miru s njim utanačenom; s toga da se nemože miešati u stvari kotorske.“

Kao što je ban Nikola mirio stranke u Dalmaciji i Hrvatskoj, tako su se i gradovi dalmatinski stali družiti u zajednicu. Zadar je dne 24 ožujka 1395 izaslao u Šibenik svoje punomoćnike Pavla Pavlovića i Marina Ghinania, gdje su se imali i punomoćnici grada Spljeta i Trogira sići, da se mir, sloga i savez uglavi izmedju ovih glavnih obćina dalmatinskoga primorja.⁵ A što je ban Nikola nastojao s one strane Velebita, što su radile obćine dalmatinske uzajamno: to je bila nakanila sama kraljica Marija izvesti u Slavoniji, gdje ju dne 7 siečnja r. g. nalazimo u Virovitici.⁶ Poslije poraza ustaških četa, poslije smaknuća njihovih vojvoda, poslije

¹ Rieči u povelji od 8 dec. 1397 (Fejér. loc. cit.).

² Kod Farlata: *Illyr. sacr.* III, 336.

³ Ugovor mira čita se kod Lučića: *mem. di Traù* p. 357—59. Ban Nikola zove se „ipsius pacis tractator“.

⁴ *Secr. cons. rogat.* kod Šafařika: *op. cit.* p. 159—61.

⁵ Paulus de Paulo: *memor.* p. 428.

⁶ Listina kod Fejéra: *cod. dipl.* X, 2. p. 286.

onolike strogosti kao da se iz dvora nudila hrvatskomu narodu lovorika mira i pružala ruka pomirenja. Možebit se ondje mislilo, da je ustanak za sva vremena udušen, pak da se može milosti i veledušju propustiti neka ublaže ranjena srдца. Ali rane bjehu tako zastarjele, da jih dvorski liek samo po lagano izvidati mogaše; a šta tek onda ako jih se odanle iznovice vriedjalo? Prvakâ toga ustanka nije više bilo; kolovodjâ je malo po malo nestajalo. Ali su živjela njihova djeca, njihova unučad, njihovi prijatelji uvijek na osvetu pripralni. Tišina ona, koja je početkom god. 1395 na slavenskom jugu zavládala dolikovaše tišini poslije nepogode; pravoga mira i zadovoljstva nebijaše. Prva sгода mogla je takovu tišinu prekinuti; a ove sgrade nije trebalo dugo čekati u ono poremećeno i razrovano doba.

Prilozi za historiju

od pravoga člana jugoslavenske akademije

DR. V. BOGIŠIĆA.

*predano u sjednici historičko-filološkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 9 siječnja 1868.*

I.

Преписка лажнога цара Стјепана малогa с Дубровачком Републиком (1771—1773).

Из архива окружне Власти у Дубровнику.

Скоро ни за једну земљу на словенском југу не осјећа историк толику оскудицу у писменијем споменицама колику за „јуначку Црну гору кршну“. Ни нама најближи осамнаести вијек не одликује се много од пријашњијех у тому обзиру, па и за саме најзнатније згоде управ тога вијека не плива повјесник у обилности писмене грађе. Долазак варалице Стјепана Малогa у Црну гору како и његово борављење у земљи и у околици и управа државом (1768—1774) појав је међу најзанимљивијим, не само у прошлomu вијеку, него и у цијелој историји Црне горе — па како нам је крњаво до сада познат био! И о самој главној особи те чудновате епизоде, о особи Стјепановој, нијесмо јоште са свијем на чисто. Не само да о њему још од ниста не знамо спољашње околности, како: откле је родом¹, чим се је до тада бавио и т. д.

¹ Дочим кажу да сам Стјепан на питање кнеза Долгорукога одакле је одговори: да је из Далмације и да се зове Рајичевић на кући, Долгоруки сам записа да је из Босне (Милаковић, Историја Црне горе 172), а Андрић (Geschichte von Montenegro, 54) каже да му је српски изговор био како у Далматинаца и у Личана, дакле икавски. И пријатељ ми г. Стеф. Љубиша приповједи да је чуо казивати од људи који Стјепана лично познаваху да је био војнички бјегунац Личкога пука. Ја говорих г. Љубиши да запише и објелодани све што народ казује о Стјепану малому и обећа ми да ће то скорим учинити. У тому причању бити ће заиста и које зрно језгровите грађе за ову занимљиву епизоду у црногорској историји.

него згодиписци се не слажу ни у оцјени његовијех душевнијех својстава и вриједности, јер дочим пам га неки описују како простачину, незналицу и никаква значаја човјека, други, и међу њима озбиљна извјешћа млетачкијех државника, казују управ све тому противно: неки га граде будаластијем и дјетинастијем, а други умнијем, расудљивијем или барем лукавијем човјеком.¹

За то ми се чини да ћу свакому пријатељу народне наше историје угодити објелоданивши његову преписку са републиком дубровачком коју ми отиде за руком изнаћи у архиву републике, сада окруж. власти у Дубровнику још 1862 године.²

Ова нам писма допуштају завити и у унутарњост Стјепанова духа, јер су она управо из његове главе истекла, о чему се је лако увјерити и прочитавши сама писма и промисливши на тадању неукост писарску у Црној гори, писар је (ради неколико узрока држим да Стјепан својом руком није писма писао) сасма мало измјењивао и спољашњи облик од онога што му је Стјепан казивао а камо ли да је језгру. Неке изреке пак и гђе те гђе икавски изговор могу нам у помоћи бити у тражењу његова родног завичаја.

Осим тога што наведосмо, и саме ствари, важна је ова преписка и за дипломатске одношаје Дубровника према Русији па може понекуд попуцати дјело Макушева³ о тому предмету, дјело премда у себи изврсно није могло бити потпуно, јер писцу није било могуће допријети до архива у кому су се наша писма чувала.⁴ Ја мислим паче да су се Дубровчани управ за то и упустили са Лажицарем у преписку што су га требали да им помогне утало-

¹ Сравни и опет Андрића и Милаковића на наведеним мјестима.

² Те исте године бијех предао госп. Миклошићу неколика од нађених писма да их печата у својој „Slavische Bibliothek“ за коју и сам још онда мишљаше да ће и унапријед излазити. Знајући пак сада од иста да то више не може бити, на моју молбу појрати ми то што је у њега било и тако може сада ево овђе свеколико заједно штампано да буде. Та је омета и била главни узрок што је преписка за ово 5—6 година у пријепису лежала.

³ Материјали для исторіи дипломатических сношеній Россіи съ Рагузской республикой. Въ Москвѣ 1864.

⁴ На стр. 41 л. е. каже: „Переписка его (Стјепана малого) съ Рагузскимъ Сенатомъ сохраниялась въ здѣшнемъ (тад је г. Макушев живио у Дубровнику) архивѣ и, какъ ми ѣ сказывали, переполнена выражениями самыми грубыми . . .“

жити одују која им пријеђаше из Русије и коју да би одалечили од себе, хватаху се дрвља и камења: јер премда би на први поглед рекао да му се Дубровчани удварају у својим писмима, ипак се из цјелине види да га не држе него за пуко оруђе наведеној сврси.

Овђе ћемо најприје да Стјепаново десетеро писама поређамо, за тим ће доћи пет писама која њему Дубровчани послаше, а најпослије казивање у сенату књигоноше Марка Ивелића на окоријеч од стране Стјепанове, које је по срећи и записано било: то је како коментар Стјепанова писма под 1.

Како додатак свему том не ће бити с горега придодати слиједеће комаде који се и опет односе на међусобне одношаје Црне горе, Дубровника и Русије; и то су:

- а) писмо Стјепаново некакву Сердару Мојсији и визитуру Павлу.
- б) писмо на његово име писано збору Паптровском.
- в) два писма јеромонаха Теодосија Мрковића дубр. републици.
- г) истога писмо некому дубровчанину Влаху Пасквали морском капитану.
- д) два писма републике дубр. истому јеромонаху Мрковићу: једно од стране Пасквалија а друго у своје име.
- е) писмо владике црногорскога Саве Петровића дубр. републици.

Писма су Стјепанова дакако ћирилицом писана, па како у тому тако и у правопису и у другијем особинама држах се тачно оригинала преписујући, само морам гђе гђе интерпункцију да превначим. Писмо под бр. 9 и 10 није писала рука која остала написала. Њихов се писац старао да се покаже „ученијим“, јер је свуд гђе је знао и како је знао утискивао рускијех и старословенскијех облика и изрека, а уз то, писмо под бр. 9 обасу множином акцената и сиприта.

Писма под бр. 5, 7 и 10 имају по печат, бр. 6 два а бр. 9 до три печата, остала га немају. На окрајку печата се чита: **в(ожнѣю) м(илостѣю) Стефанъ малѣ**. Сви су печати наврх писма с црнилом притиснути одмах под стереотипним ускликом: „Саака богъ и скетомъ нервсалниъ“; само број 6 има печат на врху и на дну. Мјесто потписа стоји наврх писма под наведеним: „**Стефанъ мали**“. Свако писмо има на дну датум а с поља натпис, који ја вазда на дну писма приложних.

1.

Иза сметенога увода из историје српске пропасти, набраја благо и моћи које каже да српска господа предаше Дубровчанима на оставу а ови придржаваше, па тражи да се нешто њему поврати а нешто у Јерусалим пошаље. Јавља да се био рано али да је сад лакши. Шаље с писмом капстана Милоша свога војника у Дубровник.

Слава богъ и светомъ неруслимъ!

Стефанъ мали.

Од мнеста скендерне и црне горе. Кљко се находимо; развѣстмо наипре и наипре падене српскаго царства, и од бога гинка и поседока авгдранъ землю сербску, сербска се господа разорнише, законъ римски приватише, ма Христа изоставише¹ већъ слакнише Исуса Христа и његово исповѣданне поунтоваше, и од њурака доста трѣдъ поднесоше. Сербска господа к вами приђоше са сконемъ именнемъ и с моштима: вами флалини ништа не биаху, већъ од турчина преко мора бѣжнаху; ки мило-стико доуекасте а немилостиво одиракисте а нигоко именне приватиште пакъ и многе мошти и адићаре. Ели то тако судомъ да нигове мошти носите по свисту и адићаре, кадъ ниесте купили него на аманатъ божни остало? Него саниште властело дубровацка оѣте ли ми право казати: држите ли садъ мухамеду руку како сте држали и до садъ, и разумите се: с ѹпоканнемъ божнемъ, с ѹпоканнемъ божнемъ, с ѹпоканнемъ божнемъ да мухамедово плетенне паде, да мухамедово плетенне паде, да мухамедово плетенне паде; него ако изволите да бѹдете верни слаки неруслимскои и слакнои русни, да мухамедъ за брата не приваћате већъ да приваћате оиу брѣћу с копомъ сте били ѹ христово доба. Ако изволите, ако ли не изволите истомъ ваше славе и мудрости, немоите с садъ бацити под ноге, него се од мухамеда одреците: а ко ли не ће да видимъ оѣ ли му помоћъ.

Знам од истине да нне много вина, ма ми пошлите дене хиладе барисла, и пошлите ми двадесетъ пушака великинехъ топока, и пошлите ми оне дене слакне штоно су с каменнима, и пошлите ми еднестъ мѹху што су с каменнима, и пошлите ми икону скете богородице коа с била ѹ србскомѹ дворѹ и она с с каменнемъ; и друге трое моште кое су пришли и(з) Смедерека и из Благла и пошлите ми два штита и пошлите калциде² али и именомъ паницире; то с остало подакино. Што ниесте потрошили донесите а што сте потрошили за то ћемо кићети лено.

¹ примјереније би смислу било кад би се читало „не оставише“.

² ваљда „кациге“.

Ако питате, кад не добављено: од триста година више а од ње стотиница и пет њи мањ.¹

Ако тако не сатворите знате ли њ то своје мудрости не мењите, е не може проѣти; него ако одкодите да бисте дошли под Пашировиће и испунили ту заповиѣдъ. Има ли кон ту да му е то мило и да му е мило да добне русна, примите овѣ кинѣ за радостъ: на прешѣ ми оклопе пошлите е ми кааду.² Дођи³ васъ еданъ до мене што може прне, и ако ће доѣ нека се искрѣ на кашно ѡ Паширокиће, ондоле нема до мене него четри ѡре.

Ево смо се били мало ранили и слава богу, радѣте се, садѣ смо ласни.

И оне пеленице христокѣ које су ѡ васъ и глава светаго Новака и великога мученика Стефана: да се Христовѣ пеленица преда ѡ ерусалимѣ и да се слава ѡни: Узмите ваше добро, ако то тако не сатворите, види-ћете липо. Не узмите ноѣи кеѣ кад не кедро анте по днѣи; и ето шлемѣ господиѣна капетана Милоша моего конника, не монте га за много држати прешно ми га пошлите, и ако сад изволите то ми изнесите ѡ Коначоско поле али на Кашно ће⁴ рекосмо. Да е на здравле праведномѣ. Аминъ.

на 1 ноѣна 1771.

С ваѣ: дати се писанне властелом и свемѣ сенатѣ од ѡ Дубровникѣ ѡ градѣ Дубровникѣ.

Из ѡерис горе скендерис.

2.

Јавља да је примио дарове по кап. Милошу. Шаѣ два своја човјека ѡ Дубровникѣ да остану док руски бродови дођу. Каже да ће на Зубачко поље изаћи с војском, на пита хоће ли и Дубровчани тамо војску слати.

Слава богу и светомѣ нерасалимѣ!

Стефанъ мали.

Ево знате властело дубровљанѣ: каже ѡсрдѣ и поклонѣ прикати-смо, по истомѣ капетанѣ Милошѣ: ма е поклонѣ добро, ма ако ви добри бѣдете. Ево пошлемѣ офицере кеѣи да не имате сумѣна: два

¹ По свој прилици наговијешта благо које деспот Ђурађ Бранковић 1441 год. даде на оставу Дубровчанима и за које прича каже, али управ гола прича, да му га Дубровчани не повратине.

² ваѣду: по свој прилици: јер ми требају.

³ мјесто: дођи.

⁴ ће мјесто ће = гђе.

идемъ у твою землю да видимо Иерусалимъ. Нестъ истина: инесамъ све по суду чиннио, а ви по тому чиннисте ноцъ горше.

Тесмо разумнели да сте тривратъ до садъ слали у Орлова по дене добре персоне, то сте добро и благополучно чинили, и шта ви реуе князъ и велики Феддмъш Алеѣне Орловъ праведнога рода и дома и принципъ князъ Георгіе Долгорукъ све е истина що ви кажѹ, и виѣе ви онако како ви кажѹ; ма ви нима истину не исповнедате нити онако чините како нима кажете, него носите у левои рѹчи правдѹ а у деснои неправдѹ. Не вала тако творити. Ако ли мислите како знаемъ, и скажѹ вамъ право кадгођъ кнеѣу чинните, праведни е уловекъ међу вами све разумно што судите.

Третицею¹ посламо вамъ слугѹ свою Марка конте Икелнѣа кон е дошло с контемъ колѹнеломъ Петромъ Бѣлдинковнѣемъ, кога ми е истога Орловъ послао: чинтате га скадаѣе ви истину, ма не монте далеко, и добро вамъ е ш нимъ ако ѣете поћи у армадѹ, боле него све що сте до сада били, а мене послушати не вѣсте ни еднѹ рнеуъ кою ви рекохъ, веѣхъ сканѹ на шадѹ примисте, и велите да не могу, а виѣѣете оѹ ли моћи с помоћи кожномъ. И ако ѣете ш нимъ поћи у армадѹ русинскѹ: више га од десетъ ѹра не держите тамо, него га скорее намъ посланте: ако ѣете ш нимъ пошланте намъ едного властелина никонто виѣе ви добро, и богъ вас веселно!

Издадохъ ва черницѹ на 5 авгъ 1771.

С вана: Да изрѹчнт се сва грамата кнезѹ и осталомъ господи Рагѹзинскон.

4.

Захвађује на дару који му послаше. Свјетује их да Марку Ивелинѹ који иде к адмиралу Орлову кажу све своје туге и невоље и оправдања да би му их овај могао приопћити.

Слава богу и светоме перосалимъ.

Ми Стефанъ.

Примисмо ваше чинисне сердусное и числѹ любовъ нима на васъ и благодарствѹ на дарѹ що сте намъ послали, и сада нима на васъ любовъ и милость како на мою дѣцѹ. Како нима е исказдо конте Марко: да е у вамъ правда и право сердце, тако сада ѹразѹмею; друго сказда намъ: да инесте да инесте могли подпѹчно испѹнити що сте намъ прежде обрѣкали ма не смнете од кашнихъ испрнатеал, и сказдо намъ како сте намъ по немъ дали разумети да ѣете о вашон спени² истога

¹ претицею, (старословен.) tertio loco.

² од гал. spesa = трошак.

конта Марка пратити у армаду а с монемъ граматима, и тако саткорити како є достойно да скончаемъ службу протн. А за грамате за васъ сѹ добро писате, кое носи исти конте Марко, колико да и ки идете, и ки емѹ прикажите вашу милость и туге и правду да може истомъ сказати генералу Орлоку за що смо ми емѹ дали такву обалсть, и биће добро и благопохуно за вас. Другу кою ки прикаже мою заповиѣдъ радите обслужити болше ће вам бити весело, и богъ своимъ назрениемъ весело!

Из Цернице на 29 августа 1771.

5.

Јавља да ће послати по Петру Бјеладновићу писмо у кому ће да тражи од њих новаца у зајам.

Слава богѹ и светомѹ Иерусалимѹ.

Ми Стефан мали. Скистаон господи дубровацком.

Послаам к камѹ нароуно овога моего служѹ Андреа Утреновића с овнемъ монемъ писмомъ и пехатомъ, да вамъ обави што имамъ послати к вама господина колуцела конте Петра Бјеладновића нашего ктрнаго офицера, кон изсъ¹ камѹ неприатељ, и исти колуцелъ предаће вамъ мое писмо сѹ два пехата, у кому ћу не много досадити, и не за велику сумѹ диндра да ми пошлете по реуѣноме Бјеладновићу, за кое ћете с временомъ знати да сте нхъ добро занимали. И ова стваръ има бити тино поради неприатеља и монехъ и канихъ, и за то ми у путѹ одишите и испуните мое желанье, а друго ви у садашњемъ време, а може бити и у напредѹ, досаде бити не ће, а кадъ дође тамо нашъ колуцелъ имаћете ш нимъ и на уста разговора: и тога нашега служѹ Андреа у пут ми на трагъ оправите.

На 12 октобра 1771. из Черне горе.

6.

Тражи да му пошаљу у зајам 3000 дуката или колико износи 30.000 рубаља. Ту наредбу прати пријекарањем и као пријетњом.

Слава богѹ и светомѹ ерусалимѹ.

Ми Стефан мали. Скистаон господи дубровацком.

Ви сѹ мало снѣмна обете да много пожисте; питањъ васъ: може ли то бити, ако ли ки мене питате, а камѹ гокорнимъ да не може и да може. Ви сте господа мѹдра, него будите мѹдри у правду, а не у не-

¹ боље би било читати „ниѣ“.

правду, и добро промислите. Слало сам ви Андреа Ћгриновића не знам е ли тамо долазимо, а садъ вамъ шлемъ нашега колннела гм конте Петра Белладиниовића, примите га како офицера росискога и мога вернога и пошлите ми (по) иѣмъ три хиладѣ венецианские цекнини, унии ми се да ви инесамъ тежакъ, ако ли ви се унии мало, а ви ми пошлите колико може уунинити тридесетъ хиладѣ рѣбли росиские. Вратиѣ Мали Стефанъ и ако се ш нине мнози шале, а мнози и не шале; а кѣне ви се Мали Стефанъ славомъ иерѣсалинскомъ, ко се ш нине ѹзрѣга, бѣе мѣ грузи од свакога грузила, а ви сте кила испод мога нокта, ѹѣвантесе изпод нѣга да не испанете, и то ми оправите и дрѹго ви Мали Стефанъ не ѣ бити тежакъ. А кадъ доѣе тегота на ове стране, некое ѣе бити тешка а некое лѣка, а за дрѹго казѣе ви Белладиниовић из ѹста.

На 19 окт. 1771. нш Черне горе.

С вана: Свнстлон гѣсподи Дѹбровкаѹкон на проунтанѣе.

7.

Тражи опет „червенцовъ“.

Помогаз вас слава Іерѣсалинска!

Стефан.

Ишемъ Принципѹ и влзстелн Єднногледнон ѹ дѹбровникъ: Ако Богъ да ослобожденѣе бѹдетъ скорнимъ кремсномъ. Но влшѹ вѣрностъ сакритъ не монте, него питамъ сѹме неколико од васъ ѹервенцовъ, ако ѣете некъ сада вам валадѹ що се болше може, ер се спремамо на пѹтъ ако богъ да се разговоримъ са асгарининомъ. Пошлите ми из оба писма одговоръ, ако ваша ваша вола и пошл(и)те вашегѹ ѹловѣка кога ви знате до мене, и по нем ѣете за всѹ разѹмѣти.

1772 Јанѹара 24 в черницѹ.

С вана: Принципѹ на проунтанѣе и обще согласникомъ.

8.

Опет пријекара да нијесу искрени, па тражи да му се пошѣе пет бродова који ѣе да превезу 2000 људи на „Боке Цариградске“. Завршѹје пријетњом.

Слава Богѹ и скетомѹ Єрѣсалинѹ!

Стефанъ махи. Господи дѹбровкаѹкон.

Не ѹдѣте се що ви брезъ пеѹлата ишемъ, зато сѹ досѣе ѹетнри пеѹлата мом кодъ васъ залѹдѹ, за коє се много ѹдѣнимъ такон мѹдрон господи, какѣѹ сте инсло ѹзелн; и видимъ ѹ влшон памети да ви є дальѣко срѣе одъ єзика: то добро да знате да кодъ мене не прнстон. А

сад ви пишем да ми даде петъ бродова арматне са сикемъ цю е од потребе, да ми повеку днене иладе луди у армаду на бокѣ цариграцке, а зъ времисномъ нимаѣте платенте на влше бродове, да ви буде с миромъ трговати на све стране: и унин ми се да ће ви боље бити него с оннемъ за кога бога молитѣ. Ако ли ми то у путъ не опракисте, кунем ви се оннемъ уни ви се могу нливише закласти, да ће ви залуду помагати они краљевн ако се у кога уздате, и да ми се не ће ниеданъ одъ васъ скрити влштъ да ће поћи у намкраднѣ стране америкаanske. Садъ добро промислите, и кон балотавате¹ учканте се да свакога балота² не удари посредъ живого срца, него балотанте за свое добро у наприедъ, и ту ми кингу да сте у путъ одписали, не монте нилко учинити.

На д. 9 фебрара 1772 из Церне горе.

С вана: Господи дуброваукон на проутианѣ у Дубровникъ.

9.

И опет их кори ради неискренности, па их нука да унаприједа тако не раде. Наређује да пошаљу шест бродова за пријевоз војске коју ће да шаље на „боке цариградске“ и казује им начин како о тому не ће турци ништа обазнати. Допушта да препишу ово његово писмо па да га пошаљу у Петербург ако ће да испуне што од њих тражи.

Слава бога и скетому Јерусалиму.

Стефанъ Млан.

Поздрављам Господу дуброваку единогласно, и сва разумехом: да сте мишлени си како люди мудри, унинте велико размишленѣ, и разумели смо да держите два цара и три краља. Добро е цю тако унинте, а ма не находимъ едно добро; нег ме слишите цю ћу садъ рѣшењ: ако реуемъ право помогла ме слава Божја, ако реуемъ право помогла ме слава Божја, ако реуемъ право помогла ме слава Божја, лютѣ ми е кас жало; ако ме питате цю васъ жалимъ, нв ме послушанте да камъ кажемъ: Ниједно васъ царство одъ себе не одмеће, ни краљевство толико подиѣте не морете: него садъ од два царства имате велику мукъ, от правосавја роснскога и отъ агаранскога; царство роснско да е камн приету, да се не би по(д)ложили тѹруни, а тѹруни вас плаши, да се не по(д)ложите русина, сада е камн тѹдно тому отговоритъ, нит је ласно отговоритъ, и по тому има петъ кластеле, кон не даду управленѣ камн. I слишите цю љо

¹ од итал. ballottare = тајно свој вотум давати у саборима.

² зрно из пушке, тане,

³ ваљда: пријетњу.

сидѣ рісѣтъ: слава Іерусалимска помаже Рүсїи, ако не вѣрүете їоуѣ мало приуеканте, түрүниѣ на знанїѣ вѣрүнте да ће погинуѣтъ: слүшанї шю тн түрүниѣ говори, а ма не мон творити шю тн говори. Мене нїе лісно¹ ниша шю вашемү граду рүжно бѣде, знанте шю хоѣте үчинити. Ако не сүмлате, приправнте шестѣ бродова (ви кон сте нстѣ властела не монте то разбикатѣ) лісно окитнте шестѣ бродова, шю ннлєпше можете, дүмбардана и прлхом и оловом, и све дрюго шю є од потребе, а а ѣю н(х) люди ннлүнитн, да ш ннла поѣте нүтъ бока цариградскїе: и то може лсно үчинитѣ рєпүблнка дүбровлукл. Тада ѣте нматѣ езнкѣ и образ, тада ѣте видетѣ одѣ бога мллостѣ, и од царства рүснскога, нощѣ болше него и мнслнтє; ако не сүмласте то сотворнтє, (и ви үетнри виѣннка кон сте не монте тл посла разбикатѣ) то є клше дѣло а а могү брезѣ тога, и ако ѣте то үчинитѣ, до месецѣ днл да є то лнсто², с тїзієм ѣте од нсто на пүтѣ нздлѣ. Ако лн ме ннтате да түрци не знлду, клздлү кам клко знлтъ не ѣе: те бродове кое ѣте н(х) опрлклтѣ дннтє н(х) ү Ілкннѣ, онде да се армлю. І тако нлѣю скон бродѣ, и метнүѣю трнста люди ү немѣ, да отндү ү Ілкннѣ, да прнфлти нздѣ клннл оно шестѣ бродова, с рүсннском клнднром, да дођю к мени подѣ Арблнїю, тада ѣю нл конскү үкрїлти ү ннхѣ; ако то үчиннтє, од клшега ѣте се клгн и злтворл ослободнтѣ, и клштѣ градѣ до клнека и родѣ; ако лн то үчинитѣ не ѣте, клѣс тешко клмн, и вашемү граду, клѣс тешко клмн и вашемү граду, клѣс тешко клмн и вашемү граду. Слүшанте што ѣү клмѣ рісѣтъ: ако хоѣте бродове ннлүрлклтѣ³ прєнншнтє тү клнгү, нлклѣ тү нстү нлєснтє ү Петрѣбүрхѣ ү клнлнко царство; докл ви бродове нлпрлклнтє, отѣ царства рүснскога үзєѣте клслѣ; прєдлнтє тү клнгү Єн⁴ Єклтлрннн цлрнцн рлснскон, и ннлнду, бєрзо күрїєрс ү рүсїю. Ако хоѣте себе нлзклєклнїє, длѣю клм моєга үлклтѣкл, ако хоѣте, ако Богѣ да до клскрєсєнїл могү доѣл нл трлгѣ, а бродовн нєкл лнстн стлє ү Ілкннү, докл дођетє нздѣ Петрѣбүрхл; ако не клстє добрл үзєтѣ и посллшлти шю клмѣ велю, бєрзо мн тү клнгү вратнтє клше є од двл днн не дєржнтє. Дл да Богѣ срєѣю!

І клннствл трндєсєтѣ и олслмѣ клллдл обрєтлємѣ кодѣ мене, и поклрнл пођнтє ү царство, и єднү үєртү мнслнтє от прлкдє: покѣднтє клрлгн склм. Шю годѣ клдѣ үчнннтє клм ѣе се знлтъ, и ннтлм клслѣ, ако єстѣ кллстєлл прлкєднл, тко се обрєтлєтє ү рүснскон клннцн клнл рєклн

¹ мене нїє клїєпо = мени нїє үгднл.

² клєтлчкн lesto = глтовл.

³ спрлвллти клн спрємлти.

⁴ олстлє му у цєру „кллчєствл“.

да е света Госпођа, са силом лиђелскомъ и с Божноиъ помоћи. Ако пођете у царство, да е просто ова кинга, ако ли не ћете пођъ, пошлите ми е на трагъ; и ако ли не ћете арматъ те бродове да не идете у праведно царство, ако не ћете тако арматъ, вратите ми кингу на трагъ, да не буде тешко, и да знате да самъ от не оставно копје. Праведному здравле! —

На 1772го Года. Месеца феб. 23.

Писахъ на Виръ две уре од Погорнице далеко.

10.

Кори их што се на њ и на Русију мало обрђу а турчину угађају и бродове му дају. Казује како је за њих добро писао у Русију прем да је од Орлова примио неповољно писмо о њима а сад шаље човјека к Орлову да их исприча.

Слава Богу и светому неруслимму!

Стефанъ мали.

Не остављаму љубокъ мою од васъ. Толки кратъ писма престављахъ вамъ да могу разумнети имате ли љубокъ Рүсин; знате ли добро: с Рүсном самъ заедно и моим рнеу виће тврда и поверована.

Ја сам за ваше добро и у Рүсю пишем да имають милость на васъ, него не знам како нику снете и кое сјаме мећете, како ли ће се плодъ примити.

Мало к намъ главу обертете, а толко исто и Рүсин, а ви можете знат како сам и Орлову писао за васъ, и оно е у Рүсю пошло, и моему втрному посланику пуну властъ дао да збори поради васъ. Сада не видим познанїа од васъ; помислите добро у време, вршида е, шеница се днели, и видим да више любите искерчене нежелн право-славне. Турцин запиташе толко корабли да нду противко насъ, и ви се не одрекосте дати: ма десница божна кады помага, од людихъ се не бонмъ. Нинт вамъ пишемъ, дошла ми е една грамата од Орлова не-хрошно¹ за вас и тога ради послахом скоро нашего офицера конте Марка к нему; урезъ сие пошлалем га к ваим, да видимъ вашу милость кою имате на Рүсю, и що ћу одговорити Орлову.

И нитестъ возможно все у писмо извѣстити, но все ему поверите, ксу ће вамъ правду извѣстити.

И питами едани корабли у васъ да пошлемъ неколико кон(ске), или помагани у трошакъ. Аминъ.

Ва Цериниъ 13 фебруара 1773 год.

¹ не добро, не угодно.

С вана: Да изрѣчит се са грамѣта принципѣ и осталон властели Рагузинской с поштеніемъ ꙋ Дубровникъ.

Конценти од петеро писама које Дубровчани послаше Стјепану Малому, и која сад на ред долазе, налазе се у архивској свесци која носи наслов: „Lettere e commissioni di Levante 1771“. Писани су латиницом и то по старому дубровачкомѣ правопису, јер их је тако било лакше дубровачкомѣ и сенатору и чиновнику и читати и писати, али права писма свакако мора да су била ћирилски писана. И ја их овђе, да се прођем мијешања слова, па и да олакшам читање, дајем новом ћирилицом преписане којом се могу највјерније преписати и најфиније особине дубровачкога изговора, које су у овијем писмима растружене.

1.

Кажу да тешком муком прочиташе и разумјеше његово писмо, али много лакше то што им кап. Милош на окоријеч каза. Јављају да су послали два поклисара у двор руски а два грофу Орлову и надају се добру успјеху. Препоручују републику Стјепанову пријатељству.

A Stefano Piccolo.

Ми врло драга срца причекасмо и примисмо господичића капетана Милоша вашегѣ војника, који нам приказа и предаде један лист, под ваше име написан, кога много труда постависмо за проучит и разумјет, али боље чусмо што нам пети капетан Милош на окоријеч приказа и сповиђе.

Ми наше поклисаре упутисмо за показат царском престољу росијскога империја нашу службу и наше подниженство и уфамо доксто да ће бити, од оне велике госпође од истока и сјевера и полудне, милостиво примљени, благијем оком погледани и особитом благодарностим уздарени, за то већу славу и мир ове републике. Упутисмо и два сенатника великому и поглавитому и приславному заповједнику господину Алексију Орлов, и уфамо се на исти начин, да ће добровољно причекати, спознат нашу праведност, ако је ко од злотворнијех људи и за злобу¹ нашијех непријатеља химбено и лукаво приказану, и весело к нами одправити у заврату.

На изглед даке приузвишене ваше госпође и високога заповједника цијенимо да ћете и ви чигово је гласовито име по

¹ мјесто „ради злобе“.

свијету, и кога је привелика Госпођа изабрала за храбронога витеза за већу славу росинскога империја, показати сву љубав и пријатељство овој републици, која се много и много уфа у милост прицијењену истога росинскога империја.

И жудећи вам од господина бога све највеће честитости, остајемо љубљезљиви и прави ваше слуге и пријатељи ретур и консилијери републике дубровачке.

Из Дубровника на 15 Јунија 1771.

С вана: Господину и господару Стјепану Малому заповиједнику и владоцу од Црне горе мјесто од Скендерије.

2.

Јављају му да његова два официра дођоше са писмом у Дубровник. Понављајући изјаву оданости и препоручујући му се, позивљу се на садржај прошастога писма.

A Stefano Piccolo.

Из нова приђоше на ову страну два господичића ваша. официра које врло драга срца примисмо; и будући нам придали ваш лист и ми ваш лист проучили, и ваше добро срце и љубав спознали, и на окоријеч чули што су нам рекли придавајући га, ми опета кренко и отворена срца понављамо наше мисли у прошастом нашој приказане, од особите стиме¹ за вашу гласовиту персону, и респета² најснижња приславному рускому империју. Овако дјелујући, уфамо подпуно уживати љубав вашу свећер и свећ већма у свакој пригоди, и високу јасну милост приузвишене госпође самодржитељице росинскога империја. Поради чеса врло захваљујемо доброту вашом³, и то исто изрекосмо вашијем официрима, који жудећи без одмака вртнути се ми јих с овом нашој пријатељском⁴ садруживамо.⁵

И просећи вам од Господина Бога све најжуђеније честитости остајемо.

Из Дубровника на 9 Дуља 1771.

¹ талијански *stima* = цијена.

² тал. *rispetto* = поштовање.

³ У Дубровнику се често замијени облик датива једн. жен. са инструм.; по тому је и овђе „вашом“ мјесто „вашој“.

⁴ попуни „књигом“.

⁵ „садруживамо“ скројено по талијанском *accompagnare* = попутати.

3.

Свједоче да официри Стјепанови који бијаху послани у Дубровник, не учинише никакве непристојности, него се разборито и пријатељски поднесоше, и казују узрок за који се није могло са свијем официрима на разговор доћи.

A Stefano Piccolo.

Нико Ђуров дође по суху на ову страну без да је донно икакве ваше књиге, и преказа нам на ријеч, како бивши се ономадне вратили на ту страну ваши официри проповиђеше да нијесу дошли на разговор с нашијем господичић¹ него само двојица, и да с тега ви сумњите да су ваши људи учинили овамо коју ствар, али рекли коју нескладну ријеч, порад чега да сте педесали ваше људи, и за то да бисте жуђели ви да вам ми пишемо је ли то истина.

Ми дакле имамо вам ријети и асигурат² вас, да речени ваши људи лијено су и пријатељски били дошли на ову страну, и да су били од нас на пријатељску примљени и да нијесу икакве нескладности³ учинили, ну није се могло доћи на разговор са свијем официрима, него само с двојцом и то скровито и да остали стоју сакривени, покли почео се био чинити жамор на овој скали међу нашијем сусједима да ваши људи доходу на ову страну, и с тога, да не би каква смућа и зло слиједило, тријеба је било да се врну на ту страну један час прије, и како они пријатељски дођоше, тако пријатељски и с љубавим бијаху и одправљени.

И да знате да је ово истина и да је овако посо прошло написасмо ову нашу од пособне стиме за вас, коју упућивамо с речењем вашијем човјеком: и жуђећи вам све највеће честитости остајемо.

Из Дубровника на 17 Јулија 1771.

4.

Обећавају да ће испунити жељу његову коју обазнаше преко јеромонаха Теодосија Мрковића. Моле га да по што се увјерио о њиховој искрености према њему и према Русији да их топло препоручи графу Орлову и рускому двору.

Al signor Stefano Piccolo.

¹ Можда господичићима мјесто господом = властелом.

² по тал. *assicurare* = увјерити.

³ икакве нескладности = ништа непристојна.

Било нам је приказано од капетана Влага Пасквали подложника ове републике, колико му би писано¹ од вриједнога и сваке части достојнога јеромонаха Теодосија Мрковића у здружење² Михаила Табанџије који је дошо на ову страну. Будући исти Михаил сповидно потребу за коју је дошо с ваше стране у ову државу, ми ћемо радит, за љубав ващу, за особиту и привелику цјѣну, коју чинимо од ваше персоне и за бољу службу прилавнога и примогућега русинског империја, радит да буде без одмака извршено и подпуно изцуњено у најбољи начин који се може што сте реченому Михајлу наслонили и уздано наредили.

Али с овом пригодом ми молимо милостиво господство ваше, да би писало пријатељски, кренко преноручило и големо наручило поглавитом, и свуд гласовитом заповједнику господину конте Алексију Орлову пленипотенцијару преузвишене госпође самодержитељице русинског империја ову републику, за да би она уживала један час прије високу јасну милост истога примогућега империја. Колико се ми веће находимо и пожудни за толико добро прије уживати, толико више уздамо се по путу вашему допријети га, и да ће бити спознано срце наше и наша служба, коју толикат показасмо.

Ми (?) тако уфајући приказивамо вам држанство наше које ћемо сповједати вашом неизреченом доброти, и пожуду коју, уживајући³ милост гори речену, имаћемо за приказат вам у дјелу пста држанства.

Чекаћемо један дан прије⁴ пријатељске ваше одговоре и реченога Михајла; и жудући вам од господина бога све највеће честитости остајем(о).

Из Дубровника на 14 Аугуста 1771.

5.

Примише писмо по Марку Иведићу. Опет га моле да им настоји чим прије прибавити милост грофа Орлова и руске царице, коју им злоба непријатељска учини те изгубише.

A Stefano Piccolo.

¹ по талијанск. quanto gli fu scritto == што му би писано.

² по тал. in compagnia == у друштву.

³ овђе значи: кад будемо уживати.

⁴ значи: чим прије.

По складному и вјерному слуги вашему конте Марку Ивелићу пришла нам је и била придата прицјењена ваша књига. Ми вам захваљујемо на љубави коју нам кажете и коју нам је исти конте Марко приказо и на окоријеч с ваше стране.

Ну находећи се ова република у несрећи привеликој поради изгубљења од милости примогућега двора русинскога и поглавитога заповједника конте Алексија Орлова пленипотенцијара преузвишене госпође самодржатељице русинскога империја, чигову милост чинили су нам изгубити без наше кривине пред речепијем заповједником наши непријатељи, с чега наводи се ово мјесто и сва држава у тугами и невољама притешкијем на таки начин да се може ријети да ништом да дух проводимо.

И жудећи ми један час прије добити милос реченога заповједника конте Орлова толико према нами расрчена, и по путу његову исте госпође самодржатељице русинскога империја, молимо милостиво госноство ваше да би писало пријатељски и кренко и срчано препоручило господину пленипотенцијару конте Орлову ову републику, нека би она уживала један час прије високу јасну милост примогућега империја, и тако оживљела од погубе која је повише ње, поради изгубљене речене милости.

Ми се уфамо по путу вашему и од ваше љубави и пријатељства стећи то привелико добро за нашу утјеху и оживљење, за коју ствар ми ћемо вам остат свеђ харни и приповиједати свуда и за свеђ ваше добро хоћенство¹ које сте указали више нас. И жудећи вам од господина бога све највеће честитости остајемо.

Из Дубровника на 22 Аугуста 1771.

Слиједеће разјасњење Стјепанова писма под 1 које каза М. Ивелић у дубровачком сенату не само да је писар, како је наравно, с поља обукао у дубровачку одјећу т. ј. у тадању дубров. латиницу него је и много ријечи, облика и цијелијех изрека преприлично на дубровачку и то до тога, да ми више никако немамо пред собом право казивање Вокеза Ивелића са његовим крепким и непоквареним говором. Колико је вјернији и точнији у свему послу био црногорски писар првијех Стјепанових писама, него ли овај чиновнички мудричина!

¹ скројено по талијанском: *benevolenza*.

Adì 20 Agosto 1771.

Il signor Conte Marko Ivelić espone :

Господар мој Стјепан има гњев на принципа и остаду господу Дубровачку, поради онега што бијаше до њима на знање у свому писму, то јес да му чину имати сабљу која је од старине царска и шаторе, што би ваљало за њихову славу и оклопе што је био наредио и кањуле¹ у оно вријеме кад би била потреба. И даво је криво реченој господи што му нијесу учинили никакав дио за све малахан од тезијех ствари за цјѣну; то је што га боли. А што вам је иско двије тисуће барјела вина, није хотјело ријети да му је потреба од вина него за зламење од крви коју је дужан сваки крстјанин пролити за свету вјеру.

За речену сабљу бивши му било дошло до уши, да му је нијесмо хотјели њему дати, ма оставити за учинити час њом(е) конту Орлову, то му је било веома мучно, и мени је наредио, да ако ми дате речену сабљу, да бих имо област у печнице² је сломит, иза тега у конте Орлова ја исти отит садружен с вашијем књигам, и остало би очито да би ме он помилово а не покаро, и с тезијем показо велико пријатељство које има с великијем господаром Стјепаном Малијем; и још сувише ми је реко: да кад би била у Орлова речена сабља он би је својом руком узео у разбио је о главу онега, који је смео да није улезла у његову руку. И ово ми је особито наредио да вам речем од његове стране, колико да вам је он устима својијем приповидио.

И још ми је реко и прикричо особито да вам речем, да ако бисте ослужили што је одизгарица речено, да ће се пригодити његово срце расрчено и да ћете бити асигурани, да сила турска не ће вам нигда моћ наудити докле год буде двор русински, од кога у свако доба бићете брањени.

Господо ако ви пошљете кога год са мном до госп. Стјепана добро ће ви бити веома, за што како ми је он наредио да зборим његовијем језиком, кад ви будете њему писали и послали вашег властелина инкоњито заједно са мном, од њега ћете имати велику припоруку за конте Орлова како ће вам врло добро изити и пака с књигом реченога господара Стјепана за конте Орлова и с књигам вашијем и с човјеком вашијем садруженијем са мном добро ће по вас изити.

¹ тал. cannoni = топове.

² тал. in pezzi = у комаде.

Два Стјепанова писма која слиједе, није нигђе забиљежено како су дубровачкој влади до руку дошла. Може лако бити да су им допала преко каква књигоноше па их република дала преписати ради својих сврха. Преписана су по обичају латиницом, али да су оригинали ћирилски били свједочи нам и невјештина преписачева, на неким мјестима, у своме послу. Ми препињуемо дакако по нађеному пријепису, наш бо посао није правити реституцију правих црногорских изворника.

1.

Слава Богу, светому Томи и Јерусалему!

Стефан Мали.

Поздрављам сердара Мојсија и визитура Павла сина (?) ко-манданта¹ сердара. Фално си ми много, него отворите очи. Ето ти на прешу² шаљем пошту: разумјех да ће вас чекати једна³ чета. Него кад поћете овуда узмите 4 барке врагујелске⁴ или другу кога би нашо, нека иде пред вама на једну миљ латинску до според Будве. А онде их можете вратити слободно. И пиши ми све што сте тамо зделали, и како ти ова књига приспије оне уре на прешу ми одговор дај, како стојите. Пошљи књигу опет по суху по истоме оному ткоји ви књигу донесе. Не држи га ни часа и кажи ми како стојите.

И писах у уторник у полудне: не шали се (?).

2.

По заповиједи Малога Стјепана, пишемо теби Марко Ника Маркова Греговића и свему поштену збору Паштровићима. Буди ли изагнасте ове спромахе којизи бјеху међу вама, којјема поги-боше родитељи и њих браћа од Дубровчана: пак доније Марко Ника Маркова клетву од Дубровчана, да их нијесу они убили, а он узе благо много.

Нека донесе књигу од Дубровчана да нијесу њему дали ништа за те главе: ја ћу мислит како ће то Дубровчани платит и ако ли не ће нека и(х) Марко плати како је закон у земљу, за

¹ у изворном пријепису: comandat.

² млетачко pressa = хитља.

³ у наведеном пријепису стоји латиницом „еднач“ што је очевидно у ћирил-кому оригиналу морало бити „една“.

⁴ врагујелске = дубровачке од тал. Ragusa.

што су ш њим погинули; ако не ће, кунем ви се црквом Јерусалимском да ћу сву земљу на њега наврнут.

А што се перу Дубровчани да их они нијесу чинили убит, а ови сиромаси имаду свједојбу чисту, ко је био на лазарету када су пошлн њих људи да их убију и када су дошли, које ће и они рећ. И здравствујте!

Из на Новембра на

С вана: Пресвијетлому господину капетану Марку Грегорићу и свему поштену збору Паштровском у Паштровиће.

Чудно је да од ова два писма калуђера Мркџића републици не могах наћи у архиву оригинала него само пријепис дубровачком латиницом. По тому дакле пријепису морадох се задовољити да свој пријепис учиним. И овђе се опажа непотпуна вјештина у ћирици званичнога преписача. Да ли су пак његова интерполација и неке ријечи које никако црногорске нијесу како Исукрст, тројство, традишкан, или је тако сам Мркџић писао да лакше разумјет буду у Дубровнику тешко је за сада просудити.

1.

Пресвијетлима и преузвишенима господи Дубровачкој.

Био сам традишкан¹ како Исукрст од Јуде, не мање што сам имо ту срећу наћ таку господу која ми сахранила живот, ако могах поћ с ваиом помоћи к оному великому генералу конту Орлову. Надам се да сте њему истому учинили сву љубав што сте мени, како говори његово писмо и препорука а да ће он каквове широм² одмирити вам.

Друго остајем пуном стимом који се и подписујем.

Моје госпode Дубровачке пресвијетле и преузвишене покорни слуга Теодосио Мркџић Capellano Russo.

. по римски Марча Шкољ³ Колочеп.⁴

С вана: Пресвијетлој и преузвишеној и сваке части и стиме пристојној господи Дубровачкој у Дубровник.

¹ од тал. tradire = издати.

² попуни: љубављу.

³ тал. scoglio = острво.

⁴ Колочеп је недалеко од Дубровника талијански се зове Calamotta.

2.

Пресветлој и преузвишеној и сваке части и стиме пристојној господи дубровачкој.

Знаете како сам има несрећу упутит се с једнијем лукавијем и худнијем¹ издајником, који како чујете, не само да је радио мени учинити зло, него је похулио на исто крштење и на исти крст и одреко се светог тројства, а приста у погану и нечисту и лаживу и свакога смрада и нечистоте вјеру и закон лажца Мухамеда, који сваки тко је душе крстјанске може њега плакат како душу изгубљену.

Ја вам, пресвијетла и преузвишена господо пуном стимом захваљујем, што сте ми дали барку и ваше људи известит ме на Фјуму, гђе сам по милости божијој здраво дошо за учинит лазаре. Био сам добро стимуа и тратан² од госп. капетана Влаха, којег рекомандујем вашој милости. Такођер препоручивам капетана који ме довео у стат дубровачки, и молим вас да не би патео³, за што је био преварен од онога лажца како сам и ја.

И колико моћи и силе моје јест, заповиједате ми у свако вријеме: можете се повирити да сам вашег добра слуга.

И остајем пуном стимом ко и јес и потписујем пресвијетле и преузвишене госпode дубровачке покорни слуга Теодосио калуђер црногорски.

Из Фјуме 1771 марча 23 по illirico.

С вана: Пресв. и преузв. и сваке части и стиме пристојној господи дубровачкој с достојнијем респектом у Дубровник.

Ово писмо нађох у оригиналу, па га за то могу у његову правом облику и предати штиоцу. Вриједно је примјетити да у овому Мрковићеву писму нема језичнијех особина дубровачкијех.

Добро родени господине капетане Влахо: любазно васъ поздравлямъ.

Како иде тамо Михаило Табачни послонъ госпоциѣмъ до госпode русские в Архипелагъ: а га вѣшему добродѣю препоручуемъ, шо би мудромъ деснозницѣмъ госпode вѣше бно оправленъ: не ѣте ништа изгубити, биѣе ви захвалено.

¹ у архивском пријепису стоји hiludiem, по чему се види да приписач није те техничке црквене ријечи разумио.

² по тал. stimato e trattato = почашћен и угошћен.

³ од тал. patire = трпјети; овђе значи: да не би био кажњен.

И не ћу забораветъ оно що су ми ваша господа учинила у мою потребуу, и у чему могу нека ми заповиѣдаю срдѣлно да послужимъ све оно що се тиче до мене, само що не би било до нескрности интереса двора русинскаго.

И од мое стране кланямъ се господи рагузинском и остаемъ на нихъ службу и опете говоримъ нектъ ми заповѣдаю у чему могу служитъ.

И остаемъ пунѡмъ стнѡмъ нашега добродѣда покорни на служби ѣромонахъ Ѣеодосіи Мерковићъ.

1771 год. августа 1 во Ћернон гори.

На ово Мрковићево писмо капетану Пасквалију, које овај преда својој влади, република одговори и на име Пасквалијево и од своје стране двјема писмима која слиједе. Конценти су њихови дакако латиницом писани а права писма ћирилицом: ми, разумије се, не могосмо наћи него прве, па по њима и пријепис направисмо.

1.

Al Sig. Teodosio Mrković a nome di Cap. Biagio Pasquali.

Препоштованому свештењаку, сваке части и хвале достојну Гну Гну Јеромонаку Теодосију Мрковићу В(ластеле) Д(убровачке) поздрављење.

Михаил Табанџија мој пријатељ, приђе на ову страну и прида ми цијењену књигу вашу, по којом разумјех колико жудите и колико бисте били ради да учине ова господа, и приказах све потанко што ми приповиђе речени Михаила с ваше стране.

Ова иста господа за љубав вашу и за службу русинскаго империја справни су радити и учинити што год се прије узмоћ буде да речени Михаил буде управљен на пут. Али, до ове четири, пет дана докле буде справно што је од потребе, дадоше двије књиге да се врене на ту страну и да буде оправити што се у њима здружи и што му још боље би на окоријеч истомачено.

Ово је пригода и вашему господству, да будете показати овом господи вашу харнос, и тако се уздам од ваше љубави и пријатељства кога сам ја од кад вас спознах свећ сповједо реченом господи и врло га хвалио, а будите сигури да ће и вами речена господа бит харна и врло вам захвалити, кад њихова служба буде очитована русинскому двору и буду они уживали потпуну милос русинскаго империја.

Пишите ми на одговор што год буде слиједит —; чекајући даке ваше листе у заврату реченога Михајла, љубећи вам руке остајем.

Из Дубровника на 14 Аугуста 1771.

2.

Al Sig. Teodosio Mrković.

Препоштованому и сваке части и хвале достојному господину гну Јеромонаку Теодосију Мрковићу.

Врло нам драго би чути од капетана Влаха Пасквали подложника ове републике, да је имо књигу Вашег Господства и по истому разумјети ваше добро здравље.

Ну с драга срца ми примисмо и поздраве ваше, и Михајла Табанџију причекасмо; и будући разумјели поса за који је послан, добровољно ми дадосмо диспозитиони, како може бити до мало дана оправљен на свој пут.

Наша даке служба госсинскому двору очита будући и наше срце и пријатељство Вашему Господству, особита ово јест пригода да Ви радите љубљеживо и чините, да пријатељски буде написано поглавитому и свуд гласовитому заповједнику конту Алексију д' Орлову, пленипотенцијару приузвишене госпође самодржитељице русискога империја, од господина Стјепана Малога, за да би ова република један час прије, постављена и уживала потпору милост истога империја.

Поспјешно ви у заврату пошаљите с оправом реченога Михајла кога ћемо ми колико прије чекати за управити ко¹ жудите.

И ово је сва харнос, коју се ми надамо од вас за све оно што смо учинили у вашом пригоди, а и наше држанство кад будемо уживати милост гвора русинскога, биће прем големо Вашему господару, кога ћемо настојати и у дјелу показати, и опет ми Вашему господству бити харни.

И да сте свећ у здрављу и то већем узвишењу.

Из Дубровника на 14 Аугуста 1771. Љубежљиви Ваши пријатељи ретур и консилијери републике Дубровачке.

Заглављујемо писмом црногорскога владике Саве Петровића савременика Стјепанова дубровачкој републици. Ово је у оригиналу

¹ мјесто „како“.

у архиву пак га могосмо његовим правописом и с осталим особинама преписати. Писац му би сам калуђер Теодосије Мрковић који му приложи са својим потписом и *post scriptum*.

Пресвѣтлон и преузвишенон и сваке уласти и стиме пристоннон Господи и Властелин Дубровачкон.

Понука ме љубав ваши и зидюћи ваши састояње, да сте у садашња времена како од противника крста, тако и од талмизацахъ у немалон мукѣ, како смо и сами: но молимъ Вишнега Творца, да би сквише благословѣо оружіе русинско и възнесѣо крстѣ: ишну славенску рѣку рѣку опетъ прославно, с ономъ славомъ коју су имали наши и ваши старѣ: кон данасъ сви стемъмо и плауемо под тирански и мучителски вранъ турски кон покседнекино не могу се с нашомъ крвљу насититъ.

Сад видимъ да неки барѣни¹ и мало добри люди² нду варатъ Вас Господу, да имъ даєте аспрь и благо из име русинско: из васъ по прѣтелски како пастиръ церковни свѣтѣмъ, да никому из ове стране ница не даєте, без писма сѣтеликишаго грофа и разнихъ русинскихъ орденѣхъ кавалера Алексея Орлова, за що ће ви све понѣтъ щета, и не ће ви битъ ни у чему захвалено³. Само едно: ако би кон с нашѣмъ писмомъ и нашега общества поша и висузѣшему двору русинскому или господи русинском, у такко се вриеме препорѣчуемъ како доброн господи, да би има од васъ у потребно вриеме споможенѣ.

За то не бисте изгубили но ви би захвалено било, и од двора русинскаго и од русинске госпѣде: како сте и уинили моемъ свещенику Теодосію прошлаго годѣ, за коега ви пуно захвалуемъ.

Не друго него остаетъ и обнуомъ стимомъ Вашегѣ П. П. Г. Властеле дубровачке монехъ комшіехъ и прѣтелехъ.

Смирени архіепископъ и митрополитъ Уерногорскѣи, Зетскѣи, Скендѣрискѣи и приморскѣи Сакка Петровицъ из слоужбоу.

1771 год. новембра 17 (?) из уернон горѣ Станькиће.

Р. С. И молимъ ве пишете ми од покинѣхъ що се ууе: и у чему могу, занѣждате да ве служимъ. И поздракамъ ве. Ваш добри прѣтель Теодосіи Мерковић.

С ваѣ: Пресвѣтлон и преузвишенон и сваке уласти и стиме пристоннон господи и властелинѣ Дубровачкиемъ у Дубровицѣ.

¹ по млетачкому вагон — варалица.

² Ово се односи очевидно на Стјепана Малого. Вриједно је примјетити како се владика не усуђује назвати именом те мало добре људе.

³ Овђе значи: одвраћено.

II.

Арапско званично називље почасно за краљеве српске и бугарске.

Из рукописа библиотеке „L' Ambrosiana“ у Милану.

Тражећи по каталозима различнијех рукописнијех збирака изворе за историју народнога нашега права, паде ми случајно под око у књижици „Catalogo de codici arabi, persiani e turchi della biblioteca Ambrosiana“ састављеној познатим оријенталистом Хамер-Пургшталом 1839 год., опис арапског кодекса под бр. 161 са слиједећим преведеним насловом: *Il libro dell' insegnamento nelle frasi dell' arte nobile dell' epistolografia*. По Хамеру међу државама и владаоцима за које овај рукопис има обрасце писама, налази се у првом дијелу (садржај је рукописа на седморо подијељен) и „Re di Servia“ и „Re di Bulgaria“.

Кад не би било у описану Хамерову ништа друго осим тога што наведох, био бих забиљежио број рукописа, па чекао стрпљиво zgodну прилику да поближе потражи, да ли тај рукопис имаде каке вриједности за нашу историју или не. Али неке примјетбе које уплете у свој опис, које ми много обећаваху¹, пробудише у мени неодољиву жељу да обазнам чим прије садржај онијех формулара који су назначени за краљеве српске и бугарске. Посијешно се дакле обратих на чувенога оријенталисту г. проф. Асколи у Милан да би поближе разгледао и означио ми садржај тога рукописа, а преписао ми и превео мјеста која се односе на Србију и Бугарску.

Тај научник угоди одмах мојој жељи, прегледа рукопис, па ево што ми међу осталијем о њему отписује:

„Није ово првом да непажљивост Хамерова даје повода ученим људима да распитују за арапски рукопис о коме тражи података Ваше пошт. писмо. Тај рукопис није него цуки правилник церемонијада при писању диплома и писама, а то се види из овога наслова, који Дџиджео (Giggeo) записа: *Diplomatum et literarum*

¹ Questa raccolta di lettere, che si spedirono dalla Cancellaria di stato dell' Egitto fino all' anno 778 (1376), nel quale fu essa composta, è un tesoro raro non solamente dell' arte epistolografica, ma anche di storia per le molte lettere di stato spedite dalla Cancelleria di Stato del sultano dei Mammelucchi nel secolo decimo quarto, nel quale l' autore pare essere stato investito della carica di segretario di stato al Cairo (str. 29).

stylus apud sultanum“, а још разговјетније друга опазка самога преписача. Преписујем Вам ипак ово мало редака који се односе на владоце Српске и Бугарске.

(Рубрика): За Господара (Сахиб) Србије и Бугарске.

(Пише се) писмом Тулус.

(и) пером којим се пишу царске дипломе.

(Наслов је): Продужи Боже живот Господству Вашему, свијетлому, поштованому, частному, веледушному, храброму попут лава, јунаку војводи Анђелу Комнену¹ Н. Н. ступу хришћанства, краљу (малик) од Србије и Бугарске, слави хришћанских народа, поносу вјере Христове, јахачу морија, покровитељу градова и пограничних мјестија.

(За тим долази) усклик;

(Па почимље) Издадосмо ово писмо и т. д.

(Означење) Господару од Бугарске.“

Из тога што наведох лако је виђети да се надах из тога рукописа много више и много драгоцјенијега материјала наћи него што се нашло — али и то што је нађено има ипак неке важности. И ово мало ријечи које приопћих свједоче нам барем да су краљеви српски и бугарски чешће долазили у неко сношење са султанима Египатским а осим тога показују нам наведени почасни наслови у колику официјалному уважењу држаху оријенталци наше старе државне владоце.

Док се боље не проучи тај рукопис, није од велике користи описивати га поближе нити о њему опширније говорити: за сада буди доста и то што је ту речено.

¹ Не знам за што је тај Анђео Комнен овђе уметнут. Је ли то каква забуна или погрјешка арапскога писца, или можда стоји у каквој свези са предањем или хвастањем неке српске господе да су по танкој крви царскога порекла Комненоваца.

Placere.

*Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti dne 12 veljače 1868*

PRAVI ČLAN FRAN KURELAC.

Ima roditelj, u kojih još i oni da su lépi, nu dčtca im budu povse gruba i grdolika; ali nčga materinska i otčinska zato ne popušta: od krvi je, milo im je. Ima narodov, u kojih još i oni da su čeljad na glasu, ali jezik im je golotan i surov, nu ga ne samo prigledaju i goje, nego vse onako grubâ još i drugim nameću, te o njegovoj lépoti još i čudesa pričaju.

Kako je u nas? prem na obrat: gradjanin ga mrlja; gradjanka, ako je siromašnija, za nevolju govori, ako bogatija, njega se mal da ne i stidi; dčto on tano; došljak ne razumč; gospodin prčzire; a plemić, čudo nečuveno u vsem druŹtvu ljudskom, on ga još i mrzi; da ne spominju toga, kako ga nčka vrst druŹtva ni govorit ne smč; a još isti njegovi prijatelji često ga bud zameću, bud mu se radi kojekakvih, to pravih to laŹljivih neprilik uklanjaju. To je udes, to je čemerni osud jezika uhu najugodnijega, ustima najslastnijega, umu najpodpunijega, vsakomu nauku najprikladnijega a našemu srdcu najmilijega jezika Slovinskoga; o kojega starini i prostoru, o kojega visini i plemenu bud slovce progovoriti grčšno mi se čini: toliko je stvar i priznata i tvrda. Majke naše — sramote vaše!

A čto naši knjiŹevnici? jesu li ga bar oni osvčtlali? Oni su ga ogarili i natrunili, lice mu skinuli a krabulju podvezali, a novotarije mu naprtili, da jedva diše i kiše. S njihovoga, recimo, poštenâ nu s mnoge ruke zlokobnoga truda, čto je daleko od ikojega govora Slovinskoga, postalo je zakonom, te čak i na školska vrata nalčglo i provalilo. Kdč još koji plamenak za jezik treptio, njihov ga je kuŹni hak udunuo; kudaj još sdrava vodica jezika nam

bistrâ proticala, s njihovâ neudesnâ překopa i navoda posahnula i zanorila.

Nu smo danas na kraći se put spremili nego da razglabamo uzroke tolikoj nenarodnosti Slovinskoj i tolikû kvaru nje jezika, te svrnimo na ono, o čem danas čitati sam naumio t. j. o zloj porabi glagola *dopasti* (*se*), ne bi li tako, vidajuće ranu po ranu na miljahnom tělu jezika nam něžná i povrědljivâ, opet ga privedgli i na staro ga sdravlje povratili.

Latinsko *placere*, gefallen, prodrlo je od Slovinskoga morja do Tatranske gore. Slovaci govore: to sa mi *páci*¹; a u nas mnogim je za směh, reče li primorsko čeljade, kad kupuje: „to me ne *piázá*, dajte mi ča drugo, ča bi moglo bolje *piázát*.“ Nu slabo se tko domišlja, da s onimi bolje ne stoji, čto govore: meni se ovo ili ono *dopada* ili ne *dopada*. To je Němčarija tako přesna kako ikoja druga, kojom sadašnje nam knjige proševaju. Mislio sam, da nije starija dobe Mikloušiča Tomaša, našega mal' da ne suvrěmenika, koji piše u někoj komedii svojoj: „Ar mi se ovakovi jako *dopadaju*, koji mahom istinu poveju.“ Nu Isusovac Muliš je stariji za bar petdeset godin, te i on piše (1784): „Kada trsimo se komu drugomu *dopasti* nego samomu gospodinu bogu.“ Gasparotti je stariji i od Muliha za bar dvadeset i pet godin, nu i on piše (1760): „Zmed vseh bregov meni se najbolje *dopadaju* dva bregi oni Horeb i Sinaj“ pak opet on isti u svojih životih svetac: „meni se ne *dopada*, reče gospa, samo od boga vsikdar govoriti.“ Još toliko godin dalje, a to ni Jambrešič niti još stariji Belostenec bez te besěde nisu, u kojega još se i ovaj pogrubi nu zrnati priměr nahodi:

Nor'c norcu (= ludov ludovu) se *dopada*,

A svinja svinje, kad se vkalja.

¹ U našem jeziku *pačiti* je smětati, zabavljati, ili, kako je to Vuk tumačio, kděkad i škoditi; nu ne znam odkud je Podravcem gornjim priděvnik *nespačen* n. p. tak mi je *nespačno* denes t. j. ič fůhle mič ničt mehl. Ne sluti li i to na *placere* (unbēhaglich)? Ili da pomislimo na Čěšku *spačenost*, Verderbenheit, Slovensku *páku* i *popačenost* te Srbsku *pakost* (u Grblju *pakostiti* je isto čto i *pačiti* = noceo)? Nu se logika smisla tomu opire. A da pomenuti Podravci *nespačen* tako razuměvaju, evo tomu priměra iz pisca još i Posavca. Mikloušič Tomaš, govorec o daru, čto ga je u Slovinov, tudje si jezike prisvojiti te ih i dobro izgovarat, veli: „Njemu (t. j. Hrvat) nikdar sponesti se ne more, da vu sgovarjanju rečih (sic) drugoga jezika kakovo *nespačno* iz mäterinskoga svojega jezika zavlačenje bi se čulo.“

„Nu što ću ti širit lakrdiju“ kako pjesma veli: zatek'o sam to *dopadanje* čak u Prgošiću iz 16. vjeka, gdje piše: „Koji budeš čitao ove knjige (t. j. Tripartitum Verbötzianum) ako što najdeš u njih, što bi tako ne bilo pretumačeno, kako bi se tebe *dopadalo*, ne bude mi žal, ako je popraviš polag pravoga razuma.“

U pomenutoga jur Tomaša nahodimo i *dopadnost*: „Ako bog vu grehu nikakovu *dopadnost* nema itd.“ Tako i Matijević: „Ovo je moj sin ljubljani, vu kojem ja *dopadnost* imao sem.“ Istina, da i oni, što su najveće čistoći jezika nastojali, tomu se ukloniti ne mogahu, te tako čitamo u istom Vodniku, Slovincu, kad se spravljao prve novice, što ih on pisati uzeo, zemljakom preporučiti: „Delo je veliko, plača majhna; vuner, katerimu *ne dopade*, naj me rajši pri miru pusti.“ Istina, da to i u Vukovom slovníku stoji; nu Vuk se ni od čega ne otimlje, što je u narod unišlo, ali je (V. *dopasti se*) i pridao uz tu besedu: u vojvodovini t. j. izvan nje to se ne govori. A ni ja toga ni u kojem piscu naroda našega nahodio nisam, ako je nikao u Bosni ili u Dalmaciji, ili kojoj bud strani, koja od Njemca ostala čista. Ni Vuk sam nikdè toga ne piše, van što je u slovníku to slovo zapisao.

Što je dakle s glagolom *dopasti*? nije dobar? Dobar je i što može bolji, ako odstrižeš rečicu *se*, te nikad ne rečeš: *dopasti se*; i ako glagolu onaj znamen uzhraniš, koji ga ide, te ga nikad za ono ne uzmeš, čim on nije t. j. za *placere* ili ti gefallen.

Koji su dakle pravi znamen glagolu *dopasti*?

Samcatu, bez kojega padaža uzanjan, ovi su mu znamen:

1. advenire, pervenire; eintreffen, ankommen, anlangen, eintreffen. Narodna pjesma ima:

U to doba i Bogdan *dopade*.

a naš Betondić Joso pjeva:

Na konja se svak posadi,
Put Rima se grada djele,
Dopadaju iz nenadi
Na kraljeve dvore bele.

a vsaki dan govorimo u životu: *dopao je glas*, da je umr'o, da smo predobili itd. t. j. stigao; govorimo *dopasti kamo na objed, na konak* itd. *dopasti oko ponoći, u mrak, u zoru* itd. isto tako: *odkud nam ti dopade?* (a kdèkud i: *pade*).

2. irruere, irrupere, erumpere, prorumpere, consurgere; hervorbrechen, hervorbrechen, einbrechen; n. p. *dopade sila Turska u zemlju*;

ili: *iza grma dopadoše* hajduci; ili: mi bez pušak a *dopadoše vuci* itd.
ili kako Jakob Betondić hrabro izusti:

I kroz dobljen val *dopani*

(breche durch die besiegten Wogen hervor).

3. *advolare*, *praesto adesse*; *hinkommen*, *hinzukommen*, *sich einfinden*. Tako ima narodna pjesma, kdě spominje, kako je Damljana u kolu zrno shvatilo:

Damljan padě a ljuba *dopadě* (t. j. *pripadě*);

a Rajić, pjevajuć orla Ruskoga, veli:

Er kdigod on *dopadne*

I znojan dotrěi itd.

pak opet on isti o nevolji Turak:

Jer Koburg s jedne strane

Na njega napadě,

A Suvárov sa druge

U pomoć *dopadě*.

4. *incidere*, *impingere*; *morein gerathen* od. *fallen*, *worauf stoßen*.

a) *k: dopadosmo k studencu* ili *k plotu* itd. i o čeljadetu: „... Da ne bi pjesan mâ jur *k tebi dopala* (diđy *finden*).“ Hektorović. b) *do: ako dopanemo do jarka*, *do rěke* itd.¹ c) *na: dopali smo na vojsku* ili *na topove*, *na odpor* itd. d) *u: ako dopanete kamo u hlad* ili *u dubravu* itd. a stari Ježovan Krajačović veli: „*vu oblast vrazju dopasti* (t. j. *zapasti*).“

5. *convenire*; *zufallen*, *zutreffen*, *passen*. Tako Došen uhitriv nečiju sliku i dobro ga ogrdiv rečě poslě:

Jer zna, *slika kud dopada*

(t. j. *wen es angeht*, *wo es hinpaßt*).

6. *obvenire*, *superesse*; *zufallen*, *zukommen*, *übrig bleiben*. Tako nam pěva čuveni Slavonac Kanižlić:

Nije pô somuna, nego nosi cio,

Za gosta Antuna da *dopade dio*.

Ako li pako glagol nije samcat, nu je uzanj genitiv stvari koje, onda znamenuje fieri *particeps*, theilhaft werden, ernten, erleiden, niti je onda tomu glagolu inoga znamenana do toga. Prema tomu govorimo: *dopali smo muke* i *nevolje*, *dopali smo sramote*, *tamnice*, *šuge* te ponajveć kakve god běde. Narodna pjesma nam pěva:

Jer sam *težkih rana dopanuo*.

¹ Miklošić ima iz nêke srbulje: *dopadnati „do ruke.“*

a i knjiga tako piše n. p. Kanizlić: „Bojeći se da pristupivši zakon kogagod *zla ne dopáde*.“ Govori se još: *dopasti* čijih *rukú*, in je-mandš Ĥānde gerathen, nu i onda na zlo sluti n. p. ako mu *dopaneš rukú*, živ ne uteče (možebit město: *do rukú?*).

Može uz glagol *dopasti* stajati još i treći i četvrti padež, nu ne imena samostavnoga ili ti stvari, koje čovjek dopada, nego imena namještnoga ili ti čeljadeta, kojemu je što pripalo, k ôga je što zapalo.

Privedimo nekoliko priměrov s dativom. Znamenjuje onda:

1. contingere, pertingere; zufommen, entfallen, zufallen. Pišu kapitulska pisma Bakarska: „Pravdniki ostálo na pol imaju vse razdelit, i kuliko *komu dopade*, u pismu dati.“ Poslovica Istarska veli: „Komu si se rugala, *tomu si dopala*.“ U narodnih pěsmah ima:

Knjiga *mu je dopanula*

a tako sbori i Gundulićev unuk:

Ovdi sam te ja dozvala,
O vojvodu prihrabreni,
Malo přer *dopala*
Po vlahu je knjiga *meni*.

Prema tomu i Kuzmanić: „*Dopali su nam glasi o Splitu*.“
A produžitelj Kadčičevih pėsam ovako se ozivlje:

Loša srića *njemu jest dopala*,
Kad se buna biše zakuhala.

2. cadere vel quadrare in aliquem; zufallen, für jemanden passen. Stari nam Habelić, govoreć o srditeu, ovako progovara: „Te vidj, ako *mu* pravdeno pasja prispodoba *ne dopada*.“

3. afficere animum; zu Gemüthe fallen, zu Herzen gehen. Evo i za taj znamen priměra iz Rajića:

Sve skupa baterie
Zagudiše gromko,
Jadnim *Turkom* u gradu
To *dopade* gorko.

Privedimo ih nekoliko i s akusativom. Znamenjuje onda, kako i tolić:

1. contingere itd., zufommen itd.

Arkangel Gućetić, vrstno pero, piše: „Imaju sumnjiti i bojati se, koji *ih* će dio na drugom světu *dopasti*.“

2. jure convenire; gebühren. U knjizi glagolskoj, Acta Croatica, čitamo: „... ni se vkladati v njegovo iminje ni u plemenšćinu (črfgut) ča *ga dopada*.“

3. attingere; treffen, erreichen. Tako govorimo: *dopala me* rana od puške. Garanjin Luka pĕva:

Tvoja milost odbižĕ me,
Nevolja *me* zla *dopadĕ*

a naš uĉeni Ferić, Dubrovĉanin, ovako:

Nesreća *tebe* samu zaĉto svaka *dopada*?

Crnogorac Martinović pĕva:

Crni ĕe *ne* (t. j. nas) *dopanuti* glasi.

4. incedere vel invadere aliq. aliqd.; herankommen, anwandeln, befallen. Tako piše nĕki bezimenović u Magazinu Dalmatinskom: „*Dopala ga* je crna volja o smrti se razgovarat.“

Ćim smo vidĕli, da je u nas već od davnâ te krive porabe laži-glagola *dopasti se*; Ćim smo vidĕli i upoznali, koja je poraba i sluŹba prava glagola *dopasti*; vidjmo sad, kako se mogu izreći ove srodne misli: placere, convenire, sapere; ili po Nĕmaĉki: gefallen, beŹagen, Źdmeĉen; te Ćim se dakle moŹe nadoklasti ono, ĉega pomenuti orudjeni glagol izreći ne smĕ.

I.

Pomenute srodne misli mogu se izreći ponĕkim pridiĕvnikĭ, samostavnikĭ te napokon i glagoli. Uzmimo najpredĕ pridiĕvnike, te medju njimi *drag-a-o*, pak poĉimljuće životom i narodom predjimo posle na knjigu i starinu.

SluŹao sam primorsku snahu, kdĕ veli: „dok sam bila divojkom, vsako malo *drago mi je bilo* va Riku pojt (iĉ jand Gefallen daran).“ Ćuo sam u Dalmaciji: „kad sam laĉan, *meni je drago* i sir jesti (finde iĉ auch am RâŹe Gefallen).“ Pritĕica veli: „Bog ne plaća ni u petak ni u subotu, nego kad *je njemu drago* (nach seinem BeŹiehen).“ Tako nam i narodna pĕsma pĕva:

Ljubi moja, *nije meni drago*,
Da ti ĉesto ideŹ u matere
Mimo dvore dva Dulinovića.
Ali njemu mlada odgovara:
A ja hoću, *jer je meni drago* (car tel est mon plaisir).

opet pĕsma:

Gospodaru Petroviću Gjorgje,
Dat ĕeŹ meni, ĉto *je tebi drago* (was dir ansteht).

i opet pĕsma:

Kupi svata, *koliko ti drago*,
U svatove, *koga tebi drago*,
Po divojku, *kada tebi drago* (nach eigenem ErmeŹŹen).

Od života i naroda ni starina se ne odbija. Tako piše u srbuljah: „A pod ovi uvjet postavi višerečeni poklad: da je voljna višerečena gospodja Jelena u vsako vrēme sama svojom glavom ali svojemi slugami rečeni poklad . . . uzeti vazda, *kade joj bude drago*“ pak opet: „Gospodo, voljni ste pisati, *što je vam drago*.“ Crnoević Maksim ima u listu darovnom: „I jošte priložih planinu našu baštinsku Lovćen, što gode je zem'lj rabotnyh svekoliko, *ali je drago* crkvi da sama rabota, ili da daje na dohodke (verpachten).“ Kako starina diplomatična, tako i nje pisci. Tako stari nam glumčija, Držić Maroje, hotēv reći u proslavu: ne bude li vam gluma ista u volju, a to može bit glumci, ili što kdēkoji njih prikazuje, ovako ju rečē: „I ako komedia *ne uzbude vam toliko draga* (Beifall finden oder gefallen sollte) ali vam će Dundo Maroje, Pomet, Grubiša i ostali *drazi bit*.“ A nēko dēvojčē u njegovoj glumi, ugledavše momka, ovako sbori: „Tko će ono bit onamo, brižna? tvrdo ti je upr'o oči u mene (wie er mich fixirt)! *tot mu sam draga* (wahrscheinlich gefallt ihm).“ U Juriševića govori bog:

Čto sam ja tebi dal, mogu i vazeti,
I *kad mi je drago*, opeta vratiti.

u Budinića David:

Uspodobih se toj pelikanu ptici,
Drago jest život kōj u pustoj špiljici (jein Behagen finden)

a u Palmotića Isukrst, kdē se moli otcu svōmu:

Ako je drago tvojoj moći,
Tvoje promēni oštre odluke,
Da ova čaša bude proći,
Da sve minu oštre muke.

U istoga Palmotića Jelena piše Paridu:

Ne cknj veće, o Paride,
Po Jelenu tvoju hodi,
Misli moje tebe slide:

Kad ti je drago, ti me vodi (quandocunque libuerit).

Arkangel Gučetić, govoreć o pokoravanju samā sebe, veli: „I da ne učinim, *što mi drago uzbude*.“ Baš prema tomu govori Lastrić Bosanac: „Čineći ona dila, *koja su draga* bogu i ljudma“. Istranin Glavinić, starinom iz Glamoča u Bosni, ovako piše: „Prez vere nij moguće *dragū biti* bogu.“ On isti, govoreć o dēerci Herodiade, veli: „Ulizē divičica, ter nike smišne učini igre, kē toliko sīdećim *bihu drage* da itd.“ Novijega vrēmena i Vlašić, Slavonac, govoreć lakomcu ovako besēdi:

Kadigod jest tvoje blago :
Tâ tvôm' srdcu *bit je drago*.

a tako i Vuk, govoreć o kući Pešikanovoj, veli: „koja se nije bojala nikoga, nego je činila sve, što joj god drago bilo.“

Prema priděvniku *drag* ima i glagol *udražati se*, koji dosta je rědak, i kojemu evo priměra iz naše glagoljašice Acta Croatica: „I mi zato vidivši njegove službe i vernost, kîmi se je on nam u naših dugovanjih kruto *udražal* i ukazal (unſer Wohlgefallen errungen und ſich ausſezeichnnet).“

Uzmimo sad drugi priděvnik: *ugodan-a-o*, i on bo one je misli srodnice izgovarao, oko kojih nastojimo i koje prěmećemo. To se vidi iz jezika staroga i srědnjega i novljega. Tako čitamo u Brčićevoj hrestomatii glagolskoj: „I tako ispravet' se st'ze suštih na zemli, i *ugodnym* tebe naučet' se človeci. Ibo premudrostiju iscělěše jelici ašte *ugodiše* tebe, gospodi, ot načela.“ U vulgati oto město ovako slove: „Et sic correctae sint semitae eorum qui sunt in terris, et quae tibi placēt didicerint homines. Nam per sapientiam sanati sunt quicunque placuerunt tibi, domine, a principio.“ U někom ugovoru Srbskih spomenikov ima *drag* i *ugodan* po veće put: „Moleći nas *da bi nam bilo ugodno* (complaceret nobis) za ljubav rečenoga gospodina duža i obćine Bnetačke učiniti dobro susědstvo rečenomu gradu Kotoru itd.“ a ozdol niže: „Moleći nas, *da bi nam bilo drago* učiniti volju rečenoga gospodina duža i obćine Bnetačke itd.“ Mon. Serb. pak opet: „Ja (t. j. Alibeg Pavlović) ću k vam pravo (ich meine es aufrichtig mit euch) a vi ka mně, *kako vam je ugodno* gospodstvu (wie es Eurer Herrlichkeit gefällig ist)“ pak i opet: „Da ti damo onuzi petdeset lak't skrlata, *kojere tebe ugodno bude*.“ Ista. Čitamo u kronici Hrvatskoj: „I poslā duž posle kralju Cepimiru, da bi dao ćer svoju za sina . . . I *ugodno* bi kralju (placuit propositum, der Vorschlag gefiel, fand Anſlang).“ A tako i u Razvodih Istarskih: „I *tako be ugodno* g. knezu i vsjoj gospodi (dem ſittmten bei, placuit).“ Naš jur pomenuti pisac Istarski, Glavinić, piše: „Zato od mene prosi, *ča ti jest ugodno* (was dir nur beliebt)“ a Gladić ima:

Ugodna mi je, majko moja (t. j. bogorodico)
Katarina raba tvoja.

U Gundulića posal Sultanov, rad izprositi mir u Varšavi, ovako sbori:

„Mir, ki vam se šlje od cara,

I ki želi svak i žudi

Vrh svēh častij, vrh svēh dara:

Ugodno vam primiti budi (placeat accipere).

Istoga je sbora Nalješković, i on Dubrovčanin, te veli:

. tēm sudac ti budi

Tere nam na sud tvoj ovu stvar odsudi (nach deiner Erkenntniß und
Einsicht)

Ako je ugodno i drago težem sad (wenn diese keinen Einspruch erheben, wenn es diesen so gefällig ist).

U istoga Nalješkovića, u glumi někoj, pastirčē govori lēpoj vili:

Ako ti ugodan ki bude od ovēh (wenn dich einer anspricht, dir gefällig)

Taj da ti bude dan, tim dobro gleda' (m. gledaj) svēh.“

Zaletio se med gornje primēre i jedan s glagolom *ugodēti*, evo sad jednoga iz zakona Poljičkoga, kdē ima *godēti*: „Ako li bi koja strana od dviu rekla na parnji drugoj strani: vazmi sebi rotu ali ju meni pusti (šhwōre du oder laß mich šhwōren) oberi *koje ti godi* (mēhr zujagt) itd.“¹

U jeziku staroga te i srēdnjega vēka ima još i *godē byti* placere. Piše u rukopisu Suprasalskom: „I *godē byst* v'sēm' slovo to“ u Apostolu Šišatovačkom: „i *godē byst* slovo se prēd v'sēm' narodom“ te opet: „Ubi že Jakova brata Ivanova m'čem, i vidēv' *jako godē jest* Ijudčom, priloži jeti i Petra.“ Spomenici Dubrovački i Srbski takvi primēri baš obiluju; evo ih: „... tko li su gostije i nēsu se zabaštinili (die keinen Grundbesitz hatten) da im je na voli, *kako im godē*“; opet: „t'da se obituje općina da mu pripovi (aufgefunden) i da mu da rok, kako do roka može izlēsti iz grada, *gdē ljubo njemu godē bude* (wo immer es ihm genehm sein wird)“ i opet: „da smo voljni prodati i darovati *komu nam je godē* Dubrovčaninu onej delove, čto nas dojde u Konavljah.“ Na někom mēstu, kdē je govor o ženi prēljubi, vele isti spomenici: „Ašte li ne budet jemu ugodno voditi (t. j. u kuću): to nakazav ju da ju prodat *kamo jemu godē*.“ Od pisac novljih u jedinoga sam Čubranovića primēr našao, kdē gospu nētko nagovara:

Ako li ti nije godi

Ičta toga meni dati:

¹ Miklošić u slovníku jezika staroga pripominje iz Izbornika kneza Svetoslava i priděvnik *god'no* εὐάρετος placens: „ašte li ne bēaše *god'no*.“ Habeliču je *godēti* sapere: *godi mi*, es šhwēdt mir.

Nu mi daj (bar) to ne zakrati,
Čto za pînez ne dohodi.

Česi otom se prilikom služe predlogom *v*, te govore *byti v hod*; pače i naš Dometian piše: „S'vêť moj *budi ti v' god'*, o caru (compliceat)“ a Slovenci predlogom *po* (nu je u njih *god* roda mužkoga). Kad je ove godine umr'o profesor Kvas na Gradačkom vseučilištu, pisale su o njem Ljubljanske „Novice“: „So ga često obirali¹ in zaničevali, ker jim v narodnih stvareh *nî bil po godu*.“

Uzmimo sad i treći priděvnik: *mil-a-o*, er i on iste je ćudi, koje i dva mu prednjaka. Ta govorimo vsaki dan: daj mu ono, *što mu bude milije* (besser zujagt); ili: muči, *takvi mi razgovori nisu mili* (find nicht nach meinem Geschmacke, bequemer mir nicht). Narodnomu govoru pritčica je najbližja, er je iz njega nikla, pak evo je, kdě i ona tako gata: „Trbuhu gladnû *sve je milo* (schmeckt alleß) trbuhu sitû *sve je mrzko*“ pak opet: „I vrag zna, što je pravo, ma ne će nego *kako mu je milo*“ pak i opet: „Izměri jadtako, *da bude milije svakome*.“ U slogu s pritčicama idu i pisci. Jurišević veli o bogu:

. . . . on prevraća, *kad mu je milo*,
Svoj kolikoj red naravi.

Solarić, pobrinuv se za dobar bukvar narodu Srbskomu, veli: „*da milo bude* vam, milo roditeljem vašim što čitate (gefallen fñme).“ Tako naš stari Ranjina zagonetajuć pita:

Koja stvar vik ne jî *nî jesti jes' mila* (am Essen keinen Gefallen, keinen Geschmack finden)?“ kao da je rekao: niti je rada jesti. Komu je Ranjina přestar, evo mu Došena, kdě veli:

Žena, kad će privariti,
Najpri *râdi mila biti* (sucht vor allem zu gefallen).

Město *biti mila* govorimo i *omilěti* n. p. s prvoga zora ili u prvi tren *odmah mu je omilěla*. — Uz priděvnik pristao i samostavnik. Tako pišu spomenici Dubrovački: „I *ako ti je milost* (wenn es dir gefällig ist) hotěli bismo itd.“ — A još bolje pristaje i glagol. Mate Hreljković piše: „Knjige su kao jedžeci: něki sladki, něki kiseli, a u někima ima i paprike: *kako tko miluje*.“ Kad izgubimo druga, žena svoga muža ili on ženu, tad govorimo: ničta na světu *sad me ne mili*, niti *me mili što pojesti* niti se čěga napiti niti kudaj otići itd. ili, kad je tko bolestan, velimo: niti *ga mili pivo* ni jestivo (t. j. ne dahne mu) niti *ga mile knjige* ni pohodi nit ikakvi

¹ Obirali = obhvirali, na njega navaljivali?

glasovi itd. Mažibradić, stari nam Dubrovčanin, piše drugu, prijatelju pësam, te veli:

I morske kdi vile pësnì ti spëvaju,
I *kë te tač mile*, da živeš u raju (dich so jehr zur Bewunderung hinreissen, dir so viel Geschnack abgewinnen, so gefallen). Korimo li kakvâ lotra, vikli smo reći: skitati se, plandovati, s kojekim se razgovarati te dobro jesti i piti: to ti se mili, je li? a *dëlo ti se ne mili* (beğagt dir nicht). Kupujemo li sukno, svilu, podstavu ili što, rekne gospoja ili dëvojčë: *mili se oku*, nu je prëslabo ili gubi lice (die Farbe geht aus) itd. a *kdëkojoj bi se mililo* (würde es anstehen) bog zna doklë stat i kupovat, samo da je mošnja punija, ili da je kuplja (tako nam stari govorahu, a ne *roba*) malo lažja. Ove ruke govor t. j. *militi se komu* i starim je Čehom ugadjao, er se čita u Výboru (kdë su starine jezika na kupu):

A pak *že sě ji ne milil*,
Že myslit jinamo chýlil (da joj se pak zato nije milio, er je mislît inamo hilio, ili kako danas govorimo: škiljio).
I. str. 174. pak opet tamo:

Čuju to po tvém vzdychání,
Že se tobě *nic ne miliu* (čuju to po tvôm uzdiha-nju, da se tebi ništa ne milju t. j. za drugim uzdišeš). A stari Čeh Dalimil rečë o gradnji Babilonskoj:

Bohu se to dëlo ne smili (Gott mißfiel das Werk).
Ne znam, bi li se u nas čuti moglo *smilëti se*, nu prema u d r a ž a t i se inamo *umilëti se*, te nam pëva Jovan Jovanović (u Gjuliëu il' ti ružičnjaku):

Da ti nisi Srbska moma,
Ja bi tebi fale vio,
Ja bi tep'o (lišpëlit) sitno lepo,
Ne bi t' ti se umilio.

Nëmačko zu gefallen fudjen izričemo glagoli: *umiljati se komu* ili *primilivati se k komu* ili *militi se oko koga*. Da mi ne izide razprava na dugo, ohajat mi se je prikladov. Ivaniševiću, prem slavnû Hvaraninu, ne trëba povratnika se. Govoreć o ženah, grubo po njem uvrëdjenih, ipak veli:

Čto j' uljudno (ogni gentil' cosa) *sve joj mili*.

Uzmimo i pridëvnik *sladak-a-o*, *slastan-a-o*, prem da mu je obor znamenovanja mnogo tëšnji negoli prvašnjim, er od sdële on daleko ne zahodi. Tako nam bolestnici odgovaraju na upros: kako im je? — ta *sladko jedem*, *sladko pijem* (daß Essen und Trinken schmeckt

mir) nu me probada, kašljem itd. Pritčica progovara: „Sdravû *sve je sladko*, bolnû sve je grko“ te opet ona o kupusu: „Ako nije mrsan, nije mi *slastan* (t. j. bez svinjetine na njem).“ Naš starodob nu baš čestiti Držić Maroje piše: „Za octikom *sladja će bit* malvasija (wird besser schmecken).“ Čto je glagola, to se govori: *sladiti* i *sladčati* n. p. ništa *me ne sladi*, čtogod u usta uzmem, kao blato (t. j. ništa mi ne prija). Nu se kdékud bolje čuje *sladiti komu* nego *sladiti koga*. U Narodnom Listu dva se Hrvata Dalmatinska razgovaraju, te drug druga ponudjuje: „Evo dva uštipka i mrvičak sira, da zagrizemo, *ako ti sladi*.“ A vitez Hvarski, Gazarović, treba da je i dalje od sira mislio, kad ljubomorani veli:

Ništa *mi ne sladči* daleče od tebe.

Od vse unučadi toga *sladkoga* korëna još je samostavnik *slast* najveći kosmopolita, er ne samo da ima slasti za uho, za oko, za srdce itd. nu čak za naš um i za duh naš. Ali svoga porëtla sladokusnoga ipak ne zataji, er ne samo da su Moskovu *slasti* baš Zuckerverf (a u nas slastičar der Zuckerbäcker) nego i poslovica pepeljuha veli: „Gladnû psu i *muha je u slast*“ a i mi ljudi, prisëdajuće k stolu, dovikujemo: *bilo ti u slast* (guten Appetit).

Udostojimo li taj sladičarski pridëvnik kakvoga čisla, eto nas sada pri petom t. j. pri starinskom pridëvniku *ljub-a-o* ili *ljubko*, *ljubimo*. Istina, da je on u nas već povenuo; nu da nismo tako bësni neologisti, a da nas nije toliki strah arhaismov (ako je ono arhaizam, čto po tolikom Slovinstvu evate) vse to i opet opupčâ i prolistâ. Nu privedimo te starinske ili bud primëre i bratskih nam plemen. Monumenta Frisingensia, najstariji spomenik Slovenskih susëdov naših, piše: „I da bym na sem svëtë takoga grëha pokaz'n vzël, jakože ty mi zadëneš i *jakože tvâ milost i tebe ljubo* (t. j. drago milo).“ Tako i rukopis Suprasalski, suvrëmenik mal' da ne prvanjemu: „Nëst' bo nič'tože tako *bogu ljubo* (gottgefällig) jako ježe obštaago radi uspëha žiti.“ Od starih Slovenac mladi se odvrgli nisu, er pišu toligodišnje i toli pohvalne Novice: „Ker tudi mi smo narod, ne Nemški ampak Slovenski, in kar je drugim drago, je tudi nam *ljubo*.“ Nu nije toga samo u Slovenac. Evo kdë pišu Spomenici Srbski: „I da mogu njih trgovci slobodno dohoditi . . . i stojati, *koliko im bude ljubko*“ opet oni: „da su voljni tom si župom vsjaku volju svoju sotvoriti, kako svojom plemenitom baštinom, *kako ljubimo im*.“ Evo Divkovića, Bosanca, dvë sta mu godin, kdë i on piše o nesudjenom dragošu s. Katarine:

Je li ti dosta lěp i mio?

I bi li ti ljubak bio (possetne convenire)?

A kako Moskov? Ta i on: *ljubo* (eš gefällt, eš behagt).

Nu bolja nam srěćica buji u glagolov od *ljub* izvedenih. Obazrimo se najprě na suplemenike, pak onda paletkujmo po našem žitištu.

Stari Čeh Dalimil ovako sbori:

Když Jaromir Hradecko držeše,

Jedno městišče *sě mu luběše*.

A mladež im danas pěva:

Andulko, mē dítě,

Vy se mně libíte itd.

Ista je sila u njih glagolu *ljubiti se* uz koji předlog. Tako je *uljubiti se* i *sljubiti se* to isto, s onom razlikom, čto je u nas pri glagolu *gledati* pak *ugledati* i *sgledati*. Narodna pěsina Moravska ovako poje:

Aj rostě haluzka na chrostě,

Nemožu ji ulomit',

Ulubilo se mi děvče u suseda,

Nemožu ho namluvit.

a spomenuti Dalimil, spominjuć kronike, čto ih přebirao, veli o jednoj:

Vyšehradská mi se najméně slúbila.

Uz Čeha pristà i Moskov, er Puškin pěva:

Čto tebě Litva tak sljubilas'?

Iza tolikâ stranovanja povrnimo se na našu baštinu. Slažemo se poněkde s drugimi plemenî, a poněkde ne slažemo. I naš Vrančić, najstariji slovničar, piše: „*ljubi se* libet; piace.“ Naši ostrovljani, osobito Lušinjani, a s većega i Primorci, i danas tako govore. Prilika je, da toga ima i u Dalmaciji. Barem pisac knjižice Zao-rija rugajuć se zapadnim prijaznikom Turak, te spominjuć im bro-dove, kdě běže iza kobnoga boja Sinopskoga, veli: „Tamo doli izpod Visa puzli vičuć: mi ho vinto! Čta je: mi ho vinto, kazat ću vam poslim, *ako vam se ljubi*.“ A tako je i uz koji předlog. Piše u spomenicih Srbskih: „*ako li ima se nešto ne bi sljubilo* biti zajedno, tada da potegne vsaki njiu za svoju pravu polovinu.“

Pověděv u čem se slažemo sa suplemenikî, přědjimo na ono, u čem se ne slažemo. Město *ljubiti se* komu govorimo kděkad *ljubiti si*. Tako pišu spomenici Srbski: „*I tko si ljubi* iti iz naše zemlje

u Dubrovnik, ili Sr'bin, ili Vlah' ili čij godé človek na kup'lju, v'sak da ide svobodno;" opet oni (s předlogom *uz*): „*Ako li si k'to uzljubi* stati bliza radi (wegen der Nähe) ili na Šenici ili gdé“ a car Dušan piše u zakoniku (s předlogom *po*): „I da n'jest voljn gospodin car . . . nikomu uzeti baštine po silé, ni kupiti ni zaméniti, razvé ašte *si kto sam poljubi* (wenn es ihm von freiem Stücken gefällt).“ Kdékad nam ne tréba ni *se* ni *si*, nu izričemo pomisal ugođe glagolom *ljubiti* bud a) prehodnim: „Da ti damo pet deset lak't skrlata čistoga i črljenoga, *kogare ti sam gospodin obljudiši*.“ Spom. Srb. bud b) neprehodnim: „I *koliko vzljubiši* přebyti u nas, da si přébudeši.“ Spom. Srb. „*Zaljubista* obi strani dobrovoljnim zakonom.“ Acta Croat. bud napokon c) impersonalnim. Tako ima u Belostencu pritča otežka i neslastna u vrsticah:

*Komu v pesek sejat ljubi,
Trud i seme zahman gubi.*

Tako je i Ivanišević rekao: *vse joj mili*.

Evo sad među priděvnikî i šestoga, koji našoj naměri poslužiti može: *svičan-a-o* i *običan-a-o*, ili recimo bolje: někad je dědovom našim služio; nu kděkud po stranah, kud je starina tvrdja i žilavija, i danas služi. Primorac, kojega govoru dosta prisluškvati ne možemo, taj daklé govori: *obično čeljade* = eine ihm-pathijde Person, mit einem gefälligen Aeußern, die zu Gefichte steht. Ta i Vuk je *običnu dëvojku* tumačio prikaldnom dëvojkom, er je tako u Boki čuo. Slušao sam, kdě Slavonac za gospodskim stolom pita Hercegovca: Kakvo je město Sarajevo? Kad mu ovaj odgovori, da je *obično* město, Slavoncuse to prividě, kao da mu Bečanin rekao: es ist nichts befendereš daran. Nu da mu je za stolom sědio uzprěko a ne pokraj njega, te motrio mu usta i lice (a mogao je već i po glasu sudit) odistá se čemu drugomu domisli. Hercegovac je odgovorio povse po narodnu, er se pěva po Bosni i po Hercegovini:

I ukopá svog jedinca majka,

Ter je njemu tiho besědila:

Je l' ti, sine, svično i obično?

Je l' ti, sine, crna zemlja težka?

Žuljaju l' te daske javorove? (wie gefällt es dir in dieser

Behauung?). A čto nam priča i ova vrsta, koja i u poslovice přěšla; „Tamnica je kuća *neobična*“ nego da je to ein unfreundliches

* Vidj u Vukovom rěčniku *običan* i (kao da to nije ta ista rěč) *obični* te *neobičan*.

unheimliches Haus? a što nam opet poje pjesma o grozovitâ junaku, kad veli:

Neobičnâ oka i pogleda

što ino, nego ein diffterer Blid (po Kopitarovom prevodu: cui non facile assuescas).¹ Narodu se i knjiga stara u prilog pojavila. Tako Ivanišević, Hvaranin, hoteć prijatelju dokazati, da priziruć onu, koja mu ga rodila, s toga već jedinoga prizora njemu ga je milovati, veli:

K tomu pića ista od majčina mlika
Tebe meni čistâ prikazâ do vika,
Mlika, kô u isto u kriposti goji,
Kim tebe pričisto tvâ majka zadoji . . .
Ča najpri *običnâ* (sympathijâ) meni te učini,
I kako priličnâ napokon sjedini.

Pjevajuć o nekadanjem bivalištu Marka Marulića i Dujma Banistrilića Hektorović, i on Hvaranin, ovako navêšta:

Vidismo njih stanje, kakovo je bilo,
I sve pribivanje *obično i milo* (traulijâ u. niedlijâ).

Nitko ne pomišljaj, da je ovdê *obično* gewöhnlich, alltâglich, einfach, o čem ga mogu uvêrit i ove vrste istoga pjesnika:

Umiljen (sanftmützig) tkono je i zlom ne odvraća,
On dobro dni svoje provodi i straća:
Jer *najobičniju krêpost* je dotekal

I najkoristniju, mudri (Solomun) je to rekal (t. j. die dem Herzen gemessene, pulcherrimam, suavissimam). Od njega se ne odmeće ni Bunić-Vučičević:

Kad višnji sve stvorl prve dni od vêka,
Naredl da dvori svaki stvor čovêka,
Nu *ne bi mu obično*, kad pomno sve sgledâ:

Jer ništa prilično on sebi ne ugledâ (t. j. er fand kein Vergleich an einer Gefährtin). Ali ne minujmo Marulića, čim se ga zadêsmo uz Hektorovića. On veli:

Zli bo zloga ljube, zali im je *vičan* (praeplacet)
Dobroga glas grube (foedare, entstellen) jer im nij priličan.

Slušajmo i Menčetića Šiška, njegovâ vrstnika, hvalećâ nekoga si prijatelja:

Ar mi se s neba glas učine tvê pjesni,
Za koju *vičnu slas* (piacevole diletto) pamet mi sva bêsni.

¹ Vidj u Vukovom Rječniku *običan* i (kao da to nije ta ista rěč) *obični* te *neobičan*.

I naš Derviš, koji se hvali, da ga svaka vila ljubi, ter ista još Gjusel-Mare od Cernice, neka razberemo kako i po čem, to pridaje:

Er obično imam lice (ein gefälliges Antlitz a ne ein Alltagsgeficht).¹

Ona sila znamenata, što je u priděvniku, ta je i u glagolu. Čim su nam uz priděvnike svėtili primorci, opet ih pozivlju, da i glagolu prisvėte. Što je pravi primorac, rad li je izreći, što Vlah izgovara ovako: questo m' accomoda; Nėmac: daš ištš, naš ištš brauchen kann; Francuz: voilà mon affaire, to on reče: *to mi se običa*; a primorkinja, zametne li se razgovor o njezinoj udatbi, rekne: „komu se budem htila obiknut, taj će me i 'zėt.“ Ina u nas poslovice: „Kdē je tko nikao, tu je i vikao (den Ort hat er lieb gewonnen, dort gefällt es ihm).“ Ugodi li dēvojka junaku, tad velimo, *da mu se je svikla* (er fand sie nach seinem Geschmack). Pomenuti Marko pėva:

Jer brez tebe ovdi kako ću s' obiknut (sich zurecht finden)?

Biser da mi rodi, *ne će mi se viknut* (non placebit).

A gle, ni Došen nije uskočio od naše starine. Prem lėpo reče:

Štogod na svit ovi nikne,

Na njem biti sve obikne.

Budi ljudi, bud živine.

Bud kamenje, bud planine,

Budi što mu drago drugo:

Svačto radi bit za dugo (t. j. gewinnt diesen Aufenthalt lieb, findet Geschmack am Erdenleben).

II.

Izredivše ponajglavnije priděvnike, našoj namėri najposlužnije, prėdjimo sad na samostavnike one sile i onoga smėra kojih biahu navedeni priděvnici. Latimo se dakle *volje*.

Govori narod, kad što prosi ili komu što ponudja: *ako je vaša dobra volja* (wenn es Ihnen so gefällt). Tomu odgovara povse i stara hrvatulja, čim piše: „To je naš zakon: kada oni ne tē kupiti, prodaj komu možeš, i daruj, *kada je njih dobra volja* (dum illis complacet) kako tebi drago.“ Tako se i narodna pėsma ozivlje:

Pak ti idi, *kuđ je volja tvoja*.

¹ Kako govorimo *nerad* m. *nerado*, tako u Mrnavića iz Šibenika ima *nevičan*: „Što *nevičan* sluša, u rđko diluje.“

A čim se u nas prema Francuzkomu *avec plaisir* i prema Vlaškomu *con piacere* odgovaralo (kako vidjamo iz Držićevih komedij) i do sad odgovara (zaprosi li tko čto) „*s dobre volje brate*“ to su malo po malo iste reči postigle znamen: *trop de complaisance*, *troppa compiacenza*, te je tako nikla u Dubrovniku, a i dalje, poslovica: „*Dobra volja oslu brat*.“ Ovdě *dobra volja* uprav skazuje daš Uebermaß von Gefälligkeit. Inače mu je znamen Vergnügen, Wohlgefallen, kako se i iz ovoga priměra vidi, čto nam ostavio Jurišević:

Jere koja ljubim i za draga imam,
Od njih *s dobre volje* govorim i slušam.

To mu znamenuje *volja* i bez priděvnika *dobar*, kdě piše:

Jer za malu *volju* (befriedigte Lust) koju sad ostaviš,
Imati ćeš vasma ti tvoje hotinje.

Uz samostavno: *volja* ponajveć stoji dativ pronomina personalnoga ili naměstnika osobe. Vuk piše: „Ko ima vlast u rukama, čini kako *mu je volja*.“ A tako i Lastrić Filip iz Bosne, kad spominje, kako lotruše děvojke, koje su rade lastovat, na ukore odgovaraju snaham poslenicam: „Poslujte, *ako vam volja* kao sebi; kad budem u mojoj kući, i ja ću, nisam se ovde usđila.“

Nu prema onomu, kako se govori: *skrb me je, mar me je, briga me je, strah me je*, i koje se već u najstarijih spomenicima nahodi, govori se *volja* i s akusativom osobe n. p. ne ću, *nije me volja*, tko me može silit? ili: *ako ih nije volja*, pusti ih pri miru, nije sila nego draga volja (nach Belieben); ili: *je ti ga volja jesti* (sichmeist ihm daš Essen)? ili: *nije ga volja šaliti se* (er ist nicht zum Spaß aufgelegt). Nu da ne bude po samovolji bez svědoka, evo i njega: „Onda okrenu blagim glasom (sc. žene) pa izmame čto *ih volja*.“ Iljuška. „Odgovarat ne smě, protivit se ne smě (sc. děvojče) nu plakati *koliko ju volja*, to smě.“ Isti.

Uz samostavno *volju* (bud izprěd bud iza njega) stoje kojekakvi prědlozi. Prědjimo ih vse redom, ako se po njih vsakojako izměnjeni razum onoga bud i podalje kosne, o čem govorimo.

Prědlog *s* ili *sa*. Istina: kad otaj prědlog uz *volju* stoji, tad mu znamen odgovara Němačkomu Erlaubniß n. p. *ako je s vašom voljom* (con permesso Suo; si Vous le permettez); nu narodu oko Toplic Varašdinskih njemu je i onda *s voljom biti* = gefallen. Ima pėsma onudanja, u kojoj děvojka o svóm bogatom oženji razmišlja:

Dosta ima srebra, zlata,
 Kaj mu broja nij,
 Zaman mu je srebro, zlato,
Kda mi s volom nij.
 Rajši vzeti siromaha,
Ki mi s volom bô.

Kdêkud u narodn toga prêdloga uz genitiv nije čuti, nu govori: *dobre volje, drage volje* mēsto s dobre ili s drage volje, a da je tuj s zakonit a ne svojevôljan, tomu svêdoči ovo mēsto iz Radovčića, biskupa Rabskoga, kdê veli: „Djavli, kîm služih s *bolje volje* (mit grôßerem Wohlgefallen) nego veličanstvu božjemu“, pače i Vuk isti kdê piše: „pa pita (sc. putnik) može li nočiti, a domaćin mu ili ko drugi iz kuće kaže: Možeš, brate, s *drage volje* (du erweist uns einen Gefallen) i dobro došao!“ Ali se i pravilno (a možebit i pravilnije?) bez njega govori, kako se govori i: *veselâ* srđca čto učiniti, *razbijene* glave doma doći itd. ili *nismo volje* (minime nobis convenit) da nam on sudi, ili: *kisele si volje* danas itd.

Prêdlog *za*. Govori narod: učiniti čto komu za volju n. p. da nije *tebi za volju*, lē ga danas nikud iz kuće ne podjoh (dîr zu Gefallen); ili: izpij tu čašu *prijateljem za volju*; ili *ženi za volju* prêselih se u grad itd. U naših Slovenskih susêdov *za volju* je sraslo u jednu rêč: *zavôlj*, te znamenuje wegen.

Prêdlog *do*. Govorimo: *do volje ti je* (es hängt von deinem Willen ab, sicut tibi placet). Govorimo: *do mile volje* (quantumcunque libet, nach vollem Belieben). A onaj pisac, čto nam kazuje čudesa bogorodice Bistričke, i on povse narodno veli: „Trpi, siroto, *do volje božje* (so lange es Gott gefällt).“ — *Imati volju do koga* skazuje *Verlangen tragen nach jemandem, Gefallen an ihm finden*. Tako govori mlada i prêuzetna lēpa čeljad: svako *ima volju do mene* (ich gefalle jedermann).

Prêdjimo na prêdlog *od*. Ako je Dubrovčanin Mattei rekao (i toliki uzanj) *do volje ti je*, kako spomenusmo, a to Hvaranin Hektorović veli, te opet toliki uzanj velimo: „*ako ti je od volje* (si tibi convenit).“ Ranjina pēva prem ovako:

Človiče, uzmi ti *koga t' je od volje* (wer dir zusagt)

Svak scēni (berûrîchtigt) veće svē neg tudje nevolje (Bedürfnisse). — *Ići od volje* skazuje sčmêđen i danas, nu je skazivalo već i staromu Hektoroviću:

Vrime blagovati bogatû najbolje

Jest (ča mogu znati) *kad mu gre od volje*.

Sidjimo na predlog u. Pësma, što se ori oko visokih Ledenic primorskih, ovako uvodi:

Ča si Ane bledom problemila?
Al' ti nisu svatovi u volju?

Habdelič, Isusovac Zagorski, veli: *vrći se komu u volju*: „Ar se je mene prece jako v volju vrgla“; a naš toli slavni Andrija, Franjevac Makarski, on veli: *ulězti komu u volju*: „Ugledà Kosara Vladimira, kralja Dalmatinskoga, mladića puno lipà, pristalà i poniznà, kôga dobro razgledavši ulizè joj u volju (fand ihren Beifall) i zaželi ga imati za svog' zaručnika.“ Prema Kadčičevu *ulězti u volju* ima u Ranjine *izlězti* ili *izići iz volje* der Liebe entfagen, te on sbori ljubi svojjoj:

Da bih znal nevolje Sve na svit podniti,
Ne ću vik iz volje Nikako iziti.

Stoji li uz *volju* predlog *pri*, to se po gotovù jela tiče n. p. „danas ne ima što pojesti, a ja sam istom *pri volji* (ich hätte Lust).“ Nu i zlovoljni ljudi kděkad reku: samo me draži, baš sam *pri volji* (hätte nicht übel Lust t. j. izbiti koga ili naružiti itd.).

Poveća je služba predlogu *na*, er čim on stane uz *volju*, to se lozovje mnogih glagolov oko njegove odrine vije i opliće. Počnimo glagolom *biti*, kanoti najčešćim. Može se čuti n. p. *da je bilo na moju volju* (hätte es von meinem Belieben abgehungen) nikada me tamo ne bi; a pišu Srbski Spomenici: „I da je voljan učiniti što mu bude na volju i kako mu bude drago.“¹ — Govori se *dati* ili *pustiti* na volju. Tako piše Grabovac:

Zmije sad mi srdce kolju,
Tilu pustih jer na volju.²

— Govorimo i *činiti* na volju, te isti Grabovac, Dalmatin, piše:

Imati ćeš sriću bolju:
Ti na moju čini volju.

— Govori se *imati* na volju, a prema tomu se i knjiga ozivlje. Lipovčić, Slavonac, veli: „Prem da svaka na volju (= što bi htio) jest imao“ a Ranjina veli:

Tko vode na volju ne ima (koliko bi htio; ad libitum).

¹ U razgovoru često se izpušta *volja*, te se i onako razuměva n. p. da je na tvoju, bi (so wäre alles schön und recht) ali nije bog kozi dao dugà repa.

² Puno mi je po čudi progovor: *dati volju*, kojega danas već ne čujemo, nu kojega u našoj starini moglo biti, er sam čtio ovu staro-Češku vrstu: „Jakž mu *vóli* (= volju) ve vsiem *dali*.“ Starob. Sklad. Po današnju vsakako nam je uložiti predlog *na* n. p. *ne daj srdcu na volju*.

Habdelič ne veli imati na volju nego na volji, ili uprav po njegovu: „na volje imeti.“ — U istoga Habdelića ima progovor: *vrči se na volju* (behagen, *ich meffen*) te piše: „Da na stol, kuša go-spodin, *na volju mu se vrže*.“ — A Hvarski Hektorović veli: „*na volju sedće* (mit Behagen der Mücke pflegend).“

Zaključimo poredicu predlogov, što uz *volju* stoje, još pred-logom *po*. Jedva je ikoji progovor toliko čuti, koliko ovaj: *po volji biti*. Navedimo samo ovaj priměr. Habdelič govoreć o někoj, pravo li se spominju, Zagorskoj časti veli za vino: „Ali kô donešeno bē, *po volje im ne bē* (fauden es nicht nach ihrem Gefchmack).“ A vsi mal da ne glagoli mogu pristati uz tu povolju. Ta vsaki dan uši nam obija ono poznato: „*po volji živem, po volji gudem*“ a još češće ono: „*po volji prodjem, po volji dodjem* (ich kann kommen und gehen, wann es mir beliebt)“ itd.

I priděvnik *voljan* kděkad ono skazuje, za čim smo pošli, te o čem već tako dugo razpravljamo. U Divkovića, Bosanca, ima ovaj priměr, koji se slaže i s današnjim govorom našega naroda: „Žena nije *voljna svojēm tēlom* negoli muž (kann nicht nach Belieben verfügen), takodjer u istinu muž nije *voljan svojēm tēlom* negoli žena.“ — U Istri taj priděvnik znamenuje ono, što je inud osla-stan n. p. „*ove ribe nisu voljne* (ichmachhaft)“; o vinu vse tako: „*ovo vino nije voljno* (t. j. pitko).“ — Drugo je *biti komu povoljno* (befriedigend i gefallen). — *Dovoljan* je u nas sufficiens, contentus, nu u Poljakov je ad libitum, ad placitum, beliebig n. p.: „ma jeszcze naturę woskowego odlęwu, z którym da sie zrobić i wy-cisnąć dowolną formę.“ Czas.

Pače i glagol *volěti* kděkad nam je u prilog. Tako ima po-slovica: „kad u kolo, onda *voli* (daß gefällt ihm) kad na delo, onda boli.“

Iza samostavne *volje* protresimo i starovėku *podobu*. Miklošić tumači u slovníku staroga nam jezika: *na podobą byti* placere, te se pozivlje na Glagolitu Clozianskoga, kdě piše: „Ljubęi ot'ca li mater' pače mene, *něst' mi na podobą*.“ Tomu povse odgovara da-našnji jezik Poljski, na kojem *podobac się* to isto izkazuje. Naša starina vėkov srědnjih poznaje, istina, i *podobu* i *podobati se*, nu im je znamen tēšnji, er je *podobu* samo opportunitas, a *podobati se* oportere, kako te rěči Gjuro Daničić, u slovníku jezika nam srě-dovėkă, po mojem sudu pravo iztumačio; ali progovora *na podobu biti* već je nestalo. *Podobu* je danas izkorėnila *prilika* a *podobati se*

glagol *prilíciti*. Samo se još u primorju čuje: *je li to podoba* (ili *podobno*) = *ichist ich das? ist das ichn? idi nepodobu jedna zhe hín du Ungethüm!*

U Nestora, staroga lëtopisca Ruskoga, ima mĕsto *podoba* samo *doba*, te mu znamenuje i placere i oportere, kako i u jeziku crkvenom. Posvĕdočimo oba znamenena (glav. XXI.): „I da tvorjat' kuplju *jakože im na dobĕ* (placet)“, pak: „Pojdušće že Rus' domovi: da jemljut' u cĕsarja našega (t. j. Bizantskoga) na put brašno (Votrâtĕ) jakorja (Mifer) i uža i prja (Seĕel) *jeliko na dobĕ* (libet? oportet? necesse est?).“ Na jeziku je Češkom *ozdoba* ornamentum. I to u Dalimila slove naprosto *doba*:

Vršovci když to slyšechu,

V svéj radĕ (věcu) tak povĕděchu:

Svatopluk, *to naše doba* (der gefällt uns, das ist unser Mann).

III.

Čim smo probrali imena pridĕvna i samostavna, svršimo s glagolĭ. Minujuĕ glagole *poVOLjiti*, *zadovoljiti*, *prijati* itd. rad sam na oko izvesti leh glagol *vidĕti se* (i *činiti se*). — Kad ljudi kušaju vino ili kad momci ugledaju prikladno čeljade, kako pitaju? ponajčĕšće: *čto ti se vidi* (quomodo placet)? je li kakva dĕvojka (estne pulchra)? Kastavci, blizu Rĕke, tako i pĕvaju:

Ljubil bim te, *malo mi se vidiš* (dačĕ du gefällst mir ničt rečt). Narodni pĕsник iz okolice Šapronske na Ugrih sudcu se rugajuĕ obćinskomu, pijanici nu i tvrdici, ovako veli:

„Z tudjega se žepa napit:

Ta mu se pak *vidi* (daš stĕst tĕm an).

Monumenta Serbica pišu: „*Čto im se vidĕlo*, toj pisah, ni primkoh ni umkoh, i zapečatih pečatju obćine Dubrovačke.“ Uz narod, pĕsme i starinu pristaje i knjiga. Tako nam piše Medjimurski Prgošić, kdĕ převodi Vrbovca (čto je sudio pod Zapoljom i pod Sulejmanom): „Pogani, nednih trpljavnih (stabiles) pravd nemajuči, daleko od pravice blude, i listor takove pravde čine, *koje se njih poglavju čine* (quae superioribus placent).“ Stari prevoditelj Filotee sv. Frana Salezkoga i on tako: „Ne občĭš li s svetom? njegove naredbe *ne vide li ti se* (findest du ničt etwa Gefallen an seinen Einrichtungen)?“ A nije mi se kud uztezati ni od Gundulića, er i njegovo *vidĕti se* kao da se nije daleče odmaklo od onih primĕrov, što ih navedosmo. Govori dakle Hodža Osmanu:

Nu ako dobre kad nauke

Ču (befelgtes) od tvoga sluge mene:

Vidi mi se spomenut ti itd. (placet; ich wäre geneigt, hätte Lust dich zu erinnern). U istoga Gundulića Crni Hadum opet govori Osmanu:

Carstvu tvômu ečea toga

Spomenut se meni vidi:

S krunom kralja Poljačkoga

S prvâ iskat mir da slidi.

— Čto je *viděti se*, to je i *sviděti se* (perf.). Tako ima poslovice: „Ne plaća bog svake subote, već *kad se njemu svidi*.“ Oba se oblika upotrebljuju i negativno, te znamenuju onda mißfallen, niht genehm sein. U okolici Bisaga te i poinud čuje se: „*to mi se je uznevidilo* (displicuit).“ Vlašić, Slavonski pjesnik, kôga smo već s pameti svrgli, nu kôga je bolja srčea zapast imala, taj indi zabitnik veli:

Sluga gazdi službu čini,

Virno služit on se brini;

Kad se gazdi neuzvidi:

Gazda kaže: s bogom idi.

a u nekoj Srbulji ovako piše: „I *ako se bi nesvidělo* (solite es ihnen niht behagen) kada biti u gospodstvu nî (našem) logofetu Stefanu i njegove' deci, i hotili bi pojtî ot' nas inamo itd.“

Kdëkad se pridaju tomu glagolu priděvnici *lěpo*, *grdo* itd. Tako se može čuti, i na upros n. p. čto se vi smijete? ovaj odgovor dostat: *lěpo nam se vidi* něčto (čto ti ne mislimo reći; es gefällt uns was). Tako sam čuo po primorskom i po inom narodu: *kako vam se liplje* (lěpše) *vidi*. Prema tomu i *grdo* ili *ružno* n. p. *grdo mi se vidi* starijega ne posdravljat itd. Město glagola *viděti se* govore i *biti lěp* n. p. načinja se (ste pußt sich) *da bude mužu liplja* (lěpša) rekla bi primorka.

Razprtiv se s glagolom *viděti se* mi je napomenut koju o glagolu *račiti se*. Stari ga jezik razumě kao velle, appetere, a tomu znamenu odgovara i današnji običaj, er se govori po narodu: jedi, *ako ti se rači* (t. j. ako ti se da, ako ti se prohtělo); *ne rači mi se pit* (t. j. ne da mi se, ne ište mi srdce). U spomenutom jeziku starom taj glagol znamenuje i *amare*, te Miklošić privodi: „*račit* svoju hoť (t. j. volěti ju).“ Belostenec tumači: lubet, placet. A tomu odgovara povse, čto sam našao u starom rukopisu glagol-skom iz Istre, kdě je *rač* samostavnik čto i *placitum*. Piše u njem: „Pulčani (pučani) učiniše svoj *rač*.“ Tomu odgovara i ovaj priměr

iz Juriševića: „Neka *rače* onu molitvu moliti (placeat).“ Vrančić ga tumači dignari, *ſich* würbigen; a i Belostenec piše: *rači mi se* dignor, *rači mu se* dignatur. Prem da je tomu glagolu malo kad glasa u knjizi novljjoj, ipak nisam ni za taj znamen, koji se pobližu drži našega *placere*, bez nekoliko prikladov. Piše Budinić: „*Da bi račio* i hotio bog učiniti.“ Gladilić, pjesnik iz jednoga otokov Dalmatinskih, ovako pëva (ili pače prëvadja) o sv. Katarini, koju, kako pričaju, Isukrst isti obišao i sebi zaručio, piše dakle:

Hvala tebi, čast i dika,
Zaručniče, prívelika,
Da se rači i dostojà
Dojti k meni milost tvoja.

I glagol *dati se* kdëkad posluži namënu našem u n. p. *ne da mu se tamo*“ (er hat keine rechte Lust hinzugehen); *da li mu se jist* (ist er bei Appetit)?¹

Dodënuv se nêkdë ozgor glagola *prohtët* pridajmo na svršetku i to, da glagol *uzhtëti* onu istu službu čini, samo nêšto ponositiju i gospodsku, kako i pomenute gorë rëči pridëvne, samostavne te i glagoli. Tako piše u Spomenicih Srbskih o povišjem čeljadetu: „I ako *ushoće* (genëhm ist) da si s'tvori cr'k'v po svoi vëre, svobodno.“ Carska, kraljevska, knezovska pisma povsud imaju *uzhtëti*. Tako opet piše u spomenutih spomenicih: „I ošte *ushotë* gospod'stvo ni, ako je koi Dubrovčanin komu dl'ž'n' ili čim kriv', da se ište ist'c' (die betreffende Person) a da na inom Dubrovčaninu nê voljan pitati (Represfallen zu ùben).“

Učena bratjo i drugovi! Nije kud istine zatajit, za kojom i onako vsakomu je nauku poći: jezik nam je dopanuo grdnih ran i teške bolëzni, kako sam početkom ove razprave i natuknuo. Zato se ova akademija stvorila, zato ju nje osnivatelj težkim novcem podvigao, zato je mala zemlja Hrvatska uz posestrime svoje sebi odkidala a na nju davala, zato se mi časti njezinih udov i učestnikov domogli: da jezik izpravimo, poverimo, otrëbimo i punâ sile, bogatstva i lëpote na vidik iznesemo; da k razplodu mudrih i koristnih knjig, koliko nam ikad sile smogu, prinesemo, te razvitku i naprëdku ljudskoga uma i čudi ljudske u rodu Slovinskom čto krëplje dopomožemo. Ne budi u nas one kobne rëči: *kako stoji*,

¹ S tim se slaže i Slovenski glagol *zdeti se*. Iz ustiu čeljadi Slovenske često se može čuti: „kak jim se *zdi* (wie 's gefällt).“ Prispodobí Čëško: *zdu se mi* = videtur.

tako da stoji; kako je bilo, tako i budi. — Čto sam rekao o izpravku jezika, to nije da narodu pravo preotnemo, i od njega se odmetnemo; nu to samo nam je pomislit, da ni narodu jezik vsudaj onaj isti nije, da je i narod kděkud i kděkad skrenuo; a i mi smo pod igom i nasiljem tudje knjige često i često bludili i zahodili: izpravit je dakle grěh i sa stranputice svrnut to selskoga kopača to učenoga pismenika. Uprimo dakle, čtogod sile teče, ne samo stvari nepoznate odgalit, skrovite dokučit, duboke izkopat, do visokih prnut a prévisoke i slabijemu umu ulagodit; nego nam je i orudje vsakoj misli i věsti ljudskoj, *jezik*, divno orudje jezika Slovinskoga, prema visini i krilu današnjega věka utesat i okresat, okтит i naresit, te ga ljudskomu društvu i narodom utvorit i pokazat *lěpá i milá*; er uz najveću bogatinju proniruće učenosti i mozganja duboká, te obziranja bud koliko daleká: bez jezika skladná, umiljatá, umu laskavá i sluhu pogodná prave knjige miljenice ne ima, po onoj proslavljenoj rěči, koja hoće da bude *lěpa duša u lěpom stasu i prilici lěpoj*.

O potrebi statističkoga odbora

s obzirom

na sadašnje stanje hrvatske statistike.¹

*Čitao u sjednici historičko-filološkoga razreda jugoslavenske
akademije znanosti i umjetnosti 5 veljače 1868*

PRAVI ČLAN DR. PETAR MATKOVIĆ.

Ako se stavi za vrhovno načelo statističke nauke „svrha države“ ili „materijalno blagostanje“ ili „razvoj državne snage“ ili „socijalni odnošaji“, iz toga već sliedi, da statistika duboko zasieca u svekolike državne i socijalne odnošaje. Statistika je dakle ogledalo svega kolikoga materijalnoga i duševnoga stanja narodnoga. Od kolike je važnosti statistika, da negovorim o njezinoj znanstvenoj i praktičkoj porabi, samo za državne svrhe, navodim rieči čuvenoga profesora dra. Lav. Neumanna, koj veli: „Wir möchten behaupten, dass sich der Grad staatsmännischer und politischer Bildung nach dem Interesse bemesse, das der Einzelne statistischen Untersuchungen widmet; denn nur dadurch wird er befähigt, in staatlichen und socialen Fragen ein competentes Urtheil abzugeben. . . . Man begreift, dass die unerbittlichen Enthüllungen der Statistik denjenigen unliebsam sind, welche von Missbräuchen und Uebelständen leben, die der Statistiker kennzeichnet, man begreift die Geheimnissthuerei der alten Regierungen, die, einer helleren Zeit, der besseren Einsicht

¹ Povod ovoj razpravi dalo je pitanje u posljednje vrijeme potaknuto, nebi li i u nas potrebno bilo uživotvoriti kakov statistički odbor ili društvo, kojega bi zadaća bila: skupljati gradju statističku i inu, koja se odnosi na točno poznavanje naših kraljevina. Prije nego što se na tom začme raditi, sudim, da je nužno dokazati: potrebu takova odbora, a to je uprav zadatak ove razprave. Put, kojim sam u ovoj razpravi udario, jest taj, da ću kušati ocieniti savkoliki doja-košnji statistički rad u nas, a iz ove će ocjene rezultirati potreba upitna odbora.

in das wahre Interesse des Staates, wie der Regierungen selbst, der Oeffentlichkeit gewichen sind.“¹ Prosvećene države Belgija, Francezka, Englezka i dr., uvidjevši važnost ove nauke, njegovaše ju i njeguju ju s osobitom pomnjom; te tim je navlastito postigla statistika onaj stupanj savršenosti, na kojem danas stoji. Što statistika austrijske carevine nije prama navedenim napredovala, tomu su razlog državni odnošaji prije god. 1848; jer su se službene statističke radnje odnosile samo na zapadni dio carevine, dočim iztočni dio za te stvari nije gotovo ni mario. Od god. 1850 obziše službena austrijska statistika svekolike kraljevine i zemlje. To je opet pretrgnuto god. 1860 listopadskom diplomom, budući da municipalne oblasti istočnih zemalja svaki poziv odnoseći se na podnašanje statističkih izkaza navadno ad acta stavljаше (n. pr. zagrebačka županija god. 1861). S toga neimade u službenih statističkih publikacijah zemljam ugarske krune više godina (1860 do 1864), imenito izkazom koje su municipalne vlasti podnašati imale, ni traga. Uz sve te okolnosti statistika je austrijske carevine navlastito od god. 1850 ipak znamenito napredovala i pokazala mnogovrstnu i znanstvenu i praktičnu vrijednost.

Za svako statističko izpitivanje n. pr. o zakonih poroda i pomora, prirasta i padanja pućanstva, o pojavih odnosećih se na produkciju, industriju, trgovinu, pućku nastavu itd. treba pouzdanih podataka, bez njih bo neimade dokazâ ni o životu narodnom ni o snazi zemaljskoj.

U nas se je do sada za svaku struku znanja razmjerno više brinulo nego li uprav za statistiku. Ako s toga gledišta razgledamo po austrijskih zemljah te ocienimo svake pojedine nastojanje i radnje ovih posljednjih 15 godina oko promaka svoje statističke, žalošću nam je priznati: da je naša domovina u tom pogledu medju ostalimi austrijskimi zemljami malo ne najposljednja. U svakoj bo se austrijskoj zemlji posljednjih godina porazmjerno više u statistici radilo, nego li uprav kod nas. Naša je dakle domovina sa statističkoga stanovišta s najveće strane „terra incognita.“

Ovo moje tvrdjenje, sudim, da nije ni najmanje pretjerano, premda na djelokrug visokoga namjestničkoga vieća i statistika spada; premda se na ovdašnjoj pravoslavnoj akademiji statistika

¹ Statistisch-administrative Vorträge. Wien 1867, S. 5.

kao posebna nauka predaje, premda imademo gospodarsko društvo, koje sa svojimi podružnicami nastoji oko usavršivanja gospodarstva u našoj domovini, te tim takodjer oko razvoja zemaljske produkcije; premda obстоje u nas tri trgovačko-obrtničke komore, koje sa svojimi tajnicima i savjetnicima jedino nastoje oko promaka obrti i trgovine, tih poluga narodnoga blagostanja. U tih je korporacijah, svaki će misliti, dovoljna gradiva da se može prosuditi radinost naroda i snaga zemlje; što tim uprav pravcem dotična društva razvijaju svoje djelovanje i dokazuju uspjeh svojih napora na promak materijalnoga blagostanja. Što je svako od ovih društva do sele uradilo na uhar domaćoj statistici, uvažiti i ocieniti će se tečajem ovoga članka.

Koliko nizko nam statistika stoji dokazuje to jasno naša statistička literatura. Imademo ciglu jednu knjižicu: „statistički nacrt trojedne kraljevine,“ koju nam izložba od god. 1864 pribavi. Da nije bilo izložbe teško bismo i to imali, a to s nijednoga drugoga razloga, već s nestašice statističke gradje. Meni je bila ta teška zadaća u dio pala: da sastavim obći dio izložbena imenika; s toga poznam ponajbolje i teškoće, s kojima se imadoh boriti, dok sam dotični nacrt sastavio. Da bih imao opisati puteve i način skupljanja gradje, dangube i ostala nepovoljna u tom poslovanju, tri put veća bi to knjiga bila, nego li je upitni sastavak. Usljed svega toga, poznavajuć vrela domaće statistike i njezino stanje, odvažih se već onda, da ću, čim uhvatim zgodu, potaknuti na ozbiljnije poslovanje na tom za nas doista važnom polju. Kolikom je radošću u statističkoj literaturi pozdravljen taj moj pokus, pokazuje izvješće o dotičnoj izložbi, sastavljeno A. Hohenbruckom i drom H. Pabstom po nalogu ministarstva trgovine i narodnoga gospodarstva.¹ Na svakoj gotovo strani ovoga izložbena izvješća uvaživan je dotični statistički nacrt, tako da se malo ne cielo izvješće na nacrtu kao i na izvrstnom izvješću osječke komore osniva.

Dokazati potrebu statističkoga odbora, kao organa, po kojem bi se moglo najpreče doći do statističke gradje, sudim, da ću najuspješnije izvesti, ako prodjem glavnije odsjeke domaće statistike, a od poznavanja pojedinih odsjeka, lasno će se zaključiti moći na cielu nauku.

¹ Bericht über die erste dalm.-kroat.-slavon. Ausstellung in Agram im Herbst 1864. Wien 1864.

Moglo bi mi se ipak prigovoriti, k' čemu odbor? ta postoji u Beču za celu carevinu statistički ured i središnja statistička komisija, a i u Pešti postoji od nedavna kr. zemaljsko statističko vieće; ovi zborovi izdaju svake godine golemu statistička djela, a hrvatska statistika nije drugo van sastavina austrijske odnosno ugarske statistike. Ako bi već taj prigovor dokazao, da bi upitni odbor suvišan bio, tada nijednoj austrijskoj zemlji nebi trebalo gojiti domaće statistike; onda nebi ni to u znanosti više stalo: da je savršena slika cjeline samo onda moguća, ako imade dovoljnih specijalnih izpitivanja pojedinih dielova. Ako potražimo statističke izkaze austr. statističkoga ureda, što nalazimo u njih za pitanju uputu o našoj domovini? U njih se smatra Hrvatska i Slavonija kao sastavina, čestica silne austrijske carevine, te nalazimo o njoj samo obćenite, ukupne brojeve; u kakovom pak razmjerju stoje pojedine n. pr. županije prama celoj kraljevini, o tom ni traga neimade. Iz dotičnih nadalje centralnih izkaza nije se moći uputiti o mnogih životnih odnošajih naše domovine, kakova i kolika joj je n. pr. produkcija gospodarstvena i industrijalna, kakova li trgovina i mnoga ina.

Ako li tomu traga neimade u dotičnih publikacijah, biti će podataka, reći će tko, u domaćih viših vlasti. Stavimo da je u naših viših vlasti izobilje statističkoga gradiva, al to gradivo nije lasno pristupno osobito onim, koji u Zagrebu neživu. Da u naših viših vlasti statističkoga gradiva doista neimade, dokaz je tomu taj, što godine 1865 saborski izvjestitelj za izborni red nemoć gaše postići od visokoga namjestničkoga vieća ni podpuna imenika kotarâ, a kamo li drugih podataka, na kojih se svaki izborni red i zakon o zastupstvu, ako je organička cjelina, temeljiti imade. Da nebijaše privatne pomoći, po službenih podateih nebi se bilo ni ono izvesti dalo.

Već ovo nekoliko praktičkih primjera pokazuje u nas potrebu statističkoga odbora, a jasnije će to jošte dokazati pojedini odsjeci hrvatske statistike.

Pučanstvo je najvažniji elemenat narodnoga gospodarstva, ono bo je duša države, njena snaga, bogatstvo i njena slava. Novija su izpitivanja dokazala, da svi pojavi ljudskoga života po njekom zakonu sliede. Izpitaooci nisu samo putem statističkim temeljne zakone ustanovili, po kojih pojavi u ljudskom životu nastaju; već su takodjer doveli u sustav raznovrstne izvanjske uplive,

koji pojave temeljnih zakona ruše ili promiču (*A. Quétlet: Du système social et de lois, qui les régissent*). Statistika pučanstva, kao gibive glavne moći u državi, postala je dakle vrelom, na kojem mnoga znanost svoje izvode i zaključke osniva. S toga je potekla medicinalna statistika, koja se je na visoko digla; a i historija i filozofija uspješno rabe rezultate statistike pučanstva. To nam pokazuju djela Lotzeova, Buckleova i Draperova, od kojih prvi na filozofičkom polju, a ostali na polju duševnoga razvitka nove puteve krče. Da se nije dakle statistička gradja priredjivala, mnoga znanost nebi na onoj visini stala, na kojoj je danas. Statistici priredjujući statističku gradju, poslenici su, koji kamenje za veleljepne sgrade priredjuju; pribavljaju gradju, na kojoj izpitalec svoja sravnivanja, zaključke i obrete osniva.

Ukupni broj živućega u zemlji pučanstva i njegovi različiti odnošaji pronalaze se popisom. Popis pučanstva je dakle jedan od najuzvišenijih čina. U zapadnih se krajevih austrijske carevine preko jednoga stoljeća (od god. 1754) obavljaju popisi pučanstva. Car Josip II. tek protegnu popis naredbom od 16. kolovoza 1784 i na zemlje ugarske krune. Po tom bi prvi popis u Hrvatskoj god. 1785 obavljen. Turski ratovi, smrt careva i opoziv gotovo svih naredba obustaviše dalje brojenje u Ugarskoj i Hrvatskoj. Ugarski stališi obrekoše na saboru god. 1791 novi popis, ali to je bila samo prazna rieč, što je popis sa stališkim povlasticami u opreci stajao. Ona je Josipova naredba u Ugarskoj i Hrvatskoj ipak toliko djelovala, jer se uvidjalo, da je od velike potrebe i koristi popise opetovati. Na saboru od g. 1804 stvoren je popisni zakon, po kojem je bilo plemstvo i svećenstvo iz popisa naročito izključeno. Usljed toga obavljen je popis god. 1805, kojega rezultat bi na saboru na znanje uzet, ali više nigda neopetovan. Ako se je htjelo iza toga novijih podataka o broju stanovnika u Ugarskoj ili Hrvatskoj, tražilo se u netočnih i nepouzdatih diecezanskih šematizmih.

Poslije zгода god. 1848 i 49 odluči austrijska centralna vlada popis, kao što se je obavljao u staro-konskribiranih zemljah protegnuti na cielu carevinu. Po tom je popisano žilelstvo, kao što po ostaloj carevini tako u Hrvatskoj i Slavoniji. Buduć da je ovaj popis od god. 1850 i 51 načinom kojim se obavljao nepodpun i pogriješan bio, izdani su 23. ožujka 1857 obširni propisi, po kojih se ima stanovništvo popisati i svaku šestu godinu popis

opetovati. Po ovih naredbah obavljen je u Hrvatskoj i Slavoniji, kao što po ostaloj carevini, 31. listopada 1857 prvi točan popis pučanstva. Ovaj bi se popis bio imao po zakonu svake šeste godine (slijedeći g. 1863) opetovati, a i bez opetovanja lasno ga je u glavnih točkah razmjerjem svakogodišnjih poroda i pomora bilo moći revidirati, kao što se svake godine u Krajini radi, ako je samo političko razredjenje, na okružja, kotare i občine isto ostalo.

Nu listopadska diploma krenu granicama zemalja ugarske krune: Hrvatskoj je potom odpalo Medjumurje a pridružen Srijem; tim je takodjer nastao drugi broj županijâ, drugi su kotari i občine nego što je god. 1857 za Bachove vlade bilo. Ove su teritorijalne promjene popis od god. 1857 navlastito u nas s temelja krenule.

Buduć da je popis pučanstva u različitim odnošajih podloga svakoj valjanjoj upravi, toga radi bi već bila imala naša vrhovna domaća vlada nastojati da se popis od god. 1857 s teritorijalnim promjenami u sklad dovede, te svake godine razmjerjem medju brojem poroda i pomora revidira. Naša vrhovna oblast ne samo da nije o tom ništa učinila, dapače nije županijam strogo ni nalagala neka podnašaju godišnje izkaze o broju poroda i pomora, jer su ti izkazi punih šest godina izostali. S ovoga slijedi: negovorim ob inih odnošajih viere, narodnosti, zaslužbe itd., da danas faktično neznamo koliko Hrvatska i Slavonija duša broji, ili bar ne tako točno kao što u Krajini ili kojoj drugoj zemlji zapadne Austrije.

Tim opet šematizmi postadoše u nas vrelom statistike pučanstva. Priznato je pa, da su šematizmi kao statistički izvori netočni i rdjavi: jer sve biskupije neizdaju ih u jednu godinu, kada jedna izda, neizda druga; uz to je mjestimice veoma teško crkveno razdjeljenje s političkim u sklad dovesti. Katoličkih biskupija šematizmi mogli bi samo gledeć na katoličko žiteljstvo, ako župnici svoje crkvene knjige sviestno vode, točni biti, jer za ostala vjeroizpovijedanja katolički župnici malo mare; šematizmi grčko-iztočne pako vjere redko kad izlaze, k tomu su nepouzdaniji negoli što su katolički, dočim protestantičkih ni neimade.

Izkazi o mieni (Bewegung) žiteljstva podnašaju se svake godine, i priobćuju se u obćih izkazih statističkoga ureda u Beču. U bečkih statističkih izkazih nalaze se, kao što je gore primećeno, samo obći ili ukupni brojevi o broju vjenčanja, poroda i pomora. Kakova su pak razmjera gledeć na pojedine krajeve zemlje,

tomu neimade ni traga. Ako za primjer iztaknemo broj nezakonitih poroda, koji su državi i društvu na teret; dali uprava i oni, kojim je nad moralom puka bditi mogu što shodnoga poduzeti, da tomu zlu na put stanu ako neimade točnih izkaza ne samo o kotarih đapače i ob obćinah. Nadalje je poznato da gdje pućanstvo brojem nenapreduje da ondje država moralno boluje i propada. Iz obćenitih brojevih bećkih izkaza sledi, da broj stanovnika u Hrvatskoj i Slavoniji svake godine naravnim putem raste; s druge je pako strane dokazano, da žiteljstvo u njekojih krajevih Slavonije ne samo da brojem nenapreduje, paće da nazaduje, doćim se onaj prirast u bećkih izkazih izravnuje višim prirastom ostalih krajeva. Dali može državna uprava i ostale vlasti shodnih se poprimiti sredstva da izlieće te moralne rane zemlje, ako neimade točnih i potanjih izkaza o razmjerju poroda i pomora od pojedinih krajeva paće i obćina zemlje?

Suvišno bi bilo dokazivati da je toćna statistika sudbenosti vrlo važna za državnu upravu i to ne samo statistika kaznenoga pravosudja, nu đapaće i ona takodjer grana, koja se obićno statistikom građjanskoga pravosudja nazivlje. Obe ove struke pravosudja nahode u državnoj upravi dvostruku važnost. S jedne se strane pokazuje dali se na tanko i uspješno zakoni uporavljaju u sudbenom djelokrugu. Tim sudstvo svojim iskustvom ima zgodu motriti vrsnoću i nedostatke sudbenih zakona, što bi državi s najveće strane kao temelj služiti imalo, na kojem može usavršivati svoje zakonodavstvo. Jedina bo statistika pravosudja kadra je zakonodavstvo pogibelji riešiti, pogibelji naime kojekakve eksperimentacije. S druge pak strane vrlo je znamenita statistika sudbenosti, što dovoljna gradiva pruža, koje se drugim putem postići nedade, da se prosudi gospodarstvena i moralna kultura naroda.

Da se prosudi gospodarstvena kultura naroda to je zadatak statistike privatnoga pravosudja, doćim statistika kaznenoga pravosudja moralne mane naroda predočuje. Ako se samo pozornost svrne na broj i vrstu kaznivih ćina, na osobne odnošaje zloćinaca, na spol i starost, na njihovu zaslužbu itd., to već pruža dovoljna iskustva da se prosudi, u kojih krajevih zemlje i u kojih vrstah žiteljstva moralno je stanje više ili manje manjkavo; dotićni će podatei dovoljno uputiti, gdje treba lieka za vidanje te moralne rane, i na koliko su obstojećea sredstva na promak morala

svrsi shodna. Ovi će rezultati upoznati s liekovi, a doskora s njihovim uspjehom, koji su već ovim smerom upotrebljena sredstva pokazala.

Iza godine 1850 preustrojenjem sudova i uvedenjem državnih odvjetnika začelo se i kod nas imenito od god. 1855 voditi izkaze, osobito o kaznenom pravosuđju te je trajalo do listopadske diplome god. 1860; od tada pa do god. 1862 neimade izkazom o kaznenom pravosuđju Hrvatske i Slavonie u bečkih publikacijah opet ni traga.

O statistici kaznenoga pravosuđja kušah napisati u Književniku (1866 str. 264—293) razpravu: „k statistici moralnosti u Hrvatskoj i Slavoniji,“ u koju svrhu rabih dobrotom državnoga nadodvjetništva izkaze godina 1855 do 1865 uključivo, izuzam samo jedne godine (1857), od koje se izkazi žalibog izgubili, a nigdje tiskani nisu. Tom zgodom dokazah sravniteljnim putem važnost takovih podataka, a ujedno usudih se odsuditi oblik istih izkaza, primetiv: da su odveć obćeniti te nedostatni, a kao takovi nisu dovoljna gradja za porabu ni znanstvenu, ni upravnu (sr. Knj. str. 267). Tom sam razpravom ipak iznio na svietlo tolike podatke odnoseće se na moral našega naroda, koje se s najveće strane temelje na socijalnih njegovih odnošajih. Dali se je što učinilo da se dotične mane uklone, to mi nije zadaća, da ovdje izpitujem. Da su pak slični podatci u drugih državah n. pr. u Francezkoj, Danskoj, Saskoj, itd. bogatim urodili plodom gledeć na ukлонjenje upitnih mana u narodu, to je bjelodano dokazano.

Glede gradjanskoga pravosuđja primetiti mi je, da su formulari uprav nevaljani te je već skrajnje vrieme, da se preustroje. Statistika privatnoga pravosuđja lakša je i jednostavnija, ako se nebi ništa drugoga tražilo do izkazâ o broju riješenih komada; mnogo je pako teža, ako se u njoj traži uputa u gospodarstvene odnošaje učestvujućih, što se jedino od statistike privatnoga pravosuđja izgledati može. U tom bo slučaju ima se posla s različitim i zapletenim odnošaji, koji se odnošaji moraju potanko izpitati, a to svestranom pomnjom i velikim oprezom da se nezadje od istine. Ovim jedino mučnim putem zadovoljiti će se zahtjevom znanosti i praktičnoj porabi. —

Sada pak prelazim na rezultate o materijalnom ljudskom radu, ponajprije na statistiku gospodarstva, navlastito ze-

maljske produkcije. Ova struka tim više zaslužuje, da ju uvažimo, što je uporaba tla poglaviti temelj narodnomu blagostanju, a gospodarstvo je žiteljstvu naročito u nas jedno među najznamenitijimi vrela zaslužbe. Domovina nam je dakle gotovo izključivo zemlja ratarska, jerbo tri četvrtine njezinih žitelja žive o gospodarstvu i njegovih uzgrednih radnjah.

Statistika gospodarstva u Austriji s veće je strane neobrađeno polje, osobito što se tiče izтока carevine; posljednjih se godina začelo u njekojih zemljah ozbiljnije na tom polju raditi.

Temelj, ne kojem statistika o zemaljskoj produkciji svoja izpitivanja osniva, izkazi su o prostoru plodovita tla i njegova razredba po težitbah. Taj je posao u nas stabilni katastar jurve obavio; u njegovih će obsežnih zapisnicah biti zanimive narodnogospodarstvene gradje; nu željeti je da bi se dotična razmjerja na tanko tiskom priobčila i time pristupnija bila, negoli što su danas. Osim rezultata o izmjeri plodovita tla, ostala je statistika gospodarskih odnošaja u nas za cielo terra incognita. Neće se valjda ono smatrati za temeljito i pouzdano, što je negda tako zvani provisorium u nas radio; bez obzira na vještinu i izobraženost onih radilaca sami brojevi dokazuju da je posao bio površan i loš.

Koli u nas nizko stoji statistika gospodarstva svjedoči to, što gotovo nitko, niti isto naše gospodarsko društvo nije na tu misao došlo da iztraži kako je u nas posjed zemalja porazdijeljen, toli važan momenat u političkom i socijalnom obziru, što je svaka gospodarska podružnica za se pomoću poreznih ureda svojega područja lasno izvesti mogla.

Bečka je vlada posljednjih godina ovu zanemarenu, a toli znamenitu struku statistike osobito prihvatila i djelovala na gospodarska i ina slična društva, da se jednom začme sistematično skupljati gradja za statistiku gospodarstva. Ministarstvo trgovine izdalo je god. 1864 vrlo umnu spomenicu (memorandum) pod naslovom: Grundzüge für die Agrikultur-Statistik des Kaiserstaates i razposlalo na sve više vlasti i gospodarska društva, da prihvate taj naputak i po njemu da svojski prionu na sistematičko skupljanje gradje za statistiku agrikulture. Ja se ne sjećam da bi bilo hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo bar u svojem organu ma išta o toj znamenitoj spomenici napomenulo ili ju igda u pretres uzelo. Da se spomenuti naputak doista izvesti

dade, dokazuje to, što je perovodja istoga ministarstva dr. J. Lorenz u smislu toga naputka u dvih kotarih (u okolici sv. Florian i Grünburga) gornje Austrije izpitao odnošaje gospodarske produkcije i tiskom priobćio.¹ Tim bi dakle prestao svaki prigovor o neizvedljivosti spomenutoga naputka.

Nu sada nastaje pitanje: na koga najbliže spada da skuplja gradju za statistiku gospodarstva? Tu su tri puta, koja bi vodila k svrsi: dobrovoljno požrtvovanje društva ili pojedinih, koji se predmetom zanimaju; poslenici, koji bi za plaću posao preuzeti htjeli; ili napokon oni činovnici, koji bi uz svoje poslove i taj obavljali. Dokazano je već, da se posljednjim putem nije valjanih rezultata postiglo, što je svaki činovnik važnijimi poslovi opterećen, toga radi nije kadar uzgrednim predmetom vrijeme posvećivati; vrhu toga obično neimade svaki činovnik predznanja i one strukovne izobraženosti, što mu je neobhodno da uz-mogne tim pravcem uspješno djelovati.

K ovomu se jošte to primećuje: da se ima gledeć na statističke izkaze, odnoseće se na kolicinu i vrednotu produkcije, jošte uvijek i nehotice s nekim predsudami producentâ boriti, što naime mnijenje vlada, da se tim radi o povišenju poreza. Ova bi se predsuda vazda gojila, ako bi činovnici ove poslove obavljali. Ona gore navedena spomenica trgovačkoga ministarstva svjedoči, da se je to isto iskusilo ne samo u Austriji, dapače u Belgiji i Francuzkoj, s toga se je iz podnesenih izkaza umah spazilo kod jednostavne kontrole, da su ponajviše nepouzđani i neistiniti.

Što se tiče strukovnjakâ, koji bi volju imali za plaću ove poslove obavljati, prigovorilo se to: da je vrlo teško do dovoljnoga broja strukovnjakâ, koji bi se jedino tom zadatku posvetili; vrhu toga bi se svaki vladin plaćenik u iztraživanjih s onimi istimi zaprekami imao boriti kao i stalno namješteni činovnik. Tim su razlozi pretežniji, s kojih se razabira da se taj važni posao povjeri gospodarskim društvom i sličnim zborovom, koji bi mogli putem svojih podružnica i izaslanika najhitrije spomenute poslove izvoditi.

¹ Dr. Jos. Lorenz. Statistik der Bodenproduction von zwei Gebietsabschnitten Oberösterreichs. (Umgebung von St. Florian und von Grünburg.) Veröffentlicht vom kk. Ministerium für Handel u. Volkswirtschaft. Wien 1867. — Vrhu toga napisu dr. Lorenz dva zanimiva članka o agrikulturnoj statistici u Austriji (Oesterr. Revue).

Njekoja gospodarska društva u Austriji prihvatiše svojski taj zadatak i posvjedočiše već svojim radnjami, da je to najpreči put, koj vodi k poznavanju gospodarskih odnošaja. Prvi posao ove struke započeo je prije 14 godina u Bukovini: gospodarsko ondašnje društvo nametne si zadaću izpitati svekoliike odnošaje, odnoseće se na točno poznavanje zemlje, a posredstvom svojih članova pribavi važnu gradju za statistiku gospodarstva.¹ Iza god. 1855 dva se gospodarska društva: c. kr. patriotsko - ekonomičko društvo u Češkoj i gospodarsko društvo u Štajerskoj u isto doba tim poslom zanimaše. Češko je društvo u tu svrhu odredilo posebni odbor za statistiku gospodarstva i šumarstva Češke, te je već pet svezaka svojega rada tiskom priobćilo; društvo misli, da će najdalje do god. 1870 sav posao obaviti.

Štajersko gospodarsko društvo prigodom svoje spomene svetkovine izda knjigu: „Ein treues Bild des Herzogthums Steiermark“, gdje se nahodi važne statističke gradje, koje si putem svojih podružnica pribavi. Gospodarsko društvo u Brnu za Moravsku tim pravcem već davno posluje i stupilo je glede geološkičkoga iztraživanja zemlje s Vernerovim društvom u savez. Gospodarsko društvo u gornjoj Austriji umoli ministarstvo trgovine za napatuk, da i ono začme raditi na gospodarstvenoj statistici zemlje. Gospodarsko društvo u Beču za dolnju Austriju sastavilo je takodjer u istu svrhu odbor, koj, kao što svjedoče njegove publikacije, vrlo marljivo posluje. Medju publikacijami trgovačko-obrtničkih komora nalazi se kadšto dragocjena gradiva o gospodarskih odnošajih njihovih područja. Medju ostalimi hvale vriedna su u tom obziru izvješća trgovačko-obrtničke komore u Osieku.

U nas u Zagrebu takodjer postoji hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, koje je svojim podružnicami proteglo djelovanje na cijelu zemlju. Nije mi poznato, da bi se naše društvo povelu liepim primjerom svojih sestara po ostaloj carevini te da bi igda bilo potaknulo pitanje o statistici gospodarstva, koju bi po primjeru drugih društva, putem svojih podružnica već odavna izvest bilo moglo. Zadatak gospodarskoga društva nesastoji samo u tom da proizvadjia dobre i jeftine cieповe ili pribavlja valjano sjeme i takova slična, već da radi na promak gospodarstva. Napredak u

¹ Sr. Landwirthschaft und Montanindustrie im Herzogthume Bukovina. Statistische Mittheilungen Jahrgang 1854. I. Heft.

gospodarstvu, dokazano je, nedade se postići bez točnoga poznavanja gospodarskih odnošaja, a k tomu je ključ statistika gospodarstva; itd. itd.

Na statistiku gospodarstva spadali bi izkazi o stoci (Viehstand), koje se do sada uz popis pučanstva obavljalo. Ako se uvaži s kolikimi se zaprekami imade boriti kod popisa žiteljstva, ako se hoće toli težki posao valjano izvesti, tada nije moći ni zahtievati, da se uzgredno i domaća marva točno popiše. S toga je i dosadanji popis stoke netočan; što nam n. pr. dokazuje kolicina ovčje vune, koju kućna obrt u zemlji porabi, a od drugud se porazmjerno malo uvozi, koje bi se po službenom broju ovaca znatno više uvoziti imalo.

Poznato je, da je stočarstvo duša gospodarstva, da su si obje struke u toli tiesnom savezu, da o napredku jedne visi i napredak druge; toga radi narav stvari zahtieva: da se popis stoke spoji sa statistikom gospodarstva, koj bi gospodarske podružnice putem občinskih organa lašnje obavljati mogle.

Po ovomu već svaki razabratí može, da statistici gospodarstva ni traga jošte u nas neima i tako joj dugo nebude, dok se gospodarsko društvo toga posla ozbiljno nepoprími. Ovo će djelovanje biti tim uspješnije, čim uvidi društvo i njegove podružnice od koli je silne koristi poznavati gospodarske odnošaje zemlje. Pomnivi izkazi o količini zemaljske produkcije samo će tada svrsi odgovarati, ako se budu osnivali na istinitih i sdušnih očitovanjih producenata. Toga radi je željeti, da navlastito u nas prestane onaj strah pred kojekakvimi netemeljitimi fiskalnimí svrhama, koje bi zaprekom mogle biti uspješnom poslovanju u iztraživanju statističkih podataka. Da bi se statistika gospodarstva i u nas izvoditi dala, pokazao je g. Lambl, ravnatelj gospodarskoga zavoda u Križevcu, u izvješću o svojem putovanju po njekih krajevih Slavonije.

Obrtnost je u državi glavni faktor narodnoga blagostanja, s toga je zadaća državne uprave, da obrtnost shodnimi zakoni podupre i sredstva da potraži, da te zakone uživotvori. Države s gledišta industrijalnoga napredka diele se na četiri razreda. Prvi razred obsíže one države, u kojih je obrtnost najviši stepen postigla kao n. pr. u Britaniji, Francezkoj itd. Na drugi razred broje se one države u kojih je industrija daleko napredovala, al uz to je ipak gospodarstvo narodu prvo vrelo života; amo bi spadale

n. pr. među austrijskim zemljama Češka, Moravska, Slezka i dolnja Austrija. Treći razred obziče one države u kojih je tvornička radnja malo razvita, ali umjesto te zanatlijski se i kućni obrt pomnivo goji. Na četvrti napokon razred spadaju one države u kojih je industrija neznatna. Po ovom mogla bi se naša domovina najviše k trećemu razredu pribrojiti.

Statističke izkaze ob austrijskoj obrtnosti zaveo je prvi Czoernig god. 1841, putem dopisivanja s većimi obrtnimi zavedenji. Tim mučnim poslom, uz tolike gotovo neuklonive zapreke, što su se poduzetnici bojali kojekavih fiskalnih svrha, položen je temelj statistici austr. obrtnosti, na kojem se danas dalje radi.

Od god. 1842—1863 stegnuti su službeni statistički izkazi ob obrtu na kolicinu i vrednotu obrta, koji su pod prigledom (controlpflichtig). God. 1852 stupiše u život kao važni faktori industrijalnoga napredka trgovačko-obrtničke komore, kao poglaviti izvori za statistiku industrije. Po § 5 njihova statuta dužne su komore podnositi svake godine ministarstvu trgovine izvješće o trgovini i obrtu svojega područja, a svakih pet godina podnositi imaju statističko izvješće.

Financijalno ministarstvo odredilo je god. 1862, da bi se preustrojio zakon o zaslužbarini (Erwerbsteuer): neka porezni uredi sastave izkaze o broju porezovnih obrta i o količini obrtna poreza. Koliko se znanost na ovakove izkaze osloniti može, kada o njih visi plaćanje poreza, to neka svaki razabere.

Buduć da prijašnje izkaznice ob obrtnosti po svojoj formi neodgovaraše zahtjevom znanosti, za to je treća skupština međunarodnoga statističkoga kongresa, držana u Beču god. 1857 ustanovila sadašnju njihovu formu i razdjeljenje obrtnina na osam razreda, s dvostruke svrhe: prvo s obzirom na znanost, a drugo gledec na porabu kod obrtničkih izložba. Vrh toga pobrinuo se kongres, da ustanovi način, po kojem bi se imala iztraživati količina i vrednota industrijalne produkcije. O tom bi zaključeno: da se izravno iztražuje; samo u slučaju neuklonivih predsuda dopušća procjenbu. Po ovoj osnovi u kongresu ustanovljenoj imaju u stalni rok podnositi trgovačko-obrtničke komore svoje statističke izkaze.

Trgovačko-obrtničke komore izvor su dakle za statistiku industrije, kao što gospodarska društva za statistiku ratarstva,

te ako zavirimo u izvješća austrijskih komora nalazimo u njih važne gradje za statistiku austrijske obrtnosti.

Hrvatska i Slavonija broji u svojem obsegu tri trgovačko-obrtničke komore, koje su na istih statutih osnovane i iste ih dužnosti vežu kao i ostale austrijske komore. Mislio bi tko da je u izvješćih naših komora takodjer bogate statističke gradje, kao što u izvješćih ostalih austrijskih komora. Sastavljajuć g. 1864 obrtni dio izložbena kataloga žalibog se u nadi prevarih. Glede Slavonije nisam ni malo bio u neprilici, jer u izvrstnih izvješćih osječke komore nalazih znatna gradiva, dočim me zagrebačke komore izvješća na cjedilu ostaviše. Osječka komora osobito svojimi izvješći broji se medju prve komore u austr. carevini, ta zasluga pripada neumornomu i vještomu dr. Possneru, koji toli umno rukovoditi umije komorske poslove; njegova bo su izvješća dovoljno ocijenjena i pohvaljena (Sr. Književnik god. 1865 na str. 301). Posljednje izvješće zagrebačke komore potiče od god. 1860; što je komora poslije toga uradila, to danas jošte nije na svjetlo iznešeno. Ova se je komora imala zgodu god. 1864 dovoljno osvjedočiti što joj izvješća u statističkom obziru vriede; u njih se doduše nalazi liepih članaka, ali ponajviše vrsti publicističke. Zagrebačka bi se komora imala svoje dužnosti sjetiti te svojski prionuti poput svoje slavonske posestrime uz skupljanje gradje za obrtnu statistiku svojega područja, ako nikako bar onako, kao što je udario Czoernig polažuć temelje današnjoj statistici austrijske industrije.

Trgovina, jedan od najznamenitijih momenata u životu naroda, spaja zemlje i narode, donosi blagostanje, potiče na koristne izume te promiče razvitak ljudskoga roda. Prosviećenim je državam mnogo stalo do točnoga poznavanja trgovine i njegovoga razvoja. Ako hoće da postignu ovu svrhu, na kretanje trgovine statističku metodu uporavljaju te statistiku trgovine uživotvaraju.

Trgovina, kao što je znano, kreće se ili unutar zemaljskih medja, ili se proteže na zamjenu proizvoda s drugim narodi. Nutarnja trgovina na toliko je važna na koliko obseže zamjenu proizvoda unutar zemaljskih medja i pokazuje koliko narod troši. Statistički izkazi o nutarnjoj trgovini skopčani su s tolikimi težkoćami da ih je gotovo nemoguće voditi. Na izvanjsku se pako trgovinu dade lašnje statistička metoda uporaviti, što ju država točno prigleda. Nutarnja se trgovina kreće po različitim domaćih

putevih, njezina djela idu iz ruke u ruku, od mjesta do mjesta i vrlo riedko se kad službeno pobilježe; izvanjska pako trgovina, kreće li se po suhom ili po moru, u svih je državah carinski uredi nadziraju.

Doći će se jednom i do načina, kako da se lašnje pribave statistički podateci o nutarnjoj trgovini, koja će se tim bolje moći nadgledati, čim će više željeznice zemlju prepletavati. Tada će izkazi željezničkoga prometa tako koristni biti, kao što su danas carinskih ureda; svakako će važniji biti negoli što su izvješća o različitim sajmovih.

Izkaze o sajmenom prometu kao i o sajmenoj cieni hrane i goriva, premda se u nas uvaživati imaju, što se mnogi krajevi jošte uvijek na taj primitivni način potrebami oskrbljuju, ipak nemožemo nazivati statistikom trgovine, jer im manjka glavni statistički momenat, naime kolicina prometa. Sajmeni izkazi mogu se smatrati statistikom ciena, koje su i upravi i trgovini od koristi i statističko su vrelo, da se uzmogne pomoću izvješća o ljetini od prilike saznati vrednota i produkcije i razprodanih plodina. Sajmene cienie, koje se često u novinah priobćuju, odnose se samo na njevoja poglavita mjesta, za to nemogu ključem biti za cijelu domovinu.

Što trgovačko-obrtničke komore glede statističkih podataka o trgovini za sada učiniti mogu, to se nalazi u spomenutom izvješću osječke komore, u koje bi se imale ugledati ostale naše komore.

Glavni posao statistike gledeć na trgovinu odnosi se na promet s izvanjskim svijetom. Vrela su u tu svrhu izkazi carinskih ureda, s kojih se sastavljaju i izdavaju potanki pregledi o trgovini austrijskoj (Ausweise über d. Handel Oesterreichs). Nu ovi su izkazi za statistiku trgovine pojedinih zemalja i kraljevina, izuzam Dalmaciju, koja je za se posebno carinsko područje, od slabe koristi, što se iz onih izkaza nedade točno saznati ni kolicina ni vrsta u svaku zemlju uvožene i izvožene robe. Iz izkazâ carinskih ureda nalazećih se u području naše domovine sastavlja financijalno zemaljsko ravnateljstvo svake godine glavni izkaz, kojega je slalo u Beč, da se iz takovih pojedinih sastavi obći izkaz o trgovini austrijskoj, dočim se o hrvatskoj trgovini u obćem izkazu nigdje ni traga nenalazi. Da li će se od sada promet

iztočne carevine od prometa zapadne dieliti i kako će budući izkazi o trgovini udešeni biti, to će nam budućnost pokazati.

U najužem je savezu s trgovinom brodarstvo. Ovo je pravi nosilac svjetske trgovine, koja se neda ni pomisliti bez razvoja brodarstvena prometa. Toga radi pobrinulo se, da se taj toli znameniti faktor takodjer statističkoj metodi podvrgne; jer bi statistika trgovine bez statistike brodarstva nepotpuna bila. Način po kojem se brodarstvo statistički opisuje u svih je naroda jedan te isti, a to visi o samoj naravi morske trgovine, koja se svagdje gotovo pod istim formami kreće.

Izkazi se u Austriji o brodarstvenom prometu u svih lukah točno vode i svake se godine u službenih izkazih priobćuju; gradju pa za to sakuplja od pojedinih lučkih ureda središnja pomorska vlast u Trstu.

Hrvatska obala jadranskoga mora broji 11 luka, u kojih se vode izkazi o brodarstvenom prometu. Iz tih izkaza doznajemo koliko je brodova svake godine dojedrilo, a koliko odjedrilo, koja je vrednota uvožene i izvožene robe, to je sve, a to doznajemo nakon dvie godine.

Bez dovoljnih i valjanih obćila neima napredka ni u trgovini ni u kulturi zemlje. U kakovom je u nas, a navlastito u Slavoniji stanju komunikacija to svaki iz iskustva znade, ako ne, neka čita u izvješću osječke komore. Hrvatsku, Slavoniju i susjednu Krajinu prosiecaju tri rieke, koje su ukupno preko 178 milja u duljini brodiva, a u službenih statističkih izkazih o prometu na riekah nalazimo jedino koliko država na godinu potroši na gradjevine na vodi. Sastavljajuć obći dio izložbena imenika podje mi za rukom posredovanjem vrloga tajnika osječke komore dr. Possnera pribaviti potanje podatke o prometu brodova dunavsko-parobrodarskoga društva među Legradom, Osiekom i Zemunom; to je prvo što je igda potanjega priobćeno o prometu na naših riekah. Točni izkazi o brodarskom prometu na riekah s obzirom na krajeve s kojima su u savezu od velike bi koristi bili da se prosudi s njeke strane kolicina i vrsta naše nutarnje i vanjske trgovine.

Niti izkazi o prometu po željeznici neupućuju nas dovoljno o kolicini i vrsti prometa; što željeznica za sada samo mali dio domovine prosieca, k tomu su izkazi gledeć na formu odveć obćeniti i drugimi prugami prepleteni te zahtjevom ni malo neodgovaraju.

Statistika pučke nastave broji se u obće medju najstarije odsjeke statističke nauke. Od kad se škole drže nastojalo se poznavati napredak pojedinih učilišta, naime dali broj učenika raste ili opada. U kronikah se nalazi kadšto dragocjena gradiva o školstvu, koje je historičko izpitivanje najnovije dobe na svietlo iznio. Od minuloga stoljeća dolazi sve to više podataka o školstvu, a čim je u Austriji statistički ured ustrojen, umah se je začelo statistiku školstva osobitom pomnjom gojiti.

U nas se iza god. 1850 vode izkazi o školstvu, koji se u bečkih publikacijah prilično kasno i ukupnimi brojevi priobćuju. Poznato je, da se u nas po svih krajevih domovine jednakom pomnjom školstvo negoji; o tom bismo se uvjerali, ako bi u pojedinih županijah sravnali broj župnih kotara s brojem škola; pa razmjerje medju brojem za školu šposobne mladeži s onom, koja ju polaze, čega iz bečkih izkaza saznati kadri nismo.

Da je u nas od god. 1850 vrlo mnogo za školstvo učinjeno, o tom je svaki uvjeren, a da je jošte na tom polju mnogo posla, uvjeriti nas mogu samo statistički izkazi o našem školstvu, od kojih ću njekoja razmjerja iztaknuti za ravnjanje onim, kojim je dužnost nastojati oko intelektualne kulture našega naroda.

Buduć da je sveučilište, uz sve žrtve koje narod doprinaša, u nas jošte uvijek glas vapijućega u pustinji; toga radi nije ni čudo, što Hrvata i Srba samo tri postotka (!) sveučilište polazi, dočim Magjara 20, a Čeha 19 postotaka polazi. Da je našoj domovini sveučilište, doista bi mnogo povoljnije bilo razmjerje. Glede istih srednjih učilišta nije u nas najpovoljnije razmjerje, jer na 133600 dušah dolazi jednja srednja škola a na 760 stanovnika jedan srednju školu polazeći učenik, dočim je sva-gdje drugdje (osim Krajine) mnogo povoljnije razmjerje. O realkah, što ciglu jednu višu imademo, nemože ni govora biti.

Pučka škola nije samo potrebna onom malom dielu učenikâ, koji nastavljaju nauku u srednjih učilištih, pače ona pruža onoj velikoj većini, koja s njom nauku zaglavljuje, izključivi kapital duševnoga naobraženja. O valjanosti dakle pučke nastave visi cieli docniji djelokrug najvećega diela žiteljstva; buduć da obuka nedjeluje samo na moral puka, kao što je s tolikih strana dokazano, nego se njezin uspjeh, kao što statistička istraživanja bjelodano dokazaše, pokazuje u svih odnošajih pučkoga života.

Neda se tajiti, da je u našoj domovini od god. 1851—1864 broj pučkih škola za 114 postotaka prirasao, a uz sve to jošte imade dosta župâ, gdje ni neimade škole. Da s druge strane oni svojski nerade, kojim je dužnost da nastoje oko marljiva polaza škole, dokazuje to: što izmedju mladeži, za školu sposobne, polazi ju jedva 70 postotaka, dočim preko 30 postotaka bez svake nauke ostaje. Pored svih tih škola ipak se opazilo, da uspjeh nauke u nas nije takov kao što drugdje ili kao što bi imao biti. To se pokazalo kod novačenja g. 1865, što je izmedju u vojsku uvršćenih novaka samo 9 postotaka pisati znalo, dočim u susjednoj Štajerskoj 50 postotaka. Ovi već statistički podatci svjedoče, da bi se u nas imalo oko pučke nastave više nastojati i primjerno zahtjevom vremena ju preustrojiti.

Da je i crkvena statistika u nas takodjer u nazadku, pokazuje to, što se službeni izkazi o duhovničtvu u naših kraljevinah na podateih od god. 1859 osnivaju.

Da bi napokon naše kraljevine same svojim prihodom i razhodom upravljale imali bi glede financijalne statistike koješta primjetiti. U statističkom nacrtu k izložbenom imeniku kušano je iz obćega austrijskoga proračuna prihod i razhod Hrvatske i Slavonije od prilike ustanoviti, ali to bijaše vrlo mučan posao gledeć na one stavke proračuna, koje se od obće austrijskih točno odieliti nemogu. Vrh toga naše kraljevine posjeduju znatni imetak u različitih zakladah, o kojih stanju (napredku ili nazadku) i upotrebljivanju iz službenih austrijskih izkaza ništa nesaznajemo, a do maće nam vlasti o tom vrlo riedko što priobćuju.

Vidjesmo iz ovoga nacrtâ, koliko se do danas u nas na svakom pojedinom statističkom odsjeku radilo, a s obzirom na znanstvenu i političnu važnost svakojega odsjeka koliko bi se bilo imalo raditi. Iz ovoga lasno možemo zaključiti na cielu nauku te priznati, kao što je gore spomenuto, da je Hrvatska i Slavonija sa statističkoga gledišta slabo poznata. Tim sudim, da je ocienjen naš dojakošnji statistički rad i označeno sadašnje stanje hrvatske statistike.

S obzirom na obrazloženu važnost statističke gradje i njezinu znanstvenu i praktičnu uporabu; s obzirom nadalje na nastojanje ne samo sa strane države nego i svake nam susjedne zemlje oko skupljanja statističke gradje, skrajnje je dakle vrieme da se nješto i u nas glede sabiranja statističke gradje započne. Tko da taj tegotni posao poduzme? dali bi se imao u nas takodjer stvoriti

kakov zemaljski statistički ured ili statističko vieće kao što u Austriji i u Ugarskoj postoji. Tim putem dvojim da bi se u punoj mjeri postiga svrha. Evo je u nas zavod strogo znanstveni, jugoslovenska akademija, kojoj bi taj posao najprije dolikovao. Kao što akademija nastoji oko izpitivanja jezika, te u tu svrhu bira gradju, oko iztraživanja vrelâ odnosećih se na prošlost našega naroda; oko sabiranja pravnih običaja za historiju narodnoga prava; s toga sudim da bi na njezin zadatak spadalo pobri- nuti se također za statističku i sličnu gradju, koja se odnosi na zemlju i na narod, jer bez dotične gradje, negovorim o kakovom znanstvenom statističkom djelu Hrvatske i Slavonije, zapeti će se u mnogih znanstvenih iztraživanjih.

Po tom sudim: da bi uz akademiju imao takov odbor obstojati; pod okriljem i rukovodstvom akademije imao bi odbor, sastojeći iz vještakâ nastojati oko sabiranja sve one gradje, bez koje neimade dokaza ni o životu naroda ni o snazi zemlje. Odbor taj bi imao protegnuti svoje djelovanje ne samo na Hrvatsku i Slavoniju nego i na susjednu Krajinu, gdje se od njegda revno sabira statistička gradja, pače ako nebi zapreka bilo i na cielu trojednu kraljevinu.

Buduć da su putevi, kojima bi se statistička gradja pribavljala, kao što gore vidjesmo, raznovrstni: vlasti, gospodarska društva, obrtničke komore itd., toga radi bi s obzirom na važnost podhvata i vlasti i društva imali akademiju svojski podupirati, jer bez dotične podpore neće ni akademija moći uspješno raditi.

Tim nastojah dokazati u nas potrebu statističkoga odbora. Ostala pako, kano o potanjem ustrojstvu i djelokrugu toga odbora, o njegovu odnošaju prema akademiji, vlastim i društvom za sada mûkom prelazim, jer su to stvari dogovora.

Književne obznane.

Studien über Bosnien und die Herzegovina von Johann Roskiewicz, kk. Major im Generalstabe. Mit einer lithographirten Karte. Leipzig u. Wien 1868. Str. 422.

Geschichtliche, politische und topographisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien d. i. Bosnien, Hercegovina und Rascien. Von Gustav Thoemmel, k. k. Hauptmann. Wien 1867. Str. 210.

U obznani najnovijih kartografičkih djela o Balkanskomu poluotoku (Listak Pozorov g. 1863 br. 96 i 97) primećeno je pod konac članka: dočim srednji i jugo-zapadni krajevi Balkanskoga poluotoka skokom na geografski vidik stupaju te geografskih fantoma malo po malo sa zemljovida nestaje, neimade o sjevero-zapadnom kraju, susjednoj nam Bosni ni spomene, premda imade u Beču dragocjene geografske i kartografske gradje u arhivu vojnoga ministarstva, što se iz političko-vojničkih razloga žalibog sve jednako krije.

God. 1865 ugleda poznati Roskievićev zemljovid Bosne i Hercegovine u 4 lista svjetlo, koje djelo nauka radostno pozdravi, jer se spazilo da je to kartografičko djelo, što svojim obilnim sadržajem daleko nadkriluje dojakošnje poznavanje Bosne, na takovoj gradji osnovano, koju je crpao sačinitelj stranom na licu mjesta, a stranom iz bogatih sbiraka vojničkoga kartografskoga arkiva. Prigodom obznane (Književnik god. III. str. 81) primetilo se: da nebi suviše bilo, da je karti dodan neki tumač (komentar), koji bi s jedne strane upućivao o pretraženom zemljištu i o načinu pretraživanja, s druge pak strane znalo bi se, što jošte nije pretraženo, te je za sada jošte geografski dvojbeno i neoznačeno. Tom je zahtjevu g. Roskiević s jedne strane za-

dovoljio svojom gore navedenom knjigom, koju smatrati valja rezultatom petnaestmjesečnoga pisčeva boravljenja u Bosni. U tih svojih studijah nas pisac točno upućuje (str. 103—175) što je sam proputovao i pretražio, a glede načina pretraživanja željeti bi, da nas o tom čim prije obavijesti, jer bi tim zbilja svojoj karti veće povjerenje stekao i njegov bi se trud više cijenio, nego što se posljednje vrijeme s njeke strane opazilo.

Nješto prije od Roskievićeve knjige ugleda svjetlo gore spomenuti drugi topografičko-statistički spis o Bosni i Hercegovini, napisan kapetanom Thoemmelom, koji je proživio četiri pune godine u Sarajevu kod c. kr. glavnoga konzulata. Oba dakle djela potiču od austrijskih vojničkih časnika, koji su sgodu imali u isti čas na licu mjesta studirati zemlju i narod. Roskievićeva bi djela imao biti glavni zadatak, da nam bude tumačem njegove karte, dočim Thoemmel u svojem spisu razvija Bosne i Hercegovine statističku sliku, crpenu iz najpouzdanijih vrela.

Uz ova djela napomenuti nam je takodjer njekeje pomanje razprave odnoseće se na Bosnu, koje su nedavno tiskom priobćene:

Dr. A. Boué, Beiträge zur Erleichterung einer geographischen Aufnahme der europäischen Türkei (Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften, mathemat.-naturwissenschaft. Classe. Jahrgang 1867. März. Wien 1867).

Dr. O. Blau, Consul. Ausflüge in Bosnien (hierzu eine Karte). — Zur Statistik von Bosnien¹ (Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde II. Bd. 6. H. S. 499—519. Berlin 1867).

Iz opisa Bosne i Hercegovine s kartom (Glasnik srpskoga učenoga društva, knjiga nov. reda III. str. 266—404, IV. str. 289—359, V. str. 1—47. U Beogradu 1866—1867).

Iz ovih književnih pojava već sliedi, da se u geografičkom pogledu dugo zanemarena Bosna posljednjih godina sve to jasnije na geografičkom obzorju pomalja, dočim prije toga poznavanje Bosne crposmo iz djela A. Bouéova (La Turquie d'Europe); Sendtnerova (Ausland 1838) i Hilferdingova putopisa i što

¹ Ovi isti Blauovi statistički podatci dolaze u pruskom trgovačkom časopisu (Preussisches Handelsarchiv 1867 II. S. 159), a ponješto i u Listku Pozorovom 1867. Br. 149 i d.

je dr. O. Blau prigodom rata god. 1861 o Hercegovini priobćio (*Zeitschrift für Erdkunde* B. XI. S. 461. Berlin 1861).

Tu nam je ponajprije obazreti se na oba gore navedena djela, da vidimo na koliko su promakla poznavanje zemlje, o kojoj se posljednje vrijeme sudi da bi mogla biti pozorištem zamašnih događaja. Uz to uvažiti ćemo i ostale navedene publikacije, na koliko jih sa stanovišta geografičke nauke cijeniti valja.

Roskiević je bez sumnje po višem nalogu god. 1863 i 1864 imao proputovati Bosnu, navlastito one krajeve, koji su geografički najmanje poznati. Rezultat toli napornoga putovanja, ponajviše na konju, po strmih putanjah i vratolomnih uvalah i jarugah onaj je veliki zemljovid s gore navedenim djelom; povrh toga biti će Rosk. izvodio i druge radnje s vojničkoga gledišta, koje su poput drugih sličnih zakopane u vojničkom arhivu.

Rosk. je svoje djelo razredio na pet odsjekâ: 1. na geografičko-statistički opis, 2. putopis, 3. koran i običaji muhamedanskoga žiteljstva, 4. uprava, i 5. historički razvoj osmanske vojske.

Pisac sam priznaje, da su oba prva odsjeka najvažnija. Geografički naime odsjek osniva se na pisčevih vlastitih motrenjih i izraživanjih, imenito na 500 orografičkih nacрта (Skizzen), koje je na licu mjesta izvadjaio i koji mu podlogom bjehu kod sačinjenja karte. Po tom bi geografički odsjeci imali biti tumačem karte, karta pako živa slika geografičkoga opisa. Da se o tom uvjerimo spojiti nam je jedno s drugim.

U drugom odsjeku opisuje Rosk. glavne i pobočne puteve, koje proputova, i krajeve, koje je orografički izražio. Uvod su njekoje opazke o putovanju po Bosni i pregled glavnih i pobočnih drumova. Način putovanja sjeti nas nehotice na putna izvješća o afrikanskih ili azijskih krajevih: žalostno doista, što dan danas u Europi jošte imade krajeva, gdje se putniku s istim gotovo nevoljama boriti valja, kao što u gorovitim krajevih Afrike ili Azije. Ako uvažimo naporno i pogibeljno putovanje višeće o naravi zemlje, nestašici komunikacije, surovosti azijskoj, nije čudo što je Kavkaz i sibirsko gorovje na sramotu europskoj kulturi geografički daleko bolje poznato nego li štono je Bosna.

Putopisni dakle dio Rosk. knjige pokazuje krajeve po njemu samomu orografički izražene. Obseg pretraženih krajeva najjasnije se prikazuje ako prevaljene puteve crvenkom na karti zabilježimo,

što da je pisac na manjoj ka knjizi dodanoj karti izveo, nebi suviše bilo.

Sravnimo li Rosk. kartu n. pr. s Kiepertovom na prvi pogled opazamo bitnu razliku medj jednom i drugom, navlastito u srednjem kraju Bosne, onom dakle, koji je Rosk. tolikim naporom pretražio. Na Rosk. se karti prikazuje napram drugim tek Drine medju Fočom i Višegradom, kao i Neretve u gornjem i srednjem teku bitno različit. Povrh toga mnoge gore, nebrojeni potoci i mjesta, kojim u prijašnjih kartah ni traga neimade, dolaze po prvi put na Rosk. karti. Nadalje umjesto gorovita predjela medju Sarajevom, Srebrnicom i Višegradom pojavljuju se posebni gorski zglobovi i kose s novimi imeni u čisto drugom pravcu i u pravom svojem položaju; kao što: Igman planina, Bjelašćica, Štit, Vlašić, Hum, Ozren, Romanja, Jaorina i Treskavica, koje planine Bosnu rieku u gornjem njenom teku opasuju. Polje Gadačko, Nevisinjsko, pak Zagorje, vrelšte Trebinjščice, korito Krivaje u srednjem teku, vrelšte Usore, Neretve, Spreče i dr. prikazuju se u čisto drugom položaju nego li na Kiepertovoj ili Veissovoj karti. Pratimo li pomnjivo na karti putopis uvjerit ćemo se, da je navlastito položaj mjestâ i njihova udaljenost ne samo s opisom posvema u skladu, dapače tvrdimo: da je karta u posljednjem pogledu vjerna slika opisa. Za pouzdanost ovih rezultata jamčiti će velika praksa Rosk., koj kao častnik generalnoga štaba više godina se bavi jedino s geografičkom izmjerom austrijskih zemalja te je bez sumnje takove poslove na više četvornih milje jurve izvodio. Njegova pako vlast nebi bila taj mučni posao Rosk. povjerila, da nije bila o njegovoj vještini uvjerena.

Uz toli mučni posao pretraživanja nije Rosk. propustio skupljati vrste kamenja, koje su docnije u Beču prvi strukovnjaci označili. Tim je ponješto i geognostička kakvoća proputovanih krajeva pretražena; a koli znamenitije bi ovo putovanje za nauku bilo, da se piscu koj prirodopisac pridružio.

Da nije Rosk. za vrijeme od petnaest mjeseci uz svoje vojničke poslove ništa više orografički iztražio i ustanovio do navedenih točaka, stekao bi za poznavanje Bosne zasluga. Uz to nam je uvažiti dugo zimno doba u onih planinama prepletenih, sniegom i ledom prekritih krajevih, kadno je nemoguće ekskurzije poduzimati. Rezultate Rosk. pretraživanja ocieniše i uvažiše prvi kartografi: Šeda je 18. list svoje velike austrijske karte po

njem izradio, dočim 13. prije izišavši list nemogaše izpraviti. Razmatrajuć R. kartu spazismo, da je u crtanju i na vertikalna razmjerja obzir uzimao jer se steralji svakih 1000 stop. visine mienjaju, što je Šeda opet majstorskom rukom na svojoj karti vještije izvesti znao.

Ostalu kartografičku gradju izvan mreže prevaljenih puteva (za Krajinu i dr.) biti će crpao Rosk. iz bogatoga arkiva vojnoga ministarstva, u kojem će se bez sumnje nalaziti znatne gradje za kartografiju Bosne, ako ne novije bar iz doba cara Josipa, koju je trebalo samo izpitati i rektificirati, iz vrela dakle, koja su jedino njemu po zvanju i poslu pristupna bila.

Tim su dakle svi dojakošnji zemljovidi Bosne, a odnosno i Turske, bar gledeć na one Rosk. pretražene predjele ne samo bitno ispravljeni, dapače nisu više za porabu, spadaju bo u historiju kartografije poput karata iz 16. stoljeća. Ta je nevolja također postigla Kiepertov zemljovid europske Turske (na 4 lista), prem izmed dosadanih najbolji i najpouzdaniji, a jošte gore onaj o Bosni (na 1 listu) od ovoga stariji i nepravilniji. Kiepert je nastojao napram rezultatom novijih putovanja sviestno ispravljati u svakom novom izdanju svoje zemljovide turskih zemalja; nu najpouzdaniji i najtočniji putopisi nedadu se gledeć na točnost vertikalnih razmjerja uzporediti s geografičkom izmjerom.

Specijalna pretraživanja i izmjere popunjuju ispravljaju često generalne izmjere. To bi očekivali od gore navedena O. Blauova nacrtu orografičkoga da će ispraviti Rosk. kartu u kotlini Rame i onaj predjel medju Kreševom i vrelištem Vrbasa, o kojem Blau tvrdi, da je svestrano iztražio. Dru Kiepertu je uprav bio dobro došao Blauov nacrt te u sjednici geografičkoga društva u Berlinu 31 srpnja 1867 (*Zeitschrift der Berliner geograf. Gesell.* II. S. 400.) bez potanjih dokaza naviesti: karta je Rosk. napram Blauovom nacrtu u dotičnoj partiji veoma pogrešna. S toga je valjda Kiepert naumio izvoditi, da Rosk. karta i u ostalih partijah neće biti točna i pouzdana. Ako bi se pa karte izpravljale i popunjivale ovakovimi nacrti kao što je Blauov, kartografija bi u nazadak udarila, karte se bo nebi usavršivale, pače izopačivale. Da to dokažemo navesti nam je samo njevoja obćenita iz Bl. nacrtu, ostale potankosti prepustićemo Rosk. i njegovu opravdanju.

Blau je svoj orografički nacrt osnovao na istoj mjeri Rosk. zemljovida, pače kopirao je od Rosk. istu mrežu onoga kraja.

Prvim pogledom na Bl. nacrt vidjeti je da Bl. niti je zemljovidar niti se razumije u crtanje položaja, jer nije kadar daljinu mjestâ na shodno mjerilo svesti. Ako n. p. treba od Sarajeva u Rakovicu 4 sata, a od Rakovice u Kiseljak 3 sata, kako može biti Kreševo, koje je 8 sat. od Sarajeva udaljeno toli blizu Rakovice, nebi li imalo zapadnije ležati? Ako treba od Rakovice u Kiseljak 3 sat., a odatle u Vojnicu $3\frac{1}{4}$ do 4 sata, kako može Vojnica u daljini samo od 2 sata ležati? Nadalje ako je Uzdô od Podhuma sama 5 sat. daleko, kako je moguće, da je put od Uzdola u Podhum kroz Neretvinu dolinu samo 6 sat. dug, dočim Rosk. putopis svjedoči, da treba jašuć od Uzdola u Podhum 9 dobrih sat. (od Uzdola k Rami 2 s., k ušću Rame 2 s., k ušću Neretvice 3 s., a k Podhumu 2., ukupno 9 s.) Ako je Bl. $7\frac{1}{2}$ sat. trebovao od Vojnice do sljemena Vranice, a $1\frac{1}{2}$ s. dalje do Skoplja, imala bi potom Vranica zapadnije ležati. Neretva teče po Rosk. prama zap. sjev. zapadu, a po Blau zapadno; ako bi ovo posljednje stalo, tada bi se dotični kraj ne samo na Bl. nacrtu, nu i svih dosadanjih kartah znatno prama zapadu pomaknuti imao, to se ne samo nedade točkami astronomički ustanovljenimi u sklad dovesti, pače je položaju susjednih krajeva sasvim protivno. Dali se to nadalje geografički slaže da si Neretvica (na Bl. nacrtu) uprav naproti teku glavne rieke put svoj krči? — Ako je napokon Bitovnja sastavina glavnoga razvodja te se medju Zec pl. i Bjelašćicom na iztok stere, kako se može potom Bitovnja južnim pravcem prostirati? — S ovoga već sledi koliko se moći na Bl. pozicije osloniti. Najznamenitija je točka u Bl. nacrtu o Raduši i Prenju. Bl. je Raduša samo onaj dio planine, koj se Gornjem Skloplju na zap.-jug.-zapad stere, ostali pako jugo-istočni dio planine uz vrelište Vrbasa niz je nizkih jedva 300 stop. (sic!) visokih brdašaca. Raduša je planina (preko 5000') sastojeća se iz dva krila, spojena dubokim sedlom, najmanje 2000' visokim; istočno krilo zaprema s izt. jugo-iztoka vrelište Vrbasa. Ovo je posljednje krilo po Bl. ta niz brdašaca od 300', podpuna dakle nizina. Takovo tvrdjenje napram položaju susjednih krajeva podpun je nesmisao, jer bi to bio toli nagao prielaz kakova geografička nauka do sada nepoznaje.

Nadalje tvrdi Bl. (l. c. str. 511), da Prenjplanine pod ovim imenom neimade te da umjesto Rosk. Prenjplanine imade stati *Vren* (sic!). U svih dojakošnjih putopisih i zemljovidih Bosne dolazi Prenj pl. na istom mjestu kao što i na Rosk. karti; povrh

toga neka se savrni najnoviji putopis po Bosni priobćen u Glasniku srpskoga učenoga društva, gdje takodjer sv. XX str. 309, XXII. str. 26. Prenj pl. a nipošto Vren dolazi. Oko vrelišta Lepenice Liscu (u Bl. *Lissin*—sic!) na iztoku, kraj Tarčina nalazimo u Bl. goru Spadarinu (!) zvanu, koje radi prometnosmo sva djela i zemljovide, ali gori toga imena u onom kraju nenadjosmo ni traga. Spadarina svojim položajem odgovara na Rosk. karti Bje-lašćici ili nastavku njezinu Igman planini. Ova posljednja Rosk. imena spominju putopisci vrlo često (Sr. Glasnik XX st. 266, 267, 290; XXI. 312—314, 315; XXII. st. 31).

Čitajući putna izvješća Francezâ, Englezâ i Niemacâ o slovenskih krajevih Balkanskoga poluotoka, groza štioća hvata kako su slavenska topografička imena izopačena, muka jih je bar od prilike razgonetati, što slavenskih vrela u tom pogledu neimamo. Razgledajući topografička imena u Bl. nacrtu spazismo, da neimade mal da ne imena, da nebi bilo pogrješno pisano. Ako se Bl. sluh, koj jurve više godina žive u Sarajevu nemože slavenskim glasovom priviknuti, što možemo od onih tudjinaca izčekivati, koji putujući po slovenskih krajevih možda za prvi put u životu slušaše slavensku rječ. Tim s druge strane ne tvrdimo, da su i u Rosk. sva topografička imena nepogrješna, nu svakako su pravilnija nego li u ikojega Niemca ili Franceza. Gledeć na pravilnost geografičkih imena nadkriluje sve dojakošnje spise opis Bosne u srpskom Glasniku. Tu si steče gosp. Novaković veliku zaslugu, kamo sreće da je njegov rječnik podpuniji, jer s gledišta topografičkoga bi to bio napredak u geografiji slavenskih krajeva.

Iz ovih mana Bl. nacrtu sudeć, bi se takodjer glede gornje kotline Rame, gdje Rosk. nebješe, imalo konstatirati, da je ona Rosk. rabljena gradja iz Josipove dobe netočna i pogrešna.

U ostalom sve ostalo geografičko u Bl. nacrtu, bilo njegovo, bilo iz bosanskoga Vjestnika prevedeno uvažiti ćemo tečajem ove obznane na shodnom mjestu.

Napokon primećujemo da iz svakoga Bl. stavka diše duh tudjinca protivna narodnomu življu zemlje, a naklonjena gospodstvu turskomu.

Glede karte Rosk. s obzirom na dotični putopis primećujemo: da i njegovo djelo neće biti bez pogrešaka, koje će se vremenom valjanijimi prinesci negoli što je Bl. nacrt izpravljati i popunjivati. Nijedno kartografičko djelo nije u svojem začetku savršeno, da

nebi izpravaka trebalo. Što je jedina s neznatnim pomagali (kompasom i satom) učiniti mogao to je Rosk. pohvalno izveo, a da je Rosk. moguće bilo tehničko izvedenje svoje karte nadzirati i rukovoditi, koješta bi, imenito glede vertikalnih razmjerja zemljišta drugčije izgledalo. Kada Bosni jednom prisprije čas bolje budućnosti, te i ona stupi u kolo kulturnih zemalja, potanko će se i ona geografički izmjeriti na temelju astronomičkih i hipsometričkih ustanova, drugimi će se sredstvi taj posao izvajati nego li što je jednostavna izmjera s kompasom i satom.

Za to doba napisao dr. A. Boué gore navedenu razpravu, u kojoj tvrdi da je vrijeme blizu da se europska Turska geografički izmjeri, što Turska uvidja potrebu željeznica. Mi bismo iz srca željeli, da se izpunio Bouéova misao te da Turska uvidi tu potrebu, nu ako i uvidi, dvojimo, da će igda svojim ljudima taj posao izvoditi; ako rude nekopa, što joj je od neposrednoga materijalnoga dobitka, kamo li da će se brinuti za geodezičku izmjeru, bez koje je dosada dobro prolazila. Boué, sudimo, ponješto se prenatragio svojom osnovom, jedno što je taj posao ponješto udaljeniji nego li on misli; pak što za potanku geografičku izmjeru treba pripravnih radnja: astronomička i hipsometrička označenja njekojih znamenitijih točaka, čega još vrlo malo imade, jer tim jedino moći je pronaći najshodnije točke za geodezičke stacije, a iza toga tek razastrijeti mrežu trigonometričku trokuta.

Ovom B. razpravom, kao i onima u ženevskom geografičkom časopisu (*Mem. et. Bull. Soc. de Geogr. de Genève* 1861 II. 85 do 137; 1863 III. 197--240) priobćenima, geografički obzor Balkanskoga poluotoka nije nimalo razgranjeniji, jer nenalazimo u njim, što nebi stranom iz B. klasičkoga djela, a stranom od drugud poznato bilo.

Kada već o Bosni govorimo, u oči mi udari B. tvrdjenje (str. 400): da sred Bosne neima tako visoke gore, sa koje glavice bi se dobar dio zemlje razgledati mogao. Mi o tom unapried dvojimo, što se upravo sredinom Bosne prostiru najviše kose (6000'), pa da nebi ta točka mogla biti Treskavica ili Jahorina itd.; k tomu što osim Kiepertova zemljovida B. drugo neće da spozna; kao ni onoga, što je prije njega pisano, kao da u starijem nebi moglo biti po koje dobro zrnice, koje bi uvažiti trebalo.

Ako bi stajale sve one točke, koje Boué predlaže za geodezičke stacije, to bi samo ob onih krajevih balkanskoga poluotoka

stajati moglo, koji su s geografičkoga gledišta svestrano proputovani, iztraženi i opisani. Takovih je pako predjela u balkanskom poluotoku vrlo malo; niti su B. niti njegovih nasljednika putovanja toli svestrana da bi se već sada mogla osnova praviti za geografičku izmjeru balkanskoga poluotoka. Geografička je izmjera povrh toga od geografičkoga ili geognostičkoga iztraživanja bitno različit posao: svaka struka svojih strukovnjaka treba.

U orografičko-hidrografičkom odsjeku (str. 6—58) opisuje Rosk. plastička razmjerja onih navlastito krajeva, koje proputova, bez obzira na svoje predšastnike u tom poslu. Da bismo vidjeli u kojih nam se oblicih prikazuje površje Bosne i Hercegovine valja da i tu opet smatramo kartu slikom opisa.

Posred Bosne uzdižu se gorska sljemena (6000') poput guke, jedno se drugoga hvata, prostiru se u različitim često zapletenih zavojih, kraj Dalmacije, Bosnom, Hercegovinom, Crnom gorom i sjevernom Albanijom. Ovoga 70 sati dugoga kosovja sliedeće su sastavine: Gnjat kraj Dinare, Crnagora, Koprivnica, Stožer, Raduša, Zec, Bitovnja, Ivan, Bjelašica, Treskavica, Čemerna, Lebršnik, Vojnik, Durmitor, Sinjavina, Javor i Vasović planina te južni Kom, koj se hvata Šar planine, razvodnice medju Dunavom i Arkipelagom. To je ono glavno razvodje medju Jadrom i Crnim morem (Savom odnosno Dunavom). Bosna spada dakle na područje Crnoga, a Hercegovina na predjel Jadranskoga mora. Sljemena se u obće steru od sjevero-zapada k jugo-iztoku, ponajviše dubokimi i strmimi dolinama. Gorje medju Vrbasom i Drinom razgranjuje se prama sjeveru i sjev.-sjev.-iztoku, prikazuje se u sljemenih, dočim je predjel Vrbasu na zapadu i razvodju na jugu i jugo-zapadu sasvim kraških oblika.

Rosk. je podielio svoj orografički opis na pet odsjeka: medju Dinarom i vrelištem Une, od postanka Sane do izvora Vrbasa, pa odatle do vrelišta Željeznice, medju ovom i izvorom Sutinske, napokon Vojnik sa susjednom Crnom gorom i Albanijom. Svaki se odsjek kao posebni po naravi označeni odjel opisuje. Tom razredbom gradje orografičke nismo posve sporazumni, jer se tim gubi obći pregled. Plastika pako zemlje bi se, po našem sudu, u svojih oblicih jasnije izticala, da je razvodje kao cjelina smatrana, kojega se hvata ostalo zemljište, koje bi se nakon toga tek bilo imalo u naravne predjele podieliti.

Iz opisa a jošte bolje iz zemljovida razabiremo, da Bosna i Hercegovina, kao cjelina, naliči silnoj naravnoj tvrđji, koja je na jugu prama Crnoj gori i Albaniji, kao što sa zapada prama Dalmaciji, zatvorena visokimi planinama, preko kojih vode samo nje-koliko uzkih a mučnih prielaza (klanaca), na iztoku ju dijele od Srbije gore medju Sitnicom i Višegradom, a dalje duboka dolina Drine. Bosna je dakle sa sjevera otvorena i najpristupnija, jer se prama Savi i Uni otvaraju njezine duguljaste doline, kojimi naj-znatnije zemaljske rieke struje i do srca Bosne dopiru; ovim istim pravcem vode takodjer ponajbolji drumovi. Sjeverni su medju do-linami ležeći predjeli najplodovitiji, razmjerno najvaljanije obradjeni i najgušće su naseljeni.

Razvodno gorje dieli zemljište na dva geografička pod-ručja, sjeverni i južni, koja no su medju sobom bitno različita: po geognostičkoj kakvoći, pravcem rieka, podnebjem, vegetacijom; fizikalnimi dakle obilježji naravi, pače istoga žiteljstva. Razvodno je dakle gorje za cijelo naravna geografička medja medju Bosnom i Hercegovinom.

Povrh toga dieli se Bosna takodjer na dva predjela, a) na sjeverni i b) na južni; posljednji se stere poput poluotoka prama jugo-iztoku, obziđu gornju kotlinu Drine i njezinih pritoka. Medja se med sjevernim i južnim predjelom Bosne prostire Badušom, Bitovnjom, Liscem, Ivan pl., pak Sarajevu na jugu uz Treskavicu, Jahorinom, Romanijom i Javor planinom. Da li je ova medja medj sjeverom i jugom Bosne takodjer naravna geografička medja: — ovo toli važno geografičko pitanje ostaje za sada žalibog za cijelo neriješeno.

U smislu one razredbe po glavnom razvodju, onaj kraj (sje-verni) snizujući se k Savi i Uni diele rieke na četiri odjela. Da li su te rjeke zbilja naravne medje, o tom opet neimade dokazâ.

a) Sa Vitorog planine izlaze dvie grane, koje s jedne strane prolaze medj Unom i Sanom, s druge pak strane medj Sanom i Vrbasom. Ov je kraj, kao i cijeli zapad balkanskoga poluotoka, kraške tvorbe, koje od zapada prama iztoku sve to više nestaje: gore su krševite, obronci mjestimice šumom zarasli, umjesto du-bokih dolina pokazuju se visoka polja (višave) i kotline poput lievka izdubene, u koje potoci poniru.

b) Ogromne gore sastavljaju na dalje onu granu, koja se sa Zec planine odtiskuje i prostor medj Vrbasom i Bosnom popunjuje.

Sa Vlašić-planine izlaze opet dva kraka, kojih se jedan stere medj Vrbasom i Ukrinom, drugi pak medj Ukrinom i Bosnom.

c) Prostrani predjel medju Bosnom i Drinom prepletavaju kose one grane gorja, koja se Sarajevu na jugu sa Treskavice odejepljuje, te pod različitim imeni popunjuje predjele izmedju različitih pritoka Bosne i Drine (Krivajom i Bosnom, Sprečom i Krivajom, Jadrom i Žepom, pak Sprečom i Savom). Sa Romanije-planine prostiru se prama jugo-istoku duguljasta, ogromna i strma pogorja pod različitim imeni sve do utoka Ibra i Raške; sa Trebovića pako do Goražda pram jugu, za tim prama jugo-istoku medju Čehotinom i Limom k Mokroj planini Ibru na jugu.

d) Ona grana napokon, koja sa juznoga Koma izlazi, stere se prama sjevero-zapadu i dopire do Drine kraj Foče.

Na južno područje spada Hercegovina, koja se smatrati može kotlinom Neretve, koju s bosanske strane goleme planine zapremaju. Ovaj bi se odjel mogao u dva orografska kraja podijeliti. Jedan zaprema s iztoka srednja Neretva: visoka je to poljana, mal' da ne bez dolinâ, iznad koje se dižu strma i gola pogorja, koja ju nepravilno prepliću; pogorja se steru pravcem jugo-istočnim k Neretvi, morskom obalom uzporedno. Drugi odjel prostire se kraj srednje Neretve te dopire do crnogorske medje.

Razlika medj jednim i drugim područjem prikazuje se također u stupnjevinah. Dočim gorje sjevernoga sustava postupno opada k Uni i Savi, stere se južni gorski sustav poput širokih i nejednako visokih stepena, nalik gorostasnim valovom, te se spušta strmo i vrletno u jadransko more.

Ista se nadalje razlika spaža u hidrografiji jednoga i drugoga područja; riečja bo svakoga područja imaju svoj zasebni, medju sobom bitno različiti biljeg. Rieke sjevernoga područja struje u dubokih dolinah, medju šumami zastrtimi gorskim obroncima, sjevernim pravcem k Uni i Savi. Potoci juznoga područja dolazeći s obronaka gora prosićaju razrovanu i krševitu vispoljanu, nestaje njih u podzemnih špiljah, da se na bližnjem polju pomole, te zatim opet izčeznu. To su ponorice, koje s proljeća toli narastu da okolicu poplave, ostave kalužine i močvare, koje ni ljeti sasvim ne presuše (mostarsko blato). Ove ponorice glede njihova medjusobna saveza nisu do sada dovoljno iztražene da bi se što pozitivna o tom moglo reći.

Svako orografičko područje imade povrh toga svoje vlastito podnebno i rastlinsko obilježje; sjeverni se kraj u tom pogledu pridružuje susjednoj Hrvatskoj i Slavoniji, južni pako Dalmaciji. Ta se napokon razlika prikazuje, kao što Blau tvrdi (l. c. 508), u običaju i nošnji naroda.

U slijedećih točkah, imenito u statističkom pogledu spojiti nam Rosk. djelo s gore navedenim Thoemelovim, jer su oba častnika svoju gradju iz prvih izvora crpla i samostalno ju izradila.

Thoemmel u svojoj knjizi opisuje topografički i statistički vilajet bosanski. Po običnom obliku govori ponajprije o historičkom razvoju Bosne i Hercegovine (str. 1—45); gradja je uzeta iz starijih poznatih djela, koja u uvodu točno navodi. Oro-hidrografička slika osnovana je na Bouévom djelu (*La Turquie d'Europe*) i Roskievićevom zemljovidu, na koji se u uvodu (str. IV) kao najbolji pozivlje. Oblici su površja po naravnom sustavu razredjeni, nu žalibog samo s topografičkoga stanovišta, a ni malo s fizikalnoga gledišta opisani; gore su, rekli bi, gotovo samo izbrojene.

Što je Rosk. o statistici pučanstva i fizikalnoj kulturi zemlje na kratko izveo, to je Thoem. nastojao obširnije i točnije razviti. Rosk. se uz to obširnije obazire na turski život i običaje; nu to se odnosi ravno tako na Bosnu kao što i na ostalu Tursku, europsku i azijsku.

Malo prije primjetismo, da su oba pisca svoje podatke iz prvih vrela crpla, to isto takodjer i Blau tvrdi; pa ako sve te njihove podatke medju sobom sravnimo, opaziti ćemo, da se ne samo neslažu, pače u njekojih staccih bitno se medju sobom razlikuju. Sr. n. p. površje, broj dušâ, prostor pojedinih kultura, kolicinu zemaljske produkcije, stoke itd. Razlike u statističkih podaccih medju pisci dolaze u obće o svih onih državah, gdje ili neima službenih statističkih izkaza, ili su nepouzdanani. U takovom slučajju nastoje iztražitelji privatnom pomoćju i vlastitom kombinacijom nove izkaze stvoriti ili one službene popuniti. U red tih država spada Turska, koja nezna ni koliki joj je prostor države i koliko dušâ u njoj žive, a kamo li što drugo.

Iz narodo-gospodarstvene slike, koju Thoem. pomnjivo i vješto razvio, vidi se, kolikoga po prirodi bogatstva, navlastito prava Bosna u sebi krije, da toj zemlji u Europi jednake nebi bilo, da su drugi politički i socijalni odnošaji. Thoem. proračuna, da sama Bosna (osim Plevlja i Novoga pazara), kojoj je površina 760 □ m.,

proizvodi u godini $5\frac{1}{2}$ mil. cent. žitnih plodina, a da je samo nešto valjanije poljodjelstvo, dalo bi se pet puta toliko proizvoditi.

Šume nadalje zastiru preko polovice površja te su uz žito i stoku prvo bogastvo zemlje. Srednja osobito Bosna obiluje gustimi i orijaškim šumami: bogatom gradjom za brodovlje, pragove željezničke, gorivo i druge podhvate. To silno bogastvo niti je državi ni narodu od koristi radi toli loše komunikacije.

Osobitu pozornost zaslužuje rudstvo, kao treće vrelo bogatstva, premda mrtvo u zemlji zakopano blago. Rosk. imao je prigodu g. 1863 motriti sve rudne produkte, koje zemlja krije, određene za izložbu u Carigrad. Blau na svojem putovanju s mjernikom Konradom imao je prigodu njevoja nalazišta ruda proći te se uvjeriti o kolicini i o kakvoći ruda. Iz svega razabiremo da je priroda mal da ne cijelo rudno bogatstvo balkanskoga poluotoka na njegov sjevero-zapadni kraj stegla. Gorje onoga glavnoga razvodja, prostirući se sredinom Bosne obiluje raznovrstnim, već Rimljanom poznatim rudami (oko Vojnice, Kreševa, Bušovače, Vareša, Sarajevu na sjeveru i zapada, pa i stari Majdan u Krajini). Rosk. misli, da bi se u Bosni u svih mjestih, koja pod imenom slatine dolaze zlata nalaziti imalo; — nu tu je R. značenje slatine nepoznato. Rudnikom zlata, Rimljanom poznatim nemade sada ni traga. Zlatovite rude, po Blau-u, nalazi se u Radovanu i nedaleko od gornjega Vakufa. Glede srebra poznato je, da su Rimljani, a docnije Dubrovčani iz gora kraj Srebrnice, Srebrnika i Vareša srebro i bakar dobivali. Među ostalim rudami navode: živu, bakar, olovo, kalaminu, sumpor, sol, a osobito željezo, jedina ruda, koja se sada kopa i na vrlo primitivni način tali. Rudna ugljevlja najbolje vrsti imade ne daleko od Sarajeva i na mnogih drugih mjestih. Bosna povrh toga obiluje rudnim vrelima, najznamenitija su: sumporna u Banjoj luci (Rimljanom znana), kod Ilidža, i u Novom pazaru (Rimljani rabljena). Osim drugih ljekovitih vrela napominju se slatine na mnogih mjestih.

Thoemmel je (str. 156—174) bosansku trgovinu svih struka na tanko opisao, na temelju podataka službenih i tamošnjih trgovačkih vještaka; dočim Rosk. samo navodi kolicinu izvoza i uvoza po izkazih talijanskoga konzula od g. 1865. Iz jednih i drugih izkaza razabiremo, da su u izvozu (od 10 mil. for. god.) plodine i marva najznamenitiji predmeti, dočim su u uvozu (iznosi do 8

mil. for.) kolonijalne robe i obrtnine. S obzirom samo na obilje plodina, drva i stoke mogla bi bosanska trgovina znatnija biti, da nije toli loša komunikacija, kao što ju Rosk. (str. 58) opisa.

O političkom ustrojstvu Bosanskoga vilajeta nalazimo u obojih spisih potanku uputu glede političke, sudbene i duhovne uprave u različitim odnošajih; pače u Rosk. rekli bismo, gotovo odveć obširno.

Rosk. povrh toga imade dva odsjeka, koji obzirom trećinu knjige: o koranu i historičkom razvoju osmanske vojske, bez kojih bi lasno mogli biti, što se odnose ne toliko na Bosnu, koliko na cijelo tursko carstvo. Pisac je valjda pred očima imao štioce svojega zvanja, kojim su ona djela po kojih je te odsjeke izradio bud nepoznata ili nepristupna. Koli veću bi uslugu nauci R. izkazao da je umjesto toga orografički dio obširnije izradio. Sudimo da bi primjerno naslovu knjige potrebito bilo, da je Rosk. u geografičkom razdjelu obazreo se i na onu gradju o Bosni, koja se po inih djelih nalazi (n. p. u Boué-a), na koliko se njegova orografička izpitivanja s drugimi slažu ili razlikuju. Da je Rosk. ovim putem udario, te bar pod linijom tuđe naveo, koli bi njegovo djelo glede porabe korisnije bilo i za one, koji se tim predmetom po zanatu nezanimaju. K tomu nebi takodjer suvišno bilo, da je knjizi dodan točan topografički registar, kao što se svakom geografičkom djelu obično pridaje. Kartu pako knjizi dodanu nemožemo pohvaliti, što je napram velikoj slabije tehnički izvedena i zbog mnogih pogriješaka u geografičkih imenih.

Mi sudimo da Rosk. ovim djelom nije završio svoje nauke o bosanskoj geografiji. Biti će u njega jošte više geografičke i kartografičke gradje, koju da priobći, bila bi mu nauka zahvalna; a da do drugoga izdanja ove knjige dodje, uvjereni smo, da bi pod drugim oblikom svjetlo ugledala nego li što je ovaj njegov prvi pokus ove vrsti.

Glede Thoem. spisa primjetiti nam je, da je knjiga prama zadatku pisčevom marljivo i vješto izradjena, te je jedina za sada sustavna statistika o zemlji, s toga gledišta toli slabo poznatoj. Premda obris, ipak imade u njoj znatna i valjano poredana gradiva, koje je rezultat poduljega pisčeva boravljenja u središtu zemlje. Thoem. knjiga popunjuje sa statističkoga gledišta Rosk. djelo: u objema kao cjelini zrcali se zemlja u svojoj naravi i bogatstvu, narod pako u svojih žalibog kukavnih političkih i socijalnih odnošajih.

Napokon nam je koju reći o gore navedenom opisu Bosne i Hercegovine od jednoga rodoljuba samovidca s kartom, priobćenom u Glasniku srpskoga učenoga društva. Gradja je podijeljena na dva odsjeka: na *a)* opis orografičko-hidrografički i *b)* na opis komunikacije. Iz sadržaja razabiremo, da taj opis nije kompilacija iz kakovih poznatih djela i karata, već izvorna stvar, rezultat pisčevih na licu mjesta izvedenih iztraživanja. S toga toli obsežan opis (16 tisk. araka) uzrađuje u prvi mah, što se izčekuje da je tim djelom Bosna i Hercegovina bar s veće strane geografički obretena. Prva bi bila dužnost pisčeva, da je bud u kratkom uvodu ili gdje god u razpravi zabilježio: kojim je načinom vodio svoja iztraživanja, da li samo nastojao izpravljati dojakošnje karte, ili se je po satu ravnao, ili se je uz sat, kao što je obično, držao kompasa. Tim bismo na ruci imali mjerilo da ocienimo pouzdanost i napore pisčevih iztraživanja.

Ponajprije nam se obazreti na oro-hidrografički odjel opisa (III. 265—404) kao rezultat pisčevih iztraživanja. Tu bi nam priložena karta inala biti živom slikom opisa; nu žalimo, što ju takovom nemožemo priznati jer je odveć obćenita, a drugo što iz nje jedino razabiremo glavni smjer gora, ostalim pako fizikalnim razmjerjem neima na njoj ni traga.

Pisac začimlje svoj opis s gorjem vodene razmedje, i to ne naravnim redom od zapada prama jugoiztoku, već obratno: začimlje Durmitorem, med kojim i skrajnom jugo-iztočnom točkom razvodja ostaje pukotina, koja se pukotina opetuje na mnogih mjestih med Durmitorem i skrajnom sjev. zap. točkom razvodja. Razvodno je dakle gorje (str. 266) vrlo fragmentarički opisano; po piscu ga slabije poznamo nego što ga Boué pred 30 godina opisa.

Orografički je opis podijeljen na dva kraja, a svaki kraj na grane. Ta su dva kraja po piscu sjev. iztočno i sjev. zap. od razmedje vodene. Uzporedimo li pako ta dva kraja s kartom i razaberemo gorske grane pripadajuće k svakom kraju, osvjedočiti ćemo se: da je pisčev sjev. izt. u istinu sjev. zapadni, a sjevero zap. zbilja jugo-zapad. kraj. To nije jedini primjer u opisu, imade toga i više nego što bi trebalo. S toga bi već nužno bilo, da je pisac naveo način i sredstva, kojimi je ustanovljivao pozicije. S toga gledišta, ruši pisac iz temelja sve što do sele iz Boué-a, Visquesnela, Sendtnera, Roskiewiczza i Blaua o zemljištu Bosne i Hercegovine poznamo. Nebi htjeli piscu u grieh pripisivati, ako se je

možda odkud drugud uvukla u označivanju pozicija kakova po-
mutnja pojmova; što te razprave, kao što iz zapisnikâ društva i
istoga sloga sliedi, nisu izvorno srbskim jezikom pisane, nego iz
drugoga na srbski prevedene; ili se ljudi, koji pisca izvješćivaše
(III. str. 267. 68, 71, 86, 388) slabo razumjeli u označivanje po-
ložaja; ili, budući da pisac (K. V. str. 17) nije svoja iz-
traživanja umah bilježio već poslije više godina iz-
pisao iz pamećenja, da je mnogih točaka položaj zlo zapamtio.

Da to dokazi podkriepimo navesti nam je nekoliko pri-
mjera. Glavna se kosa Zeca (III. st. 266) prostire južno-zapadno (!);
možda jugo-istočno. Vitorog se proteže jugo-zapadno i sastaje se
s Crnom gorom; nebi li obratno bilo, da se Crnagora stere jugo-
zapadno a nje se Vitorog hvata. Visočić-planina je polag pisca
Treskavica; posljednja je pa ona, koja se južno stere, al joj pisac
za ime nezna; povrh toga (str. 272) neleži li med Jahorinom i
Treskavicom Zagorje? Jahorine (str. 272) je sjeverna strana Sa-
rajevu na istoku (!); ista se gora iznad Sarajeva na sjevero-zap,
možda na jugo-istoku, Trebovića hvata. Treboviću na jugo-istoku,
valjda na sjev.-sjev.-istoku, vidi se vrh Ozrena. Sjev.-istok od Sa-
rajeva vidi se prava Jahorina; nije li to Romanija ili njezin na-
stavak Stubčanica, nestere li se Jahorina izpod Sarajeva prama
jug.-jug.-istoku? Semeć se dakle proteže (str. 278) medju Rakitni-
com i Praćom (!); nije li med vrelištem Rakitnice i Jadrom Ko-
pita-planina, a ovoj prama sjev.-sjev.-istoku Studena planina, me-
dju Zepom i vrelom Jadre Batura i Lisina planina, a ovoj prama
sjev.-sjev.-zapadu Kraljeva planina; tih je gora, kao što se iz
istoga pravca rieka vidi, prama Semeću sasvim drugi položaj.
Nestere li se na dalje Stoborje planine na desnom bregu Krivaje
umjesto Drinače; na desnom pako briegu Drinače do njezina ušća
Bormača i Betanj planina. Zec je (str. 286) preko sedla spojen
s Vranicom, a Štit je Vranici na sjev.-zapadu (!); nije li možda
Štit med Vranicom i Zecom, Vranici dakle na jugo-istoku; po po-
ložaju i opisu sudeć Štit planina piscu je valjda Zec. Nehvata li
se Radovan kraj Vrbasa i Škoplja Vranice, te se stere prama
sjev.-sjev.-zap. Neleži li ono zemljište (str. 306) umjesto istočno
možda zap. od Nevisinja a istočno od Neretve; pa nediže li se
Ljubuša (str. 311) na sjev.-zapadu mjesto jugo-zap. od obronka
Pakline; nehvata li se nadalje Ljubuša Draguške umjesto Dušnika,
pa nije li Vran Duvnu na istoku, umjesto na zapadu? Neide li

Konjsko (311) sjev.-zap. umjesto sjev.izt. od Probitna; pa nestere li se Čabulja (312) iznad Gvozda i Varda pravcem jugo-izt., a nije li Nemačka brda, umjesto na sjev.-izt., na jugo-zap. od Mostara uz Jasenicu? Sličnih bi primjera mogli također iz hidrografičkoga opisa navesti, da nam se nisu ove obznane odviše raztegle.

Na mnogih se nadalje mjestih gore opisuju, a za ime im se nezna; kušasmo njevoja imena od prilike pogadjati: str. 267 valjda Progorica veže Bitovnju sa Zecom, str. 270 Treskavica, str. 279 Kraljica planina, str. 289 Lipovac planina, str. 291 Borja planina, str. 292 Krnin, str. 294 Jablanica, str. 299 Korjenica planina, str. 337 pot. Goražda.

Ako bi g. pisac u stanju bio obraniti svoja tvrdjenja o međusobnom položaju i pravcu gora napram dojakošnjim ustanovam, zbilja bi s temelja srušio svakolika dosadanja orografička iztraživanja Bosne; svi bi zemljovidi ostarjeli i nevaljani bili, jednom riečju znamenit bi pokret izveo u dosadanoj geografiji i kartografiji Bosne. Od pouzdanosti tih točaka mogli bi zaključiti da su i ostala pouzdana i nepobitna. Ako pisčeve stvari nestoje tada ne bismo mogli opazku uredništva: da se po tom crtaju karte, nimalo preporučiti, jer bi takove karte bile nakaza a nipošto živa slika zemlje.

Opis komunikacije (IV. 289—359, V. 1—47) nebi nam se vidio odveć obsežan (u Rosk. st. 95—102) da bi se u njem zrcalila slika zemljišta, te da je to zanimiv opis, a što povrh toga da reknemo ob onom što se obširno opisuje čega pisac nezna ili nije vidio?

Za uputu o fizikalnih razmjerjih zemljišta vrlo malo nalazimo podataka; kod gora se samo u obće primećuje, i na viek opetuje, da je strma ili visoka, gola ili šumovita, a to je sve o hipsometriji zemlje, toli znamenitom geografičkom i kartografičkom momentu. Veliku bi pisac bio nauči uslugu uradio, da je sa svoje strane kušao znatnijih glavica bar od prilike visinu označiti ili da je Bouéom ustanovljene visine revidirao.

Glede terminologije geografske imali bismo koje šta reći da je pisac taj opis na srbskom jeziku napisao, jer bi od njega kao strukovnjaka svakim pravom zahtievali, da se točno označeni geografski pojmovi n. pr. dolina, kotlina, ponikva, gorje itd. nemiešaju, te da za vodena, gorska, stjenovita oblast (!) i koja druga, imamo shodnijih izraza.

Nemožemo napokon mukom mimoići, da nebi koju rieč rekli o tehničkom izvedenju zemljovida. Karta dodana opisu, skraćena iz veće nepoznate karte, osnovana je na mjeri 1: 800.000. Sravnimo li ju s četiri lista Rosk. (1: 400.000) čini nam se miera odveć velika, ili s Kiepertovom na jednom listu, na istoj mjeri osnovanom, opaziti ćemo medju jednom i drugom golemu razliku. Što se tiče u obće crtanja zemljišta odnosno gora, primećujemo da se iz karte nimalo neiztiču vertikalna razmjerja zemlje; danas se od kartografije nješto više izčekuje nego li gore crtane poput gujavica. Kraj toga u oči nam udariše njekeji znakovi, koje si raztumačiti neznadosmo: tek rieka je na više mjesta pretrgnut te punktiran. Takovo punktiranje u kartografiji rabi se u onih slučajevih gdje su djelovi rieka, obala, zemalja (rieka n. pr. afrik. ili austr. obala na sjev. ili južn. polu zemlje) geografički nepoznati da se razluče od poznatih česti. Ako bi takodjer to imalo značiti ono punktiranje na karti Rodoljub., tada bi svi geografi protestirali proti tomu nazadku u nauci što je cieli tek Neretve, Krivaje i ostalih punktiranih rieka poznat. Neka mi napokon oprosti slavno učeno društvo što se usudjujem primietiti da dotična karta ni malo nekiti Glasnika, da se taj proizvod sravnio, nekažem s majstorskim n. p. Šedovim djelom, s onom ostarjelom Kiepertovom na jednom listu, doista se bar u tehničkom obziru nebi bio prihvatio. Nebismo željeli da bi učeni svijet s te karte zaključivao na stanje kartografske tehnike u Srbiji.

Premda je u nauci svaki i najmanji geografski prinesak u poznavanju evropske Turske a napose Bosne dragocjen, toliko se iz ovih najnovijih obznanjenih spisa i karata izvoditi dađe, da smo za sada jošte daleko od svestrana geografskoga poznavanja Bosne. S toga će Bosna kao i ostale zemlje Balkana, s geografskoga stanovišta tako dugo obilovati hipotezami dok se za specijalna iztraživanja neotvori strukovnjakom zemlja, koja će svojom prirodom obogatiti nauku i u kojoj će nalaziti strukovnjaci obilna i radostna posla.

Dr. Petar Matković.

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Sjednica matematičko - prirodoslovnoga razreda 18 siječnja 1868.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi članovi dr. B. Šulek, J. Torbar, Lj. Vukotinović; tajnik Gj. Daničić.

1.

Za djelo dr. I. Dežmana: „liečnička izvješća sa danim rječnikom liečničkoga nazivlja“ odlučeno bi da se tiska troškom akademije u 500 eks. a nagrade da se dade piscu 150 for. i 25 eks.

2.

Primljena bi na pregled razprava od neimenovana pisca: „o gusjenicah.“

3.

Pošto pisci Flore hrvatske izjaviše da o novčanoj nagradi za svoje djelo ne mogu misliti, određeno bi da im se u ime troška, koji su imali oko toga djela, dade 300 for. i po 12 eks. svakomu.

Sjednica matematičko - prirodoslovnoga razreda 29 siječnja 1868.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi članovi istoga razreda dr. B. Šulek, J. Torbar, Lj. Vukotinović; drugih razreda dr. Fr. Rački, dr. P. Muhić, A. Veber, V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, dr. M. Šuhaj, I. Jurković, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pravi član dr. J. Šloser čita „pripravnu radnju za geografiju biljnu u trojednoj kraljevini.“

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 5 veljače 1868.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi istoga razreda V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić; ostalih razreda dr. P. Muhić, A. Veber, I. Jurković.

1.

Pravi član dr. P. Matković čita „o potrebi statističkoga odbora u trojednoj kraljevini.“

2.

Pravi član V. Jagić čita „o najnovijem izdanju narodnih pjesama.“

Skupna sjednica 9 veljače 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, A. Veber, J. Torbar, S. Ljubić, M. Mesić, dr. P. Matković, V. Jagić, I. Jurković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Odbor koji je bio određen da izradi predračun za godinu 1868 javi da je taj posao svršio, i predloži predračun, koji s malom promjenom bi primljen da se drži do glavne skupštine.

2.

Odbor određeni da predloži kako bi akademija najsgodnije izvršivala upravu nad narodnim muzejem javi da je izradio za narodni muzej poslovni red u kom je i ta stvar uređjena. Po što taj poslovni red bi primljen, u odbor, po njem potrebni za upravu muzejsku, određeni biše pravi članovi dr. Fr. Rački, dr. J. Šloser i dr. P. Matković.

3.

Stariji pristav narodnoga muzeja prijavi da je postavio g. Slavoljuba Vormastinija za preparatera s platom godišnjom 500 for. a za pazikuću Florijana Pečnjaka s godišnjom platom 300 for., koje bi potvrdjeno.

4.

Razred matematičko-prirodoslovni javi da je za djelo dr. Dežmana „liečnička izvješća sa dodanim rječnikom liečničkoga nazivlja“ odlučio da se tiska troškom akademije u 500 eks., a u ime nagrade piscu da se dade 150 for. i 25 eks. — Kako to djelo i u filologičku struku zasieca, odlučeno bi da ga pregleda i razred filologičko-historički.

5.

Odobrena bi odluka razreda matematičko-prirodoslovnoga da se piscem „Flore hrvatske“ mjesto nagrade dade za cijelo djelo u ime troška, koji su oko njega imali, 300 for. i svakomu po 25 eks.

6.

Određeno bi da se „rad“ šalje Matici ruskoj u Lavovu i Matici srbskoj u Budišinu.

7.

Tajnik javi da su između novih članova osim onih za koje je prije javio još ovi zahvalili što ih je akademija izabrala i obrekli pomagati joj: I. I. Sreznevski, J. Jireček, dr. D. Štur, dr. S. Šubić, V. Pacel, dr. J. Šafarik i dr. J. Pančić.

Sjednica matematičko-prirodoslovnoga razreda 15 veljače 1868.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi članovi dr. B. Šulek, J. Torbar; tajnik Gj. Daničić.

1.

Za razpravu dr. J. Šloser, čitanu u javnoj sjednici 29 siječnja, odlučeno bi da se tiska u „radu“.

2.

Za razpravu neimonošana pisca „o gusjenicah“ odlučeno bi da se ne može primiti u „rad“ niti na po se štampati troškom akademije.

Sjednica razreda filologičko-historičkoga 12 veljače 1868.

Predstojnik dr. Franjo Rački; članovi istoga razreda V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Mutković i tajnik Gj. Daničić; članovi drugih razreda dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, I. Jurković.

1.

Pravi član Fr. Kurelac čita filologičku razpravu o „dopadanju“, za koju bi odlučeno da se tiska u „radu“.

2.

Tajnik javi, da je profesor u Varaždinu g. M. Valjavac poslao drugu polovinu svoje sbirke kajkavskih rieči, koje je pokupio po svojoj okolini a koje se ne nalaze u dojakošnjih rječnicih, ili se ne nalaze u onom značenju u kom ih je čuo g. Valjavac; takodjer i g. Mihovio Pavlinović župnik u Podgori da je poslao svoju obilatu sbirku rieči, koje je sabrao iz narodnoga govora po svojoj okolici, a ne nalaze se u Vukovu rječniku, ili se ne nalaze u onom značenju u kom ih je čuo g. Pavlinović. Obje sbirke biše predane odsjeku filologičkomu, da ih upotrebi za rječnik, koji pripravlja i pregledavši ih da predloži razredu što za potrebno nadje.

3.

Za djelo dr. Dežmana: „liečnička izvješća sa dodanim rječnikom liečničkoga nazivlja“ na priedlog filologičkoga odsjeka odlučeno bi da se prvi dio toga djela, u kom su „liečnička izvješća“ ne tiska troškom akademije za to što se njim ne dokučuje ništa više nego da se — po riečih samoga pisca — „liečnici, koji su u službah, mogu uputiti kako se imaju sastavljati hrvatska izvješća“, a akademija se ne može takimi potrebami starati niti je vlastna na njih trošiti, drugi pak dio, u kom je terminologija medicinska, da se štampa troškom akademije. Najposlije o nagradi, koju bi po ovoj odluci valjalo dati za sam rječnik, odlučeno bi, da se odsjek filologički dogovori s razredom matematičko - prirodoslovnim.

Sjednica filosoŕiĉko-pravoslavnoga razreda 29 veljaĉe 1868.

Predstojnik dr. P. Muhiĉ; pravi ĉlanovi drugih razreda dr. Fr. Raĉki, dr. J. Šloser, V. Jagiĉ, S. Ljubiĉ, M. Mesiĉ, Fr. Kurelac, dr. P. Matkoviĉ, tajnik Gj. Daniĉiĉ.

1.

Pravi ĉlan dr. P. Muhiĉ ĉita raspravu „o razvoju pravnih idea u obĉe, a na po se u podruĉju kaznenoga prava“.

2.

Tajnik javi da je na poziv koji je jugoslavenska akademija razaslala radi popisivanja narodnih obiĉaja došlo takove gradje za obiĉajno narodno pravo sa dvije strane, na ime da je preĉastni duhovni stol djakovaĉki poslao odgovore, koje je ŕupnik strošinaĉki g. Pavao Andriĉ napisao na pitanja stavljena u naputku za opisivanje pravnih obiĉaja; isto tako da je odgovore po Bosni i po Hercegovini pokupio i poslao g. Vuk Vrĉević, agent austrijskoga konzulata u Sarajevu.

Sjednica filologiĉko-historiĉkoga razreda 8 oŕujka 1868.

Predstojnik dr. Fr. Raĉki; pravi ĉlanovi V. Jagiĉ, S. Ljubiĉ, M. Mesiĉ, Fr. Kurelac, dr. P. Matkoviĉ i tajnik Gj. Daniĉiĉ.

1.

Na priedlog filologiĉkoga odsjeka odluĉeno bi da se prof. M. Valjavcu za kajkavske rieĉi, koje je poslao, dade nagrade 35 for.

2.

Na priedlog historiĉkoga odsjeka odluĉeno bi da se poĉnu izdavati historiĉki spomenici, i poĉetak da se uĉini izdavanjem pisama republike mletaĉke, koja se tieu historije juŕnih Slovena i koja je ispisao iz Mletaĉkoga arkiva pravi ĉlan S. Ljubiĉ. Što se tiee naĉina na koji bi se to uĉinilo, odluĉeno bi veĉinom glasova da se reĉeni spomenici izdadu troškom jugoslavenske akademije kao njezina svojina, a g. Ljubiĉu, koji ĉe i redakciju voditi, za prvi svezak od 30 araka da se dade 500 for. i 12 eksemplara.

Sjednica filosoŕiĉko-pravoslavnoga razreda 10 oŕujka 1868.

Predstojnik dr. P. Muhiĉ, pravi ĉlan A. Veber, tajnik Gj. Daniĉiĉ.

1.

Za razpravu pravoga ĉlana dr. P. Muhiĉa ĉitanu u sjednici 29 veljaĉe odluĉeno bi da se tiska u „radu“.

2.

Za gradju za narodno obiĉajno pravo, koju posla g. Vuk Vrĉević, odreĉjena bi nagrada 35 for. po što tajnik javi, da je i pravi ĉlan dr. V. Bogišiĉ pisao da bi se toliko moglo dati.

Skupna sjednica 15 ožujka 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar, V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Lj. Vukotinić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Odluka matematičko-prirodoslovnoga razreda, da se razprava pravoga člana dr. J. Šlosera „pripravna radnja za geografiju bilja u trojednoj kraljevini“, čitana u javnoj sjednici 29 siečnja, tiska u „radu“, bi odobrena.

2.

Odobrena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se tiska u „radu“ razprava pravoga člana Fr. Kurelca o glagolu „dopadati se“, čitana u javnoj sjednici 12 veljače.

3.

Odobrena bi odluka filosofičko-pravoslovnoga razreda, da se tiska u „radu“ razprava pravoga člana dr. P. Muhića „o razvoju pravnih ideja u obće, a napose u području kaznenoga prava“, čitana u javnoj sjednici 29 veljače.

4.

Odluka filosofičko-pravoslovnoga razreda, da se g. Vuku Vrčeviću za pravne običaje, koje je popisao i poslao, dade nagrade 35 for., bi odobrena.

5.

Odluka filologičko-historičkoga razreda, da se g. M. Valjavcu za „kajkavske rieči“, koje je poslao, dade nagrade 35 for., bi odobrena.

6.

Za djelo dr. I. Dežmana „liečnička izvješća sa dodanim rječnikom liečničkoga nazivlja“ odlučeno bi da se samo rečeni rječnik tiska troškom jugoslavenske akademije u 500 eks. i piscu da se dade za nj 200 for. i 25 eks.

7.

Na prijedlog odbora za izdavanje starih pisaca odlučeno bi da jugoslavenska akademija tiska o svom trošku u 1000 eksempl. pjesnička djela Marulićeva, koja je za štampu spremio g. Ivan Kukuljević, kojemu da se dade nagrade za literarno-historički predgovor koliko se daje za razprave koje se tiskaju u „radu“, a za sam tekst 100 for. i u ime troška na nabavljanje podataka za biografiju Marulićevu 25 for.; dalje da korekturu, pazeći na starije rukopise, koje je g. Kukuljević upotrebio, vodi pravi član Fr. Kurelac, kojemu da se za taj trud dade 5 fr. od arka. Najposlije odobrena bi i cijena štampanju, i to po 24 for. od arka u 1000 eks. na papiru i u formatu pokazanom.

8.

Odobrena bi odluka filologiĉko-historiĉkoga razreda od 8 oŭjka, da se troškom jugoslavenske akademije tiskaju pisma republike mletaĉke, koja se tiĉu historije juŭnih Slovena, i koja je ispisao iz mletaĉkoga arkiva pravi ĉlan S. Ljubiĉ, kojemu da se za prvi svezak od 30 araka tiskanih dade 500 for. i 12 eksemplara.

9.

Proĉitan bi dopis kralj. namj. vieća od 8 oŭjka br. 2644, u kom se na ponovljenu molbu jugoslav. akademije od 18 sijeĉnja da bi oproštena bila poštarine, odgovara, da kr. dvorska kancelarija „nije u stanju u predmetu ovom obratit se na novo na c. kr. ministarstvo trgovine, buduć da neima izgleda, da bi isto odustalo od mnjenja svoga“ predjašnjega.

10.

Na predlaganje pravoga ĉlana dr. P. Matkovića odluĉeno bi postaviti odbor, koji bi obradivao statistiku trojedne kraljevine, a najprije zamoliti kr. namj. vieće da bi podpomoglo taj odbor potrebnim troškom i naredbom da se statistiĉka gradja šalje odboru.

11.

Odbor odredjeni da pregleda biblioteku g. Ivana Kukuljevića i predloŭi naĉin kako bi se ona mogla odkupiti, javi da g. Kukuljeviĉ iŭte za biblioteku 20.000 for. i da je biblioteka takova da bi je svakojako trebalo odkupiti; dalje da je odbor mislio, da bi valjalo sabor zemaljski da odluĉi da se ta biblioteka odkupi zemaljskim novcem, ali mu je od znatnijih ĉlanova zemaljskoga sabora javljeno da bi u ovaj par teško mogao sabor uĉiniti takovu odluku. Na to predsjednik javi da mu je preuzviŭeni g. pokrovitelj pisao da je gotov dati na nabavljanje te biblioteke 5000 for., koje je obećao kad se radilo da se odkupi biblioteka pokojnoga Šafarika; po tom na predlaganje predsjednikovo bi odluĉeno zamoliti onu gospodu, koja su ŭto upisala na biblioteku Šafarikovu, da taj prilog dadu na ovu biblioteku, tako da se dobrovoljnimi prilozima odkupi.

12.

Tajnik javi, da su osim onih novih ĉlanova, za koje je do sada javio, joŭ i ovi zahvalili na izboru i obrekli pomagati akademiji u radnji njezinoj: A. Maciejovski, J. Gavriloviĉ, S. Solovijev i A. Bjelovski.

Sjednica matematiĉko-prirodoslovnoga razreda 21 oŭjka 1868.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi ĉlanovi istoga razreda J. Torbar, Lj. Vukotinoviĉ, pravi ĉlanovi ostalih razreda dr. P. Muhiĉ, dr. Fr. Raĉki, V. Jagiĉ, dr. P. Matkoviĉ, tajnik G. j. Daniĉiĉ.

1.

Pravi ĉlan Lj. Vukotinoviĉ ĉita razpravu „o kamenom uglju i o kiselini ugljiĉnoj.“

Skupna sjednica 23 ožujka 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, A. Veber, J. Torbar, V. Jagić, S. Ljubić, Lj. Vukotinović, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pročitao bi dopis kr. namj. vieća od 18 ožujka br. 3588, u kom se predlaže da se akademija sa zemaljskim narodnim muzejem smjesti u zemaljskoj sgradi gradjenoj za zemaljsku bolnicu; i dalje se dodaje da bi se, ako akademija primi taj prijedlog, „narodni dom“ mogao dati u najam, te bi se dohodak od njega upotrebljavao na troškove narodnoga muzeja i povećanje njegove zaklade. Odlučeno bi da odbor pregleda rečenu sgradu i akademiji predloži je li ta sgrada prikladna za nju i za muzej, i ako nije bi li se mogla prirediti, a u taj odbor biše određeni pravi članovi gg. dr. J. Šloser, Lj. Vukotinović, A. Veber, J. Torbar, i od zemalj. muzeja pristavi njegovi gg. S. Ljubić i S. Brusina.

Skupna sjednica 27 ožujka 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, A. Veber, J. Torbar, V. Jagić, S. Ljubić, Lj. Vukotinović, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Na prijedlog odbora određenoga u predjašnjoj skupnoj sjednici odlučeno bi da se po prijedlogu kr. namj. vieća akademija s narodnim muzejem smjesti u zemaljskoj sgradi zidanoj za zemaljsku bolnicu, ako se u istoj sgradi učine promjene i popravci koje rečeni odbor iz bliže nāznāci, i ako će se — kao što i samo kr. namj. vieće predlaže — upotrebljavati na potrebe narodnoga muzeja dohodci od narodnoga doma, koji bi se kao svojina narodnoga muzeja sa svimi zakonitim formalnostmi prenio na nj, i ako će ne samo narodni dom nego i dosadašnja zemaljska bolnica stajati pod upravom jugosl. akademije, a održavati se zemaljskim troškom.

2.

Pročitao bi dopis upravljajućega odbora Matice ilirske od 27 ožujka, s kojim se priobćuje prijedlog ugovora o sjedinjenju Matice ilirske s akademijom; ter određen bi odbor da pregleda pomenuti prijedlog, a u taj odbor biše odabrani: predsjednik dr. Fr. Rački i pravi članovi Lj. Vukotinović i dr. P. Matković.

Knjige i druge umotvorine

koje je jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti za zahvalnošću primila.

Od towarzystwa historyczno-literackiego u Parizu: Rocznik towarzystwa historyczno-literackiego. Rok 1866, 1867. — Alberti marchionis brandenbur-

gensis ducis Prussiae libri de arte militari. Lutetiae Parisiorum 1858. — Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in archivio regni in arce Cracoviensi continentur, confectum anno 1682. Lutetiae Parisiorum 1862. — M. Bonin, Deux années de séjour en Pologne. Paris 1863. — Felix, Le Prince Adam Czartoryski. Paris 1862. — St. K. Gromada, Zadanie obecnej chwili. Paryż 1862. — J. Klaczko, Études de diplomatie contemporaine. Paris 1866. — L. Krolikowski, Mémoire historique et politique sur l'état actuel de la ville libre de Cracovie. Paris 1840. — L. Krolikowski, Memorial historyczny i polityczny o stanie wolnego miasta Krakowa. Paryż 1840. — N. A. Kubalski, Consideration sur le passé et l'état actuel de la Pologne. Paris 1863. — L. Lescoeur, L'église catholique en Pologne sous le gouvernement Russe. Paris 1860. — L. Lescoeur, Le schisme moscovite et la Pologne catholique. Paris 1859. — K. Radziwill, Sprawy wojene i polityczne 1621—32. Paryż 1859. — E. Regnault, Mourawieff et les archives du Tzarisme. Paris 1863. — E. Regnault, L'Odyssée polonaise. Paris 1862. — K. Sienkiewicz, Skarbiec historii polskiej. Tom. II. Paryż 1840. — St. Witwicki, Wieczory pielgrzyma. Tom. II. Paryż 1845. — Code rouge. Paris 1863. — Des conditions d'une paix durable en Pologne. Paris 1863. — Kronika emigracji polskiej. Tom I—VIII. Paryż 1834—39. — La Pologne devant le parlement anglais. Paris 1862. — La Pologne et la diplomatie. Paris 1863. — La Prusse et les traites de Vienne. Paris 1861. — Michal Bakunin i odczwa jego do przyjaciół rosyjskich i polskich. Paryż 1861. — Przewodnik naukowy w Paryżu. Paryż 1860. — Quelques erreurs de la diplomatie Russe. Paris 1863. — Roczniki polskie z lat 1857—1861. Tom I—IV. Paryż 1865. — Sprawa Polski w parlamencie angielskim w roku 1862. Paryż 1862.

Od srbskoga učenoga društva: Гласник 1—22. — Деловодный протоколъ Карађорђа Петровића. У Београду 1848. — Ђ. Даничић, србска синтакса. У Београду 1858. — Споменици србски, написао М. Пуцић. У Београду 1858, друга knjiga 1862. — Живот св. Саве, написао Доментијан, издало друштво срб. слов. трудом Ђ. Даничића. У Београду 1860. — Acta archivi Veneti, collegit dr. J. Schafarik. I. II. Beograd 1860—62. — Преписка о унији дадатинског епископа Венедикта Краљевића са аустријскимъ правитељством. У Београду 1863. — Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине, скупио Б. Петрановић, на свијет издало српско учено друштво. У Београду 1867. — Гласник. 2-ги одељак. књига I. протокол шабачког магистрата од 1808 до 1812. У Београду 1868.

Od g. S. Mikuckoga: Набљоденія и замѣчанія о лѣто-славянскомъ языкѣ. С. Петерб. 1867.

Od g. J. Viktorina: Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska. Sostavil Fr. V. Sasinek. sošit II. V Skalici 1867.

Od g. Bogoljuba Petranovića: Српске народне пјесме из Босне (женске). књига I. У Сарајеву 1867.

Od c. centralne komisije zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale: Mittheilungen, XIII. Jahrg. Jänner—Februar.

Od carskoga moskovskoga universiteta: Речь и отчетъ произнесенные въ торжественномъ собраніи Императорскаго Московскаго университета 12-го января 1868. Москва 1868.

Od g. J. Tomića: Hrvati, to jest crttice iz hrvatske povjesti. U Karlovcu 1868.

Od c. kr. statističke centralne komisije u Beču: Statistisches Jahrbuch der österreichischen Monarchie für das Jahr 1863, 1864, 1865, 1866.

Od g. J. Boškovića: Людевита Штура књига о народнимъ песмама и приповедкама славенскимъ. У Новом Саду 1857. — Извод из српске граматике, књига прва, о гласовима и речима, треће издање. У Београду 1867. Књига друга, синтакса. У Београду 1867. — Прилог за познавање „садашњег стања“ српске граматике. У Београду 1867.

Od g. St. Novakovića: Кавкаски роб. Спјев А. Пушкина. У Београду 1863. — Леополда Ранка историја српске револуције. Део први. У Београду 1864. — Мали извод из историје српске књижевности. У Београду 1867. — Вила 1865, 1866, 1867.

Od g. I. I. Sreznevskoga: Отчетъ о первомъ присужденіи Ломоносовской преміи читанный въ торжественномъ засѣданіи Академіи наукъ 29 дек. 1867. — Труды югославянской академіи наукъ и художествъ. С. Петерб. 1868. — Обзорніе преподаванія наукъ въ импер. С. Петербургскомъ университетъ на 1867—68. — Библиографическія и историческія примѣчанія къ баснямъ Крылова. Составилъ В. Кеневичъ. С. Петерб. 1868.

Od c. kr. geologičkoga državnoga zavoda u Beču: Jahrbuch. 1868, Jänner, Februar, März. — Verhandlungen 1868. 1—6.

Od c. kr. moravskoga društva za poznavanje zemlje: Mittheilungen 1867.

Od narodnoga zavoda Ossolinskih u Lavovu: Biblioteka Ossolińskich. I. do IX. 1862—66.

Od g. D. Štura: Beiträge zur kenntniss der geologischen verhältnisse der umgebung von Raibl und Kaltwasser. Wien 1868. — Fossile pflanzenreste aus dem schiefergebirge von Tergove in Croatien.

Od g. A. N. Porova: Последняя судьба напеккой политики въ Россіи. С. Петерб. 1868. — Всероссийская этнографическая выставка и славянскій съездъ въ Мав 1867 года. Москва 1867.

Od g. Jov. Gavrilovića: Протоколи редовне народне скупштине држане о Миолю дне 1867 године. У Београду 1868.

Od g. M. Rajevskoga: Историческій очеркъ народной войны за независимость Греціи и возстановленія королевства при мѣшательствѣ великихъ державъ Россіи, Англіи и Франціи, составили Г. Палеологъ и М. Сивинишъ. С. Петерб. 1867.

U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) u Zagrebu mogu se dobiti knjige jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i koje izlaze njezinom pomoću:

Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga I. II. III. U Zagrebu 1867. 1868. Ciena svakoj knjizi 1 for. 25 novč. a. v.

Povjestni spomenici južnih Slavenah. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Knjiga I. U Zagrebu 1863. Ciena 3 for. a. v.

Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Napisao V. Jagić. Pomoću jugosl. akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga I. Staro doba. U Zagrebu 1867. Ciena 1 for. 20 novč. a. v.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti poziva svakoga tko bi se bavio skupljanjem gradje za rječnik hrvatskoga ili srbskoga jezika, osobito iz usta samoga naroda, da bi joj poslao što ima skupljeno ili što unapredak skupi, a ona će takovu gradju odkupljivati i što bude za štampu štampati kao gradju za rječnik, o kojem i sama radi.